This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

THE LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

PRESENTED BY
PROF. CHARLES A. KOFOID AND
MRS. PRUDENCE W. KOFOID

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VERHANDELING

OVER DEN INVLOED

VAN D'EN

SCHOUWBURG

OP HET

ZEDENLYK KARAKTER.

DOOR

JAN VAN WOESTENBERG,

LIEUTENANT DER ARTILLERIE, EERSTE ADSISTENT EN ONDERWYZER DER WIS- EN KRYGSKUNDIGE WETENSCHAPPEN AAN 'S LANDS ARTILLERIE-SCHOOL TE GRONINGEN, EN LID VAN HET GENOOTSCHAP PRO EXCOLENDO JURE PATRIO. WERKEND LID VAN HET TONEELLIEVEND GEZELSCHAP UTILITATIS ET JUCUNDITATIS ERGO.

Beproeft alle dingen, en behoudt het goede.

PAULUS.

EERSTE DEEL.

TE AMSTERDAM, BY

JOHANNES ALLART.

MDCCCII.

Digitized by Google

Man kann mit keinem philoſophiſchen, oder theologiſchen Machtſpruche beſtimmen, was das Theater durch die Verſchuldung der Dichter, oder ohne dieſelbe für Wirkungen auf die Leidenſchaften der Menſchen haben; was es dieſen für neue Geſtalten oder Wendungen geben könne. Das aber iſt gewisz, dasz ſowohl die Theologen, als andere, welche Christen ſind, oder ſeyn wollen, ſich in dieſer Sache keinen Anſpruch anmaszen müſſen, ehe ſie ſich wohl geprüft haben, ob ſie auch alle zu dieſem Richteramte nöthigen Einſichten beſitzen; denn es iſt ſehr bedenklich, über die Moralität ſolcher Vergnügungen, deren Unſchuld doch unter gewiſſen Vorausſetzungen und nach einem gewiſſen Ideale von ihnen ſelbst eingeſtanden wird, in einem entſcheidenden Tone zu urtheilen. Hat man nicht alle dazu nöthigen Einſichten, ſo können dergleichen Urtheile ſehr leicht ſchief gerathen, und zu eben ſo ſchiefen und anſtöszigen Gegenurtheilen Gelegenheit geben.

CRAMER,
in GELLERTS *Leben.*

Orbiliuſſen gij dwaalt! gij dwaalt knorrige Schoolmeesters! die u verbeeld, meerder indruk te kunnen maaken op onzen geest door een geſtadig gekijf, een onophoudelijk dreigen, en opheffen van uwe handplak, dan deeze kunſtenaars —— de Vertoners der Schouwſpelen —— *op het tooneel al boertende doen. En gij Wijsgeeren! die te kennen zijt aan eene Stoïſche winkbrauw en Peripateetiſchen tred, zult door uwe geſtrenge grondregelen, of netelige twistredenen over de deugd, ſcherpzinnige ſtrikvraagen, kibbelaarijen, verdeelingen en onderverdeelingen, onze gemoederen, op deeze fijnigheden weinig geſcherpt, niet lichter tot het ghede doen overhellen, dan deeze ſpelender jeugd.*

SAMUEL WERENFELS,
Profeſſor in de Heil. Godgeleerdheid.

Digitized by Google

PN2051
W64
V. 1

Aan

DE LEDEN

van het

TONEELLIEVEND GENOOTSCHAP

UTILITATIS et JUCUNDITATIS ERGO,

binnen

GRONINGEN,

's s wordt

Digitized by Google

wordt

DEZE VERHANDELING,

ALS EEN BLYK

van

WARE ACHTING,

TOEGEWYD,

door

HUN MEDELID

DEN SCHRYVER.

Digitized by Google

VOORREDE.

De uitgave van enig Geſchrift heeft my altoos toegeſchenen ene daad van zó veel aanbelang te zyn, dat de Schryver, die het Publiek *onkundig laat van de aanleidende oorzaak, welke hem de pen heeft in handen gegeven, en het doelwit, dat hy met de uitgave van zyn Geſchrift hoopt te bereiken, naar myn inzien, niet wel van onbezonnenheid jegens zich zelven en minächting voor zynen Lezer is vryteplei-ten. — Heeft zó iets, met betrekking tot ieder onderwerp in 't gemeen plaats, by uitnemend-heid heeft het plaats, wanneer men een Vóór-oordeel, heilig zó wel den Priester als den Leek, rechtſtreeks in den baard grypt, door ene zaak te behandelen, wiens groot gewigt even zó algemeen toegeſtemd, als derzelver nut-tigheid wordt betwist, — die, in alle eeuwen, onder alle Volken, de grootſte Mannen voor, en de grootſte Mannen tegen zich heeft gehad, en die te lang reeds onder den verſtikkenden nevel kwynde, waarmeê het ſnoodſte misbruik*

M317683

Digitized by Google

haar, gedurende zó veel honderden van jaren, hield omtogen.

Ziet daar dan, waarde Lezers! wat my bewogen heeft, U met de volgende byzonderheden bekend te maken.

Wat betreft de eerſte Aanleiding tot dit Geſchrift, men vindt die in myn verſchil met Groningens Oudſten Predikant (*), *over de Zedenlyke Waarde van het Schouwtoneel: en wat myn Oogmerk met de Uitgave van hetzelve aangaat, dit is geen ander, dan om den goeden Smaak, en alles, wat tot deszelfs uitbreiding dienen kan, te bevorderen. Tot beter verſtaand van ſommige plaatſen in myn opſtel, zal ik den oorſprong en voordgang van dezen Pennenſtryd, en het geen, reeds veel vroeger, denzelven is vóórafgegaan, zó veel ik zal nodig oordeelen, toelichten.*

In zó verre my bekend is, heeft het Toneel, van zynen Zedenlyken kant beſchouwd, nooit in

(*) Aldus noem ik den Wel Eerwaarden en Zeer Geleerden Heer THEODORUS BRUNSVELD DE BLAU, Kristen-Leeraar by de Hervormde Gemeente dezer Stad, om dat hy zelf zich meer dan éénmaal dezen tytel, waarop hy zeer ſchynt gezet te wezen, in het openbaar gegeven heeft; niettegenſtaande de Eerw. FREDERIK VAN DER BOOGH, die alhier, onder het afdrukken van dit Werk, op den 26ſten January 1801. overleden is, langer te Groningen Leeraar was geweest dan hy.

Digitized by Google

in de Gewesten onzes Vaderlands aanmerklyk gebloeid. Althans is my zulk een tydvak uit de Geschiedenis niet gebleken. Misschien dat, al aanstonds by deszelfs invoering hier te Lande, het Misbruik *met het* Gebruik *gepaard ging, en dat het Toneel in deze Gewesten, even zó dra het* bekend *wierd, ook is* miskend *geworden. In gene der Land-Provinciën enig vast Toneelgebouw aanwezig zynde, beschouwde de grote menigte, onbekend met de eeuwen van* PERIKLES *en* AUGUSTUS, *den Schouwburg nooit anders dan in die gedaante, welke het afzonderlyk belang van eene reizende Bende Toneelspelers, die de kermis-tenten volgden, het meest vleide. De losse en ondoelmatige Inrichting van het ganssche Toneelgezelschap, de slechte Keus der Vertoningen, de* Bravades *der* Acteurs, *de Liefdes-Gevalletjes onder de* Actrices, *en de schadelyke Invloed, dien dit alles op de Vorming der Jeugd had, verspreidden een zó ongunstig licht over de Leerschool van* ESCHYLUS, SOFOKLES *en* EURIPIDES, *dat men, ook in latereu tyd, niet alleen den Schouwburg, gelyk hy dikwerf bestaan had, maar elken mooglyken Schouwburg, bykans als een openbaar Bordeel aanmerkte; zó zelfs, dat op het einde der agttiende eeuw nog een welbekend Prediker binnen deze Stad zich niet ontzag, den Schouw-*

Digitized by Google

burg, die zich te dier tyde hier bevond, op den kanzel, als het Voorhof der Helle, en de Straat, door welke men zich naar hetzelve begaf, — als den Weg des Verderfs, *afteſchilderen.*

Doch, zerwyl hier en elders de Waarheid, van achter de voetſtappen der Verlichting, begon doortebreken, kwam eindelyk de goede Smaak, met de Bevalligheden in zyn gevolg, en trok zich in deze Gewesten de zaak van den miskenden Schouwburg aan. Hy gebruikte het opkomend Geſlacht, en deszelfs zucht tot Zedenlyk Zin-Vermaak, als middelen ter bereiking van zyn oogmerk. De oprichting van Liefhebbery-Toneelgezelſchappen onder de Burger en Academie-*Jeugd was hiervan het gevolg. En, offchoon meermalen de eigene jaarkring derzelver licht zag op- en ondergaan, bragt nogthans deszelfs weldadige invloed de hier en daar verſpreid liggende zaden van den goeden Smaak even zó zeer aan het uitbotten, als de afzonderlyke Leesgezelſchappen het verſtand opgeklaard, en de vermogens van hetzelve ontwikkeld hebben.*

Onder alle Liefhebbery-Toneelgezelſchappen, die ooit binnen Groningen *aanwezig waren, was er nogthans geen één, dat, hoewel door de Letter-oefenende Jeugd begonnen, in zynen oor-*

Digitized by Google

oorſprong en voordgang meerder aanmoediging onder de kundigſte en aanzienlykſte Bewoners dezer Stad vond, en voor de zaak van het Toneel ſchoner uitzigten geopend heeft, dan dat, het welk, onder de Zinſpreuk Utilitatis et Jucunditatis ergo, *in den herfst van* 1796 *wierd opgericht, en in de Roomsch Katholyke Kerk in de* Paulus-gang, *die reeds ſedert een geruimen tyd niet meer was gebruikt geworden, zyne Vertoningen gaf. Weldra verworf dit Gezelſchap algemenen byval; weldra verworf het algemene deelneming: en de Werkende Leden, nayverig op de kunstliefde der genen, die hun terſtond, door ene daadlyke toetreding, in hunne pogingen onderſtand geboden hebben, zyn tot op den tegenwoordigen ogenblik werkzaam, om, door de aanwending van hunne begaafdheden, de edelmoedigheid van deze hunne Begunſtigers, zó veel mooglyk, op zyde te komen.*

Dan wat gebeurde er middelerwyl? — — De dos, waarin deze Schouwburg zich vertoonde, hoe zedig hy van den beginne aan ook was, blonk nogthans het Vóóroordeel te ſterk in de ogen, om by deszelfs aangroeiënden luister een onverſchillig aanſchouwer te kunnen blyven. Een Onbekende, waarſchynlyk een tweede Broeder Benjamin (*), — *zuivere, onvervalschte, recht-*

(*) Zie de *Historie van Mejuffrouw* SARA BURGERHART;

Digitized by Google

regtzinnige eigenzinnigheid achter de mom van Godsvrucht en Menschenliefde verbergende, — durfde zich onderstaan, in den zwymel zyner hoogmoedige dronkenschap, de vingers uitteteken, om, indien het hem mooglyk ware geweest, de zuilen van den Tempel der Bevalligheden te doen waggelen, en het outer omtekéren, waarop de goede Smaak het offer van de Kunst ontving. En wat deed hy nu? — Hy dacht; of liever, hy dacht niet — ten zy het voordbrengsel van onbezuisde drift dezen naam verdient; — hy schreef slechts, wat onkunde en verbittering hem inbliezen: en hieruit ontstonden zekere twee Blaadjes, getyteld Iets over het Tooneel, *welke in Sprokkelmaand van* 1798 *te voorschyn kwamen, en waarvan ik, om een schets van 's Mans Karakter en een staal van zynen Redeneertrant te geven, het eerste in zyn geheel zal overnemen. Hier is het; het andere is van den zelfden stempel:*

IETS

uitgegeven door E. BEKKER, *Wed. Ds.* WOLFF, *en* A. DEKEN. I. D. Tweede Druk. 1783. pag. 36. et seqq.

Digitized by Google

IETS
OVER HET
TOONEEL.

Het gebeurde voor enigen tyd, wanneer een zeker Heer op reize was, dat een aanzienlijke vrouw, zich met hem op het zelvde rijtuig bevindende, op eene zeer bijzondere wijze uitweidde over de bekoorlijkheden van het Tooneel, als zijnde, in haaren ſmaak, alle andere vermaaken verre overtreffende. — Onder anderen zeide zij: — Dat er een vermaak was in te denken aan het ſpel, eer zij derwaarts ging; het vermaak dat zij genoot, terwijl zij daar was; en het vermaak, van het zich wederom te erinneren, wanneer zij 's nachts te bedde lag. — Dien Heer (die hare redeneering aanhoorde, zonder haar daarin te ſtooren) gaf haar toen zij geëindigt had, op eene zachte en vriendelijke wijze, te verſtaan, dat er nog *één* vermaak overig was, behalven die welke zij had opgenoemt, en dat zij had vergeeten. — Wat kan dit weezen? zeide zij in verwondering — want zeker heb ik allerlei ver-

maak

maak ingesloten, wanneer ik voorstelde: het genot dat vooraf gaat — het tegenwoordige — en het volgende. — Ik bid u mijn Heer, wat is het? — Waarop dien Heer, met een staatig gelaat, en op eene wijze hem zonderling eigen, antwoordde: — Mevrouw, het vermaak dat het u zal geeven op uw DOODBEDDE (*).

Een slag van den donder, of het onverwacht geflikker des blikfems konde haer met geen meer verbaasdheid hebben getroffen. Deeze slag ging in tot het binnenste van haar hart, en ze had geen woord meer te zeggen, maar scheen geheel ingenoomen met daarop te denken. Om kort te gaan: het gevolg van dit recht

(*) Waarlyk! zulk een beuzelachtige kwezelary verdient niet, dat men haar ernstig wederlegt; en de Man, die haar voordbrengt, kan niet te vinnig worden doorgestreken. De Schryver van het *Dankoffer* heeft hem schertsend, op ene geestige wyze, zyn beschelden deel gegeven. *Gy bewyst*, — voert hy hem onder anderen te gemoet — *dat het* vermaak, *het welk het Toneel aanbrengt, door den Christen niet mag genoten worden: om dat het hem geen vermaak verschaft op het* Doodbedde. — *Inderdaad, Broeder. dit bewys heb ik zó bondig bevonden, dat ik my vast voorgenomen hebbe, voordaan gene* vermaken *meer te genieten — de zinnelyke mensch heeft toch geen* vermaak *van noden — ik wil niet meer wandelen; ik wil niet meer zingen; ik wil niet meer lachen: want dit alles verschaft my, even zo min als het Toneel, enig* vermaak op het Doodbedde. —

Digitized by Google

recht tijdig woord, was: dat zij noit meer in den ſchouwburg ging; dat zij eene godvrezende vrouw wierd, en in den dienst van God, gedurende haaren overigen leeftijd niet alleen duizendmaal meer waar en wezentlyk vermaak en vergenoegen ſmaakte, dan den ſchouwburg haar oit had opgeleevert, maar ook op haar ſterfbedde ondervond, dat daarin alleen een waaren en bondigen troost in leven en in ſterven te vinden is.

Mogt nu elk, die dit bericht leest, en een beminnaar is van het Toneel, ernſtig overweegen, wat vermaak de tijd, dus beſteed, zal geeven op een ſterfbedde, en indien men oordeelt, dat zulks in die uure troost kan verſchaffen: men gaa dan voort met op zulk eene wyze zynen tyd doortebrengen — doch zo niet — dat men dan, daar men noch op het Toneel van deeze weereld is, daar de gordijnen der eeuwigheid noch niet voor ons opengeſchoven zijn, dien kostelijken genadetijd, dien de eeuwige goedheid ons noch vergunt, mooge beſteeden in het zoeken en vraagen naa God onzen maker, die ook noch in Christus onzen God en Zaligmaker wil zijn, en ons in zijnen zaligen en beminnelijken dienst noch zulke waare en wezentlijke genoegens wil toevoegen, als geen Toneel, ja als de ganſche wereld zelv,

mee

Digitized by Google

met al haar heerlijkheid en begeerlijkheid, ons nimmer opleeveren.

Dat God, wiens naam toch Wonderlijk is, ook noch dit gering blaadje daar toe eenigermaate dienstbaar maake, is den hartelijken wensch van den

UITGEEVER.

Offchoon het misfchien beter ware geweest, deze femelary niet te beandwoorden, vond nogthans onze Kampvechter onverwyld zyne Beftryders, die, in hun Iets op Iets, Dankoffer, *en* Brief aan den Schrijver van de beide blaadjes: *Iets over het Toneel,* (*) *den geworpen pyl zó nadruklyk in het aangezigt van zynen eigen meester terugdreven, dat hem, zo het fcheen, op éénmaal alle lust tot verdere tegenfpraak verging.*

Ongeveer een jaar lang hield dit voorgevallene de Vyanden van den Schouwburg en de

(*) De volledige opfchriften dezer Stukjes zyn:

Iets op Iets; of een tweede Iets over het Toneel, door een Hoogachter van den Chriftelyken Godsdienst, en tevens van het Toneel. — De Liefde — — denkt geen kwaad. PAULUS *aan de* CORINTHERS.

Dankoffer aan den Schryver van het Blaadje, getyteld: Iets over het Tooneel.

En *Brief van een Beminnaar van het Toneel aan den Schrijver van twee Blaadjes getijteld:* Iets over het Toneel.

Digitized by Google

de Tegenſtrevers der Toneeloefening in bedwang: en niemand dacht meer aan het Geſchil, toen er, na dat kort te vóren ene Leerrede, getyteld: Is het aan eenen Christen geoorloofd om in de Comedie te gaan? *was in 't licht gegeven, eensklaps een nieuwe Kampvechter in het ſtrydperk trad. En, wie was hy? — Niemand minder, dan de Wel Eerwaarde Zeer Geleerde Heer* THEODORUS BRUNSVELD DE BLAU, *zich noemende* Oudſten Predikant van Groningen, *een Man, te meer geducht naar mate hy, wegens zyn Beroep, hogen Ouderdom, perſoonlyke Verdienſten en uitgebreid Gezag by den groten Hoop, over veler gemoederen, met een onbepaalde magt, heerſchappy voert. De overſtromingen, in het vóórjaar van* 1799 *in* Holland *en* Gelderland *voorgevallen, ſcherpten zyn Wel Eerwaardens pen; en by gelegenheid dat dezelve zyn Boekje, getyteld:* Gods grotelijks gedugte Water-roede, (*) *in het licht gaf, bragt*

(*) De gehele tytel van dit Geſchrift is: *Gods grotelijks gedugte Water-Roede, aandagtig beſchouwd, en bij gelegenheid der onlangs gebeurde Overſtromingen, ter nodige Nabetragting zijnen Stad- en Land-Genoten voorgehouden door* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU, *Oudſten Predikant te Groningen.* Te Groningen, Bij J. van Groenenberg H. Z., Boekverkoper in het midden der Oude Kijk, in 't jat-ſtraat, 1799. De prijs is twee ſtuivers.

Digitized by Google

bragt zyn Wel Eerw. in de Toepasſing enige aanmerkingen over het Toneelgebruik in het midden, waarby hy zich op bl. 15. in dezer voege uitdrukte:

O Groningen! Groningen! (daar ik nu al veertig jaar mede had toe te zien op uwe aangelegenſte belangen) hoe veelzins zijn uwe zeden in dien tijd veranderd? Waar is die zedigheid en ingetogenheid; die ijver en dat belang in den Godsdienst, die naarſtigheid, die eerlykheid en trouwe, en wat al meer, waar door niet weinigen bevorens zich van anderen ouderſcheidden? Heeft niet veel eer het tegendeel nu plaats? Staken eens deze en gene Ouders van het tegenwoordige Geſlagte hunne hoofden ten grave uit, zij zouden met bevreemding hunne kinderen beſchouwen; hoe zeer het ook betame, dat kinders niet zelden zich zelven vragen: zou het ook mijn Vader of Moeder bedroeven, wist die, hoe ik mij gedrage, in houding en kleding, in levenswijze en gezelſchap? Bevorens waren er zogenaamde *devotie-* of *ſtille-weeken*, wanneer men zich onthield van vrolijkheden en vermaken, die men als dan niet oorbaar vondt. Doch hoe is 't nu? Beide de Toneelen ſpeelden niet alleen in de week, tusſchen onze beide Nachtmaalsdagen, maar ook die in de

Brug-

Digitized by Google

Brugge-ſtraat (*) doet dat in deze zelfde week; hoe zeer ene der meest vernederende weken van het ganſche jaar: terwijl de Christenheid gedagtenis houdt van ene der ontzettendſte gebeurenisſen, die er immer zijn geſchied:

en op bladz. 16., na een ſcherpe beoordéling der Comedie-Preek, op deze wyze vervolgde:

Maar ter goeder trouw! Waar zijn hier de vrugten van 't Toneel? (†) Hebbenze wel iets met het Christendom gemeen? Zijnze enigzins evenredig aan den tijd, de moeite en het geld, dat men er aan beſteedt? Is geen groot geklap en gekkerije een groot gedeelte van 't vermaak; en is men er niet aan meer dan enerlei verleiding bloot geſteld? Laat mij hier iets herhalen van het geen ik, reeds ten jare 1763, uit HERVEIJ's *Brie-*

(*) De *Burger-Comedie* naamlyk, aldus gezegd ter onderſcheiding van de zógenoemde *Studenten-* of *Heren-Comedie*, in navolging van welke zy in lateren tyd is opgericht.

(†) Hoe verkeerd redeneert men niet menigmaal over ene zaak, tegen welke men vóóringenomen is? Groningens Oudſte Predikant vraagt hier naar de vruchten van het Toneel; en evenwel hoorden wy hem zó aanſtonds klagen over de geringe vruchten van zynen *veertig járigen* Kerkdienst. Hoe kan hy vorderen, dat het Toneel in zulk enen korten tyd meer nut zal ſtichten, dan hem zelven in zó vele jaren mooglyk is geweest? —

Digitized by Google

Brieven overſchreef, in de voorrede tot SALDENUS *Overtuigde Dina:* „Heeft iemand mangel aan uitſpanning en tijdverdrijf, die volge den raad van Dr. IJOUNG:

Hij zondere zich af, en ga den Bijbel lezen,
Om vrolijk in de daad en regt verheugd te wezen.

Indien er eens een aardbeving voor zou vallen, (dit wilde Hij vragen aan een Advocaat voor het Toneel) zou men dan wel wenſchen gevonden te worden in de Komedie; en gaan van daar naer den ontzachelijkſten Regterſtoel, waar voor men kon geroepen worden? In de daad hoe men het ook bewimpelen moge, (zegt verder zo groot een Man) het Toneel is onverdedigbaar, en hoe togtig men er ook voor pleiten moge, het heeft zeer weinig gemeenſchap met een regt aandagtig en Godvrugtig leven. Het zaait integendeel maar al te veel gemoedbedervende zaaden in ligtverleidelijke harten; waar door het zedelerende en uitſpannende, dat er mede bedoeld mogt worden, verbasterd, zo niet geheel van groei beroofd wordt."

Maar, hoe uitlokkend deze aanmerkingen ook waren voorgedragen; — hoe veel ook op dezelven had kunnen worden aangemerkt, — de roepſtem van zyn Wel Eerwaarde ging voor deze maal in de woestyn verloren. Niemand ver-

Digitized by Google

verkoos, deze aanmerkingen te beandwoorden; en veelligt zouden dezelven voor eeuwig in het duister zyn gebleven, byaldien niet deszelfs Schryver, wyl hem misschien de vingers tot een penneſtryd jeukten, *gelyk zyn Wel Eerw. zich met zeer veel ſmaak uitdrukt* (*), *in eigen perſoon een nieuw* LICHT *over zynen* LEZER *verſpreid, en andermaal zyn ſtem verheven had. Hoe dit geſchiedde, kan men zien in de* Groninger Courant van Vrydag den 18 October 1799., *waarin zyn Wel Eerw., met de volgende woorden, zynen afkeer van den Scheuwburg alömme bekend maakte:*

LICHT ZY DEN LEZER! *In een tyd,* dat er by duizenden, zelfs op onzen Vaderlandſchen bodem, ſneuvelen in den kryg; menigten van Gekwetſten aan hunne wonden kwynen, en niet weinigen verlies van goed en bloed betreuren: *in een tyd*, dat de Hemel, by menigvuldigen regen, als ſchreide over de verhardinge der harten op de aarde; en een groot gedeelte van den Oogst, er door bedorven, ſchaarsheid vrezen doet: *in een tyd*, dat elk Ingezeten zich moet verplicht gevoelen, om door boetvaardigheid den Lande behoudenis aan te doen, en om daar toe ook

(*) Conferatur *Iets uit Gellerts loflijk Leven* enz. *door* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU. pag. 8.

Digitized by Google

ook op ſpaarzaamheid en bezuiniging bedagt te zyn: — *in zulken tyd*, het geld en tyd verſlindend KOMEDIE-SPELEN volvrolyk *weder te beginnen*, welk ene geestgeſteldheid ademt dit niet uit? — *Zach. VII:* 11, 12. *Lukas XVII:* 26-29. *Rom. II:* 5—11! — Zo eens een of ander der *Tonelisten* eerlang naer de Eeuwigheid zou worden opgeroepen, (waarvan niemand hem of haar het tegendeel beloven kan) zou men dan ook, morgen avond, de laatſte week wel willen eindigen, in de zorgverzettende vrolykheden van 't Toneel? — Door onpaslykheid verhinderd van thans in 't openbaar te ſpreken, biedt *Groningens oudſte Predikant* dit hier ter overweging aan; ten einde, nevens zyne Amtgenoten, zich te kwyten van zyn plicht, en om door geen ſtilzwygen mede deel te hebben in de ſchuld der zonde van 't *Komedieſpelen in dezen tyd.*

THEOD. BRUNSVELD DE BLAU.

Dewyl ik nu niet alleen de eer heb, Werkend Lid *te zyn van het Toneellievend Gezelſchap* UTILITATIS ET JUCUNDITATIS ERGO, *van den eerſten ogenblik af aan van deszelfs oprichting, maar dewyl ik ook, als een der* Stichters, *ja als de gene, die daarvan de allereerſte oorzaak is, den aanvanglyken grond tot deszelfs vol-*

Digitized by Google

volgende grootheid gelegd heb; verbeeldde ik my, by dezen rechtſtreekſchen Aanval op onze Toneeloefeningen, even zó ſterk verpligt, en ongetwyfeld op betere gronden, om haar in hare eer te verdedigen, als zyn Wel Eerwaarde, om haar te bezwalken. Myne annonce, *geplaatst in de* Groninger Courant *van den 22ſten Oktober daaraanvolgende, getuigde van myne denkwyze ten dezen opzigte. Zy was van den onderſtaanden inhoud:*

AAN MYNE WAARDE LANDGENOTEN TE GRONINGEN.

Sluit de veronderſtelling, dat er tyden kunnen zyn, waarin het zonde is, Toneelſtukken te vertoonen, niet te gelyk in zich, dat zich de Mensch, in diergelyke tyden, van *alle* vermaken, — van *alle* uitſpanningen, *zonder enige uitzondering*, geheel moet ontdoen? Of zouden er welligt uitſpanningen zyn, welke meer met ene verſtandige Zedekunde en den waren aart van het Christendom overeenkomen, dan die van een wel ingericht Toneel, dat niet enkel tot uitſpanning, maar ook tot verbetering der Zeden geſchikt is? — — Niemand zal den onſterflyken GELLERT, die zo onbeſchryflyk veel nut ſtichtte, — aan wiens *zedekundige Leſen* het

Digitized by Google

Menschdom zo onbegryplyk veel verpligt is, — den waren eernaam van enen oprechten Menschenvriend en Godvruchtigen Christen ontzeggen; en GELLERT schreef echter *Toneelstukken!* En —, was, in deze Toneelstukken, de zelfde Leeraar der Deugd, als in alle zyne andere Werken! — Zou, by voorbeeld, ene aandachtige en onbevooroordeelde Lezing van zyne *Bidzuster*, ook *in dezen tyd*, nog niet aan menig een, ter verbetering der zeden, een wezenlyk nut doen? — Zou er de Deugd niet door winnen, indien *heden* van dat voortreflyk Blyspel eens ene vertoning wierd gegeven, en sommigen onzer Stadgenoten daar by tegenwoordig waren? — En zou een ieder, die verzekerd was, dat hy binnen kort naar de Eeuwigheid zou worden opgeroepen, niet verlangen, zyne krachten nog te mogen aanwenden, om, vóór zyne dood, zulk ene goede daad te helpen bevorderen? — — Men zy spaarzaam om zynen lydenden Natuur-genoot te kunnen ondersteunen, doch daar toe bezuinige men alsdan het geld, dat men anders gewoonlyk onder een glas Wyn wegdrinkt, of aan ene uitgezochte maaltyd besteedt, of aan andere soortgelyke behoeften der waelde gewoon is te schenken, voor en aleer men er toe kome, om er ook de middelen, die ons het eigendom van een leerzaam

boek

Digitized by Google

boek of den toegang tot de vertoning van een ſtichtend Toneelſpel verkrygbaar maken, aan op te offeren. — Zou *Groningens Oudſte Predikant*, door immer zyne ſtellingen zó zeer te overdryven, en zó gezet op zyne gevoelens te zyn, enkel en alléén, om dat het *zyne* gevoelens zyn, gene oorzaak wezen, dat hy, met den tyd, in wezenlyke dingen indedaad veel minder nut zal ſtichten, dan hy anders doen zou? — Ik voor my ſtel er prys op, een der eerſte Grondleggers van den Liefhebbery-Schouwburg binnen deze Stad, en te gelyk een van zyne Active Leden te zyn; en myn geweten doet my daar over gene beſchuldiging. — Van alles, van de beste Leerreden, van den Bybel zelfs, kan men, door ſlecht gebruik, misbruik maken; doch het is gene andere leer dan die der deugd, die van het eerſte ogenblik af aan, en ook nog op voorleden Saturdag avond, van onzen Schouwburg wierd verkondigd.

Lieutenant VAN WOESTENBERG,

Eerſte Adſiſtent aan 's Lands Artillerie-School.

Deze myne bekendmaking wierd beantwoord; maar door wien? — De Wel Eerwaarde DE BLAU *nam een diep ſtilzwygen in acht; doch een Onbekende, die zich achter de letters G.*

Digitized by Google

O. P. verborg, — veelligt met het onëdel voornemen, om, by ene neêrlaag, onder de vleugels van Dom. DE BLAU'S *onſchendbaarheid zich te verſchuilen, of onder dezelven de ſchande van enen aftogt te ontduiken, — vatte voor den Wel Eerwaarden Heer* DE BLAU *in de naaste Courant, van den 25ſten October, het woord op, en trachtte my op deze wyze te wederleggen:*

Aan den Antwoordwaardigen Lieutenant van Woestenberg.

Heeft UE. den waren ſtaat des geſchils wel genoegzaam bedagt, en niet te veel veronderſteld? — Kent men ook in uwe Kerk gene tyden, dat er zo wel van ſpel en vermaak, als van ſpyzen gevast moest worden? — Zeker althans zyn de Stellingen van Groningens oudſten Predikant geenzins, gelyk UE. doet denken, zo *enkel en alleen zyne gevoelens*, of zeer velen gingen er al lang in voor: ook wel in een tyd van oorlog en overmatig water. Men zie ten voorbeelde: *Voetius* en *Saldenus* tegen de Schouwſpelen; *Witherſpoon* Onderzoek naer den aart en uitwerking der Toneelen; (uit het Engelsch vertaald, toen de Amſterdamſche Schouwburg 1772 terwyl er geſpeeld wierd, zo gedugt was afgebrand, en er ten minſten zestien zo

Aan-

Digitized by Google

Aanſchouwers als Acteurs jammerlyk in ommekwamen) *Klinkenberg* Onderwys in den Godsdienst X Deel, bladz. 189—212; Alg. Vaderl. Letteroeff. V. 2. *bl.* 271. —— *Rouſſeau* zelfs noemt in een Brief aan *d'Alembert* de Komedie: in zeer groote Steden een *noodzakelyk Kwaad*, en in kleinere, gelyk Geneve, *hoogſtverderfliyk*. Wat ſchryft er ook de grote *Hervey* van, (zulk een man van ſmaak en vernuft!) in zyne Brieven *II.* 40? „ In der daad, hoe tochtig men er ook voor pleiten moge, het Toneel ſchynt weinig gemeenſchap te hebben, met een regt aandagtig en Godvrugtig leven. Het zaait in tegendeel maar al te veel gemoedbedervende zaaden in ligt verleidelyke harten; waar door het zedeleerende, dat er mede bedoeld mogt worden, verbasterd, zo niet geheel van groei beroofd wordt." — Voorts wensch ik UE. op zyn doodbed (gewigtigst tydſtip!) betere troostgronden, dan iemand door aan de Komedie mede te werken, (hoe hoog ook geſchat) bekomen zoude konnen!

Uw Medeburger G. O. P.
Een vriend van Gellert.

Zó lang men my nu echter niets anders andwoordde, dan: „ *heeft UE. den waren ſtaat* „ *des geſchils wel gezoeyzaam bedagt, en niet*

Digitized by Google

„ *te veel veronderſteld?* — " *zó lang men, ter beſtryding myner ſtelling, enkel de namen van enen* VOETIUS *en* SALDENUS, WITHERSPOON, KLINKENBERG, ROUSSEAU *en* HERVEY, *als Schryvers, die met* Groningens Oudſten Predikant, *in de zaak van het Toneel, één lyn trokken, bybragt,* — *zó lang meende ik alleszins, grond tot zwygen te hebben. Want de Vraag, die men my had voorgeworpen, ſtond niet ter myner beandwoording. Het* Publiek *alléén moest beſlisſen, in hoe verre my dezelve met recht kon gedaan worden. En wat het Gevoelen der tegen my aangevoerde Schryveren betrof, het gevolg, dat men daaruit mogt afleiden, kon, als men het wèl overdacht, zó weinig myne zaak benadéelen, dat het my ene vergeeffſche moeite moest toeſchynen, het onvoldoende van een ſoortgelyk Bewys opzetlyk te willen aantonen.*

Doch het bleef niet lang by dit Andwoord van G. O. P. alleen; maar hetzelve wierd weldra gevolgd van een Boekje, met name: Iets uit GELLERTS loflijk Leven en van zijn zalig Sterven; *ten bewijze:* dat Hij werkelijk, met groten ernst wenschte, zijne Bidzuster [*waarop ik my in myn Bericht van den 22ſten October vóórnoèmd beroepen had*] niet te hebben geſchreven; en, ware het in zijn magt geweest, Hij

Digitized by Google

Hij die nog verdelgd zou hebben. *enz.*, (*) *het geen den naam van* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU *op den tytel droeg. Na enige niet zeer beſcheidene aanmerkingen op de meergemelde* Comedie-Preek — *over wier waarde of onwaarde ik my niet zal uitlaten — te hebben bygebragt, tracht de Schryver uit* J. A. ERNESTI Opusc. Orat. Vol. X. Elog. XIII. pag. 147. *en* J. A. CRAMER Leven van Gellert, uit het Hoogduitsch vertaald, Utrecht 1775. *bladz.* 40, 43 *en* 44. *te bewyzen, het geen hy, op den zo even opgegeven tytel van zyn Boekje, in zo veel woorden zegt. — Vermits voorzeker niet ieder myner Lezers deze Werken ter hand heeft; zal ik hier andermaal de woorden van myne Party overnemen:*

Ge-

(*) Het ganſche Opſchrift van dit merkwaardig Stukje is: IETS UIT *GELLERTS* LOFLIJK LEVEN EN VAN ZIJN ZALIG STERVEN; Ten bewijze: *dat Hij werkelijk, met groten ernst wenschte, zijne Lidmaaten niet te hebben geſchreven; en, ware het in zijn magt geweest, Hij die nog verdelgd zou hebben.* Als mede: *dat het Euangelie der Verzoening de troostgrond zijner hope ware; beſchouwende met medelijden, die in de verdienſten huns Godlijken Verloſers hun troost niet zogten.* Vooraf gaan *enige Vragen betrekkijk de* KOMEDIE-PREEK *over Romeinen* XII: 2a, DOOR THEOD. BRUNSVELD DE BLAU, PREDIKANT TE GRONINGEN. Hetzelve is gedrukt: *Te* GRONINGEN, Bij J. VAN GROENENBERG, In 't midden der Oude Kijk- in 't Jat-Straat. De prijs is 11 Stuiver.

Digitized by Google

Gewis! *ſchryft hy*, was er de zalige GELLERT vatbaar voor, niet weinig zou Hij er aan geërgerd zijn, dat men 30 jaren *na* zijn dood nog prijst; wat Hem reeds vele jaren *voor* zijn dood bedroefde en berouwde; (*). — — Maar — *voegt hy er by* (†) — is GELLERT waarlijk zo veranderd van gedagten? — Levensbeſchrijvingen, als Lofredenen opgeſteld, verdienen in een zaak van dezen aart, bij uitnemendheid geloof. 't Is geen vlek, die men Hem heeft aangewreven, maar als een paerel aan een kroon. ERNESTI en CRAMER zijn hier twee waarborgen niet te wederſpreken; behalven dat men 't ook van elders weet, als welbekend.

J. A. ERNESTI *Opusc. Orat. Vol. X. Elog. XIII. pag.* 147. „ *Scripſit et fabulas aliquot ſcenicas e genere comico, primam eam, quæ feminam hypocriticam exprimit plane ad vivum. Sed et univerſum hoc genus ſcriptorum ſuorum maturiori ætate ei non amplius ſatis probabatur; minime omnium ea, quam nominatim poſuimus, fabula; ſive expiare cupienti invidiam, inde ortam apud homines talis formae; ſive, idque per ſe verius, & ingenio Gellerti ſimilius, quod intelligere coeperat; vitia ea quæ ad*

(*) *Iets uit* GELLERTS *loflijk Leven* enz. pag. 4.
(†) Lib. cit. p. 5, 6.

Digitized by Google

ad religionem pertinerent, non esse ad risus levitatem et scenæ oblectationem trahenda, propter facilem et pronum transitum ad religionem ipsam." Dit zegt zakelijk: GELLERT heeft ook Fabelen in den vorm van *Komedien* geschreven; en wel eerst *de geveinsde Vrouw* (*). Doch geheel dat zoort zijner Schriften behaagde Hem vervolgens minder, ja die *Geveinsde* het allerminst. En dit wel meest, om dat Hij toen begreep, dat men verkeerdheden in den Godsdienst, niet spot-achtig, noch om Komedie-kijkers te pleizieren, ten toon moet stellen, op dat het niet tot een spotten met den Godsdienst zelven overslá.

J. A. CRAMER *Leven van Gellert, uit het Hoogduitsch vertaald, Utrecht* 1775. bladz. 40. „ Onder zijne toen gemaakte Vertellingen is het afbeeldzel ener *Fijne* bijzonder merkwaardig. Dit bragt hem op de gedagte, van zijne bekwaamheid voor werken van smaak, ook ter verbeteringe des Toneels aan te wenden. — GELLERT schreef dan zijne *Fijne*, en liet, op hun verzoek, aan zijne vrienden over, dat stuk in de *Breemsche Bijdragen* aan te kondigen. Het wierd met goedkeuring ontvangen, maar veroort.

(*) Ik zou het liever vertaald hebben: *de schynheilige Vrouw.*

Digitized by Google

oorzaakte hem naderhand veel onrust." Ja zo veel onrust, dat het wortelen ſchoot, die niet weder waren uit te roeijen. Hij vernam, namelijk, dat anderen, en bij Hem geacht, er anders over dagten." Hij vroeg mannen van verſtand en deugd, alzo Hij de uitſpraak van zijn eigen geweten niet genoeg vertrouwde, of Hij reden had, om zich over zijne *Fijne* verwijtingen te doen? — *Ja ook wenschte Hij waarlijk, met groten ernst — dat ſtuk niet te hebben geſchreven. Ware het in zijn magt geweest, Hij had het nog verdelgd.* bladz. 43, 44.

Vervolgens was 't er ook zo ver van, —— *laat Groningens Oudſte Predikant er verder op volgen* (*) — dat GELLERT op zijn ſterfbed, met een vertroostend genoegen aan zijne Fabelen en Toneelſtukken gedagt zou hebben, als aan loffelijken arbeid, ter bevordering der deugd, dat er ſchijn noch ſchaduwe van blijkt. Gansch andere zaken vervulden toen zijn hoofd en hart. Een Man van zo veel doorzicht begreep toch ook, den eigen aart en 't ware wezen van een zuiver Bijbelsch Christendom, te klaar, dan dat Hij voor *Christelijke* deugd zou houden, wat niet groeide op den wortel van een levendig geloof in den gezegenden Verloſer. Of maken niet

(*) l. c. p. 6.

Digitized by Google

niet *de geregtigheid des geloofs in Christus, om voor God te beſtaan; en de heiligheid van hart en wandel door den Goddelijken Geest*, in ene groeivaste betrekking, derwijze de hoofdzaken van den Christelijken Godsdienst uit, dat die dit uit het oog verliest, het huis zijner hope bouwt bezijden 't enige vaste fundament? Wat ware het te wenſchen, dat ook dit, bij het verheffen van de deugd der zedekunde van 't Toneel, wat beter wierd bedagt, ter juiste bepaaling van den eigenlijken ſtaat van ons geſchil!

Wordende dit Stukje op dezen voet eindelyk beſloten: (*) Hoe men dit Blaadjen zal gelieven te beſchouwen, wagt ik rustig af. Niet gezind, om er met iemand over te twisten. Elk heeft zijn oordeel vry. Wat ik ſchreef kan immers den uitmuntenden GELLERT geene onëer doen: indien al niet, naer mijn oogmerk, dezen waren *Christen Leeraar*, LUTHERS prijswaardigen Volgeling, tot enigen lof verſtrekken. — Geſchreven ten 44ſten jaardage der zeldzame Waterſchudding in onze Republiek, en der gedugte Aardbeving te Lisſabon.

Of-

(*) L. c. p. 8.

Digitized by Google

Offchoon nu dit Blaadje wel niet rechtſtreeks tegen my gericht was, nademaal deszelfs Schryver daarin hoegenaamd geen gewag van het door my onlangs in de Courant *geplaatſte Bericht maakte, wierd echter een der gronden, op welken ik my in dat Bericht beroepen had, — het bewys naamlyk, voor de Geoorloofdheid van den Schouwburg, uit het Voorbeeld van* GELLERT *getrokken, duarin aangetast: en ik kon het daarom alleszins aanmerken, als diende het, om de door my aangevoerde redenen te verzwakken, en zelfs, ware het mooglyk, de ongegrondheid daarvan aantetonen. Terſtond na de uitgaaf van hetzelve rekende ik my daarom ook verpligt te wezen, de pen, ter verdediging van het Toneel, voor de tweede maal, optevatten. Ja, zonder er zelfs aan te denken, dat die zydelingſche aanval van* Groningens Oudſten Predikant *mooglyk myne* Wyze *van Betogen voor* velen *als krachtloos heeft ten toon geſteld, was alléén de bewustheid, dat ik door dezen nieuwen arbeid gelegenheid kon geven, om een goede zaak te bevorderen, — ja, waren de hoogachting en dankbaarheid, welken ik altoos voor den onſterflyken* GELLERT *gevoeld heb, en die het my met genoegen doen onderwinden, zyne Werken, wanneer derzelver zedenlyke waarde wordt aangetast, te verdedigen, meer dan toereikend, om my*

ten

Digitized by Google

zen krachtigſten tot het aanvaarden van dien arbeid aanteſporen. —

De tyd, die voor my, na het waarnemen van myn gewone en veelvuldige bezigheden, overblyft, kwam my echter veel te dierbaar voor, dan om hem te verſpillen met blote Twiſtſchriften, die zich enkel op plaatslyke omſtandigheden betrekken, en die dus voor niemand, dan voor den genen, welke daarmede bekend is, van enig belang zyn. Van daar, dat ik ook al aanſtonds het beſluit nam, om of *my met den Wel Eerw. Heer* DE BLAU *in geen verder twiſtgeding intelaten,* of *opzetlyk den oorſprong, het wezen en de uitwerkſelen der Toneelſpelen, naarteſpeuren, den invloed van het Toneeldicht, en niet enkel van enen Liefhebbery-Schouwburg, maar, zonder enige beperking, van den Schouwburg in het algemeen, op onze Zedenlykheid te bepalen, en op die wyze ene Verhandeling ſamenteſtellen, welker ontwerping voor my zelven nuttig, en ook voor anderen, ſchoon zy aan het byzonder Geſchil, waaruit myn arbeid voordſproot, geen deel namen, veelligt niet geheel ondienſtig zoude zyn. — Dewyl nu de bovengenoemde redenen my weldra tot het laatſte deden beſluiten, zo bepaalde ik my, om twee Verhandelingen te vervaardigen, en in de* eerſte, *die het voornaamſte gedeelte van myn Werk moest uitmaken, den* Invloed van den Schouwburg op het Zedenlyk Karakter *te onderzoeken; doch in de*

Digitized by Google

tweede *aantetoonen*, dat GELLERT zich op generlei wyze over de uitgave zyner *Bidzuster* behoefde te bekommeren, en dat uit de Bezorgdheid, die by deswegens blyken het, *zyn karakter in aanmerking genomen zynde*, niet het geringste ten nadele der Toneelspelen in het algemeen, of van dit Stuk in het byzonder, kan worden afgeleid. *En het is van deze twee Verhandelingen, die te samen twee Deelen zullen bedragen, dat thans dit eerste Deel word uitgegeven. — Alleen de laatste dus van deze beide Verhandelingen, die in het tweede Deel als een bloot Aanhangsel zal voorkomen, bepaalt zich tot byzonderheden, en zal hoofdzaaklyk eene wederlegging behelzen van het geen* Groningens Oudste Predikant *in zyn laatstgenoemde Stukje beweerd heeft. Doch de andere heeft een veel uitgebreider doel, dan om enkel de ongegrondheid der redenen, die door* Groningens Oudsten Predikant *ter veroordeling van den Schouwburg zyn bygebragt, van den dag te leggen. Zy wyst in het algemeen aan, welke de Aard is der Toneelvertoningen, en welke heilzame* Doeleinden, *als zy niet misbruikt worden, door haar te bereiken zyn: en ik heb door deze algemene aanwyzing, schoon ik er nergens opzetlyk van gesproken heb, dus ook de Onschadelykheid en Nuttigheid der Liefhebbery-Schouwburgen, die altoos beter dan de Openbare Tonélen ingericht, en over het geheel van alle schandelyke ongeregeldheden gezuiverd zyn,*

zyn, buiten allen twyfel geſteld. —— Verder zal men, dewyl Groningens Oudſte Predikant niet bloot over het algemeen, het Spelen van den Schouwburg, maar bepaaldlyk het Spelen van onzen Liefhebbery-Schouwburg aangetast en als ongeoorloofd verdoordeeld heeft, ook nimmer met enigen ſchyn van grond kunnen voorwenden, dat zyn Wel Eerw. ſlechts het Misbruik, en het Onbetaamlyke der Toneelvermaken, en geenszins een gepast Gebruik van dezelven heeft afgekeurd. Trouwends! niemand zal geloven, dat in een Gezelſchap, gelyk het onze, waar de Stukken door zeven Beſtuurderen, uit de verſtandigſte, braafſte en aanzienlykſte Lieden dezer Stad, die Leden van het Gezelſchap zyn, gekozen en verdeeld worden; waar de Rollen door gene andere, dan beſchaafde en wèl opgevoede Jongelingen, alle van een onbeſproken gedrag, en in tegenwoordigheid van een uitgezocht gezelſchap, waarin zich de fatſoenlykſte Vrouwen bevinden, uitgevoerd worden; en waarin men niet meer dan dertien of veertien maal in het gehele jaar zich enen avond daarmee verlustigt; Onzedenlyke Stukken zouden geſpeeld, Onbetaamlykheden zouden vertoond, of Misbruik van het Toneelvermaak, door zich te onmatig daaraan overtegeven, zoude gemaakt worden. — Even zo vruchtloos zou het wezen, de uitſpraken van Groningens Oudſten Predikant over het Toneel te willen rechtvaardigen, door zyne mening

zódanig uitteleggen, als of hy het Spelen van onzen Liefhebbery-Schouwburg niet over het geheel; maar enkel en alléén in zekere Tydsomſtandigheden voor nadélig en ongeoorloofd gekeurd had. Want behalven dat zyn Wel Eerw. zich by vroegere gelegenheden, zonder die bepaling, tegen de Toneeloefening heeft uitgelaten; kan ook een Vermaak, dat, zó als het onze, niet alleen onſchadelyk, maar óók tevens nuttig is, in genen tyd onbetaamlyk wezen: of men moest betogen, dat er Tydsömſtandigheden kunnen zyn, waarin men zich van alle Vermaken en Uitſpanningen zonder uitſluiting, dus ook van ryden, wandelen, vrienden bezoeken enz., ontdoen moet, dat is, waarin de Mensch moet ophouden Mensch *te zyn; gelyk ik zulks dan ook reeds in myn Andwoord in de Groninger Courant heb aangemerkt.* (*)

Dit aangevoerde zal, meen ik, meer dan toereikend wezen, om myne Lezers met den Aart dezer Verhandeling, en met de aanleidende Oorzaken, die my tot het ontwerpen daarvan hebben aangezet, ten vollen bekend te maken. Voor het overige denk ik niet, dat iemand zó verblind zal zyn, van te geloven, dat het

(*) Omtrent op de zelfde wyze redeneert ook de Hoogleeraar WERENFELS. Zie zyne *Redevoering over de Toneelſpelen.* Neérd. Vert. Leeuw. 1746. (in 4to.) bl. 9.

Digitized by Google

het Verſchil, 't welk alleen in het Leerſtellige van den Godsdienst, tuſſchen de Gezindheden; waartoe Groningens Oudſte Predikant en ik behoren, wederzyds plaats vindt, enigen invloed op myn ſchryven gehad heeft. — Neen! ik heb den grootſten eerbied voor den Godsdienst van JESUS, ik bemin en vereer hem; — ik huldig de Voorſchriften, die ons door denzelven gegeven worden, ik houde my verzekerd van zyn onſchatbare waarde, ik ben ten volle overtuigd van de heilzame werking, die hy, ter verbetering van het hart en verſtand, op beiden teweegbrengt; maar ik geloof niet, dat men daarom een blinde en doldriftige yveraar moet zyn voor die byzondere Leerbegrippen, door welken de Kristenen zó jammerlyk zyn van een gescheurd; — ik geloof niet, dat deze zó heilzame, zó liefderyke, zó zachtzinnige Godsdienst het bepaald aankleven van ſommigen dezer Leerbegrippen, boven anderen, volſtrektlyk en als onvermydlyk noodzaaklyk zou vorderen. — Even zó zeer als ik dus, van den enen kant, de zuivere en onfeilbare Leer van JESUS met geheel myn hart ben toegedaan; even zó zeer keur ik, van den anderen kant, den Secten-geest af, waardoor een byzonder Genootſchap zich het bezit daarvan, met uitſluiting van alle de overigen, trotschlyk aanmatigt; en geloof geens-

zins, dat deze Godlyke Leer zich ſleehts tot ene Gezindheid bepaalt, en dat zy alle anderen, die enkel omtrent enige beſpiegelende Leerſtukken een enigzins verſchillend gevoelen koesteren, zou uitzonderen. Integendeel, ik meen my te moeten verzekerd houden, dat gelyk God voor alle zyne kinderen, welken Hy geſchapen heeft, in deze wereld op ene liefderyke wyze zorg draagt, zó ook JESUS alle menſchen, die zyne gebooden horen, en hun gedrag daarnaar inrichten, in ene andere wereld eeuwig gelukzalig maken zal. En ik dank het der meerdere Verlichting, waardoor het Menſchdom thans helderer, dan in vroegere eeuwen, beſtraald wordt, dat die zucht tot Onverdraagzaamheid en Vervolging — dat die verderſlyke Yver, waardoor vaak de ene Mensch den anderen van het leven beroofde, aanmerkelyk verminderd is, en dat de Woelingen, door welken de Kristenen zó veel jaarhonderden beroerd en geteisterd zyn, tot bedaren komen. Ik dank het der meerdere Verlichting, die in deze eeuw is doorgebroken, dat heden gene Kristenen, gelyk in vroegere dagen, tegen Onkunde en Bygeloof hen met blindheid geſlagen hadden, elkander om verſchillende Beſpiegelingen ten vure doemen. — — Zie daar de Belydenis myner gevoelens! en met deze gevoelens bezield, is het der-

derhalven gene Ingenomenheid tegen de byzondere Geloofsleringen, welken de Wel. Eerw. Heer DE BLAU *is toegedaan, maar enkel Waarheidsliefde, die my de pen tegen hem heeft in de hand gegeven.*

Ook kan ik nu, nu ik de pen ter verdediging myner gevoelens heb opgevat, het Andwoord van den Burger G. O. P. in de Groninger Courant, *het geen ik anders toentertyd had voorgenomen onbeandwoord te zullen laten, niet zonder enige tegenbedenkingen voorbygaan.*

Twee dingen hebben my in hetzelve ten uitersten verwonderd. — Vooreerst, *dat myn gezegde, voorkomende in de* Groninger Courant *van den 22 October, dat Groningens Oudste Predikant steeds* zó gezet op zyne gevoelens is, enkel en alléén, om dat het *zyne* gevoelens zyn, *daarin zodanig wordt opgevat, als of ik hierdoor had willen te verstaan geven, dat het, naar myn oordeel, alléén het gevoelen is van* Groningens Oudsten Predikant, *dat het Toneelvermaak, vooral in kommerlyke tyden, voor ongeoorloofd en zondig moet gehouden worden, en dat hy deswegens — dus niet slechts, om dat het* zyn *gevoelen, maar ook, om dat hy de* enige *of de* eerste *was, die hetzelve aankleefde, — daaraan zó sterk gehecht bleef. Althans zó verkeerd, moet ik begrypen, dat G.*

O. P., die een ſlecht Redeneerkundige ſchynt te zyn, myne mening heeft opgenomen, wanneer hy zegt:

> Zeker althans zyn de Stellingen van Groningens oudſten Predikant geenzins, gelyk UE. doet denken, zo *enkel èn alleen zyne gevoelens*, of zeer velen gingen er al lang in voor; ook wel in een tyd van oorlog en overmatig water.

Waarlyk, de Burger G. O. P. ſchynt een der genen te wezen, die, ſchoon zy hun Barbara *en* Celarent *op hun duimpje hebben, echter bedroefd weinig van een gezonde Redenkunde weten, en met wien de Hoogleeraar* HENNERT *om die reden ergens zó geestig den ſpot dryft: anders zou zulk een ongepast andwoord — zulk ene onverſtandige uitlegging myner woorden — zeker niet in zyne harsſens zyn opgerezen; maar hy zou integendeel begrepen hebben, dat Groningens Oudſte Predikant aan zekere gevoelens verkleefd kon zyn, om dat hy hen éénmaal voor de* zyne *had aangenomen, zonder dat hy daarom evenwel de eerſte behoefde te wezen, door wien* deze *gevoelens wierden ſtaande gehouden. — — Het is er ook zó verre van daan, dat ik van mening geweest zou zyn, dat het alléén* Groningens Oudſte Predikant *is, die den*

Schouw-

Schouwburg in zulk een afzigtlyk daglicht ſtelt, of dat ik er een oogenblik aan zou getwyfeld hebben, dat niet zeer veel anderen hem hierin zyn voorgegaan; dat ik integendeel voor my zelven overtuigd ben, dat men er ten allen tyde veel meer gevonden heeft, die het Tooneel vermaak verwerpelyk, dan die het goedgekeurd en aangeprezen hebben. Want men heeft daartoe, over het algemeen, ziek al te ſterk tegen de Tooneelvertoningen ingenomen; en het is geenszins vreemd, dat een onbeſchaafde en onverſtandige Schreeuwer den byval der menigte wegdraagt, en veel yeder zich met zyn geſchreeuw vereenigen.

Tel un âne, près d'un buiſſon,
Ecoutant la voix de ſon frère,
Enchanté de l'entendre braire,
Avec lui brait à l'uniſſon. (*)

Doch wie zal uit deze goedkeuring der meerderheid iets ten voordeele of ter begunſtiging van de gevoelens, welken Groningens Oudſte Predikant heeft aan den dag gelegd, met grond kunnen afleiden? (†) Het

(*) *Lettres à Emilie, ſur la Mythologie. Par M.* De Mousrier. Lettr. XVI. Prem. Partie, à Amſt. 1791. (in 8vo.) pag. 138.

(†) Zulk eene goedkeuring, mag men met KANT te recht zeggen, is *ein Zuklatſchen, über das der Philoſoph*

Het tweede *echter in het Andwoord van G. O. P., dat my nog meer verwonderd, en* meer *dan verwonderd heeft, dewyl het my ook tevens van harten heeft doen bejammeren, dat de Verlichting tot nog toe geen meer opgang heeft gemaakt, — het* tweede, *waarom ik voornaamlyk besloten heb, ter dezer gelegenheid by dit Andwoord te blyven stil staan, — is, dat de Schryver van hetzelve daarin het Verschil van Godsdienstige Gezindheid tusschen Groningens Oudsten Predikant en my mede in aanmerking heeft gebragt, en dat hy myn byzonder Kerkgenootschap, door welks Gebruiken hy myne Stellingen, dien hy meent dat daar tegen aanlopen, zoekt te bestryden, hier, waar zulks niet te pas kwam, zonder de minste reden, mede in het spel doet komen. Vooreerst heb*

erröthet, der populaire Witzling aber triumphirt und trotzig thut. — — Meissel und Schlägel können ganz wohl dazu dienen, ein Stück Zimmerholz zu bearbeiten, aber zum Kupferstechen musz man die Radiernadel brauchen. — In de *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können, von* IMMANUEL KANT. Riga, 1783. (in 8vo.) S. 12.: welke plaats, in het Nederduitsch vertaald, ook te vinden is in de *Voorreden* vóór het Eerste Deel van de *Beginzels der Kantiaansche Wysgeerte* van onzen geletterden VAN HEMERT, bl. XIV.

heb ik op de zeer ongevoeglyke vraag, die my door hem gedaan wordt,

Kent men ook in uwe Kerk gene tyden, dat er zo wel van ſpel en vermaak, als van ſpyzen gevast moest worden? —

aantemerken, dat in myne Kerk nooit het Vermaak als Vermaak, *hoedanig de Tyden ook wezen mogten, voor ongeoorlooft is gerekend; even zó min als ik geloof, dat het ooit in dat opzigt, door enige Gezindheid, in zó verre dien den geest des Kristendoms heeft, kan verôordeeld worden. Want, wanneer ſommige Gezindheden onder de Kristenen willen, dat men zich voor enige voorwerpen van Vermaak, die de Lusten opwekken en de Zinnen ſtrelen, op zekere Tyden wachten zal; zo geſchiedt zulks niet, om dat die voorwerpen in ons te aangename gewaarwordingen verôorzaken, maar om dat derzelver genot ons in het vervullen van zekere pligten, of in het waarnemen en betrachten van wezenlyker dingen, en het bereiken van verhevener oogmerken, waartoe wy die tyden moeten aanwenden, himderlyk is. Het Vermaak wordt derhalven niet als* Vermaak *verboden, maar alleen voor zó ver, als het de behartiging van andere meer gewigtige belangen en aangelagenheden, welker inachtneming*

men

Digitized by Google

men niet mag verwaarlozen, in den weg ſtaat: en ook alleen in dat opzigt kan de onthouding van zekere onſchuldige geneugten en aangenaamheden, welke op zich zelven wel niet nadélig, doch ons in de waarneming van wezenlyke bezigheden, of in het houden van ernſtige overdenkingen, meer of min hinderlyk zyn, op ſommige tyden, wanneer wy ons byzonderlyk aan die bezigheden en overdenkingen dienen overtegeven, nuttig en noodzaaklyk wezen. — Doch het is geheel tegen de Leer des Bybels en den geest des Kristendoms, te willen, dat men zich ooit van Genoegens onthouden zou, door welker genot men de zelfde oogmerken, even goed, als langs enen anderen min aangenamen weg, bereiken kan; of dat wy, zo er twee wegen, waarvan de een vermaaklyker is, dan de ander, voor ons open ſtaan, om tot de kennis en uitöefening onzer pligten te geraken, uitſdan den minſt vermaaklyken zouden moeten kiezen. Neen! het Kristendom wil, dat de Mensch, ook zelfs in zyne Pligtsbetrachting en Godsdienstöefening, blymoedig van geest zal zyn. — Vele Gezindheden onder de Kristenen hebben op zekere tyden Dank- Vast- en Bededagen, op welken het heilzaam gerekend wordt, zich van zekere zinlyke Geneugten, die anders op zich zelven niet ongeöorloofd zyn, te ont-

hou-

Digitized by Google

houden, om dat de Mensch zich alsdan beter aan de godvruchtige oefeningen en betrachtingen, waaraan die dagen byzonderlyk geheiligd zyn, kan overgeven. Er is echter geen ene Gezindheid, die naar den aart des Kristendoms kan begeren, dat men op die dagen alle *soorten van Genoegens zorgvuldiglyk vermyden zal. Althans, ik ben al te wel van den goeden smaak van* Groningens Oudsten Predikant *verzekerd, om niet overtuigd te wezen, dat hy den Burger G. O. P. voor enen Dwaas of voor enen zwartgalligen Dweper zou aanzien, wanneer deze van hem verlangde, dat hy op zulk enen dag zyne Preék van alle sieraden ontdoen, en de Vermaningen aan zyne Toehoorders op ene onsmaaklyke, onbevallige en onäangename wyze voordragen zou, ten einde hen toch vooral geen de minste gelegenheid of aanleiding tot Genoegen te verschaffen, door hunne Verbeelding op enigerlei wyze aantedoen. Het is uit dien hoofde dan ook, dat ik mede veilig en met gerustheid durf veronderstellen, dat* Groningens Oudste Predikant *hierin met my éénstemmig zal van oordeel wezen, dat in* gene *Tyden of Omstandigheden aan enen Kristen, — onverschillig van welk byzonder Kerkgenootschap, in één woord, aan een Lid van de* Catholyke *of* Algemene Kristenlyke Kerk — alle *Vermaak,*

zon-

Digitized by Google

zonder enige bepaling, ongeoorloofd zou kunnen zyn. Het is uit dien hoofde, dat ik durf veronderſtellen, dat Groningens Oudſte Predikant *een wèl ingericht en onbedorven Toneelvermaak op* genen *Tyd voor onbetaamlyk zal achten, zódra hy ſlechts inziet, dat hetzelve werklyk ter bevordering der Deugd kan dienstbaar wezen; en het derhalven ene Uitſpanning oplevert, die niet ſlechts op haar zelve onſchadelyk, maar die ook aan gene betrachtingen van enen meer ernſtigen aart hinderlyk, ja die integendeel daaraan zelfs behulpzaam en voorddig is. Het is uit dien hoofde eindelyk, dat ik, om de geoorloofdheid van de Toneeloefening, zonder enige uitzondering, in* alle *tyden en op* alle *dagen te bewyzen, alleen nodig heb geoordeeld, om hare Zedenlyke Nuttigheid, wanneer zy van alle misbruiken gezuiverd en wèl geregeld is, aantetonen: en ik zag dus geenszins, in myn Andwoord op het Bericht van* Groningens Oudſten Predikant, *door my in de* Groninger Courant *ter plaatſing gegeven*, den waren ſtaat des geſchils *voorby, en* veronderſtelde *geenszins* te veel, *gelyk myn ongenoemde Tegenſchryver my heeft voorgeworpen. Overtuigd zynde, dat niet door de* Kristenlyke *Kerk, en derhalven ook door gene Gezindheid in dezelve, het Vermaak ooit als* Vermaak, *of de Uitſpanning*

ooit

Digitized by Google

ooit als Uitſpanning *verboden worde; zo begreep ik, dat het genoeg moest zyn, zich te kunnen verzekeren, dat een wèl beſtierd Toneelvermaak niet bloot een onſchadelyke, maar tevens een nuttige Uitſpanning is, die den Godsdienst in de hand werkt, en met hem het zelfde doel beoogt, om de Betaamlykheid daarvan, onder alle tydsömſtandigheden, buiten twyfel te ſtellen. — — Doch geſteld al eens, — en dat is het tweede, wat ik op de ongepaste Vraag van G. O. P. heb te andwoorden, — geſteld al eens, dat het waarheid ware, zó als G. O. P. wil doen voorkomen, dat dit Gezindheid onder de Kristenen, onder welke ik ben geboren en opgevoed, werklyk op ſommige tyden alle Vermaken, van wat aart ook, en dus ook het Toneelvermaak, verbood; wat zou hy dan daardoor nog meer bewezen hebben, dan enkel, dat voor de Belyders van die Gezindheid het Bywonen der Toneelvermaken op ſommige tyden niet geoorloofd is? Hy zou er echter nog in geenen dele door hebben aangetoond, dat het daarom ook voor* allé *Kristenen, en dus ook mede voor de Belyders van* zyne, *of van enige* andere *Kristenlyke Gezindheid, ongeoorloofd moet zyn. Hy zou er dus niet door bewezen hebben, wat hy er door bewyzen moest.* Deze *toch was de Vraag, op*

wel-

welker beandwoording het aan kwam: of het voor den Kristen *in het algemeen, zonder opzigt op enige byzondere beſpiegelende Leerſtukken of plaats-hebbende Gebruiken, waaromtrent de Kristenen onderling van elkaar afwyken, in alle tydsömſtandigheden als betaamlyk kan gerekend worden, dat hy in ledige uren, geſchikt ter uitſpanning van zyn werkzaamheden, zich aan een onſchadelyk Toneelvermaak overgeeft.— Wanneer nu echter G. O. P., ſchoon hy ook werklyk mogt kunnen bewyzen, dat, ingevolge de afzonderlyke Leer van myn Godsdienſtig Genootſchap, aan deszelfs Leden het gebruikmaken van den Schouwburg op ſommige tyden niet vryſtaat, daaruit evenwel nog geenszins kon afleiden, dat insgelyks ook voor de Kristenen, die belydenis doen van de Leer, welke door* Groningens Oudſten Predikant *wordt geprediki, het bywonen der Schouwſpelen onder zekere tydsömſtandigheden zondig wezen zou; wat grond kon hy dan hebben, om Inzettingen en Gewoonten, die voor geen andere dan alleen voor de Kristenen myner Geloofsbekendnis van kracht zyn, en dien hy bovendien zó ſlecht doorzag, tegen my aantevoeren, en myn byzondere Geloofsleer mede in het Verſchil te mengen? — Had ik dan de veröordéling van het Toneelvermaak door* Groningens Oudſten Predikant, *op enigerlei wyze, als een gevolg van de eigene Gevoelens van* zyn *Kerk-*

ge-

Digitized by Google

gemeenschap doen voorkomen? Had ik hem, op enigerlei wyze, als een' Leeraar van myne Hervormde Geloofsgenoten bestreden? Had ik niet, integendeel, alle verschil in meningen, omtrent het Godsdienstige, ter zyde gesteld; en hem niet in hoedanigheid als Leeraar einer byzondere Gezindheid, maar als Leeraar der Algemene Kristenlyke Kerk behandeld, ten aanzien van welke de onderscheidene Gezindheden slechts zó veel verschillende takken zyn, die zich alle in dezen enen algemenen stam verënigen? — Waarlyk! even zó zeer verwyderd, aan den enen kant, van ene te bekrompene, *als ik, aan den anderen kant, van ene te* vrye *denkwyze in het Godsdienstige afkerig ben, zyn myne voorstellingen, welken ik van den Kristen maak, niet zó eng beperkt, dat ik my onder denzelven slechts enen Belyder van myne eigene Leer zou denken. Ook is in myn Andwoord op het Bericht van* Gromingens Oudsten Predikant *zelfs niet de geringste zweem voorhanden, dat ik enig onderscheid tusschen Kristenen en Kristenen, naar het verschil in kunne afzonderlyke Geloofsbelydenissen, gemaakt heb. — Neen! ik zag dit Bericht niet aan, als voordgevloeid uit de pen van iemand, die niet met my tot de zelfde Gezindheid behoort, of die niet met my in alle opzigten in zyne begrippen over het Leerstellige van den Godsdienst*

dienst overëenstemt; maar ik heb het beschouwd en beandwoord, als bevattende de taal van enen Man, die door my voor een Lid en Leeraar wordt gehouden van die Algemene Kerk, welkè en zyne *en* myne *Gezindheid, en* alle *Gezindheden, die den naam van* JESUS *belyden, onder hare vleugelen neemt en beschermt: en alléén uit zulk een oogpunt betracht, heb ik de pen tegen de Stellingen, in hetzelve voorkomende, opgenomen. Al het gene toch, wat ik* Groningens Oudsten Predikant *heb te gemoet gevoerd, zou ik elken Kristen-Leeraar, van welke Gezindheid ook, — zou ik zó wel aan den Geestlyken van myn* eigen, *als aan dien van enig* ander *Kerkgenootschap, — ja, zou ik aan een ieder, hy mogt Geestlyke of Leek wezen, — die alle Toneelvertoningen als zedenbedervende had willen afbeelden, geandwoord hebben. Want ik schreef ter onderrichting van den tegen het Toneel bevóóroordeelden Kristen, — onverschillig welke zyne Belydenis mogt zyn, — niet ter begunstiging van enen Secten-Godsdienst; en nergens is in myne bedenkingen, waarmeê ik de gevoelens van* Groningens Oudsten Predikant *wegens den Schouwburg tegen ga, — van* Groningens Oudsten Predikant, *dien ik altoos liever, zo hy zelf niet het tegendeel gewild had, als*

Leer-

Digitized by Google

Leeraar in de Kristenlyke Kerk, *dan als* Oudſten Predikant in de Hervormde Gemeente te Groningen *zoude begroet hebben*, — *enig ſpoor te vinden, waaruit men zou kunnen opmaken, dat het Verſchil tuſſchen de Leerſtellige Gevoelens onzer beide Kerkgenootſchappen op myn ſchryven enigen invloed gehad heeft*, — *waar zeg ik? invloed gehad heeft?* — *waaruit men zou kunnen opmaken, dat ik aan dit Verſchil onder het ſchryven gedacht heb.* — — *Waartoe dan* — *ik herhaal het nogmaals* — *waartoe dan, Inzettingen van myne byzondere Gezindheid ter myner beſtryding ter hane gebragt?* — *Waartoe dan, daar hier de vraag niet was, of het wèl beſtierd Toneelvermaak op ſommige tyden voor de Roomschgezinden, voor de Lutherſchen, voor de Hervormden, voor de Doopsgezinden, en welke Kristenlyke Gezindheden er meer zyn; maar of het voor den Kristen, naar de algemene Waarheden van het Kristendom, ongeoorloofd kan wezen, zich hier in 't byzonder tot* myne *Gezindheid te bepalen? — Welk oogmerk toch kan* G. O. P. *met zulk ene handelwyze gehad hebben?* — — *Wie weet het? Misſchien wel geen ander* — *en dit is het derde, wat ik op de door hem gedane vraag heb aantemerken, hoe zeer het my ſmart, dat zy my daartoe aanleiding*

Digitized by Google

weêr van lieverlee te doen ontbranden? — Heeft deze rampzalige Verdeeldheid dan in de jaarhonderden van Barbaarschheid en Onkunde nog geen Elende genoeg geteeld? Heeft zy geen Menſchenbloed genoeg doen vlieten, heeft zy gene Yslykheden genoeg te weeg gebragt, is zy geen oorzaak geweest, dat de Kinderen van den zelfden Vader, door haren onzaligen invloed, te vuur en te zwaard elkaêr vervolgd — dat zy, ter voordplanting van den zachtmoedigſten Godsdienst, als bloeddorstige Tygers gewoed, en in hunnen heiligen, maar verblinden yver, de onmenschlykſte Wreedheden en Gruwelen gepleegd hebben? — Wreedheden en Gruwelen, die ten eeuwigen dage tot ſchande van het Menschdom verſtrekken zullen, en welken de edele — de wèldenkende menſchenvriend niet zonder blozen zich herinneren kan. — Moet deze zelfde Verdeeldheid dan ook thans nog de Menſchen tegen elkaêr voorinnemen? Moet zy dan ook thans nog hen van elkaêr verwyderen en afkérig maken? — — O! als ik dat zó zie; kan ik niet nalaten, mismoedig uitteroepen: Verlichting! Verlichting! wèldadige Zon des Levens! Gy, die thans zó veel hoger, dan in de vórige eeuwen van Onwetendheid en Bygeloof, aan onzen gezigtëinder ſtaat, en met zó veel meer glans en helderheid ſchittert! van waar toch, koesterende en verkwikkende Zon!

Digitized by Google

Zon! dat uwe ſtralen nog tot zó weinigen zyn doorgedrongen? — van waar toch, dat nog zó velen hunne ogen voor uw heilzaam licht geſloten houden? — Van waar toch, dat Gy, Dochter des Hemels! nog zó algemeen verächt en miskend wordt? — —

Het is zó, de tegenwoordige tyden zyn, in weêrwil der zó veel hoger gerezene Verlichting, niet minder, maar veelligt nog meer bedorven dan de vórige, toen de zelfde Verlichting, die nu reeds tot in de dalen ſchynt, nog ſchier niet eens de toppen der bergen vergulde. Schoon nauwlyks enen zes-en-twintig jarigen ouderdom bereikende, ben ik echter in de tegenwoordige wereld zulk een vreemdeling niet meer, dat het my onbekend zou wezen, hoe eerlozen het voorkomen van eerlyke lieden weten aantenemen, en onder den ſchyn van vrienden zich voordoen, om het ſnoodſte misbruik van het in hun geſtelde vertrouwen te maken. Ik zelf — ik heb reeds werklyk ondervonden, hoe verächtlyke kruipende zielen de laagdenkendheid, geveinsdheid en onbeſchaamdheid tot zulk ene hoogte kunnen voeren, dat zy niet ſlechts, zonder de geringſte verlégenheid, zich vertonen durven onder de ogen der genen, welken zy door hunne valschheid misleid en bedrogen hebben, maar dat zy ook

Digitized by Google

welke toenmaals bedreven wierden, en waarvan het verhaal alléén ons reeds met kille ziddering moet aangrypen, zyn, zo door geen menschlievender, althans door menschlyker daden vervangen. Van de ontzettende Bloedtonélen, die toenmaals wierden aangericht, en die van den barbaarſchen en onmenschlyken geest dier dagen getuigen, zyn heden, onder de opgeklaarde Volken, gene ſporen meer te vinden. In één woord, alles is verzacht, verſynd *en* beſchaafd *geworden. Maar, is daarom ook de Ondeugdzaamheid verminderd? — De ruwe, woeste en barbaarſche Gebruiken der midden-eeuwen zyn door zachter en menschlyker Zeden afgewisſeld; maar zyn die Zeden daarom ook minder bedorven? — — Wierden de Wreedheden en Onmenschlykheden dier eeuwen vaak niet veel meer door Ongevoeligheid, of door Onwetendheid en enen blinden Godsdienstyver, die door ſnode Priesters, op ene listige wyze, ter bereiking hunner oogmerken wierd aangekweekt, dan door een Boos Hart of door ene werklyke Kwaadwilligheid veröorzaakt? En waren, daarentegen, in die jaren, Woord en Trouw, enige weinige gevallen, en dan nog meest alléén, wanneer het den Leerſtelligen Godsdienst gold, uitgezonderd, niet heilig en onſchendbaar? Zwaaide zui-*

Digitized by Google

zuivere Liefde en reine Huwlyksmin, welke geen lage eigenbaat kenden, alstoen niet allerwege haren ſcepter; en voerden zy den mensch niet tot grootſche en verhevene ondernemingen op? (*) *Terwyl thans integendeel alles een uiterlyken ſchyn van Welvoeglykheid en Welvend-*

(*) Zie hier, hoe VILLAUME over de Liefde der vóórgaande eeuwen zich uitdrukt. „In de oude tijden „van de Ridderſchap en der diepſte onwetendheid" — ſchryft hy — „was de romaneske Liefde het eenig „middel, om de ruwe zeden te verzagten. In deze „tijden, welker afbeeldſel onze Romans zoo over„dreven hebben, was de Liefde een edel gevoel, „hetwelk den mensch geheel veranderde."

„Heeft nu de Beminde maar een weinig gevoel „voor de Deugd, heeft zij maar die bekoorende „vrouwelijke ſchaamte en Ingetoogenheid — dan is „de Liefde in ſtaat, ook den dwaalenden Jongeling „op het pad der Eere en der Deugd te rug te brengen. „Zij is de Beſchermgodin van den reinen Jongeling, „als hij in verzoeking zoude komen."

„Maar het moet Liefde zijn, en niet hoererij, „niet wulpſche Minnerij (*Galanterie*) niet wellust. De „oude Romans zijn verworpen, men ſpot met de „liefde der Helden — in derzelver Plaatſe is het *ſen„timenteele* gekomen — hebben wij bij deze verande„ring gewonnen?"

Zie de *Brieven over den Oirſprong en de Oogmerken van het Kwaad, naar het Hoogd. van den Heer* VILLAUME. III. D. Utr. en Amſt. 1792. (in gr. 8vo) bl. 172. LIII. Br.

Digitized by Google

vendheid heeft aangenomen, die men, wel is waar, onder de vóórmalige ruwheid niet kende; doch die tevens als een middel wordt gebruikt, om anderen des te behendiger — om hen des te gemaklyker en fatsoenlyker te bedriegen.

Dan, hoe groot ook — en hoeveel grater dan in die vroegere eeuwen van domheid en onkunde — het Zedenbederf in de tegenwoordige tyden van Opklaring zyn moge; men kan daaruit evenwel niet het geringste gevolg ten nadéle der Verlichting trekken. Vele der hedendaags heerschende Ondeugden zouden, wel is waar, nimmer onder de menschen, zo zy in den staat van Onkunde gebleven waren, bekend geworden zyn: en het is dus ook niet te lochenen, dat de Verlichting tot velen derzelven den weg gebaand en de gelegenheid opgeleverd heeft; doch zy kan met dat alles nooit anders dan als de aanleidende — *en nimmer als de* voordbrengende *of* bewerkende *Oorzaak dezer Ondeugden worden aangemerkt: en zy heeft daarenboven ook, juist door aanleiding tot deze Ondeugden te verschaffen, en door dus het getal der* mooglyke, *der* gebeurlyke *Misdryven te vermeerderen, tevens gelegenheid tot het beoefenen van veel meer en veel groter Deugden gegeven, dan waar-*

Digitized by Google

waarvoor de mensch in den ſtaat der Onbeſchaafdheid vatbaar is. De Verlichting toch is de Zon, die aan ons, naar mate zy hoger klimt, meer voorwerpen van ons begeervermogen doet zigtbaar worden. Naarmate nu deze Voorwerpen — de Voorwerpen van Lust en Onlust — voor ons vermenigvuldigen; moet ook het getal onzer zinlyke Neigingen en Begeerten, de hoeveelheid onzer byzondere Pligten, en de menigte der Gelegenheden tot Verleiding, dat is de menigte der Gelegenheden, om, door eene gepaste of ongepaste beſtiering onzer Driften, ons wèl of kwalyk te kunnen gedragen, voor ons vermeerderd worden. Behalven dat moet de Opklaring onzer Reden ook reeds alleen uit zich zelve de rei onzer byzondere Pligten doen aangroeiën; dewyl zy ons meerdere Betrekkingen, die ons te vören onbekend waren, tusſchen ons en andere wezens doet opmerken, en uit de kennis dezer nieuwe Betrekkingen ook nieuwe Pligten voor ons moeten voordvloeiën. Het gevolg der Verlichting zal derhalven zyn, dat wy, aan den enen kant, meer malen aan de Verleiding, en aan meer verſchillende Verleidingen zyn blootgeſteld; dat wy, aan den anderen kant, meer Pligten te vervullen hebben: en dat wy dus, zó wel van den enen kant als aan den anderen, meer malen in het geval komen om Ondeugdzaam, maar ook meer malen

om

Digitized by Google

om Deugdzaam te kunnen handelen; dat is, dat wy meer malen in het geval komen, om voor de Verzoeking te kunnen bezwyken, maar ook meer malen, om over haar te kunnen zegevieren. Hierby komt ook nog, dat de Verlichting en Beſchaving onzen Smaak en ons Gevoel verfynen, en onze Verbeelding levendiger, vuriger en aandoenlyker maken; waarvan noodwendig de uitkomst wezen moet, dat alles, het ſtoflyke zó wel als het onſtoflyke, en het kwaad zó wel als het goed, op ons meer indruk maakt, dat de toverkracht der Verleiding zó wel als de toverkracht der Deugd ons ſterker aandoet, en dat de Zinlyke Voorwerpen, die onze Zedenlykheid belagen, zich aan onzen geest met meer aanloklykheid voordoen. De Opklaring zal uit dien hoofde niet alleen de aanleiding en gelegenheden tot Verleiding meerder, maar ook het Vermogen der Verleiding zelve groter, en dus de moeilykheid om haar weêrſtand te bieden zwarer maken. Zy zal ons bygevolg telkens in een groter gevaar brengen, om voor de aanlokſelen der Zinnen te bezwyken; maar zy zal ook juist daarom onze Deugd, wanneer wy deze aanlokſelen overwinnen, en over de Verzoeking zegepralen, wegens de meerdere moeite, die ons zulks gekost heeft, tot enen hogeren en volmaakteren trap doen opklimmen. Want het

Digitized by Google

het mag gene Verdienſte — het mag gene Deugd genoemd worden, ons te wachten voor ondeugden, waartoe wy of in het geheel niet, of ſlechts ſlaauwlyk worden aangezocht. Het mag gene Verdienste — het mag gene Deugd genoemd worden, ons te onthouden van uitſporigheden, die voor ons of in het geheel gene, of ſlechts weinige bekoorlykheid hebben. Neen! Hy — en hy alléén — is de ware Deugdzame, die te midden der Verleiding blyft pal ſtaan, altoos aan de ſtem zyner Pligten gehoor geeft, hen opvolgt, en hunne Geboden getrouw blyft. (*) — — *Uit dit alles blykt derhalven, dat*

(*) Men is gewoonlyk zeer onnauwkeurig in het berekenen en bepalen van de meer of mindere Zedenlykheid der menſchen, die men meest altoos afmeet alleen naar het *uiterlyke* hunner Daden, zonder de Bronnen, uit welken die Daden ontſprongen zyn, en de meer of mindere grootte der Hinderpalen, welke daarby te overwinnen waren, in aanmerking te nemen. *Gebet einem Menſchen zehn Grade Leidenſchaft*, —— merkt de onſterflyke KANT te recht aan, in zyne fraaie Verhandeling: *Verſuch den Begriff der negativen Grösszen in die Weltweisheit einzuführen*, reeds ten tyde, toen hy nog alleen *Magister* was, door hem in het licht gegeven, —— *Gebet einem Menſchen zehn Grade Leidenſchaft, die in einem gewiszen Falle den Regeln der Pflicht wiederſtreitet, z. E. Geldgeitz. Laszet ihn zwölf Grade Beſtrebung nach Grundſätzen der Nächſtenliebe anwenden; die Folge iſt von zwey Graden, ſo viel als er wohl-*

Digitized by Google

dat de Opklaring en Beschaving van het Menschdom wel, aan den enen kant, de stof en de uitnodigingen tot de Ondeugd doen toenemen; doch men ziet er tevens uit, dat zy ook, aan den anderen kant, de gelegenheden tot het beoefenen der Deugd vermenigvuldigen. Zy brengen den Mensch dus in omstandigheden,

wohlthätig und hülfreich seyn wird. Gedenk euch einen andern von drey Graden Geldbegierde, und von sieben Graden Vermögen nach Grundsätzen der Verbindlichkeit zu handeln. Die Handlung wird vier Grade grosz seyn, als so viel nach dem Streite seiner Begierde er einem andern Menschen nützlich seyn wird. Es ist aber unstreitig: dasz, in so ferne die gedachte Leidenschaft als natürlich und unwillkührlich kann angesehen werden, der moralische Werth der Handlung des ersteren gröszer sey als des zweyten, obzwar, wenn man sie durch die lebendige Kraft schätzen wolte, die Folge in dem letzteren Fall jene übertrift. Um dos willen ist es Menschen unmöglich den Grad der tugendhaften Gesinnung anderen aus ihren Handlungen sicher zu schlieszen, und es hat auch derjenige das Richten sich allein vorbehalten der in das Innerste der Herzen sieht. Versuch den Begriff der negativen Gröszen in die Weltweisheit einzuführen von M. IMMANUEL KANT. Königsberg, bey Johann Jacob Kanter 1763. (in 8°.) S. 63, 64. welke Verhandeling naderhand ook, met de overige kleine Stukken van KANT, verschenen is in J. KANTS *sämmtliche kleine Schriften. Nach der Zeitfolge geordnet.* Königsberg und Leipzig. 1797. Drie Delen in 8vo, alwaar zy voorkomt II. Band van S. 53-113., en zie aldaar S. 106, 107.

Digitized by Google

den, dat hy meer malen zedenlyk, *dat is meer malen als een* vrywerkend *Wezen, het geen met bezef zyner Pligten handelt, moet te werk gaan: terwyl het, voor het overige, altoos van zynen vryen Wil blyft afhangen, om zich, in die handelingen,* deugdzaam *of* ondeugdzaam *te gedragen. — — De onbeschaafde Wilde, die in den ruwen staat der Natuur leeft, kent, wegens de enge beperktheid van zyn Verstand en de stompheid van zyn Gevoel, slechts weinige voorwerpen, die voor hem van enig belang zyn, of zyne Driften kunnen gaande maken, en heeft byna gene andere Behoeften, dan die, welken hy met de redenloze Dieren gemeen heeft. Van daar dus, dat hy zeer zelden in Omstandigheden komt, om tegen zyne Pligten, die voor hem zeer weinig in getal zyn, en waarvan hy slechts ene zeer zwakke en onvolledige bewustheid heeft, te kunnen handelen. Van daar dus, dat hy wel* Gruwelen, *maar slechts zelden werklyke* Ondeugden *bedryft. Doch van daar ook, dat hy even zelden iets Zedenlyk Goeds verricht; en dat hy over het geheel onëindig meer op ene* werktuiglyke, *dan op ene* zedenlyke *wyze — onëindig meer als Dier, dan als Mensch te werk gaat. — De Verlichte en Beschaafde Mensch, integendeel, heeft de Vatbaarheid, om veel meer en om veel*

***** *gro-*

grotere Ondeugden, — maar hy heeft tevens ook de Katbaarheid, om veel meer en veel grotere Deugden te doen. Want de Verlichting brengt hem in veel meer verschillende Betrekkingen, en legt hem daardoor meer byzondere Pligten op; de Verlichting vermeerdert de Voorwerpen zyner Zinlykheid — de Voorwerpen van zyn Begeervermogen — en wekt daardoor in hem meer Driften op; de Verlichting doet zyne Begeerlykheden en Behoeften vermenigvuldigen, en stelt hem daardoor meer aan de Verleiding bloot; de Verlichting verfynt zyn Gevoel en verlevendigt zyne Verbeelding, en veröorzaakt daardoor dat alles — dat Kwaad zó wel als Goed, dat Deugd zó wel als Ondeugd — sterker op hem werkt. De verlichte *en* beschaafde *Mensch heeft derhalven het Vermogen, om veel vaker dan de ruwe Wilde* zedenlyk, *of als een* redenlyk *en* vrywerkend *Wezen, te kunnen handelen; en hy zal dus, hy moge dan Deugdzaam of Ondeugdzaam zich gedragen, des te meer als Mensch, en des te minder als Dier, te werk gaan, naar mate hy verlichter en beschaafder is. Voor het overige staat het altyd in zyne magt, en hangt het louter van zynen Wil af, welke richting hy aan de indrukken, dien hy door de meerdere Opgeklaardheid ontvangt, geven, en welk gebruik*

Digitized by Google

bruik hy van de voorſtellingen, die hy daardoor magtig wordt, maken zal: en ſchoon dus de Opklaring al middelen en wegen tot nieuwe Ondeugden oplevert; zo bewerkt zy echter geenszins de Ondeugdzaamheid, en kan daarom op generlei wyze als de Bron dezer Ondeugden aangezien worden. — — De Ontwikkeling der Verſtandlyke heeft dus het zelfde gevolg, als de Ontwikkeling der Lichaamlyke Krachten. Het kind, dat nooit in beweging wordt gebragt, heeft geen nood dat het immer onder het lopen vallen zal; maar het is juist dit bevryd zyn voor het vallen, het geen het voor altyd het lopen belet. Had onze Schepper niet gewild, dat wy onze Geestvermogens zouden uitbreiden, — had Hy integendeel gewild, dat wy altoos in den ſtaat der Onbeſchaafdheid zouden zyn gebleven; dan had Hy ons zeker niet tot Menſchen, maar tot redenloze Dieren gemaakt. — Het is door de Verlichting, dat de Mensch van het werktuiglyke *tot het* redenlyke *— van het redenloze Dier tot het Redenlyke Wezen zich verheft. Het is de Verlichting, die hem wel meer gevaar doet lopen van te vallen; maar die hem tevens ook in ſtaat ſtelt, om meer edele en om Deugdzamere Daden te verrichten. Het is de Verlichting, die den Wil meer, ter bepaling van* zedenlyke *Han-*

Digitized by Google

delingen, in werking doet komen. Het is de Opklaring der Beschouwende Reden, welke de Uitbreiding der Practische ten gevolge moet hebben. Het is de Verfyning van den Smaak, die de Gelegenheden en Aanleidingen tot het beoefenen van deugdzame, *en de Gelegenheden en Aanleidingen tot het beoefenen van* ondeugdzame; *dat is, in het algemeen, die de Gelegenheden en Aanleidingen tot het beoefenen van* zedenlyke *Daden doet vermeerderen. Het is dus de Verlichting, die Krachten ontwikkelt, welke anders onontwikkeld zouden zyn gebleven. Het is de Verlichting, die de Zedenlykheid, welke de grootste waarde van den Mensch uitmaakt, verhogen moet. Het is de Verlichting dus, die de Menschlyke Natuur veradelt. Maar het is eindelyk ook de Verlichting, die dit alles niet doen kan, zonder dat te gelyk de Middelen en Wegen tot de Ondeugd, en daardoor dikwerf de Ondeugden zelve, vermeerderd worden. — — Het is op grond dezer reedenen, dat ik dat ook van oordeel ben, dat van de beide Partyen, waarvan de ene beweert, dat de tegenwoordige dagen* onzedenlyker, *de andere dat zy* zedenlyker, *dan de voormalige tyden zyn, de ene zo min geheel recht of geheel onrecht heeft als de andere; maar dat zy beide gedeeltelyk recht, gedeeltelyk onrecht hebben. Want het is, van den enen kant, myns inziens, even min waar, dat*

Digitized by Google

dat heden ten dage de Zedenlykheid, als dat de Onzedenlykheid, geringer zoude zyn; terwyl van den anderen kant, beide de hieraan tegenöver ſtaande Stellingen, naamlyk de ene, dat de Zedenlykheid, en de andere, dat de Onzedenlykheid thans meer dan in de vórige min verlichte tyden bedraagt, my even zeer gegrond voorkomen. Het is dus, en de Som van het zedenlyk Goed, en de Som van het zedenlyk Kwaad, die ieder, in de tegenwoordige járen, myns achtens, groter dan in de verlopene eeuwen zyn: en het is deze vermeerdering van de Som van het zedenlyk Goed — het is deze vermeerdering van de Som der Deugd — die, zonder de huidige Verlichting, geen plaats gehad zou hebben. — De Verlichting doet bygevolg niet alleen de Onmenschlykheden en Gruwelen, die in de vórige jaarhonderden, uit Onkunde en Geestdrift, zyn gepleegd geworden, ophouden. De Verlichting ſtelt ook den Mensch in ſtaat, om meer malen overëenkomſtig zyn verhevener natuur, — om meer malen als een Zedenlyk en Vrywerkend Wezen te kunnen handelen. De Verlichting doet ook den Mensch in meerdere Verzoeking komen, beproeft en loutert zyne Deugd daardoor, en onderſcheidt dus ware *Deugd en Schyndeugd van elkander. De Verlichting doet dus niet alleen het Natuurlyk Kwaad verminderen, maar ook de Som van het Zedenlyk Goed*

Digitized by Google

groter worden (*). — *Daarentegen kan men geenszins aan haar te last leggen, dat ook de Som van het Zedenlyk Kwaad, of het Getal der Ondeugden, insgelyks door haar toedoen of door hare bewerking, is aangegroeid. Zy heeft enkel, met de Aanleidingen tot de Deugd, ook de Aanleidingen tot de Ondeugd vermenigvuldigd. Zy heeft geenszins de Ongebondenheid teweeggebragt; zy heeft enkel en alleen nieuwe Wegen daartoe geopend, en nieuwe Aanlokſelen daartoe opgeleverd: en het is ene armzalige Deugd, die, alléén by gebrek aan genoegzame Verleiding, nooit gewankeld heeft. Het is ten uiterſten belachlyk, zich op zulk ene gewaande grootheid iets te laten voorſtaan.*

Maar, nu is het daarenboven de vraag nog, of ook de meeste der hedendaags heerſchende, en in de tyden der Onbeſchaafdheid onbekend geweest zynde, Ondeugden nog wel eens aan dezen zydelingſchen invloed der ware *Verlichting kunnen toegeſchreven worden. Want, zyn dan die lage zie-*

(*) Ook kan men, over den invloed der Kunſten en Wetenſchappen op den tydlyken Welvaart en de Zeden van het Volk, enige bemerkingen vinden van den Hoogleeraar VILLAUME, in zyne *Brieven over den Oirſprong en de Oogmerken van het Kwaad.* I. D. IX. Brief. Neêrd. Vert. bl. 101—109. en XXI. Br. bl. 312, 313.

Digitized by Google

zielen, die onvermoeide — die staafsche Vleiers en Kruipers, die Onbeschaamden, welke in alle gezelschappen den hogen toon voeren, die valsche Schynvrienden, die, onder het voorkomen van de grootste genegenheid, de ellende van anderen berokkenen, zyn die dan de ware *Verlichten? Hoe weinig kent men hen, als men zulks gelooft. Hunne opvoeding is daartoe maar al te verwaarloosd. Hunne voorname bekwaamheid bestaat in de kunst, om, ter bereiking hunner eigenbaatzuchtige oogmerken, met de oprechtheid en het goed vertrouwen hunner evenmenschen hun voordeel te doen. En de oppervlakkige begrippen, dien zy van sommige wezenlyke Kundigheden dan nog bezitten mogen, hebben zy slechts van ter zyde opgedaan, en geven hun eene half-geleerdheid en ene waanwysheid, welke naadliger voor hun is, dan wanneer zy te enemaal onkundig waren. Het echt gelouterd verstand is geen gangbare Waar by hen; ten hoogsten is het in hun oog niet meer dan koper munt* (*). *De ware Wyze gaat zul-*

(*) Hoe menigmaal wordt het niet bewaarheid, wat door *Madame* ZIEGLER zeer aardig in deze regelen is uitgedrukt?

Crispin *hat Geld*,
Hierin ist alles, was er hat,

Digitized by Google

zulke wezens voorby, en — verächt hen in hunne handelingen, — —

Hoe vele Ongeregeldheden, Onbetaamlykheden en Boosheden derhalven worden niet als gevolgen der ware *Verlichting beſchouwd, die, zo er de Verlichting al enig deel aan heeft, door geen andere, dan door ene* valſche *of* verkeerde *veroorzaakt zyn? — ene Verlichting, wier invloed niet belet kan worden, zó lang de zuivere nog niet geheel is doorgebroken; doch die afneemt, naar mate deze zich begint te verſpreiden, en wier uitwerking zelfs behulpzaam moet zyn, om*

den

Sein Kopf, ſein Vorrath von Begriffen,
Sein Geist, ſein Herz, ſein Stand, ſein Grab,
Sein Tod und Leben mit begriffen.
Er ist kein Mensch, kein Freund, kein Held,
Kein Weiſer: doch was kan das ſchaden?
Crispin ist gleichwol Ihro Gnaden,
Und er hat Geld.

Verſuch in Sittlichen und Zärtlichen Gedichten. S. 144.; welke plaats ook wordt aangehaald door wylen onzen verdienstlyken P. J. KASTELEYN, in zyne zeer leerzame en met den gouden Eerpenning bekroonde *Verhandeling over de Verëischten en Kenmerken van den Stijl der Poëzij, in onderſcheiding van dien der Welſpreekendheid*; in de *Prijsverhandelingen, uitgegeeven door het Tael- en Dichtlievend Genootſchap, ter ſpreuke voerende:* KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN. IV. D. (gr. 8°.) bl. 76, 77.

Digitized by Google

den inyloed der ware *Verlichting te bevorderen. Hoe veel Mannen toch hebben niet ten duidlykſten aangetoond, dat zelfs de aanvallen der Ongelovigen op den Kristenlyken Godsdienst werklyk ten voordéle van denzelven verſtrekt hebben. — — Het is met de ontwikkeling en uitbreiding der Verſtandlyke Krachten, ook in dit opzigt, even eens gelegen, als met de ontwikkeling en uitbreiding der Lichaamlyke. Ene halve Verlichting is misſchien in den beginne gevaarlyker dan ene ganſche Onbeſchaafdheid; maar deze zelfde gevaren, waaraan de menſchen by de eerſte ontwikkeling hunner Vermogens zyn blootgeſteld, verminderen, naar mate die ontwikkelde Vermogens zich verder uitzetten, meerdere vastheid bekomen, en tot hogere volmaaktheid ſtygen.* L'auguste vérité —— *zegt* HEMSTERHUIS *daarom, in zyn* Ariſtée ou de la Divinité, —— L'auguste vérité habite un temple au ſommet d'un rocher inébranlable, qui touche à la demeure des Dieux immortels. Il est à jamais entouré d'épais nuages, de brouillards & de vapeurs, qui rompent les rayons qui descendent de la Déesſe jusqu'à nos yeux, & nous font voir ſon ſpectre irrégulier & confus, ſouvent bien à côté de ſa poſition véritable. Chacun de nous voit ſon fantôme, ſuivant la réfraction du nuage qui ſe trouve devant lui. — Mépriſons nos fantômes: perçons

Digitized by Google

ces vapeurs: écartons ces nuages, Aristée: cherchons l'Immortelle dans son temple: ne craignons rien; elle aime les amants hardis: elle ne demande pas qu'on la respecte: elle desire qu'on la connoisse; & le culte qu'on lui doit, en dérivera de soi-même. Quel bonheur pour nous, mon cher Aristée, si, parvenus au pied de son trône, nous pouvions voir percer sa lumiere directe à travers la route pure que nous aurions tracée! (*)

De kennis nu van deze Waarheid te bevorderen, — de heilzame vruchten van de Verlichting meer algemeen te maken, — de veröuderde Vóóroordelen, die haar hinderlyk zyn, uit den weg te nemen, is, voor zó ver myne geringe bekwaamheden daartoe iets mogten kunnen bydragen, ook het voornaamste Oogmerk, het geen ik my in deze Verhandeling heb voorgesteld. De Bestemming van myn Werk is naamlyk, om myne Party te doen zien, hoe zeer zy den bal misslaat, door de Zedenlyke Waarde van het Toneel voor ene hersseuschim uittekryten: en myne Bedoeling is, om door dit aanwys den goeden Smaak, en alles wat tot deszelfs uitbreiding medewerkt, onder myne Landgenoten te

(*) *Aristée ou de la Divinité.* A Paris. 1779. (in 8vo) pag 37, 38.

Digitized by Google

te bevorderen. — Om dit oogmerk te bereiken, heb ik getracht, in de behandeling der betwiste zaak, geheel onpartydig te zyn, alle haatdykheden en perſoonlyke uitdrukkingen te vermyden, en eene gepaste beſcheidenheid in het oog te houden. Want het is geenszins een ingekankerde vóóringenomenheid met myn gevoelen, die myne hand beſtierde. Zucht naar Waarheid lag op den grond myner ziel, en de Fakkel der Reden ſtelde ik my tot Gids. Ik neem het daarom ook niemand kwalyk, dat hy van my in denkwyze verſchilt, en nog veel minder, dat hy my met dugtige redenen zoekt te wederleggen; want het is gene andere leer, dan de Leer der Waarheid, die ik heb willen verdedigen: en bewyst dus de Heer DE BLAU, *of deszelfs Schaduwe* (*) *G. O. P., dat ik gedwaald heb; zo zal ik, wanneer dit tegenbewys, even als het myne, het Geluk der Maatſchappy ten doel heeft, en de door my beweerde Stellingen om verre ſtoot, geen ogenblik aarze-*

(*) Schaduwe, *Umbra* — zó noemden de Romeinen de ongenoode Gasten, die gewoon waren, in 't gevolg van een' of ander groot Perſonaadje, ongevraagd ongeweigerd, ter maaltyd te komen. Zie VAN ALKEMADE *en* VAN DER SCHEALING *'s Nederl. Diſplegtigheden.* D. I. bl. 529. in de noot.

Digitized by Google

zelen, om de eer der overwinning vrywillig aan hem afteſtaan.

Wat voor het overige de Uitvoering van mynen Arbeid aanbetreft; het past my niet over de waarde van myn Geſchrift uitſpraak te doen. Ik vlei my echter, dat myne Lezers de gebreken en onvolmaaktheden, zo in de Behandeling zelve als in den Styl van dit Werk, verſchoonen zullen, uit hoofde van mynen jeugdigen ouderdom zó wel, als uit aanmerking, dat dit onderwerp my vreemd was, en ik daarenboven ſlechts weinig tyds aan de bewerking van hetzelve beſteden kon, nademaal myne gewone Beroepsbezigheden zeer menigvuldig, en, ſchoon wèl mede van enen Letterkundigen aart, echter geheel verſchillend van de ſtof zyn, die ik thans heb behandeld. Het was enkel en alleen by tuſſchenpozen, en ſlechts in de gedurig afgebrokene uren, die na de vervulling myner overige werkzaamheden voor my overſchoten, dat ik aan deze Verhandeling kon bezig zyn; en onder zulke ongunſtige omſtandigheden is het byna niet mooglyk, enen regelmatigen ſamenhang en ene genoegzame orde te bewaren, en veel minder, alle herhalingen te vermyden, en zich voor alle ongelykheden in den ſtyl te wachten. — Verder is het ook deze laatſte reden, de weinige tyd naamlyk, welken ik, wegens my-

Digitized by Google

myne andere bezigheden, slechts nu en dan aan deze Verhandeling besteden kon, die, by de afgelegenheid der Drukpers gevoegd, met haar veroorzaakt heeft, dat de Uitgaaf van dit Werk zó lang heeft moeten vertraagd worden, en dat het eerst zulk enen geruimen tyd, na dat de eerste aanleiding daartoe gegeven is, in het licht verschynt. Ook deswegens vertrouw ik, om gemelde redenen, toegeeflykheid en veröntschuldiging te zullen vinden. Deze myne verwydering van de Drukpers heeft buitendien nog teweeggebragt, dat er, in weêrwil van alle myne aangewende zorgvuldigheid, nog menigvuldige drukfeilen zyn overgebleven, welken ik verzoek, dat, naar de achter deze Vóórrede geplaatste lyst, in welke ik de hoofdzaaklykste opgegeven heb, vóór dat men met lezen aanvangt, in het Werk mogen verbéterd worden. — Twee dingen echter moet ik, alëer ik deze Vóórrede sluit, hier nog byvoegen. Ten eersten, *dat ik hoop, dat men de veelvuldige Aantekeningen aan den voet der bladzyden zal ten goede houden. Noten in een boek, zegt de verdienstlyke* OCKERSE *ergens* (*), *zyn het zelfde als herbergen aan den weg, welke den reiziger gedurig van het pad afbrengen. Met dat oogmerk*

(*) OCKERSE, *Ontwerp tot eene Algem. Characterkunde.* I. St. bl.

Digitized by Google

merk heb ik er de myne echter niet ter neêr gezet. Het oogmerk, dat ik daarby gehad heb, is geweest, om haar niet als herbergen, maar als handwyzers te doen dienen, die den Lezer, in ſtee van hem van den weg te leiden, verder zouden terecht helpen. Ook ben ik voor my zelven overtuigd, dat, zo niet alle, ten minſten vele hem daartoe werklyk dienſtig zullen zyn; nademaal zy hem gelegenheid zullen geven, om in ſommige zaken dieper intedringen en meer doorzigt te verkrygen. — Zeker is het beter, dat de weg zó gebaand en ligt te vinden zy, dat men gene handwyzers behoeft: ook vlei ik my, hem niet zó ongebaand te hebben gelaten, dat men dezelven volſtrektlyk zou nodig hebben; doch ik oordeelde het ene verkeerd geplaatſte eigenliefde te zyn, de hulpmiddelen, die my op een veld, dat zó geheel buiten mynen gewonen werkingskring ligt, menigmaal te recht geweezen en enen uitgang hebben leren vinden, voor myne Lezers te willen verbergen: en het is voornaamlyk deze laatſte reden, die my bewogen heeft, om velen dezer Noten te plaatſen. Worden er echter onder dezelven hier of daar enkele gevonden, die den Lezer enigermate ſchynen van het ſpoor te brengen; hy kan, even als een vlytig voetganger, die zich door gene herbergen laat ophouden, dezelven ongemerkt voorbygaan. — Ten anderen *voeg ik hier*

Digitized by Google

hier nog nevens, dat ik niet twyfel, of het zal Groningens Oudſten Predikant, wien de befaamde Aardbeving te Lisſabon en de daarby plaats gehad hebbende Waterſchudding zó na aan het hart liggen, dat hy, in zyn Iets uit GELLERTS loflijk Leven en van zijn zalig Sterven, *daarom zelfs van de gewone jaartelling is afgeweken, en dit Stukje ondertekend heeft:*

Geſchreven ten 44ſten jaardage der zeldzame Waterſchudding in onze Republiek, en der gedugte Aardbeving te Lisſabon.

werklyk aangenaam zyn, zo zulks zyn Wel Eerw. nog niet bekend mogt wezen, ter dezer gelegenheid door my te vernemen, dat de wysgerige IMMANUEL KANT, *in ene kleine Verhandeling* (*), *door dezen Wysgeer in zyne vroegere jaren reeds vervaardigd, over die zeldzame en*

(*) *Geſchichte und Naturbeſchreibung der merkwürdigſten Vorfälle des Erdbebens welches an dem Ende des 1755ſten Jahres einen groszen Theil der Erde erſchüttert hat.* M. IMMANUEL KANT. Königsberg 1756. in 4to; welke Verhandeling ook naderhand verſchenen is in IMMANUEL KANTS *frühere noch nicht geſammelte kleine Schriften.* Lintz, 1795. (in gr. 8vo.) S. 45 — 86., en vervolgends mede is uitgegeven in j. KANTS *ſämmtliche kleine Schriften. Nach der Zeitfolge geordnet.* Königsberg und Leipzig. 1797. (in 8vo) II. Band. S. 1 — 52.

Digitized by Google

en wonderbare, doch zeer natuurlyke Waterſchudding, enige zeer lezenswaardige, oordeelkundige en belangryke bemerkingen gemaakt heeft, die de overweging van Groningens Oudſten Predikant ten vollen verdienen, en die mooglyk door zyn Wel Eerw. niet zonder vrucht zullen gelezen worden. — Ik voor my, die gene roeping hoegenaamd gevoel, om van tydrekening te veränderen, aangezien my nog gene gebeurdnis van genoegzaam gewigt is voorgekomen, die my zou kunnen bewegen, om van de gebruiklyke jaartelling onder de Kristenen aftegaan, heb gemeend, deze Voorrede, na van mynen Lezer affcheid genomen te hebben, nog naar ouder gewoonte te moeten ondertekenen.

Groningen,
den 7den van Wintermaand, 1800.

J. VAN WOESTENBERG.

KOR-

Digitized by Google

KORTE SCHETS

VAN DEN

HOOFDZAAKLYKEN

INHOUD

DES EERSTEN DEELS.

VERHANDELING, OVER DEN INVLOED VAN DEN SCHOUWBURG, OP HET ZEDENLYK KARAKTER. I. Deel van bladz. 1 tot het einde, en verder in het II. Deel.

INLEIDING. Van bl. 1—10.

EERSTE AFDELING. *Over den Oorsprong en den Aart of het Wezen van den Schouwburg, benevens deszelfs Toestand in verschillende tydperken, en de daaruit voordvloeiende Gevolgen.* Van bl. 10—338.

I. HOOFDSTUK. *Over den Oorsprong en den Aart van het Toneeldicht.* Van bl. 10—60.

II. HOOFDSTUK. *Over de Opkomst, den Voordgang en den Toestand der Toneelspelen in verschillende tydperken.* Van bl. 60—226.

I. *Over den Toestand der Toneelspelen by de Ouden.* Van bl. 60—141.

a.) *Het Treurspel der Grieken.* Van bl. 60—73.

Digitized by Google

b.) *Het Blyſpel der Grieken.* Van bl. 73—81.

c.) *De Toneelſpelen der Romeinen,* Van bl. 81—141.

II. *Over den Toeſtand der Toneelſpelen by de Hedendaagſche Volken.* Van bl. 141—226.

a.) [In Italiën,] Van bl. 148—172.

b.) [In Frankryk.] Van bl. 172—187.

c.) [In Nederland.] Van bl. 187—211.

d.) [In Engeland.] Van bl. 211—226.

III. HOOFDSTUK. *Gevolgen,* Van bl. 227—338.

[I. Korte Opgaaf van het geen uit het voorgaande kan worden afgeleid, Van bl. 227—240.]

[II. Bevestiging van deze Gevolgen door het Oordeel van vele Geachte Mannen. Van bl. 240—338.

TWEEDE AFDELING. *Over de Verſtandlyke en Zedenlyke Nuttigheid van enen wel-ingerichten Schouwburg, en de Wyze, hoe door denzelven het Verſtand verlicht, en het Hart veredeld kan worden.* Van bl. 339—468 in het I., en verder in het II. D.

I. HOOFDSTUK, *Over de Verſtandlyke en Zedenlyke Nuttigheid van den Schouwburg, beſchouwd als een Middel tot Verſtandlyk en Zedenlyk Onderwys.* Van bl. 339—468.

[Voorafgaande Aanmerkingen, dienende inzonderheid, om te bewyzen, dat de Toneelſpelen niet zedenloos behoeven te zyn, om belangryk en on-

Digitized by Google

onderhoudende te wezen. Van bl. 339—371.

I. *De Schouwburg is een zeer nuttige Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting, om dat door denzelven deze Onderrichting ons op een andere wyze wordt medegedeeld.* bl. 373, 372.

II. *De Schouwburg is een zeer nuttige Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting, om dat ons door denzelven die Onderrichting gegeven wordt* op ene wyze, die ongemeen wel berekend is voor zinlyke Wezens. Van bl. 372—429.

1. *De Voorbeelden in de Toneelvertoningen, van het geen te verbeteren en van het geen navolgingwaardig is, moeten,* wegens de Nabyheid, zo wel in tyd als plaats, van de gebeurende Dingen en handelende Perſonen, *op ons den ſterkſt mooglyken indruk maken.* Van bl. 388—396.

2. *Deze indruk moet,* door de Vertoning zelve, of door het Uiterlyke van de voorſtelling *der Handelingen, nog aanmerklyk vermeerderd worden.* Van bl. 396—418.

3. *Daarenboven moeten die Voorbeelden ook van de grootſte nutsligheid ter regeling van ons gedrag*

Digitized by Google

drag wezen, om dat zy ons door geen enkel algemene Vóórſchriften, maar in byzonderheden *aanwyzen, wat wy doen en laten moeten.* Van bl. 416—421.

IV. *Eindelyk hebben die Vóórbeelden het voordeel, dat zy ons het geen Goed en Kwaad is altoos in het gedrag van* anderen *voor ogen ſtellen, en ons daarom met minder drukzydigheid en beter over hetzelve doen oordelen, dan wanneer zy ons onmiddenlyk het Goed en Kwaad in* ons eigen gedrag *milden doen opmerken.* Van bl. 421—429.

III. *De Schouwburg is een zeer nuttige Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting,* om dat bovendien ook het Vermaak, dat ons in denzelven gegeven wordt, moet medewerken, *om aan de leſſen der Deugd, welken wy daar ontvangen, een groter vermogen bytezetten.* Van bl. 429—437.

IV. *De Schouwburg is een zeer nuttige Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting,* om dat de Menſchen zelden zó vrolyk en opgeruimd, en daardoor zó vatbaar voor allerlei indrukken zyn, als in den Schouwburg. Van bl. 437—444.

V. *De Schouwburg is een zeer nuttige*

Digitized by Google

Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting, om dat de meeste Menſchen er heen gaan, enkel met oogmerk, om zich te vermaken. Van bl. 444—445.

Want dit heeft ten gevolge,

Dat de Schouwburg door vele Menſchen bezocht wordt, die anders op geenerhande plaatſen zouden komen, geſchikt, om er Zedenlesſen te ontvangen. Van bl. 445—447. En

Dat ook de overigen, die mede de andere gelegenheden, welke ten verbeterîng hunnes levens kunnen dienen, niet verwaarloozen, door de Zedenlesſen in den Schouwburg te ſterker getroffen worden, om dat zy dezelven aldaar niet verwachtende waren, om dat er het voorkomen eens Leeraars minder in doorſchynt, en om dat men met de genen, door wien zy gegeven worden, ten ſterkſten is ingenomen. Van bl. 447—451.

VI. *De Schouwburg is een zeer nuttige Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting*, om dat hy door de inwendige Schoonheid der Deugd, die nergens anders zó levendig kan vertoond worden, en door onzen Smaak te

verbeteren, ons tot de Pligtsbetrachting ten ſterkſten aanmoedigt. Van bl. 452—455.

VII. *De Schouwburg is een zeer nuttige Inſtelling tot Zedenlyke Onderrichting*, om dat hy, volgends zynen aart, aan de Zedenkundige Onderwyzingen veelerlei en zeer verſchillende gedaanten geven kan, en de Menſchen voor de Dwaasheden en Gebreken kan beveiligen, niet alleen door hen voor dezelven op eene ernſtige wyze te waarſchuwen, maar ook door op hunne Driften te werken, door het Medelyden met de verdrukte Deugd in hun optewekken, en inzonderheid het geen voorals onze aandacht verdient, dewyl zulks op een Leerſtoel hoegenaamd niet geſchieden kan, door de Ongereeldheden voor hun beſpotlyk te maken. Van bl. 455—468.

AAN-

Digitized by Google

AANWYZING

DER

MIN OF MEER HINDERLYKE

MISSTELLINGEN.

Bladz. V. reg. 7. van ond. staat *wieus*, lees *wier*. Bl. IX. r. 10 ft *zyne Vertoningen gaf.*, l. *zyne Vertoningen gaf; tot dat eindelyk voor hetzelve, aan het einde der* Nieuwe Kyk in 't jat straat, *een geheel nieuw Gebouw is opgetrokken.* Bl. XIII. r. 4. van ond ft. *zijnen*, l *zijn.* Bl XVII. r. 12. ft. *groot geklap*, l. *zot geklap* Bl. XLIV r. 1. v. o. ft. *ongeöorlooft*, l. *ongeoorlooft* Bl 8 r. 1. v. o. ft *aarde*, l. *waarde* Bl 10 Noot r 4 ft *blota*, l. *bloot* Bl. 19 r. 20 ft. *trotsen*, l *tróisen.* Bl. 31. r. 1. ft. *neme*, l. *neemt.* Bl 39. N. r 5 ft *als* l. *dan* Bl. 41. r. 5. v. o. ft *die*, l. *dien* Bl. 42. r. 12 ft. *bydénaamelt*, l. *bydénsamelt* Bl. 43. r. 11. ft *beändwoorden*, l. *beändwoorden.* Bl. 47. r. 9. ft. *hen* l. *hun* r 12 v. o. ft. *dan*, l *als.* Bl. 50. r. 11 v. o. ft *ene*. l. *een*'. Bl. 54. r. 15. en r 2. v o. ft. *die*, l. *dien.* Bl. 55. r 1. ft *met*, l. *niet.* r 7 ft. *immer*, l. *steeds.* Bl. 58 r. 16 ft. *zich zelve*, l *zich zelven* Bl. 61. r. 13. ft. *partyèt*. l. *partyen.* Bl 65 r. 9 ft. *die*, l *dien.* Bl 76. N. (†) r. 11 ft. ERNESTUS, l. ERNTSTI Bl 81 r. 7. ft. *welke*, l. *welken* Bl. 86. N. (*) r. 5. ft. DEGUERL, l. DEGUERLE. Bl. 98 r. 2 ft. *opzichte*, l. *opzigte* Bl 102. r. 11. v o. ft. *uit*, l. *in.* Bl. 108. r. 8. v. o. ft. *immer*, l. *altoos.* Bl 109 r. 14 ft. *immer*, l. *steeds* Bl. 118. r. 16. ft *die*, l. *dirn.* Bl. 119. r. 2. ft. *Und* l. *Und.* Bl. 120 r. 2 ft. *die*, l. *dien.* Bl. 135. r. 11. v. o. ft. *immer*, l. *gedurig.* Bl. 142. r. 16. en N. r. 2 v o. ft. *de* l. *des.* Bl 150 r 5. v. o. ft. *zó*, l. *zo* Bl. 159. N. (§) ft. RICCOBONS, l. RICCOBONI.

Bladz.

Digitized by Google

Bl. dz 170. N. r. 15 en 5. v o. ſtaat. *die*, l. *dien*. Bl. 175. N. r. 13. ſt. *welken* l. *welke*. Bl. 177. r 2. ſt. *Ulyſſus*, l. *Ulyſſes*. Bl. 205. r. 14. ſt *immer een*, l. *een altoosdurende*. Bl 217. N. r 6. ſt. *dés*, l *des*. Bl. 221. r. 10. ſt. *immer*. l. *altoos*. r. 6. v. o. ſt. *zy zelfs nimmer*, l. *hy zelfs nog nooit*. Bl. 223. N r. 15. ſt. *en* l. *en het ene* r. 16 ſt *als het*, l. *als het andere*. Bl. 225. r. 9 ſt. *hy*, l. *zy*. Bl. 236. r 1. ſt. *gevolge*, l. *gevolgen*. r. 4. ſt. *immer*, l. *gedurig*. Bl. 237. (alwaar de 7 vergeten is) moet r. 1. ſt *verôordeeld*. Bl 239. ſt. 139. l. 239. Bl. 258. r. 17. ſt *eene zorgvuldige*, l. *eene zorgvuldige en ernſtige* Bl. 278. N. r. 2 en 1 v. o. ſt. *een Deugdzaam gemoed*, l. *Deugdzame gedachten*. Bl. 285 r. 1 ſt. *zyne*. l. *zyn*, Bl. 287. N. r. 1. ſt. *dezelven*, l. *dezelve*. Bl. 288 N. r. 2. v 9. ſt. *groote*, l. *grootſte*. Bl. 299. N. r. 1, 2 ſt. *dat de Driften door de Schouwſpelen gaande gemaakt worden*, l. *dat de Driften gaande gemaakt worden, niet alleen tegen de Schouwſpelen, maar*. r 2. v. o. ſt. *mensch. zich*, l. *mensch zich*. Bl 300 N. r 2. ſt. *zulk*, l. *zulks*. Bl. 303. N r. 5. v. o. ſt. *remiſſionem* en *ceurem*, l. *remiſſionem* en *ceu rem*. r. 3. v. o. ſt. *videatur*, l. *videantur*. Bl. 319. r. 1. ſt. *en*, l. *een*. Bl. 323. N. r. 3. ſaat *voorheen* weg. r. 9 ſt. *ſchuldenloozen* l. *ſchuldelooze*. Bl. 326. N. r. 5 v. o. ſt. *die*, l. *dien*. r. 4. v. o. ſt. *en zelfs*, l. *en die zelfs* Bl. 329 N r. 2 ſt. *des*, l. *der*. B 333. N. r 3. v o. ſt. RUNSVELD, l. BRUNSVELD. B. 337 r 18. ſt. *kon*, l *konden*. Bl. 351. r 1. v. o ſt. *dit is*, l. *dit toch is*. B. 342. r. 6, 7. ſt. *dan behoef ik hem, om hem dezelve te ontnemen*. l. *dan behoef ik om dezelve wegtenemen, hem*. r. 21. ſt. *als* l. *wanneer*. Bl 346 r. 9. ſt *van den anderen kant, ook*, l. *ook aan den anderen kant*. r. 22. ſt. *zyn*. l. *wezen*. Bl. 350. ſt. *en*, l. *en als*. r. 19 ſt. *dat zy zó zelden*. l. *dat die oefening zó zelden* Bl 358 r. 16. ſchrap *niet alleen* door en l. *dat de Toneelvertoningen*. Bl. 378. r. 9. ſt. *Nacheiffrung*, l. *Nacheiferung*. r. 12 ſt. *Menschheid* l. *Menschheit*. Bl. 380 N. r. 8. ſt. *der*, l. *den*. B. 385. r. 13. ſt *an*, l. *van*. B. 386. r. 1. ſt. *immer*, l. *telkens*. Bl 387. r. 2 ſt *door*, l. *en door*. Bl. 404. N. ſt. F. R. l FR. Bl. 409. r 15. ſt. *word*, l. *words*. Bl. 411. r 5 ſt. *immer*. l *altoos* r. 8. v o ſt. *kerken*, l. *kerker*. Bl 418 r. 4. ſt. *den*, l. *de* Bl. 433 N. r. 2. ſt 3 *deelijes*, l 8 *deelijes* Bl 437. r. 7. ſt. *Curiatëirr*, l. *Curiatiërs*. Bl. 440. r 19. ſt. *zelve*, l *zelven*. N. r. 2 ſt II. *Deel*, l. I *Deel*. Bl. 451. N. ſt. *Sämmtl. Schr.* l. *Sämmtl. Schr.* X. *Th*. Bl. 461. r. 11. ſt. *hare* en *Dezen*, l. *haren* en *De*.

VER-

Digitized by Google

VERHANDELING,

OVER DEN INVLOED VAN DEN SCHOUWBURG, OP HET ZEDENLIJK KARAKTER.

INLEIDING.

Die niet te eenmaal een vreemdeling is in de Jaarboeken der Wereld, of onbekend met de vorderingen, welken van tyd tot tyd de menschlyke geest in het ryk van Waarheid en Deugd gemaakt heeft, kan niet onkundig zyn van het tegenspoedige lot, waarmede de Wysbegeerte dikwerf in vroegere eeuwen, en vooral ten tyde der eerste Kristenen, heeft moeten worstelen. De *Sophisten* maakten de grootste misbruiken van dezelve. „Deeze lieden wisten," gelijk SCHRÖCK zich te recht uitdrukt, „wel is „waar, inneemend en cierlyk over ieder onderwerp „te spreken; doch bekommerden zich weinig, of „ook alles, wat zij zeiden, volkomen waar, ge„grond, en nuttig was. Hun voornaame doel was „slechts te behaagen en de verwondering gaande te „maaken, ja zelfs hunne toehoorders door zeldzaame „begrippen in verbaazing te brengen; doch niet al„tyd het verstand te verlichten en de menschen tot „het nemen van goede besluiten te bewegen. Wan„neer nu de welsprekendheid tot zulke oogmerken

Digitized by Google

„ misbruikt wordt: dan ontaart zij in een geestig „ gezwets, dat veel nadeels kan veroorzaaken. — „ Omtrent op de zelfde wijze begonnen de Wijsgeeren zich in hunne mondlijke en schriftlijke voord„ brengſels van eene raadselachtige duisterheid te be„ dienen, om den schijn aantenemen, als verston„ den zij bijna ondoorgrondlijke en voor geene op„ heldering vatbaare geheimen. En, echter, is de „ duidlijkheid, zelfs in de verhevenſte en moeijelijkſte „ leeringen, niet alleen mooglijk, maar zelfs een nood„ zaaklijk vereischte voor hem, die door dezelve de „ menſchen wijzer en beter wil maaken, of, 't geen „ het zelfde is, voor den Wijsgeer. —" (*) Velen der oude Kerkvaderen verkeerden, ten aanzien van de ware hoedanigheden der Wysgeerte, in ene verregaande onkunde en ene menigte van vóóroordéelen; en nu, door de ondervinding geleerd, welke misbruiken men van haar maakte, kregen zy daardoor aanleiding, om over de wetenſchap zelve, met welke men zó veel kwaad kon ſtichten, allerongunſtigſt te denken. Zo klaagde onder anderen KLEMENS DE ALEXANDRINER, reeds ten zynen tyde, dat ſommigen voor de Wysgeerte even zó vervaard waren, als de kinderen voor ſpoken of kaboutermannetjes. (†) — TERTULLIANUS vooral was een hevige vyand der Wysgerige wetenſchappen.

(*) *Kort begrip der Algemeene Geſchiedenis. Door* J. G. SCHRÖCK. Uit het Hoogd. II. Deel, te Amſt. 1796. bl. 347.

(†) *Stromatum*, lib. 6. pag. 472. Edit. HEINSII, Lugd. Batavorum, 1616. in folio, aangeh. bij P. KING, *Beſchryving van den rechten Staat der eerſte Christ. Kerk*, Neêrd. vert. Amſt. 1738. bladz. 120.

Digitized by Google

peri. Volgends hem waren „ de *Wysgeren* de Aarts„ vaders der Ketters"; (*) — en ook hy was immers de gene, die ſtellig beweren durfde, dat de Wysbegeerte, en voornaamlyk de Redenkunde, met den waren aart des Kristendoms volſtrekt onbeſtaanbaar ware, gelyk breedvoerig in zyn werk *de praescriptione adverſus Haereticos* (†) kan gezien worden.

Wie zal echter de gezuiverde Wysbegeerte, om dat ſommige Sophisten haar vlekloos gewaad bezoedelden, en haar aan hunne dwaze zinlykheid dienstbaar maakten, — om dat zó vele eerwaardige mannen, door haar te miskennen, tegen haar geyverd hebben, — wie zal daarom de ware Wysbegeerte, — wie zal, om de misbruiken, dien men van ene wetenſchap maken kan, de wetenſchap zelve veroordelen? — Wy zien ook, dat de meer verlichte Kerkvaderen, die met de Wysgeerte bekend ſtonden, geheel anders over haar hebben geoordeeld. Men leze, by voorbeeld, hoe ORIGENES, niet enkel voor de nuttigheid, maar tevens ook voor de noodzaaklykheid, der Redenkunde in de Godgeleerdheid, gepleit heeft (‡); en hoe de zo even gemelde KLEMENS met nadruk verdedigt; „ dat de Redenkunde een bolwerk is, om de „ waar-

(*) *Adverſ. Hermog.* — TERTULLIANI *Opera*, Fol., Edit. Paris. 1580. pag. 266.

(†) Ibid. pag. 70, 71.

(‡) Tom. I. *Comment. in Geneſ.* p. 16, 17. Vol. 1. Edit. HUETII, fol., Rhotomagi 1668. — *Contra Celſum*, lib. 6. p. 279. Edit. quarto, per GULIELM. SPENCER, Cantabrigiae 1677.

„ waarheid te beſchermen, tegen de misvattingen „ der Sophisten, (*) — dat zy ons een groot „ licht geeft, om de H. Schriften naar behoren „ te verſtaan, (†) en dat zy een noodwendig ver„ eischte is, om de bedrieglyke ſluitredenen der „ Ketters te weêrleggen" (‡). — Zó ſprak deze beroemde Schryver van haar, en dacht zelfs, dat de Wysbegeerte en de vrye Kunſten, als uit den hemel, tot de menſchen waren nedergedaald (**). En desniettegenſtaande wierd, in de donkere middeleeuwen der barbaarschheid, de heldere luister dezer edele wetenſchappen op nieuw, door den nog dikkeren nevel van onkunde en dweepzucht, verborgen. Dan, — na dat in verſcheidene eeuwen geen enkele lichtſtraal had kunnen doorbreken, blies eindelyk de adem der ſchreppende genie deze wolk uit een; — en nu ſchoot de Wysbegeerte eenen bondel van ſtralen uit, by wier licht een groot gedeelte van Europa, door eenen BACO, DESCARTES, LOCKE, NEWTON, LEIBNITS, HUME en KANT, achtervolgends, als het ware, in die eeuwen is verplaatst geworden, welken, om eenen THALES, ANAXAGORAS, SOCRATES en PLATO, de lauwer der onſterflykheid is toegewezen.

Zódanig was het lot der Wysbegeerte. —— En heeft dit tevens niet, tot nu toe, het lot van de ſchone Kunſten, en vooral van haar geweest, die onder

(*) *Stromatum*, lib. 6. p. 472.

(†) Loco citato.

(‡) Ibid. lib. 1. p. 234.

(**) Loc. cit. p. 214. — Vergel., hier mede, verder: lib. 1. p. 204, 207, 233. — lib. 6. p. 475, 476.

Digitized by Google

der dezelven zulk een aanzienlyken rang bekleedt, ik meen de *Dramaturgie*, — de beoefening van het Toneel? . . .

Was de toeſtand der Wysgeerte altoos zó afhanglyk van den phyſieken, politieken en godsdienſtigen toeſtand ener natie, onder welke zy beoefend wierd, dat men eigenlyk de aanleidende oorzaken harer veranderingen in de omwentelingen te zoeken hebbe, die, ten aanzien van de Regeringsvormen, de Zeden, Godsdienst, Kunſten en Rykdom, in de wereld zyn voorgevallen (*); dan zeker moest men weinig met het wezen en de geſchiedenis der fraaïe Letteren bekend zyn, byaldien men beweren wilde, dat, in het vak der ſchone Kunſten en beſchaafde Wetenſchappen, de zelfde oorzaken meestal de zelfde uitwerkſelen niet naar zich ſlepen. — Lust het ons de gedenkrollen der eeuwen opteſlaan, wy zullen op elke bladzyde geboekſtaafd zien, welk eenen uitgebreiden invloed de Godsdienst, het Staatsbeſtuur, de Zeden en Welvaart der Volken van den enen, de Wysgeerte en fraaïe Letteren van den anderen kant, uit haren aart, wederkerig op elkander hebben, — zy zullen ons aantopen, welk een naauwe verwantſchap tuſſchen de Schone Kunſten en Wysgerige Wetenſchappen plaats vindt, — welk ene overëenſtemming, ten allen tyde, onder dezelven geheerscht heeft; en, dat zal te gelyk ten bewyze verſtrekken, dat het zedenlyk nut van den Schouwburg, te dikwerf voor eene waterbel uitgekreten, gegrond is in de menſchlyke natuur, en bevestigd wordt door de geſchiedenis der Volken.

Het

(*) *Grundriſs der philoſophiſchen Wiſſenſchaften*, von C. E. SCHULZE. I. Band. S. 8. Wittenb. und Zerbſt, 1788.

Digitized by Google

Het ongunſtig gevoelen, dat ſommige, anders verſtandige, deugdzame en eerwaardige menſchen, aangaande den Schouwburg, gekoesterd hebben, bewyst zó min iets ten nadele van een wélingericht Toneel, als de harde oordeelvellingen van ſommige Kerkvaderen over de Wysgerige Wetenſchappen iets tegen de nuttigheid der gezuiverde Wysgeerte beſlisſen kunnen: want zó wel in het ene geval als in het ander moet men deze vóór-ingenomenheid aan onkunde of vóóroordeel toeſchryven. Men is onbekend met den waren aart en de bedoeling van het Toneeldicht; men acht den tyd en de moeite, die men ter verkryging dezer kennis zou moeten aanwenden, verbeuzeld, en waant zelfs zyn goeden naam in gevaar te brengen, door den Schouwburg te bezoeken, — door het Toneel te verdedigen. Het *misbruik*, het welk men, helaas! te dikwyls van den Schouwburg gemaakt heeft, wordt op rekening gezet van het *gebruik*, — ja, het wordt beſchouwd als onáſſcheidbaar aan de kunst verbonden. Het ontbreekt nog heden aan gene Toneelſtukken, die, in ſtéé van voordeel, onbegryplyk veel nadeel doen, en ten aanzien van welken, de gevoelvolle ROUSSEAU, wiens werken men, om hunne ſomberheid en betoverenden ſtyl, zó gaarne en met zó veel deelneming leest, enkel waarheid gezegd heeft (*),

En

(*) In zynen brief aan D'ALEMBERT, (die in het VII. Deel van de *Encyclopédie*, onder het art. *Geneve*, den Schouwburg zeer ſterk had aangeprezen,) in 1758 te Geneve in 12mo gedrukt, en ook te vinden in de *Oeuvres diverſes de Mr.* J. J. ROUSSEAU, Tom. III. Edit. d'Amſt. de l'année 1762. p. 15–232. — Welke brief door eenen Franſchen

En — zie daar genoeg, om den Schouwburg voor altoos te verketteren! — — Wie echter gevoelt niet, dat men de waarde der Toneelpoëzy, zó doende, flechts uit daadlyke ondervinding, dat is geenszins uit haar eigenlyk wezen, maar alléén uit gevolgen beoordeelt, welken men ziet, dat zy voortbrengt? Zonder dat men tevens begrypt, of ten minsten fchynt te begrypen, dat men, op die wyze, alleen het Toneel befchouwt, zó als het is, met zyne gebreken zó wel als met zyne volmaaktheden, en niet zó als het werklyk zyn zou, byaldien men die gebreken van hetzelve afscheiden, en de volmaaktheden behouden kon. De grote vraag blyft dus nog immer, of de fchadelykheid van den Schouwburg in deszelfs wezen gegrond, en daardoor noodwendig met denzelven verbonden, dan of zy enkel toevallig is, en van andere oorzaken afhangt; en om deze belangryke vraag te beantwoorden, is voorzeker de blote ervaring niet toereikend. Inderdaad, wie toch, die onpartydig blyft, ontwaart niet, dat de gevolgen, die ten aanzien der zedenlykheid, uit de Toneel-oefening voordvloeien, van elkander aanmerklyk afwyken? En dat, de zwarigheden, naar de mate dezer afwyking, groter, en de gronden minder moeten worden, om het nut of nadeel van den Schouwburg

fchen Toneelfpeler is beantwoord. Ik heb echter deze wederlegging nog niet kunnen magtig worden. Insgelyks vindt men eene *Apologie du Théatre*, van MARMONTEL, in den Franfchen Mercurius van 1758 en 59, en eene Hoogduitfche vertaling van dezelve, die in 1766, in 8vo., gedrukt is; doch ook deze Stukken zyn my alléén by name bekend

burg — niet zó als hy is, maar zó als hy zyn kan — zonder deszelfs inwendigen aart te kennen, enkel uit de ondervinding te beoordélen? Want dan worden wezenlyke hoedanigheden van denzelven menigwerf als toevallig, toevallige integendeel als wezenlyk aangezien. — Het is dus ook geen wonder, dat de oordeelvellingen over de zedenlykheid der Schouwspelen zó verbazend uitéénlopen; en kan deze verdeeldheid tusschen de verschillende gevoelens van brave en geleerde mannen, over één en de zelfde zaak, ons niet reeds vóóraf, ten minsten niet onduidlyk, te kennen geven, dat de Toneel-oefening in zich zelve goed is, maar grote verbetering behoeft; en het derhalven, verre van haar zó maar *ex tripode* voor altyd te veröordélen, integendeel onze pligt is, onvóóringenomen te onderzoeken, of de Schouwburg, in weêrwil der vlekken, die hem misvormen, niet meer nut sticht dan nadeel, en of daarenboven het schadelyke der Toneelspelen niet kan worden weggenomen, zonder dat men het aangename en verlustigende van dezelven er aan opoffert.

Wy bedoelen geenszins door ydele woordenpraal en magtspreuken — wier waarde enkel geëvenredigd is aan het gezag, dat dezen of genen Schryver wordt toegekend — onze gedachten, met betrekking tot den Schouwburg, aan iemand optedringen. Die waarheid zoekt, zoekt die by den fakkel der reden. Die het licht der reden ontwykt, wil gene verlichting, maar verblinding bewerken. Daar nu de zucht tot Waarheid en Deugd, ons enig roersel, — daar de volmaking derzelven ons waarachtig doelwit is, waarom zouden wy dan het resultaat van de overdenkingen onzer vóórgangers boven dat van eigen onderzoek verkiezen? — Leest en oordeelt, aarde

Vrien-

Digitized by Google

Vrienden! met onpartydigheid, en handelt naar de onbevóóroordeelde inſpraak van uw hart en verſtand. Kan iemand uwer ons met beſcheidenheid overtuigen, gedwaald te hebben, het zal ons gene moeite zyn, die overtuiging te omhelzen, wanneer zy den ſtempel der waarheid op het voorhoofd draagt. Wy verwachten van Ulieden, in het zelfde geval, den zelfden yver, en het is in dit vertrouwen, dat wy de eerſtelingen van onzen jeugdigen arbeid U met gepaste vrymoedigheid aanbieden.

Naar ons oordeel laat zich de ſtof, *over den invloed van het Toneel op het Zedelyk Karakter*, die wij tot het voorwerp onzer eerſte beſchouwing verkozen hebben, gevoeglykst in twee afdelingen onderſcheiden. Wy zullen daarom, in de eerſte plaats, den oorſprong en den aart of het wezen van het Toneeldicht, met deszelfs toeſtand in verſchillende tydvakken, en de gevolgen, dien men daaruit kan afleiden, en, in de twede, zó wel het rechtſtreeksch als zydelingsch Nut van het wélingericht Toneel trachten aantewyzen, door de Schouwſpelen niet alleen als bronnen van Zedelyk Onderwys en Zedelyk Vermaak, maar ook als middelen te beſchouwen, waardoor wy onze pligten met meerder vrucht kunnen uitöefenen.

Digitized by Google

EERSTE AFDELING.

Over den oorſprong en den aart of het wezen van den Schouwburg, benevens deszelfs toeſtand in verſchillende tydperken, en de daaruit voordvloeiende gevolgen.

I. HOOFDSTUK.

Over den oorſprong en aart van het Toneeldicht.

De *dichterlyke Schouwſpelen*, — dus noem ik de Schouwſpelen der Ziel, die enkel in deze Verhandeling bedoeld worden, ter onderſcheiding van de Wed- en Worſtel-ſtryden, of de Schouwſpelen des Lichaams (*), welke by de Ouden in gebruik waren

(*) Dus ook ter onderſcheiding van de enige Schouwſpelen, die by de *Germanen*, onze Voorvaders, bekend waren; want offchoon dezelven in gene Ren- of Worſtelſtryden beſtonden, waren zy evenwel blote Lichaamlyke oefeningen, die meest by hunne gastmalen in gebruik, en ſchoon wel gevaarlyk, echter tevens nuttig waren, om de Jeugd vaardig, behoedzaam en ondernemende te maken. Enige Jongelingen wierpen zich naakt tusſchen ſcherpe en gevelde krygsgeweren; en zy, die de ſtoutſte ſprongen deden, en echter ongekwetst bleven, behaalden den grootſten lof, en verſchaften het grootſte vermaak aan de toekykers. —— Zulks getuigt KORNELIUS TACITUS, in zyn *Boeksken van de Zeeden der Germaanen*, c. 24. „ Een' ſoort van Schouwſpeelen is 'er alleen, en 't zelfſte „ in

ren (*), — de dichterlyke Schouwſpelen, zeg ik, hebben met vele andere gewigtige inſtellingen gemeen, dat zy hun aanwezen vooral aan enen toevalligen ſamenloop van omſtandigheden en ene menigte veranderingen, die ongevoelig op elkander volgden, en dus meer aan het blote geval, dan wel aan een bepaald oogmerk van hunnen Uitvinder, moeten danken. — Immers, het oorſpronglyk *Tonecl-*

„ in alle zaameningen." — zegt hy, volgends de vertaling van PIETER KORNELISZOON HOOFT, — „ Naakte jongelingen, die dat voor ſpel houden, werpen zich tuſſen „ zwaarden en vinnige (*infestas:* gevelde vyandlyke) vrameen, met ſpringen. D'oeffeningh heeft de konst gebaart, de konst een bevalligheit. Niet om winſt, oft „ loon nochtans. De betaaling der, alhoewel ſtoute, dartelheit, is de genucht der aanſchouweren." Het geen derhalven zeggen wil, dat alléén het vermaak, het welk de toekykers, op het zien van de onbeſchroomdheid en vaardigheid dier Jongelingen, ondervonden, en het genoegen, dat zy hun daarover te kennen gaven, de enigſte vergelding was voor ene Kunſt, die men alleen door herhaalde oefening verkrygen, en door ene welberadene koenheid ter uitvoer brengen kon. — Zie *Alle de Werken van* C. CORN. TACITUS, *in 't Hollandtsch vertaalt door den Heer* P. C. HOOFT, enz. (in het licht gegeven door GEERAARDT BRANDT.) Amſt., Leyden, Utrecht. 1704. in Fol. bl. 495. — als ook *De Aloude Staat en Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden. Door* E. M. ENGELBERTS. I. Deel. te Amſt., bij J. ALLART. 1784. in 8°. bl. 414, 415.

(*) Vergel. over deze onderſcheiding het ſraale werk van BATTEUX: *Einleitung in die ſchönen Wiſſenſchaften. Nach dem Franzöſiſchen des Herrn* BATTEUX, *mit zuſätzen vermehret von* KARL WILHELM RAMLER. II. Band. 4 Aufl. Leipz. 1774. S. 211—216.

Digitized by Google

weeldicht, of liever dat, het welk tot hetzelve aanleiding gegeven heeft, was van enen geheel anderen aart, dan het gene naderhand daaruit is voordgesproten. —— De Grieken, gewoon zich alles aantematigen, wat hunne eigenliefde kon ſtrelen en hunne grootheid des te ſterker doen uitblinken (*), beweren ook in dit geval, dat zy de eerſten waren, die de Schouwſpelen uitvonden; offchoon het geheel niet vreemd zou zyn, dat zy de eerſte zaden daartoe reeds van oudere volken ontvangen hadden: want men weet met vry veel waarſchynlykheid, dat de Toneelſtukken vroeger in het Oosten dan in Griekenland bekend wierden. „ De Dramatiſche „ dichtwyze", zegt de geleerde JONES, in het Voorberigt vóór zyne Vertaling van de *Sakontala*, „ moet in het ryk van Indiën een' ouderdom hebben, welken alle hiſtoriſche gedenktekens te bo„ ven gaat." In het algemeen is men daar van gevoelen, dat het eerſte Sanskritiſche vers van den groten WALMIK, in een ogenblik van uitbrekend gevoel, wierd uitgeſproken. Deze beroemde man, die in de zilveren eeuw geleefd heeft, was de Schryver van

(*) De beroemde J. A. SCHLEGEL heeft ene *Verhandeling* geſchreven *over den oorſprong der Schone Kunſten*, alleen met opzet om de ongegrondheid van de grootſpraak der Grieken, waarin zy de uitvinding der fraaië letteren zich geheel alléén toeëigenen, aantetonen, en het gevoelen van BATTEUX, aangaande de ruwheid en onbeſchaafdheid der vroegere volken, te wederleggen; en ene Nederduitſche vertaling van dezelve is in het Vde Deel van het *Taal-Dicht- en Letterkundig Kabinet*, *uitgegeeven door* C. BRANDER & BRANDIS, Amſt. 1789. van bl. 249—272, te vinden.

Digitized by Google

van een Heldendicht, over den kryg zyner tydgenoten des Konings RAMA VAN AYODHYA; en hieruit zou dan volgen, dat vóór zynen tyd geen Drama in verſen heeft kunnen uitgevoerd worden. —— Doch desniettegenſtaande geven de Indianen eenen veel hogeren ouderdom aan de Dramaturgie, en ſchryven hare uitvinding toe aan BHERET, een van hunne byzonder begunſtigde Wyzen. Ook is de *Mahabarat*, een Heldendicht, uit meer dan vier maal honderd duizend regelen beſtaande, dat onder de Hindoos zeer geacht wordt, en waarvan de beroemde WILKINS meer dan een derde gedeelte in het Engelsch heeft overgezet, volgends hun bericht opgeſteld door KREESHNA DWYPAYEN VEIAS, den uitſtekendſten van alle hunne Braminen, meer dan drie duizend jaren vóór de Kristenlyke jaartelling (*); en zó veel ten minſten is zeker, dat toen WIKRAMADITYA, die omtrent ene eeuw vóór de geboorte van KRIS-

(*) WILLIAM ROBERTSON geeft ons, in zyn *Geſchiedkundig Onderzoek wegens de kennis, die de Ouden hadden van Indie*, enz. Nederd. Vert. 1793. bl. 386 389; 406, 407; 410—412; 457 en 459., ene beſchryving van het onderwerp, de ſamenſtelling en de ſchoonheden dezes Dichtſtuks. Hy zegt nogthans op bl. 389: „Ten opzigte, zo „van het Tooneel, als van het Heldendicht, der *Hindoos*, „hebben wy het ongeluk, dat wy een denkbeeld moeten „vormen, uit een enkel voorbeeld van beiden, en ten aan„ziene van het laatſte nog wel, (daar het alleen een gedeelte „is van een grooter werk) uit een onvolkomen ſtuk. Maar, „indien wy, in zulk eene ſchaarsheid van proeven, het mo„gen waagen eenig oordeel te vellen, zal het hier op neder„komen, dat van deeze beiden het Tooneelſtuk," [de *Sakontala* naamlijk,] „met een uister ſmaak, is opgeſteld."

KRISTUS regeerde, de Dichters, de Taal- en de Meetkundigen beschermde, het Hinduische Toneeldicht reeds enen aanzienlyken trap van volmaaktheid bereikt had. Aan zyn hof schitterde de beroemde KALIDAS, waarvan nog heden in Indien gezegd wordt:

„ De Dichtkunst was de speelende dochter van
„ WALMIK; WYASA voedde haar op; en zy ver-
„ koos zich KALIDAS tot haren bruidegom, naar
„ de inrichting van WIDERBHA; zy was de
„ moeder van AMARA, SUNDAR, SANKHA en
„ DHANIK; maar thans, verouderd en kracht-
„ loos, is hare schoonheid verdwenen, en met
„ ongeslerde voeten waggelende terwyl zy gaat,
„ zal zy het welligt niet verfmaden, om in
„ een geringe hutte ene schuilplaats te zoeken."

KALIDAS heeft zich, door vele Dichtstukken, den algemenen roem, zó wel onder de Nakomelingen als zyne Tydgenoten, verworven. Men weet, dat hy, onder andeten, een Schouwspel, *Urwaſie* genoemd; een Heldendicht, of liever ene rei van Gedichten in een boek over de Kindeten der Zon; een ander met volkomen éénheid der handeling, over de geboorte van KUMARA den Krygsgod; twee of drie Liefdesgeschiedenissen; een uitmuntend werk over de Dichtmaat der Sanskritische taal, byna op de wyze als de *Terentianus*; en eindelyk de *Sakontala* of den *Beslissenden Ring*, een Indiaansch Schouwspel, dat ik het eerst van allen had behoren te noemen, geschreven heeft. Dit laatste Toneelstuk wordt in het algemeen onder de Indianen voor de beste gehouden der *Nataks*, zo als zy gewoon zyn hunne Schouwspelen te noemen. Het bestaat uit zeven Bedryven, en wy zyn de mededeling van hetzelve

aan

aan den geleerden WILLIAM JONES verſchuldigd (*), die het uit de Oude Sanskritiſche en Prakitiſche taal, waarin het oorſpronglyk geſchreven is, in het Engelsch overzet heeft, en zijne Vertaling eerst te Calcutta, en naderhand te Londen by *Edwards* in 4to, met een Voorberigt, drukken liet (†), waaruit ik deze belangryke byzonderheden van de Indiaanſche Letterkunde ten groten dele ontleend heb. Voorzeker heeft het Indiſche Toneel aanſpraak op zó veel werken ten minſten, als dat van enig oud of nieuw Europisch Volk, en de Panditen of de geleerdſten der Braminen verzekeren alle, dat hunne Treur- Blijen Muſikale Schouwſpelen ontelbaar zyn. Hieruit kan men derhalven beoordéelen, welke zucht de oude Hindo's voor het Drama gehad hebben. — By de Westlyke Indianen integendeel, ſtaat hetzelve nog op den eerſten trap der kindsheid. Blote Danſen, waardoor zeker bedryf wordt nagebootst, zyn de enige Toneelſpelen, die tot heden onder de onbeſchaafde bewoners van Amerika bekend zijn. Voor het grootſte gedeelte zyn zy ſtaatlyk en krygshaftig, en enige vol van uitdrukking en vuur; doch zelfs

(*) Zie het *Geſchiedkundig Onderzoek wegens de kennis, die de Ouden hadden van Indie*, enz. *door* WILLIAM ROBERTSON, D. D. Ned. vert. 1793. bl. 386.

(†) Naar deze laatſte uitgave is het ook in het Neder-duitsch vertaald, onder den volgenden tytel: *Sakontala of de beſlisſende Ring, een Indiaansch Schouwſpel van* KALIDAS, *met opheldéringen van* G. FORSTER. Te Haarl. by A. LOOSJES, P. z. 1792. — Wie ene beoordéling en een meer breedvoerig bericht van dit Toneelſtuk begeert, die leze het zo even genoemd werk van WILLIAM ROBERTSON, van bl. 389—396.

Digitized by Google

zelfs de Muzyk, naar welke zy gezeid worden, is éentonig en vervelend; en de Oorlogsdans is veelligt de treffendſte van allen. ROBERTSON maakt in zyne *Geſchiedenis van America* (*) — LA FITEAU in zyn werk *Mœurs des Sauvages* (†) van deze Danſen of Pantomimen gewag, en BROWN ſpreekt in het byzonder van de *Speel- Dans- en Dichtkunde der Americaanen en Wilden* (‡). —— Doch ik wil geens-

(*) *Geſchiedenis van America, door* WILLIAM ROBERTSON, D. D. II. Deel. Uit het Engelsch vert. Amſt. 1778. bl. 265 – 269.

(†) Tome I. pag. 517. van de uitgave in 4to.

(‡) In eene Verhandeling, die, in het Neêrduitsch vertaald, in het IIIde Deel van het *Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet, uitgegeeven door* G. BRENDER à BRANDIS, onder dezen tytel te vinden is: *De Speel- Dans- en Dichtkunde der Americaanen en Wilden, beſchouwd. Naar het Engelſche van den Heere* BROWN; en in het byzonder ſpreekt hy daar, over de Pantomimen der Amerikanen en hoe zy met den tyd tot regelmatige Toneelſpelen moeten komen, op bl. 303, 304 en 314 – 317. — Ook zyn deze vertoningen reeds by ſommige Eilanders in de grote Zuid-zee meer dan blote Pantomimen. COOK, by voorbeeld, maakt in zyne *Reize rondom de Waereld* (vert. door J. D. PASTEUR, 1797. II. D. bl. 27.) van een' ſoort van Tusſchenſpel gewag, dat zo wel in Samenſpraak als Dans beſtond, hetwelk hy op het Eiland *Ulietea* (*), een der *Societeit Eilanden*, gelegen in de nabuurſchap van *Otahiti*, door een gezelſchap van Indiaanſche Danſers en Danſeresſen, tusſchen het

(*) Op de Zuider Breedte van 16° 41' tot 16° 55'. en in Lengte tusſchen de 151° 17' en 151° 27' ten Weſten van den Meridiaan van Greenwich.

Digitized by Google

geenszins wanen, verlicht genoeg te zyn, om den allereërsten oorsprong van het Drama uit de donkere

het dansen der Vrouwen, door de Mannen zag vertonen, en van een veel regelmatiger Toneelspel, het welk in vier bedryven verdeeld was, en waarvan de uitvoering door enigen zyner reisgenoten gezien wierd. — Verre moeten het evenwel ook deze Indianen in de Kunst, om Toneelspelen te vertonen, nog niet gebragt hebben. Cook zegt, dat hunne Tusschen-spelen veel naar de stukken der Engelsche Toneeldansers geleken; en uit de bredere beschryving, die hy naderhand van een derzelven opgeeft, volgt genoegzaam, van hoe weinig aanbelang zy, van den kant der Kunst beoordeeld, zyn moeten. „Den agtsten [Aug. 1769.] gong de Heer BANKS weder naar land met Doctor SOLANDER, zegt hij, (bl. 31, 32,) en zij rigteden hunne schreden naar den dansenden troep, die zedert den tijd van onze tweede landing, langzaamerhand omtrent twee groote mijlen in hunnen tocht rondom het eiland gevorderd was. Zij zagen toen weder dansen en tusschen-spelen speelen, terwijl de tusschen spelen al wederom van elkanderen verschilden: in een derzelve waren de speelers, die alle mannen waren, in twee benden verdeeld, die van elkanderen onderscheiden waren door de kleur hunner kledij, zijnde de eene bruin en de andere wit. De bruine bende verbeeldde een' heer met zijne knegts en de witte bende een troep dieven: de heer gaf eene mande met spijs aan zijne knegts te bewaaren: de dans van de witte bende bestond in verscheiden poogingen om die te steelen en die van de bruine bende in hetzelve te beletten. Na eenigen tijd gongen de geene, die de mande bewaaren moesten, rondom dezelve op den grond zitten, en op de mande liggen slaapen; de andere, van deeze gelegenheid gebruik maakende, kwamen zagtjens, ligteden hen van de mande en gongen met den buit door: de slaapers, kort

Digitized by Google

re diepten der Alöudheid te kunnen opdelven. — Hadden andere Volken reeds Schouwſpelen, vóór dat in Griekenland daartoe aanleiding gegeven was? en hebben de Grieken de hunne ontleend van deze Volken, of zyn zy, van het eerſte kiemtjen af aan, op Griekſchen bodem gewaſsen? .... Ik bezit te weinig vermetenheid, om over deze moeilyke vragen ene beſlisſende uitſpraak te kunnen doen, en te veel waarheidsliefde, om aan zulk ene uitſpraak myne onpartydigheid te willen opöfferen.

Ik bepaal my daarom liever alleen tot de opkomst van het Toneel-dicht in ons eigen Werelddeel, daar ook myn ontwerp niets meer vordert; en ten dezen opzigte kan ik met gerustheid zeggen, dat de Grieken de eerſten geweest zyn, die hetzelve invoerden. De Geſchiedenis daarenboven, welke zy ons van de wyze, waarop het ontſtaan, en tot verdere volmaaktheid gebragt is, hebben nagelaten, zal ook ieder een vry nauwkeurig moeten voorkomen.

De *dramatieke*, dat is *handelende* of *vertonende*, ter onderſcheiding van de *vertellende*, *Dichtkunde* heeft, naamlyk, haren naam van het Griekſche woord *Drama*, dat van een Aeoliſch woord afſtamt (*), het welk *handelen* betekent; dewyl men in deze ſoort van

daarop ontwaakende, misten hunne mande, maar vielen aanſtonds aan het dansſen, zonder zig verder aan hun verlies te ſtooren, zoo dat het onderwerp van deezen dans, volgens de geſtrengſte regelen van beoordeelingskunde, enkelvoudig was en onze beminnaars van het eenvoudige zouden hier vergast geweest zijn op een ſtukjen, dat volmaakt naar de zuiverheid van hunnen ſmaak geſchikt was."

(*) BAMLERS BATTEUX, II. Band, S. 216.

Digitized by Google

van Dichtkunde niet, zó als in het Heldendicht, de handeling vertelt, maar haar zelve, door de perſonen, die er in voorkomen, vertegenwoordigt. — Nu is niets natuurlyker, dan dat de eerſte kiem, waaruit men naderhand deze Dichtkunde zag voordſpruiten, ene blote verlustiging van korten duur geweest zy, waaraan zich de Herders in hunne wedſtryden, en ſommige Wyngaardeniers in den wyngogst hadden overgegeven. Vervolgends echter wierd deze kortſtondige verlustiging tot ene jaarlykſche gewoonte gemaakt, die weldra in ene Godsdienſtige plegtigheid veränderde, en eindelyk in ene ſchaamteloze klucht ontaarde, waaruit, in latere tyden, de Dichters van eenen meer gezuiverden ſmaak allengskens regelmatige en zeer belangryke Schouwſpelen tot beſtaan bragten, in welken zich de Dicht- en Toonkunst, en zelfs de Wysgeerte, in hare gehele grootte en verhevenheid kon ten toon ſpreiden. ———

„ Toen de wyngerd eerst met troſen, malsch gezwollen,
hing belaên,
„ Tooiden ſtraks de Saters de ooren met die nieuwe groene blaên,
„ En de dieffche Faunen drukten in de druif den graagen tand.
„ Daadlyk van den rank getrokken, uitgeperst met voet of hand,
„ Dronk men, dat de lippen ſchuimden, wynmost, in den kroes geſpat.
„ Knaap Silcen, meê toegeſchooten, juichte op 't proeven van het nat,
„ En bedauwde, uit volle kannen, d'ouden gorgel, heesch en droog.
„ Lom, en ſchorre cimbels klonken, waar de feestrei zig bewoog,

Digitized by Google

„ Die den nieuwen nectar roemden, even eêl als dien der Goôn.
„ Toen reeds, gis ik, verwde 't landvolk met den wynmoêr hoofd en koon;
„ Zong, van zoeten Liber vrolyk, boêrſchen beurtzang; lei, zoo 'k meen,
„ D'eerſten grond der Schouwtooneelen, in die woeste vrolykheên." (*)

Volgends deze overleveringen waren derhalven de Dramatieke of Vertonende Dichtſtukken, in hunne eerſte opkomst, anders niet dan Vertellende Gedichten. In den beginne naamlyk Wedgezangen der Herderen, en Liederen der Wynlezers in den wynoôgst; naderhand *Dithyramben* of byzondere Lofzangen, die, vooral op de Feesten ter ere van BACCHUS, door het Volk èn de Priesters gezongen wierden; en dus in het algemeen Lierzangen, of van eênen verhevenen of van enen vrolyken aart; waarby ook door de reiën der *Bacchanten* en *Faunen* dartele zangen wierden gevoegd, die zy rondôm de ontuchtige beelden, welke door hun in zegepraal omgevoerd wierden, horen lieten, en waarin zy ſomtyds byzondere perſonen aan de algemene beſpotting ten prooi gaven. (†) — Doch dewyl de on-

(*) ERNESTI GULIELMI HIGTII *Carmen Trochaicum in Reditum Veris.* ERNST WILLEM HIGTS *Lentezang, in Nederduitſche Verſen van denzelfden trant overgebragt door* PIETER HUISINGA BAKKER. Tweede Druk. Te Amſt. 1780. bl. 25.

(†) Zie de *Reize van den jongen Anacharſis door Griekenland uit het Fransch van den Abt* BARTHELEMY *door* M. STUART. VII. Deel. Amſt. 1798. LXIX. Hoofdſt. bl. 197.

Digitized by Google

ondervinding weldra leerde, dat blote Gezangen, hoe veel verscheidenheid men ook getracht had, door een gedurig afwisselen der koren, in dezelven te brengen, te éénтonig waren, om niet op den duur te vervelen; zo kwam men op de gedachten, om nu en dan, door het doen van Verhalen, het Gezang te onderbreken, en op die wyze de éénzelvigheid te verminderen. — Deze Verhalen geschiedden in het eerst door enen enkelen persoon, en bestonden, of in Heldendichten, naar de *Iliade* en *Odyssea* gevormd, waarin de eer der Goden en de daden der Vóórouderen beschreven wierden; of in Vertellende Dichtstukken van een minder verhevene soort, by welker vervaardiging men zich, volgends sommiger gevoelen, (*) de *Margites* van HOMERUS, een Hekeldicht, in het welk hy enen deugniet schildert, ten voorbeelde gesteld had, en die enkel dienden om het Volk te verlustigen, en de ondeugden van byzondere personen kwaadaardig te bespotten. — Toen men echter gewaar wierd, dat ook deze mengeling van Zang en Verhaal nog te vervelend was, besloot men, om, door het Vertonen der daden en handelingen, welken men tot nog toe enkel beschreven had, de opmerkzaamheid te vermeerderen; en nu eerst kreeg het Dichterlyk Schouwspel, of eigenlyk Dramatiek Gedicht, door dit gelukkig denkbeeld, zyn bestaan.

Het *Drama* of *Toneelstuk*, in het algemeen, is derhalven, gelyk ook de zin van het woord medebrengt, niet anders dan een poëtisch Schouwspel, of

(*) Zie RAMLERS BATTEUX, II. Band, S. 394. Vergel. *Reize van Anach.* t. a. pl. bl. 198.

Digitized by Google

of een Gedicht, door het welk ene, daarin ten grond liggende, en met behulp van de deelnemende perſonen zelve, door geſprek en gebaarden, uitgevoerde, belangryke en innemende Handeling, die ene gelukkige of ongelukkige gebeurdnis in enen ſtaat, in een huisgezin, of in het leven van enen enkelen mensch vertoonzaakt, werklyk kan Vertoond worden. (*) In één woord, het is ene aangename navolging en voorſtelling van het menschlyk leven.

Handeling bygevolg, is het eerſte vereïschte van ieder Schouwſpel. En deze beſtaat algemeen, in elk gedicht, in ene aaneengeſchakelde reï van veränderingen, die, door de werkzaamheid van, met oogmerk werkende, wezens, langzamerhand uit elkander voordvloeiën, en waartoe derhalven verſcheiden perſonen worden gevorderd. — Men ziet echter ligtlyk, dat dit vereïschte alleen niet voldoende is, om een gedicht tot een Toneelſtuk te maken; want dan zou hetzelve van het Heldendicht, waarin insgelyks ene handeling vereïscht wordt, niet te onderſcheiden zyn. Het algemeen verſchil tusſchen deze beide dicht-

(*) RAMLERS BATTEUX, II. Band, S. 216. — J. J. ESCHENBURG, *Entwurf einer Theorie und Literatur der ſchönen Wiſſenſchaften*. Berlin und Stettin, 1789. S. 215. — J. G. SULZER, *Reflexions philoſophiques ſur l'utilité de la poëſie dramatique*, te vinden in de *Mémoires de l'Académie Royale de Pruſſe*, de l'année 1760. p 377 &c., of anders de vertaling daar van, door SULZER zelven, in JOHANN GEORGE SULZERS *vermiſchte Philoſophiſche Schriften* I. Th. Leipzig 1782. S. 148. u. f. w., en in het Neêrduitsch, in het *Taal- Dicht- en Letterkundig Magazyn; uitgegeeven door* G. BRENDER à BRANDIS, III. Deel, Amſt. 1788. bl. 15. env.

Digitized by Google

dichtſtukken, moet derhalven hierin gelegen wezen, dat de handeling van het Heldendicht enkel voor het gehoor is, — dat zy verteld wordt, zonder gezien te worden; — daar integendeel de Dramatieke handeling werklyk onder het gezigt valt, en dezelve zich afſchildert, gelyk zy in waarheid gebeurt. Met één woord, derhalven daarin, dat, gelyk de beroemde FEITH zegt, de Toneelpoëzy vertoont, daar het Heldendicht verhaalt (*). — De *werklyke Vertoning* van de handeling is bygevolg in een Drama een tweede en even zo noodzaaklyk vereïſchte als de Handeling zelve; en het is door deze Vertoning, dat is, door den voordgang der Handeling, die alsdan eerst geboren wordt, en zich, door middel van de eigene werkzaamheid der handelende perſoonen en hunne onderlinge geſprekken, allengskens ontwikkelt, dat het Toneelſpel zich van elk Verhaal onderſcheidt, dewyl daarin de handeling als reeds gebeurd en vóórleden verönderſteld wordt. —

Zie daar dan het eigenlyk wezen, waarin, in het algemeen, alle Dramatieke Gedichten met elkander overéénkomen, en de uitſluitende kenmerken, die aan dezelven alléén eigen zyn, op dat men hen daardoor van al het andere zou kunnen onderkennen. Voor het overige echter worden, zó wel in de verſchei-

(*) Zie de *Verhandeling over het Heldendicht*, *door Mr.* RHYNVIS FEITH, wien de gouden eerpenning is toegewezen. Te vinden, in de *Prysverhandelingen*, *uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap*, *tot ſpreuke voerende*: KUNST WORDT DOOR ARBEID VERKREEGEN. I. Deel. Leijden 1782. bl. 49. — Vergel. RAMLERS BATTEUX, t. 2. pl. S. 265.

Digitized by Google

ſcheidenheid van inhoud, als in de verſchillende wyze van bewerking, gewoonlyk de ſcheidslynen gevonden, die wederöm deze dichtſtukken onderling in verſchillende ſoorten verdélen, en het is onder dezen, dat het *Treurſpel*, het *Blyſpel* en het *Zangſpel* of de *Opera*, voornaamlyk uitmunten. Desniettegenſtaande zyn het alléén de twee eerſte, waarmede ik my in dit vertoog zal onledig houden; en dit is dan ook de reden, waarom ik van de *Opera*, die van enen veel lateren oorſprong is, en eigenlyk eerst, in Italiën, op het einde der vyftiende eeuw is bekend geworden (*), in het vervolg geen byzonder gewag make.

Van de beide overige ſoorten is het *Blyſpel*, of de *Komedie*, de Voorſtelling ener Handeling, uit den kring des huislyken levens, die, zó wel door de daarby komende voorvallen, als door de karakters, de gewoonten en het gedrag van de daarin deelnemende perſonen, tot onderhouding, lering en verlustiging der aanſchouwers kan gebruikt worden, en dikwerf dienen kan, om hen het onnatuurlyke, het berispenswaardige en verkeerde, dat zich in de karakters en handelingen der menſchen ten toon ſpreidt, onder het oog te brengen. (†) — Navolging

(*) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 258.

(†) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 225.; — en de *Allgemeine Theorie der Schönen Künſte von* JOHANN GEORGE SULZER. Neue vermehrte Auflage. Leipzig 1786. 87. gr. 8°. III. Th. art. Komödie; welke druk, naar het getuigenis van ESCHENBURG in zyne *Theorie* u. ſ. w. S. 41., door den Heer v. BLANKENBURG in het licht gegeven, en met *literarïſchen Zuſätzen* vermeerderd is.

Digitized by Google

ging der zedelyke wereld, der deugden, gebreken en dwaasheden, in het kort, navolging van de gehele handelwyze der menſchen in het gemene leven, is derhalven het vruchtbaar voorwerp, het welk die ſoort van Toneelſpelen bezielt.

Daarentegen vertegenwoordigt ons het *Treurſpel*, overëenkomſtig deszelfs eigenlyken aart, gewigtige voorvallen, verhevene handelingen en belangryke geſchiedenisſen, die de grootſte onheilen veröorzaken, en tot opwekking en leiding, in het algemeen, van onze hartstogten, doch inzonderheid van Vrees en Medelyden geſchikt zyn; — het vertegenwoordigt ons de uitwerkſelen van hevige, offchoon kortſtondige, driften; — daar het te gelyker tyd, door de daden en handelingen der in hetzelve zich bevindende perſonen, zodanig hunne karakters ontwikkelt, dat zy liefde, bewondering en veröring, of haat, ſchrik en afkeer, — dat zy medelyden met de onderdrukten en ongelukkigen, en veröntwaardiging tegen de bewerkers van derzelver lyden verwekken (*). — BATTEUX en LESSING beweren, in navol-

(*) J. G. SULZER, *Allg. Theorie*, IV. Th. art. Tragiſch und Tragödie. — ESCHENBURG, t. a. pl. S. 240. — Een algemeen overzigt over de voornaamſte eigenſchappen van het Treurſpel is hier voor myn oogmerk genoegzaam: en ik heb daarom deze bepaling omſlagtiger gemaakt, en meer vereischten van het Treurſpel daarin opgenoemd, dan ik eigenlyk, indien myn voornemen geweest ware, ene Systematiſche verhandeling over de Dramatieke Dichtkunde in het licht te geven, had behoren te doen; dewyl die vereischten zó nauw aan elkander verwant zyn, dat het een reeds noodzaaklyk uit het ander voordvloeit. — Reeds in deze enkele voorſtelling, dat ons het Treurſpel tot *Medely-*

Digitized by Google

volging van ARISTOTELES (*), dat het een wezenlyke eigenſchap is van het Treurſpel, *Vrees en Mededen* moet bewegen, liggen, en de Dramatieke form, en alle de verdere vereïschten van hetzelve opgeſloten; en de bepaling: *het Treurſpel is een Gedicht, waardoor Medelyden verwekt wordt*, is daarom, ſchoon ene meer ingewikkelde, de kortſte bepaling die van hetzelve kan gegeven worden, en die, niettegenſtaande hare kortheid, tevens zó nauwkeurig en volledig is, als ene bepaling met mooglykheid zyn kan. —— Immers, het is niet mooglyk, dat de genen, die rampſpoedig geweest, maar niet meer in wezen of niet langer ongelukkig zyn, ons tot Deelneming zouden aanzetten, wegens doorgeworſtelde elenden, waarvan zy zelve ten hoogſten alléén de herinnering behouden hebben. Zal, by gevolg, het Treurſpel het gevoel van *Medelyden* gaande maken, dan moet het hierin onderſcheiden zyn van het Heldendicht, dat het niet, gelyk dit, verledene gebeurdniſſen verhaalt, maar integendeel handelingen, als werklyk gebeurende, voorſtelt: en dewyl daartoe niet *alle*, maar, by uitſluiting, alléén *zulke* handelingen kunnen gekozen worden, waarvan de werklyke vertoning *Medelyden* kan voordbrengen; zo is ook tuſſchen het Treurſpel en de Komedie, ſchoon dit laatſte Gedicht insgelyks de wezenlyke vertoning van daadlyk gebeurende handelingen — doch van gene *Medelyden-barende* handelingen — is, een aanmerklyk onderſcheid te vinden. —— Ten aanzien van haar geſlacht, is de Tragedie derhalven, even als het Blyſpel, de *Voorſtelling* van ene Handeling; en zie daar hare Dramatieke form! —— Doch meer bepaaldlyk, ten aanzien van hare ſoort, is zy de Voorſtelling van *zodanig* ene Handeling, waardoor men tot Medelyden wordt

(*) *De Poëtica*, cap. 9, 11, 14.

Digitized by Google

delyden te verwekken, — dat een gedicht, het welk hier niet aan beantwoordt, eigenlyk gene *Tragedie* kan

wordt bewogen; en zie daar het verschil tusschen het Treur- en het Blyspel! — Het eigenlyk Treurspel is daarom, in vergelyking van de Bokszangen der Herderen, die echter de eerste aanleiding tot den oorsprong van hetzelve gegeven hebben, van een geheel andere natuur; want die Gezangen, ja zelfs de Vertoningen van THESPIS, die in later tyd daaruit ontstonden, waren, ten hoogsten, niets dan blote Verhalen van het geen reeds voorby en ver afwezig was, die dus het hart voor het Medelyden niet ontsluiten konden. — ARISTOTELES heeft dit verëischte van het Treurspel, *dat het Medelyden moet verwekken*, ook voor ene zó wezenlyke en alles in zich sluitende eigenschap gehouden, dat hy dit alléén, als het onderscheidend kenteken van hetzelve, opgegeven, en, om te tonen in hoe verre het Heldendicht en het Treurspel onderling verschillen, het Verhaal in het eerste, en het Verwekken van Vrees en Medelyden in het laatste, tegen elkander over gesteld heeft. Het is deze tegenöverstelling, waarvan de verklaring aan de Uitleggers van ARISTOTELES veel nadenken en moeite heeft veröorzaakt; en de scherpzinnige LESSING schynt wel de eerste geweest te zyn, die de ware mening van dezen Wysgerigen Grick begrepen heeft. Want daar, onmiddenlyker wyze, eigenlyk tegen het Verhaal de Vertoning over staat, en het Heldendicht een Verhaal, maar het Treurspel ene Vertoning is, heeft men langen tyd verlegen geweest, om te verklaren, waarom ARISTOTELES tegen over het Verhaal niet de Vertoning, maar het Verwekken van Vrees en Medelyden, mag gezet hebben. —— Dan, dewyl ARISTOTELES inzag, dat er geen Medelyden, zonder ene werklyke Vertoning, ontstaan kan, heeft hy het een in plaats van het ander, en dus de zaak zelve in plaats van de wyze genomen, waarop dezelve kan verkre-

gen

kan genoemd worden (*). SULZER en ESCHENBURG zyn van een ander gevoelen; zy geloven niet, dat het

gen worden. En hy deed zulks met des te meer recht, om dat anders, indien hy gezegd had, dat het Treurſpel ene Vertoning is, hy het daardoor nog niet genoeg zou onderſcheiden hebben, maar er dan ook nog had behoren bytevoegen, *welke* Daden en Handelingen door hetzelve dienen vertoond te worden; het welk hem zeker langwyliger in zyne uitdrukkingen zou gemaakt hebben. Vergel. ARISTOT. *de Rhetor.* L. II. c. 8, 9. — — Verder is het zedenlyk eind-oogmerk, dat, naar het gevoelen van ARISTOTELES, aan het Treurſpel, in onderſcheiding van alle andere Gedichten, byzonderlyk eigen is, onze Vrees en ons Medelyden daardoor te zuiveren; dat wil, naar de taal van dien Wysgeer, gelyk LESSING haar uitgelegd heeft, zeggen, deze beide Driften in Deugdzame Heblykheden te veränderen. Want, naar de mening van dien Griek, is elke Deugd tuſchen twee uiterſten gelegen, van welken zy altoos even ver moet verwyderd blyven, zo zy niet zal ophouden, Deugd te zyn; en om onze Vrees en ons Medelyden derhalven in Deugdzaamheid te veränderen, moet de Tragedie ons de beide uiterſten in ieder dezer driften leren vermyden. Zekerlyk is zy ook in ſtaat, om, benevens deze, meer andere aandoeningen te zuiveren, en ook andere Deugden by ons optewekken; doch dat heeft zy met het Blyſpel en andere Gedichten gemeen, en dat kan derhalven niet als een uitſluitend voorrecht van haar, maar wel als een voordeel van het Treurſpel, voor zó verre het een Toneelſtuk is, aangemerkt worden. —— Het geen de be-

(*) RAMLERS BATTEUX, t. a. pl. S. 282. u. f. w., III. Kap. von der Tragödie, en LESSING in de *Hamb. Dram.* l. c.

Digitized by Google

het goed zy, het wezen van het Treurſpel binnen zulke enge grenzen te bepalen. Doch wat hier ook van zyn moge, zó veel is zeker, en wordt zelfs door de beide laatstgenoemden toegeſtaan, dat het verwekken van Deelneming, die uit Vrees en Medelyden voordkomt, in het algemeen, het voorname doelwit der Treurſpelen moet uitmaken; want het is MARMONTEL, die reeds vóór lang deze opmerking gemaakt heeft, en zonder dezelve zou onze eigene ondervinding het ons gezegd hebben, dat Schrik en Medelyden de hartstogten zyn, die het duurzaamſte gevoel, onder alle anderen achterlaten (*). Het Medelyden, dat door het Treurſpel in ons ontſtaat, moet ons hart aandoen, om dat wy onzen evenmensch elendig zien. De Vrees, welke het verwekt, moet onze borst beklemmen, om dat wy voor het ongeluk beducht zyn, waarin wy gewaar worden, dat zich anderen bevinden; doch deze Vrees moet door ene geheime vergelyking verzacht worden, die wy tuſſchen onzen toeſtand en den toeſtand van den lydenden maken. (†) — Het

beroemde LESSING, in No. LXXVII en LXXVIII. van de *Hamburgiſche Dramaturgie*, te vinden in zyne *Analekten für die Litteratur*, IV. Th. S. 136 - 147., over den aart, het doel, de middelen, om dat doel te bereiken, en het zedenlyk eind-oogmerk, dat met hetzelve weder bereikt moet worden, geſchreven heeft, verdient, ſchoon het niet zó algemeen bekend is, als zulks wel behoorde, de aandachtige overweging van allen, die het wezen en alle de byzondere eigenſchappen van het Treurſpel wenſchen te kennen.

(*) MARMONTEL, *poët. franc.* T. II. p. 96.

(†) De beroemde LESSING bewyst in zyne *Hamburgiſche Dra-*

Het Treurſpel bedoelt echter, volgends het begrip van SULZER, wanneer men dit woord in de wydſte en

Dramaturgie (No. LXXIV, LXXV., ook te vinden in de genoemde *Analekten*, IV. Th. S. 121 – 129.) met zyne gewone Wysgerige ſcherpzinnigheid, dat ARISTOTELES geenszins gezet heeft, dat het Treurſpel *Schrik* en *Medelyden*, maar wel dat het *Vrees* en *Medelyden* moet verwekken: en, volgends zyne verklaring van ARISTOTELES, verſtaat hy door *Vrees* dat gene, wat wy voor ons zelven, maar door *Medelyden* dat gene, wat wy voor anderen gevoelen. Lang vóór hem had dit reeds CORNEILLE ook zó begrepen; want, zegt deze, in den beginne van zyn *Second Discours du Poëme Dramatique*: „ Ainſi la pitié embraſſe l'interêt „ de la perſonne que nous voyons ſouffrir, la crainte qui „ le ſuit regarde le nôtre;" en het is te verwonderen, dat latere Schryvers zó weinig met de Schriften van CORNEILLE bekend waren, dat zy, gelyk nog onder anderen de Heer S., in de Voorrede van zyn *Komisch Theater*, S. 35., met de bepaling, die ARISTOTELES van het Treurſpel geeft, waar in zy gedurig *Schrik* in plaats van *Vrees* gelezen hebben, zó zeer zyn verlegen geraakt. Men wint ten minſten door de uitlegging, die CORNEILLE, en naderhand LESSING, van de woorden van ARISTOTELES gegeven heeft, zó veel, dat men niet langer zeggen kan, dat de verſtandige Griek, die over het geheel zó ſpaarzaam en nauwkeurig in zyne uitdrukkingen is, in de bepaling van het Treurſpel echter te veel of te weinig woorden gebruikt heeft; van welke beſchuldiging men hem anders in dit geval niet zou kunnen vrypleiten. Want het Medelyden is niet zó eng bepaald, dat men het alleen zou kunnen gevoelen voor het lyden van een' ander, wiens ongeluk reeds voltooid is. Men kan ook Medelyden hebben met iemand, die nog maar in gevaar is, om ongelukkig te zullen worden; en dus ſluit het Medelyden niet alleen de Deelneming in de elende eens anderen,

Digitized by Google

en meest gebruiklyke betekenis neme, hoofdzaaklyk, den aanſchouwer vóórtebereiden tot grootſche en man-

ren, dien wy voor onze ogen in het ongeluk zien ſtorten, of het Treuren met iemand, wiens ſmarten, wegens reeds vóór lang voleïndigde rampſpoeden, blyven voordduren, — maar het ſluit ook de Vrees, die men heeft, dat een' ander' de wederwaardigheden, waardoor hy gedreigd wordt, zullen treffen, — den Schrik, dien men gevoelt, wanneer men hem plotslings en onverwacht in het grootſte gevaar ziet geraken, en meer andere ontroeringen, die, wegens het wederwaardig lot van iemand anders, in ons ontſtaan kunnen, in zich. MOSES MENDELSZOON heeft dit alles breder in zyne *Briefen, über die Empfindungen* ontwikkeld. (Men zie zyne *Philoſophiſche Schriften.* II. Th. Berlin, 1777. S. 29–32., of de Nederd. Vert. van zyne *Wysgeerige Verhandelingen* enz., *door* G. BRENDER *à* BRANDIS. II. D. 1788. bl. 177–180.) —— Zo ARISTOTELES derhalven aan het *Medelyden* deze ruime betekenis niet gegeven, maar er alleen de onlust over de *tegenwoordige* ſmart van een' ander' onder had willen verſtaan hebben; dan moest hy niet enkel en alleen den Schrik, maar even eens ook de Vrees, en alle de overige aandoeningen, die ons, uit liefde voor onzen evenmensch, wegens zyne tegenwoordige of aanſtaande wederwaardigheden, kunnen medegedeeld worden, daarvan onderſcheiden, en, in de bepaling van het Treurſpel, met en benevens het Medelyden afzonderlyk genoemd hebben. Maar was hy integendeel van mening, dat alle die byzondere aandoeningen, welke ſlechts door de bepaling van tyd, in hoe verre naamlyk, het ongeluk reeds voorby, werklyk tegenwoordig, of nog aanſtaande is, enz., onderling verſchillen, doch in het wezen der zaak overëenkomen, in het Medelyden liggen opgeſloten, en hy er daarom niet afzonderlyk van behoorde te ſpreken; dan moest hy even eens van den *Schrik*, die ons niet voor

ons

Digitized by Google

manlyke voornemens, en hem, in openbare aangelegenheden van het hoogſte belang, aantemoedigen, tot

ons zelven, maar alleen voor het ongeluk van anderen overvalt, en derhalven insgelyks onder het Medelyden behoort gerekend te worden, gezwegen hebben; en het was dus eene noodloze overvloedigheid van hem, uitdruklyk van denzelven te gewagen. Immers, het is uitgemaakt zeker, dewyl toch de *Schrik* niets anders is dan eene *plotslyke Vrees*, die wy, als zich onvóórziens een onverwacht gevaar ſchynt optedoen, eensklaps in ons gewaar worden, en die door het *onverwachte* juist te ſterker op ons moet werken, dat wy, wanneer ons de Toneelmatige Schrik, door het vertonen van het Treurſpel bevangt, niet voor ons zelven, daar zich voor *ons* op *dat ogenblik* zulk een gevaar niet opdoet, maar alleen voor het gevaar van anderen verſchrikken: en de Toneelmatige Schrik is derhalven Medelyden. — Of zou ARISTOTELES hier veelligt die ontzetting hebben willen bedoelen, — onder de benaming van Schrik, veelligt die huivering hebben willen te kennen geven, welke ons, op het zien bedryven der ongehoordſte gruwelen, met ene yskoude rilling overvalt?. — Neen! zulk ene ontzetting is Afgryzen: en nimmer moet men door de voorſtellingen op het Toneel met Afgryzen vervuld worden; want dan verfoeit men alleen den Booswicht, zonder dat men in ſtaat is Medelyden te hebben met het ongelukkig ſlagtoffer van zyne boosheid. Men is zó geheel en al vervuld met veröntwaardiging en afkeer voor den bewerker van zó veel onheils, dat zich het hart voor de zachtere aandoeningen der Deelneming niet ontſluiten kan. Men gevoelt niet, dan onäangename gewaarwordingen, — men verlaat met ontevredenheid de Schouwplaats, — en men vat enen haat tegen het ſtuk op, waarvan de vertoning ons zó veel misnoegen gebaard heeft. De waarheid hiervan is ook aan de Grieksche Treurſpeldichters en aan den Grieksſchen

Digitized by Google

tot ene buitengemene inspanning zyner krachten. — Gewigtige en pathetieke handelingen moeten er derhal-

schen Schryver over de Toneeldichtkunde niet onbekend geweest. Men heeft uit kracht van haar zelfs altoos getracht, om de boosheden en wanbedryven in de Treurspelen, in welken men die niet geheel kon achterlaten, ten minsten zó veel mooglyk te verzachten. En ARISTOTELES, die zelf geleerd heeft, dat men niemand, die volmaakt deugdzaam is, in het ongeluk moet laten, dewyl zulke noch Medelyden noch Vrees verwekt, maar als ene volstrekte onrechtvaardigheid moet verfoeid worden (Vergel. ARISTOT. *de Rhet.* L. II. c. 8., en P. CORNEILLE, *Disc. de la Tragédie.*) kon derhalven niet begeren, dat een Schrik, die eigenlyk niets is dan Afgryzen, en die daarom uit het Treurspel moet geweerd worden, onder de verëischte en noodzaaklyke uitwerkselen van hetzelve zou te tellen zyn. Wil men dus, dat deze Wysgeer, in de bepaling van dit Toneeldicht, *Schrik* en *Medelyden* geschreven, en den *Schrik* in de betekenis van een huiverend Afgryzen genomen heeft, dan verlangt men, dat hy zich zelven openlyk zal tegenspreken. — — Met de *Vrees*, over het algemeen genomen, is het geheel anders dan met den *Schrik*, in het byzonder, gelegen. Men kan Vrezen voor dingen, die nog verre afwezig zyn; en de ongelukken, die in het Treurspel aan anderen overkomen, kunnen ons zeer wel voor ons zelven soortgelyke ongelukken doen duchten. Zo ARISTOTELES derhalven werklyk gezet heeft, niet dat het Treurspel *Medelyden* en *Schrik*, maar dat het *Medelyden* en *Vrees* moet verwekken, en hy door de *Vrees* alléén dat gene, wat wy voor ons zelven, maar door het *Medelyden* dat gene, wat wy voor anderen gevoelen, gelyk CORNEILLE en LESSING hem verklaren, heeft willen verstaan hebben, dan is het zeker, dat hy, overëenkomstig zyne denkbeelden, in zyne bepaling zó min te veel als te weinig gezegd heeft. — — Wat nu het

Digitized by Google

halven den grondslag van uitmaken; manlyke en stafige trekken moeten het allerwege kenschetsen; terwyl

Medelyden in het byzonder aanbelangt, hetzelve is een gemengd — gedeeltelyk aangenaam, gedeeltelyk onaangenaam — gevoel, dat in ons uit het lyden enes anderen ontstaat, — ene samenvloeïing van lust en onlust, waarin de lust alleen uit de voorstelling der volkomenheid, de onlust uit de voorstelling der onvolkomenheid voordspruit, — en een gevoel derhalven, het welk, uit de liefde voor het lydend voorwerp, en de ongenoegte, die deszelfs ongeluk ons veroorzaakt, is samengesteld. LESSING (*l. c.* No. LXXVI. S. 133, 134.) is echter van gedachten, dat, om het Medelyden tot ene werklyke aandoening te doen aangroeïen, beide deze bestanddelen, — de liefde voor het voorwerp en deszelfs ongeluk — niet genoegzaam zyn, en dat men geen recht Medelyden met een' ander' hebben kan, zó lang niet de Vrees, dat men zelf in die treurige omstandigheden zou kunnen geraken, daartoe mede werkzaam is. Ja, hy gelooft (*ibid.*), dat ook ARISTOTELES het op de zelfde wyze heeft begrepen, en (*l. c.* S. 128, 129.) dat indedaad de mening van dezen Wysgeer geweest zou zyn, dat er geen Medelyden met anderen, zonder Vrees voor ons zelven, en geen Vrees voor ons zelven, zonder Medelyden met anderen bestaan kan. — Doch MOSES MENDELSZOON heeft (in ene aantekening op S. 32. der Berlyner verbeterde Uitgaaf van 1777. van het twede Deel zyner *Philosophische Schriften*, of op bl. 179. van het IIde D. der Ned. Vert.) te recht daarop aangemerkt, dat zodanig ene veronderstelling door de ondervinding wordt tegengesproken; dewyl wy dikwerf Medelyden hebben met de genen, die in geheel andere betrekkingen staan dan wy, en in zulke omstandigheden zyn, in welken het niet mooglyk is, dat wy ons immer bevinden; en dat, schoon wy veel ligter tot Medelyden bewogen worden, wanneer wy in gelyke omstandig-

he-

Digitized by Google

wyl de driften van enen aandoenlyken en zachteren aart beter voor het Blyſpel bewaard blyven. — Over-

heden verkeren, en een overëenkomſtig ongeluk doorgeſtaan of te vrezen hebben, zulks evenwel niet aan ene door eigenzucht verwekte Vrees kan toegeſchreven worden, dewyl het zeker de zucht voor ons zelven niet is, die ons hart voor het Medelyden ontſluit; maar dat dit integendeel veeleer veroorzaakt wordt, om dat wy, door het Zelfgevoel ener overëenkomſtige ſmart, het lyden van den ongelukkigen en het beklagenswaardige van zynen ſtaat ons des te levendiger kunnen voor den geest brengen. Zó wordt, uit de zelfde oorzaken, ook met het geſchreeuw van een Dier, elk ander Dier, dat van zynen aart is, bewogen, nadien hetzelve het inwendig lyden, dat het op enen anderen tyd zelf gevoeld en door dat geluid uitgedrukt heeft, thans aan dat geſchreeuw op het levendigſte verbindt, en hierdoor in zich zelven het gevoel daarvan weder opwekt. — Ook kan ik voor alsnog niet begrypen, wanneer ARISTOTELES werklyk was van oordeel geweest, dat wy niet, zonder Vrees voor ons zelven, tot Medelyden zouden kunnen bewogen worden, waarom hy dan, in het 13de Hoofdſt. der *Dichtkunst*, gezegd heeft: „ Dat het Medelyden iemand, die onverdiend lydt, en de „ Vrees iemand onzes gelyken veröischt", waardoor hy zelf Vrees en Medelyden als niet noodzaaklyk met elkaêr veröenigd ſchynt beſchouwd te hebben. En het is uit kracht hiervan, dat ik, indien ik het wagen durfde, van enen LESSING te verſchillen, geloven zou kunnen, dat de Wysgerige Stagirjet wel misſchien het gevoelen gehad heeft, dat de Vrees voor het zelfde ongeluk, waar onder een ander gebukt gaat, in ſtaat kan zyn, om ons zyn lot te doen beklagen en in zyne ſmarten te doen deelnemen; maar geenszins, dat hy zou gemeend hebben, dat het Medelyden op gene andere wyze kan geboren worden. Ja,

Digitized by Google

Overëenkomſtig dit begrip zou dus het Treurſpel, enkel en alléén door het groter gewigt en de verheve-

ik zou zelfs in dat geval haast kunnen geloven, dat hy het gevoel voor iemands ongeluk, in zó verre het alléén uit Vrees voordkomt, dat ons de zelfde rampen overkomen, geen Medelyden, maar alléén Vrees, heeft willen genoemd hebben; om dat het, dewyl men daarby het oog ſlechts op zich zelven, en niet op onzen evenmensch, gevestigd houdt, van enen anderen en minder edelen aart is dan het Medelyden, waardoor wy uit Liefde voor het ongelukkig voorwerp bewogen worden. Dat ARISTOTELES, op ene andere plaats — in zyn twede Boek over de *Welſprekendheid*, — geſchreven heeft: „ dat alles Vreeslyk „ is, wat, wanneer het anderen was overgekomen, of „ overkomen moest, ons Medelyden zoude gaande maken: en dat wy alles Medelydenswaardig vinden, wat „ wy Vrezen zouden, indien het ons zelven te wachten „ ſtond," kan toch hier tegen als gene zwarigheid worden aangemerkt: want daar ter plaatſe kan hy het een alleen door het ander, — het Vreesverwekkende door het Medelydenswaardige, en het Medelydenswaardige door het Vreesverwekkende, — hebben willen verklaren, en opheldëren, wat hy onder ïeder dezer benamingen bedoelde, zonder daarom te begeren, dat Vrees en Medelyden uit elkander ontſtaan zouden; want ſchoon het ook waar mogt zyn, dat alles, wat wy voor ons zelven Vrezen, ons tot Medelyden beweegt, wanneer wy zien, dat anderen daardoor getroffen worden, en dat, ook omgekeerd, wy weder al het gene, waarom wy met een' ander' Medelyden hebben, Vrezen voor ons zelven, zó volgt echter nog geenszins daaruit: dat in het eerſte geval de Vrees de oorzaak van het Medelyden, en in het twede geval het Medelyden de oorzaak van de Vrees zyn zoude. — Kon de vorige gedachte, waarvan ik het gewaagde gevoel, zó menigmaal

Digitized by Google

vene ernſtigheid van zynen inhoud, van de Komedie onderſcheiden wezen. Dit is de grote grenslyn, zó

maal ik het oog op de Schriften van LESSING vallen laat, als gegrond doorgaan, dan zoude ik welligt durven beweren, dat ARISTOTELES, ook in de bepaling van het Treurſpel, het Medelyden en de Vrees, als aandoeningen, die uit twee geheel verſchillende bronnen ontſpringen, van elkander onderſcheiden heeft; — dat hy onder het Medelyden ſlechts die zuivere Deelneming in de ſmarten van een' ander', die alléén uit achting en liefde voor hem in ons wordt gaande gemaakt, maar onder de Vrees dat eigenbelangzuchtig gevoel, dat, naar zyne gedachten, in ons met opzigt tot ons zelven ontſtaan moet, wanneer wy iemand, die ſchuldig is of niet, in ongelukkige omſtandigheden zien, in welken wy vrezen, dat wy, door de zelfde zwakheden, of op de zelfde wyze, zouden kunnen komen, begrepen heeft; —— en dat zyne mening derhalven aldus moet verklaard worden: het lyden van onzen evenmensch, of het gevaar waarin hy is van ongelukkig te zullen worden, kan het gevoel van Deelneming opwekken; doch niet allen, die ongelukkig zyn, of het dreigen te worden, kunnen ons door hun ongeluk aandoen. Slechts twee wegen ſtaan hiertoe open; of de Liefde voor een' ander', of de Vrees voor ons zelven, kunnen daartoe medewerken. Wanneer het voorwerp naamlyk, dat der wederwaardigheden tot enen ſpeelbal ſchynt te verſtrekken, gene oorzaak is van zyne ongelukken, en hetzelve zó braaf, zó edel, zó deugdzaam, in één woord zó volmaakt is, dat het, niettegenſtaande enige menschlyke gebreken, in alle opzigten onze liefde en achting wegdraagt, zó dat het *onverdiend lydt*, gelyk zich ARISTOTELES uitdrukt, en wy met oprechtheid van hetzelve zeggen kunnen, dat het een beter lot waardig is; dan worden wy, reeds alleen uit Liefde tot hetzelve, met zyne rampſpoeden be-

Digitized by Google

zó als zy door SULZER, en velen met hem, wordt getrokken. — ESCHENBURG, die ook deze grensſcheiwogen, en onze Deelneming in zynen toeſtand verdient den waren naam van *Medelyden*. Doch wanneer het lydend voorwerp, het moge dan al of geen ſchuld zyn aan zyne eigene ongelukken, in omſtandigheden verkeerd heeft, waarin wy zelven zouden kunnen geraken, en waarin, wanneer het zyne ongelukken zelf heeft berokkend, wy gevoelen, dat wy misſchien even zó zwak zouden geweest zyn, of even eens zouden gehandeld hebben; dan worden wy, uit *Vrees voor ons zelven*, door het lyden van den ongelukkigen aangedaan, ſchoon deze *Vrees* niet uitſluit, dat wy te gelyk, uit Liefde voor hem, *Medelyden met hem* zouden kunnen hebben. — Het lyden van onzen evenmensch kan ons derhalven, en gevoel voor *ons zelven*, en gevoel voor *zynen* toeſtand, — dat is, zó wel *Vrees* voor *onze* eigene, als *Medelyden* met *zyne* lotgevallen, inboezemen: beide deze aandoeningen kunnen zeer wel te ſamen gaan; de zelfde perſoon kan de ene zó wel als de andere in ons opwekken; doch zy ontſpringen desniettegenſtaande altoos uit verſchillende bronnen, en kunnen derhalven ook zeer wel van elkander zyn afgeſcheiden. — CORNEILLE was van oordeel, (in zyn *Second Discours du Poëme Dramatique*,) dat het volgends ARISTOTELES voor genoegzaam kon gerekend worden, zo een Treurſpel ſlechts een van beiden, — of de *Vrees*, of het *Medelyden*, — gaande maakte. Doch LESSING, die ſtaande houdt, dat deze Griekſche Wysgeer beide die aandoeningen als onafſcheidbaar van elkander beſchouwd heeft, begeert daarom ook, dat ARISTOTELES dit onmooglyk kan gewild hebben. — En ik zou er dit nog kunnen byvoegen, dat ſchoon de Griekſche Schryver over de Dramatieke Dichtkunde ook al niet van mening geweest mogt zyn, dat Vrees en Medelyden noodwendig met elkander ſamengingen — ſchoon hy ook

Digitized by Google

ſcheiding vooral wil opgemerkt hebben, heeft haar nog duidlyker aangewezen, en het onderſcheid tuſ-

ſchen

ook al van gevoelen geweest ware, dat er zeer wel Medelyden, zonder opzigt op ons zelven, kan plaats hebben, hy desniettegenſtaande nog had kunnen willen, dat in het Treurſpel alleen zulke onderwerpen zouden behandeld worden, die de Toeſchouwers niet minder met de ene als met de andere aandoening moesten vervullen; om dat hy veelligt oordeelde, dat een Treurſpel, het welk alléén Medelyden, en geen Vrees voor ons zelven, opwekte, en dus de lotgevallen van zulk enen perſoon vertoonde, dien wel onze Liefde en onze Deelneming zou verdienen, maar die echter in geheel andere betrekkingen ſtond, dan waarin de Toeſchouwers immer zouden kunnen komen, geen belang genoeg verwekken, en niet genoeg aan het zedenlyk doel eïnde der Tragedie zoude beandwoorden. Doch ik heb my met myne giſſingen reeds te ver gewaagd, en ben daardoor misſchien reeds meer dan eenmaal van het ſpoor gekomen. Heeft dit werklyk plaats gehad, dan verzoek ik verſchoning — niet voor myne mistasting — *Non omnia possumus omnes* —— maar voor de ſtoutheid, die dezelve heeft veröorzaakt. — Dit echter durf ik er altoos met gerustheid byvoegen, — want het geſchiedt op gezag van enen Man — van enen MOSES MENDELSZOON — die niet minder wysgerig dan LESSING, zelfs naar de eigene bekendnis van dezen, wiens Vriend hy was, gedacht heeft, — dat wanneer ARISTOTELES werklyk van mening is geweest, dat er geen Medelyden plaats kon hebben, zonder opzigt op ons zelven, en het Treurſpel daarom zó wel Vrees voor ons eigen als Medelyden voor anderen moest opwekken, hy in de kennis der menschlyke hartstogten gedwaald, en het Treurſpel daarom binnen te enge grenzen bepaald heeft. En nu leze verder een ieder, die deze zaak nauwkeuriger wil beoordéelen, het geen LESSING zelf, van S. 121—138.

Digitized by Google

ſchen deze beide dramatieke gedichten met vele kleine nuancen vermeerderd, om het zó veel te beter te doen uitkomen. Hy wil, dat men, en in den rang der perſonen, en in den aart der driften, en in het uitëinde der gebeurdnis, doch vooral in de hoedanigheid, het gewigt en den kring der handeling, het eigenlyk verſchil tusſchen het Treur- en Blyſpel te zoeken hebbe; en ſtelt bovendien, dat in het eerſte meer de handeling, in het laatſte daarentegen de karakterſchets het voornaamſte doelwit des Dichters moet uitmaken (*). — Dan, hoe dit ook zyn moge, het is myn oogmerk hier niet, de nauwkeurige onderſcheiding tusſchen deze beide ſoorten van gedichten, met ene angſtvallige zorgvuldigheid, aan de hand te geven; dewyl het tot het doelwit, dat ik my heb voorgeſteld, niet noodwendig behoort. Het is my genoeg, de hoofdtrekken van dit verſchil aangewezen, en, in het algemeen, getoond te hebben, dat elk dichterlyk Schouwſpel, — dat elk Drama, het moge dan ene Tragedie of ene Komedie zyn, — de werklyke Voorſtelling ener belangryke Handeling is.

Zien

in het IVde Deel der meergenoemde *Analekten*, over de uitlegging van ARISTOTELES, met de hem eigen zynde ſcherpzinnigheid, geſchreven heeft.

(*) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 225, 240. — Reeds MOLIERE heeft, in zyne *Comedie, la Critique de l'Ecole des Femmes*, Sc. VII., den Chevalier Dorante zeer gegronde aanmerkingen, over het onderſcheid tusſchen de ſtof en behandeling dezer beide Schouwſpelen, in den mond gelegd. — *Oeuvres de* MOLIERE. Nouv. Ed. Tom. I. à Amſt. & à Leipz., 1750. 12°. p. 548.

Digitized by Google

Zien wy thans, welke gevolgen men uit deze bepaling van den waren aart der Dramatieke Dichtkunde, opzigtlyk de ſchadelykheid of onſchadelykheid van den Schouwburg, — van den Schouwburg, niet zó als hy is, maar zó als hy kan en behoort te zyn, — en ten aanzien van de bewerking der Toneelſtukken, kan afleiden. —

a.) Vraagt men, na my toegeſtemd te hebben, dat het eigenlyk wezen van het Drama werklyk daarin beſtaat, waarin ik het geſteld heb, of ik het Toneelſpel *uit zich zelven* voor zedenlyk of onzedenlyk houde; zo is myn andwoord: dat het beide, of liever, dat zo min het een als het ander noodzaaklyk, plaats hebbe; want dat het enkel ene vatbaarheid heeft voor zedenlykheid zó wel als voor onzedenlykheid, en het dus alleen van het oogmerk en de kunst van den dramatieken Schryver afhangt, om door zyne Schouwſpelen of de deugd of de ondeugd te kweken. Want daar de Toneeldichter en de Geſchiedſchryver, hoofdzaaklyk, van elkander daarin afwyken, dat de ene als tegenwoordig vertoont, wat de andere als vóórleden verhaalt; zo is *uit zich zelven* het Toneeldicht van den enen even zo min zedenlyk of onzedenlyk als de Geſchiedenis van den anderen: maar aan beiden kan zedenlykheid of onzedenlykheid worden ingedrukt, naar dat de Schryvers, door welken zy tot werklyk beſtaan komen, zulks goedvinden. Dit toch hangt alléén af van de menschlyke bedryven en handelingen, die de ene tot onderwerp van zyne Geſchiedenis, de andere tot onderwerp van zyne Vertoning verkiest, en van de wyze, waarop de ene zyn Verhaal, de andere zyne Voorſtelling ter uitvoer brengt. Verhaalt de Geſchiedſchryver zedenlyke voorbeelden

Digitized by Google

op ene wyze, dat er de Deugd des te beminlyker in doorſtraalt, of misdryven zó, dat er de Lezer voor moet terug ſchrikken; dan kenſchetſen zyne Verhalen een edel doelwit, en hebben ene voordelige uitwerking. Maar vindt hy integendeel een boosaardig vermaak, om zyne pen alleen aan de beſchryving van het geen ſchandelyk en ondeugdzaam is, toetewyden, en dit met zulke betoverende kleuren te ſchilderen, dat het als een kind der verleiding uit zyne handen te voorſchyn komt; —— zyn de vruchtbare voorwerpen, uit welken hy zyn gift byéénzamelt, te gelyk de edelſte bloemen, — en wekt de zachte maagdlyke onſchuld en de zuiverſte vrouwlyke deugd by hem zó weinig eerbied, dat zy hem zelfs tot aanleiding verſtrekt, om de Schryver ener *Pucelle* te worden; dan — ja, dan — is de Geſchiedenis, zó als zy uit zyne pen vloeide, in de handen van het menschdom het zelfde, als de dolk in de hand van een kind. — Het geen nu plaats heeft, ten aanzien van den Geſchiedſchryver, is ook waar opzigtlyk den Toneeldichter; alleen met dit eenvoudig onderſcheid, dat de indruk van het Toneeldicht, hy moge dan voordelig of nadelig voor de zeden zyn, altyd ſterker is dan de indruk der Geſchiedenis, en de laatstgenoemde Schryver derhalven immer tot grotere uiterſten komt dan de eerſte; om dat men van dingen, die men werklyk ziet gebeuren, altyd meer wordt aangedaan, dan van die, welke blootlyks verhaald worden. Zedenloze Schouwſpelen zyn bygevolg verderflyker dan zedenloze Geſchiedenisſen; maar ook omgekeerd zyn Toneelſtukken, waarin de kiemen van deugd en goede zeden beſloten liggen, oneindig leerzamer en vruchtbarer voor het aankweken van edele grondbe-

Digitized by Google

beginſelen dan de Geſchiedenis met mooglykheid worden kan.

b.) Maar, vraagt men my weder, wanneer de aart van het Toneelſpel, of het Drama in zich zelven, zo min zedenlyk als onzedenlyk zy, en het derhalven alleen van den Dichter afhange, om nuttige of verderflyke Schouwſpelen voor den dag te brengen; is dan de Schouwburg, over het algemeen genomen, ene voordelige of ſchadelyke inſtelling? — En men is er niet op bedacht, dat ik deze vraag met ene andere kan beändwoorden, door even eens van mynen kant te vragen: wanneer de Geſchiedenis *uit zich zelve* even zo kwaad als goed zy, en het enkel het werk is van den Historie- en Roman-Schryver, wanneer zy het hart verlaagt of verëdelt, dewyl men door ene *Maagd van Orleans*, of enen *Alcibiades*, even zó veel en nog meer kan ter neder werpen, als men door ene *Clariſſa* en enen *Joſeph* wederöm opbouwt; is dan de Geſchiedenis, over het algemeen genomen, ene bron van zedenlykheid of onzedenlykheid, van deugd of ondeugd, van ere of ſchande? — Of, wanneer de menſchlyke Verkering, *uit haar zelve*, even zo nadelig als nuttig zy, dewyl deze het onſchuldig meisje en den onnozelen jongling zo wel in den afgrond der elende kan ter neder ſtorten, als dat zy derzelver zedenlyke en verſtandlyke vermogens ontwikkelt, dewyl, volgens PAULUS taal, *kwade ſamenſprekingen goede zeden verderven* (*); is dan de gezellige Omgang,

(*) I. Kor. XV. 33. —— Ook SENECA wilde daarom zelfs, dat men zyne verkering niet ver uitbreiden, en de menſchen ontvlieden zou. Men leze zynen zevenden Brief,

Digitized by Google

gang, over het algemeen genomen, voor de zeden vruchtbaar of onvruchtbaar, nodig of nutloos, goed of kwaad, voordelig of ſchadelyk, en blyft zy ook dan nog een verëischte ter onzer vorming, of ſchreef KNIGGE zyne *Verkering met menſchen* te vergeefs? — Weet men dan niet, dat byna alle dingen op tweederlei wyzen kunnen gebruikt worden; en dat de aanwending van dezelven, om er nut mede te ſtichten, het *gebruik*; de toepaſſing integendeel, waardoor zy verwoesting en verderf aanrechten, het *misbruik* van dezelven genoemd wordt? Zó is het met de Geſchiedenis, met den Bybel, met den Godsdienst, en ook met het Toneel gelegen. — Gebruikt men dezen ter bereiking van onrechte en verkeerde doeleinden, dan *misbruikt* men dezelven. Doch wy ſpreken hier van het *gebruik*, niet van het *misbruik*: want wie zal het misbruik van den Schouwburg verdedigen? — Wie zal voor het misbruik van den Godsdienst zyne wapenrusting aangorden? — Wy beweren niet, dat de Schouwburgen, over het algemeen, in den beklaaglyken toeſtand, waarin zy zich nog bevinden, meer nut ſtichten dan nadeel; even zo min als elk verlicht man zal willen ſtaande houden, dat de Godsdienstlere meer heilzaam dan ſchadelyk geweest is, toen zy, niet te vrede, om in ons werelddeel al de genen, die anders gevoelden, te vuur en te zwaard te vervolgen, ook nog naar ene nieuwe wereld overſtak, om daar insgelyks onſchuldigen, die niet zó baden als zy voorſchreef, aan ene blinde en onverzaadlyke woede opteöfferen, en, onder de bloedige vanen der Inquiſitie, de menschlievende leer van JESUS, op brandende houtſtapels, te verkondigen, — om ook daar de lucht met het aak-

Digitized by Google

zaklig weegeklag van duizenden te vervullen, — de onnozelheid aan het gillend moederharte te doorboren, — den weerlozen ouderdom te worgen, — de geſchondene vrouwen op de lyken hunner mannen en kinderen te ontzielen, en zó doende de heiligſte rechten der menschheid te verkrachten, en — dan eindelyk nog de bloeddorſtige beulen te vergoden, die zich met deze ſchandelyke euveldaden hadden gebrandmerkt. (*) Dit waren de vruchten van het misbruik van den Godsdienst, en — men noemde het Godsdienst, — men vergoodde het als Godsdienst! — Dit waren de gevolgen van enen verkeerden yver voor het Kristendom, en — men noemde het Kristlykheid; — men ſprak van Martelaars en van enen zaligen ſtryd voor het Geloof! — Doch, ſchuiven wy het gordyn voor tonelen, waar voor heden de menschlykheid bloost; en veröordélen wy gene dingen meer, om het *misbruik*, dat van dezelven kan gemaakt worden; want dan — weg met den Godsdienst!... — Maar neen! de Godsdienst is heilig! hy is onſchuldig aan het misbruik, dat bevóóroordeelde leken en dweepzuchtige priesters van hem maakten! — Hy is de bron der Deugd, de ſteun der Maatſchappy, en de Vriend van het Menschdom! (†) — Dan, ook het Toneel is

(*) De ſchriklykſte Voorbeelden hiervan levert, zó wel de Geſchiedenis van Europa als die van andere Werelddelen, in overvloed op. —— Inzonderheid verdient, onder meer andere voortreflyke werken, die ter bevestiging van het bovenſtaande ſtrekken kunnen, ook het 2de Deel *Ueber die Vorſehung* van HEINRICH SANDER, (3e. Aufl. Leipzig, 1786. van bl. 151–197; 213–216, en elders) te worden nagelezen.

(†) Men leze hier de *Twee Verhandelingen*, door den bra-

is achtenswaardig; want het kan voor het bedorven hart van zynen dartelen Dichter, — het kan voor de schaamteloze taal, die door de meeste Schouwburgen weêrgalmt, niet instaan. Veel — onbegrypelyk veel zal de Schryver voor het Toneel, die door zyne Schriften, — veel zal de Toneelspeler, die door zyne Vertoningen, op deze wyze, ene talloze menigte van de onschuldigste zielen in den afgrond des verderfs gestort heeft, te verândwoorden hebben; doch, zuiver als een Engel des lichts, zal de Genius van het Toneel alsdan nevens hem staan, en gene verwyten zullen op hem terug stuiten. —— Het is de zaak van de Leeraars der Zeden, van de Onderwyzers des Volks, — het is ook de zaak van de Geestlykheid derhalven, om dit misbruik, waar het plaats heeft, duidlyk aantewyzen; want een verstandig man neemt enkel de misbruiken weg, maar smyt niet de gehele instelling om ver, indien hy bemerkt, dat de gebreken met het wezen der zaak niet noodzaaklyk samenhangen. Handelt hy anders, dan gaat hy te werk als een razende Roeland, en hy kan in ons geding geen scheidsman zyn. — — Verkondigers van den zuiveren Godsdienst! de menschheid verwacht derhalven van u, dat gy, terwyl het uchtendrood van de negentiende eeuw eerlang staat aantebreken (*), te verlicht zyt, om te-

braven en verlichten Hoogleeraar HERMAN MUNTINGHE, *over den Invloed van den Christelyken Godsdienst op het Volksgeluk.* Harderwyk, 1797. - en de fraaiê Verhandeling van NECKER, *De l'importance des opinions religieuses.*

(*) Dit wierd geschreven in de maand january van het tegenwoordig jaar 1800 en dus in een jaar, het welk, schoon het laatste der agttiende eeuw, evenwel nog werklyk tot dezelve behoort.

Digitized by Google

tegen ene inſtelling uittevaren, die, wanneer zy ſlechts goed beſtierd wordt, de heerlykſte vruchten kan voordbrengen; maar dat gy, integendeel, den Schouwburg met uwe tegenwoordigheid zult verëren; want de tyd van bygeloof en vóóroordélen is voorby, dat Gy er niet zonder blozen kondt intreden, om dat de menſchen onnozel genoeg waren van met den vinger op de Geestlykheid te wyzen, die met hen in de zelfde zielsvermaken begeerde te delen: — thans, zeg ik, verwacht integendeel de menschheid van u, dat gy insgelyks in den Schouwburg zult gezien worden, om getuigen te zyn van de vermaken, waaraan zy zich overgeeft, en de jeugd in het bywonen derzelven te verzellen, even als een Vader zyne Kinderen verzelt, niet alleen als hy hun zedenlesſen uitdeelt, maar ook als zy zich zelven verlustigen. Want zy weet het, dat niemand beter over de misbruiken van het vermaak, dat zy geniet, kan oordélen, dan hare Leeräars, wier beroep het is, de Deugd en het Kristendom voordteplanten; — zy weet het, dat niemand de verbetering der gebreken met zó veel yver zal ter harte nemen, dan de verlichte en brave Geestlyke, die een ieder eerbied moet inboezemen, doen zal; dewyl zy weet, dat deze voor haar zedenlyk behoud, zo ver zyn werkingskring zich met mooglykheid kan uitbreiden, bedacht is, en met verſtand bedacht is. — Wat denkt gy, Lezer! die myne verhandeling met uwe aandacht verwaardigt, indien de Geestlykheid, over het algemeen, ten aanzien van den Schouwburg zódanig te werk ging, (en de tyd zal haast komen, dat zy het, in het algemeen, doen zal; want ik heb reeds met genoegen gezien, — met een gevoel van genoegen, waar over

ik

ik my niet behoef te ſchamen, — dat velen onder haar, door hun eigen voorbeeld, getoond hebben, met my, hierin, van de zelfde mening te zyn,) indien de Geestlykheid, zeg ik, op deze wyze te werk ging, indien zy de misbruiken van elken Schouwburg in het byzonder duidlyk aanwees, en die, met behulp van de hoge Regering, voor altyd van het Toneel verbande, zou de Deugd zelve haar dan gene erezuil moeten oprichten? (*) — Dan, men vergeve my dezen uitſtap, — ik keer tot myn onderwerp terug.

De Schouwſpelen kunnen derhalven, — ik ſpreek van het gebruik, niet van het misbruik, — onſchadelyk voor de Zeden, — zy kunnen nuttig voor de Deugd zyn! — Doch het eerſte is my heden genoeg; want ik zal het laatſte in de twede Afdeling myner Verhandeling nader bewyzen. — Het Drama werkt dan even als de Geſchiedenis, die niet ter voldoening ener blote weetgierigheid, maar tot leiding van de menschlyke hartstogten is geſchreven, — maar het werkt ſterker; want het vertoont, daar de Geſchiedenis verhaalt. En hieruit kan men een nieuw gevolg, tot de ſtof der Toneelſpelen betreklyk, afleiden.

c.) Even

(*) Het Toneel-lievend Genootſchap *Utilitatis et Jucunditatis ergo*, binnen deze Stad, vergunt daarom ook aan alle Leeraaren van Godsdienſtige gezindheden den vryen toegang tot hetzelve, zo dikwerf zy verkiezen. Zie het *Reglement voor het Toneel-lievend Genoodſchap, opgerigt binnen Groningen, onder de Zin-ſpreuk* UTILITATIS ET JUCUNDITATIS ERGO. Gedrukt te Groningen, by *Jannes van Groenenbergh*, 1797. Art. 23.

Digitized by Google

c.) Even zo min als het naamlyk nodig is, dat de Geſchiedſchryver, — hieronder bedoel ik heden, even als te voren, in het algemeen, zo wel den Schryver van verdichte als van ware Geſchiedverhalen, — even zo min als het nodig is, zeg ik, dat de Geſchiedſchryver, die het doelwit heeft, tot hart en gevoel te ſpreken, ter bereiking van dat oogmerk, ene ware gebeurdnis uitkieze, even zo min is het nodig, dat de Toneeldichter de ſtof zyner Schouwſpelen immer uit werklyk gebeurde voorvallen neme, en gene andere daden en handelingen op het Toneel brenge dan zulken, welker nagedachtenis door de echte Geſchiedkunde bewaard wordt. Welken invloed, by voorbeeld, heeft niet de Levensbeſchryving van *Clariſſa*, *Grandiſon* en de *Zweedſche Gravin* op de vorming van het zedelyk karakter, hoewel haar onderwerp nooit anders dan in de verbeelding van haren Schryver beſtaan heeft! En zullen de handelende wezens, die in de ſcheppende kracht van den Toneeldichter de kiemen van hun beſtaan vinden, niet zó werkzaam kunnen zyn als derzelver blote Geſchiedenis, ſchoon deze ook enen RICHARDSON of GELLERT als den oorſprong van haar aanzyn zegent? — Ja, moet integendeel de Vertoning van het voorval, het zy waarachtig of verdicht, niet altyd onëindig belangryker wezen dan het eenvoudig Vertelſel? En zullen wy ons met den perſoon, wiens lotgevallen, op het blote Verhaal, reeds onze gehele deelneming zouden kunnen wegdragen, niet door veel naauwere banden verbonden vinden, als wy hem zelven leren kennen, en de vertrouwde van zyne denk- en handelwyze, zelfs van zyne geheimſte gewaarwordingen zyn? — Heeft de Schryver voor het hart der-

Digitized by Google

halven de vryheid, om zyne Verhalen te verſieren, wanneer hy er zyn doelwit des te beter door meent te bereiken; de Toneeldichter heeft het nog meer, want de Vertoning van dezen, zy moge ene ware gebeurdnis ten grondſlag hebben of niet, is, ten minſten altyd gedurende de voorſtelling van het Dichtſtuk, de Vertoning ener ware handeling; — en ten dezen aanzien is zelfs de handeling, die op ene ware gebeurdnis rust, van de gene, die enkel verdicht is, hoegenaamd niet onderſcheiden. Immers, gedurende de Vertoning van het Stuk moet de aanſchouwer zin gene geſchiedenis denken; — hy moet zich zelven niet afvragen, is alles, wat ik daar voor my zie, ooit werklyk voorgevallen? — maar het moet voor hem even eens zyn, als of dat gene, wat vertoond wordt, op dat tydſtip indedaad gebeurde; want zonder dat houdt het Toneelſtuk op, voor hem een Toneelſtuk te zyn; en wordt gene Vertoning van het Tegenwoordige, zo als het zyn moest, maar een Verhaal van het Voorledene, dat enkel iets levendiger is voorgeſteld, dan het door een Geſchiedſchryver kan gedaan worden. — Ik zeg dus, de Toneeldichter heeft meer grond tot de verdichting dan de Schryver van ene Roman; want de laatſte verhaalt iets als waarheid, waarvan nooit meer dan de mooglykheid bewezen is; maar de eerstgenoemde vertoont als werklyk, het geen als zodanig ook werklyk voorvalt, gedurende de bedryven naamlyk van het Toneelſtuk; want, ik herhaal het nogmaals, verder moeten de aanſchouwers in die ogenblikken niet denken, — of liever, niet kunnen denken, — door de betoverende kracht, waarmede de Spelers hunne opmerkzaamheid zodanig bezig houden, dat gene

Digitized by Google

andere gedachten by hun kunnen ſtand grypen. — Doch, waartoe hier deze onderſcheiding? Want zo min den Romanſchryver als den Toneeldichter zal men het recht van verdichting met enigen grond kunnen betwisten. Hun doelwit blyft eeuwig, belang te verwekken, om daardoor het hart aantedoen en de driften te beſtieren; en is dit geen grootsch, geen verheven, geen edel doelwit? Dit doeleinde bereiken zy, zo wel door verdichting als waarheid, als het hun ſlechts aan de kunst niet ontbreekt; — de ondervinding zy myne getuige, — myne getuige, zo wel voor den Toneeldichter, als zy het reeds in RICHARDSON en GELLERT voor den Romanſchryver geweest is! — Ik zal gene byzondere voorbeelden bybrengen; dewyl men deze waarneming in elken Schouwburg maken kan. En waarom zou ook een verdicht Verhaal van voorvallen, die, indien zy werklyk gebeurd waren, gewigtig, — van handelingen, die, als zy indedaad waren tot ſtand gekomen, belangryk, — van gevoelens en daden, die, zo zy hadden plaats gehad, grootsch, edel, deugdzaam, verëreuswaardig, — van omſtandigheden, die, als zich iemand in dezelven bevonden had, ongelukkig, elendig, rampzalig, medelydenswaardig, — van perſonen, die, zo zy in aanwezen waren geweest, belangwekkend, door een ieder, zouden genoemd zyn, — waarom zou, zeg ik, zulk een Verhaal, indien het ſlechts niet aan de vermogens en den ſmaak van deszelfs Schryver ontbreekt, — en dus nog veel meer de daarop gegronde Vertoning, ons niet in hetzelve doen deelnemen? — De mooglykheid, — de blote mooglykheid toch, dat zo iets heeft kunnen gebeuren, — dat zo iets veelligt werklyk gebeurd zy,

zonder tot onze kennis te komen, — is daartoe genoeg. En in waarheid! ontrol de gedenkrollen der wereld! — Blyft het niet eeuwig zeker, dat de minſte daden en gevoelens, — de minſte ontwerpen en handelingen, — die ter onzer lering en verbetering moesten dienen, in deze gedenkſtukken der eeuwen geboekt ſtaan? Of heeft het nog bewys nodig, dat de Geſchiedenis meesttyds hare aandacht meer op de grootheid der perſonen dan op die der daden gevestigd heeft? — Immers, zy is het, die Tyrannen vergoodt, terwyl zy den Verlichter — den Weldoener van het menschdom dikwerf met een diep ſtilzwygen voorbygaat! Zy is het, die Booswichten vereeuwigt, welke te groot en te aanzienlyk ſchenen, om openlyk Booswichten genoemd te worden, offchoon die zelfde grootheid en dat zelfde aanzien hen alleen in ſtaat ſtelden, om het verderf over gehele landen te verbreiden, dat zich, als zy minder groot waren geweest, tot een enkel plekje zou bepaald hebben; — zy ſchryft hunne namen met goudene letters, zó dat die zelfs door den tyd niet kunnen worden vernietigd, om dat zy het geluk — het armzalig geluk hadden, in paleizen te wonen, — en vergeet den deugdzamen man, — den man, die zyn lot met den onbepaalden Alleenheerſcher der wereld niet zou willen ruilen, — zy vergeet hem, dewyl hy enkel een ſtrohutje tot zyn verblyf kreeg! — — Het is derhalven genoeg, dat de mooglykheid der daad dáár zy, om belang by den Lezer — om belang by den Aanſchouwer te verwekken. En verwekt de Toneeldichter belang, dan bereikt hy zyn oogmerk; — het hart te roeren, het gevoel aantedoen, edele gewaarwordingen voordtebrengen, om de zaden van deugd

Digitized by Google

deugd zo veel te beter te doen uitſchieten, zie daar het *non plus ultra*, dat hy zich voorſtelt, — dat hy zich met mooglykheid voorſtellen kan. (*) — Van daar dan ook, dat hy gevoelens en voorvallen, daden en perſonen met elkander verënigt, ofſchoon nooit dezelven, voor zo verre hem bekend is, onderling in verbinding geweest zyn. Hy doet het enkel en alléén, ten einde er de Vertoning belangryker door worde. Hy verkiest deze verbinding, dewyl hy ontwaar wordt, dat zy vermogend is, om onder alle anderen den levendigſten indruk te veröorzaken. In het kort, hy handelt even eens als de Kunſtſchilder, die de *Schone natuur* wil verbeelden, — even eens als de Romanſchryver handelt. Hy ontleent overäl iets, dat hem het gewigtigſte toeſchynt, en voegt het zódanig by één, dat de karakters, de gevoelens, de daden van zyne perſonen, en de omſtandigheden, waarin zy geplaatst zyn, zich even eens verhouden, ten aanzien van het belangrykſte, dat ten dezen opzigte in verſchillende gelegenheden werklyk heeft ſtand gegrepen, als een ſchoon ideäal met betrekking tot de ſchoonheid der Natuur. Somtyds is hy Schepper van al wat in zyn ſtuk voorkomt, — niet alleen

(*) Lezenswaardig is ook het gene LESSING daaromtrent heeft aangemerkt, in N°. XIX. en XXIII. der *Hamburgiſche Dramaturgie*, den 3ten und 17ten Julius 1767.; te vinden in de *Analekten für die Litteratur*, *Von* GOTTHOLD EPHRAIM LESZING. III. Th. Bern u. Leipz., 1786. S. 108, 109; 133, 134. — Zie insgelyks N°. XXIV. S. 136, 137.; N°. XXXI. S. 177, 178.; N°. XXXII. S. 179—182.; N°. XXXIII. S. 189, 190. N°. XXXIV. S. 190—196.

Digitized by Google

leen van tyd en plaats, want die kunnen volgends den aart van het Toneelſpel, om dat hetzelve het voorledene in den tyd en het verâfzynde in de ruimte vertegenwoordigt, nimmer anders dan verdicht zyn, — maar ook van de handelingen, van de perſonen, van de gebeurdnisſen, in eens — van alles. Dan weder is de ſtof van zyn Toneeldicht ene ware geſchiedenis, de perſonen hebben indedaad beſtaan, de hoofdhandeling is werklyk voorgevallen; — doch hy voegt er uit zich zelven tusſchen-voorvallen by, hy vermengt er omſtandigheden onder, die enkel de vruchten zyn der verdichting, — hy voert den enen of anderen in, die te voren nooit in aanwezen geweest is, — hy legt zyne perſonen gevoelens in den mond, die hy niet weet, dat zy ooit gehad hebben, — hy ſteekt het geheel in een kleed van zyn eigen maakſel, — met één woord, hy doet er alle die byverdichtſelen by, hoe veel of weinig zy dan ook zyn mogen, welken hy meent nodig te hebben, om zyne voorwerpen te bezielen, — om aan de driften ene grotere verſcheidenheid — aan de karakters ene uitvoerigere ontwikkeling — aan het onderwerp een groter gewigt — en, door een gelukkig gelegden knoop en ene *frappante* ontwikkeling van denzelven, aan het gehele ſtuk meerder belang te geven. En doet hy hierin wel meer dan een ander Dichter? — Wat deed HOOGVLIET, by voorbeeld, in zynen *Abraham*, VAN MERKEN in haren *David*, VAN HAREN in zyne *Geuzen*, FENELON in zynen *Telemachus*, VOLTAIRE in zyne *Henriade*, BITAUBÉ in zynen *Joſef*, MILTON in zyn *Paradys verloren*, TASSO in zyn *verlost Jeruſalem*, en, die ik het eerst van allen had moeten noemen, KLOPSTOCK in

zy-

Digitized by Google

zyne *Messiade* anders? — Heeft niet het *Toneel-* en *Heldendicht*, zo als ik reeds heb opgemerkt, eene zeer nauwe verwantschap? En zou dan aan het eerste met enigen grond een voorrecht kunnen ontzegd worden, het geen niemand aan het laatstgenoemde betwist? — Integendeel is het wélgepast gebruik, dat de Franschen immer van dit voorrecht gemaakt hebben, de oorzaak, waarom hunne Treurspelen, meer dan die der Grieken, de aandacht aan zich trekken, en den lezer of aanschouwer levendiger vermaken kunnen (*).

Ongelukkig daarom ook de Toneeldichter, die de handeling, welke hy zal voorstellen, zó naakt laat, de voorvallen zó weinig inwikkelt, de karakters zó zwak doet uitkomen, in het gehele stuk zó weinig verscheidenheid brengt, in het kort, die in alles zó luttel belangs weet te verwekken, dat men by de Vertoning alle kunst- en vliegwerk nodig heeft, om, door het uiterlyk sieraad, den aanschouwers het geeuwen te beletten, dat zy anders, wegens de vervélende ééntonigheid, doen zouden! — Want dán zyn het de voordbrengselen van den handwerksman, de behendigheden der arbeiders, de krachten van het werkvolk, de wonderbaarlyke vertoningen van lichaamlyke dingen, dien men in de natuur duizend maal schoner zien kan, en geenszins de vruchten van den zich noemenden Dichter, die de opmerkzaamheid geboeid houden. En wat blyft er dus

(*) Men zie de *Bydragen, ter bevordering der Schoone Kunsten en Wetenschappen, uitgegeven door Mr.* RHYNVIS FEITH *en* JACOBUS KANTELAAR. II. Stuk. Amst. 1794. bl. 220—222. en 232—241.

Digitized by Google

dus over van het Toneelſtuk? — Welke aandoeningen kan het veröorzaken, — welk nut kan het ſtichten? — Zó omtrent was het gelegen met de Schouwſpelen in die jaarhonderden, waarin de kunst in het diepſte verval was, en een bedorvene ſmaak hare plaats hield vervuld; onder anderen met de Spelen van velen der Rederykers, in de vyftiende en zestiende eeuw, die toen ter tyd, gelyk wy ſtraks zien zullen, de enige Toneeldichters hier te lande geweest zyn. Een enkel voorbeeld kan ons over die onvolmaaktheid doen oordélen. — KAREL VAN MANDER, die beroemde Kunstſchilder — even zo groot in de Beeldende Kunst, als kleen in de Dramaturgie, — ſchilderde, omtrent op het midden der zestiende eeuw, om in de vertoning van zyn Spel van NOACH den zondvloed te verbeelden, verſcheidene, in het water dryvende, lyken van menſchen en dieren op een groot ſtuk zeildoek; en terwyl dit doek over het toneel getrokken wierd, ſtorte op hetzelve, door middel van pompen en waterleidingen, die het water over het huis henen voerden, een zo zware ſtortregen neder, dat velen der aanſchouwers daardoor tot wyken wierden genoodzaakt (*). In een ander Spel van *Koning Salomon en Koninginne Seba*, voerde de zelfde vernuftige VAN MANDER kemelen en ander vreemd, en door hem geſchilderd, gedierte ten tonele. En derhalven mag men met reden beſluiten, dat zulke uitvindingen de voornaamſte verdienſten der Toneelſtukken van die dagen geweest zyn. „ Want onder verſcheiden, die toen gedicht, en door my ge-

(*) *Leven van* K. VAN MANDER.

Digitized by Google

gezien zyn, zegt de ſchrandere KOPS (*), vind ik er geenen, die iets meerder dan op 't allereenvoudigst, de geſchiedenisſen bevatten; alleenlyk zyn zy veeltyds doormengd met eenige zinnebeeldige perſonaadjen, die er eene ſoort van tusſchenſpel in vertoonen. In het Spel van *Abrahams Offerhande*, by voorbeeld, openen *Temptatie des Geloofs* en *Twyffel der Belofte* het tooneel, die elkander over de omſtandigheden, waarin de Aartsvader zich bevindt, onderhouden, en telkens weder te voorſchyn komen, naar maate dat de geſchiedenis voortgaat, welke haaren aanvang neemt met de verzending van Agar en haaren Zoon. Men ſchroomt ook niet het Opperweezen ten tooneele te voeren, zyn oogmerk te kennen geevende, om het geloof van Abraham te beproeven, die, ter uitvoeringe van den Goddelyken last, na Moria vertrekt. Genaderd aan den berg, blyven zyne knaapen de terugkomst van hunnen heer verwagten, en begeeven zich te rust, want, zeggen zy,

Abrahams gebedt is gemeenlyck lanck,
Hy heeft veel noten in ſynen ſanck.

De uitgang der geſchiedenisſe is bekend; wordt hier, naar 't verhaal der heilige Schrift, afgebeeld, en beſlooten met eene aanſpraak des Engels aan den Vader der geloovigen, dien hy te kennen geeft, dat de in plaatſe van Izaak geöfferde bok een zinnebeeld

(*) In het IIde Deel der *Werken van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden.* Leyd. 1774. in 4to. bl. 269, 270.

Digitized by Google

beeld is van den Zaligmaaker, die, aan het kruis hangende, vertoond wordt." (*)

Het zy den Dramatieken Schryver dan toegestaan, te verdichten, waar hy het nodig oordeelt. — Hy moet zelfs de bedryven en handelingen niet voorstellen, gelyk een ooggetuige dezelven waargenomen, — een geschiedschryver dezelven zou geboekt hebben, — maar, integendeel, op ene wyze, zo als een hoger wezen hen zou opmerken, dat op de gevolgen niet alleen, maar te gelyk op de dryfveêren der daden zyne aandacht kan gevestigd houden; want eerst daardoor worden zy zo veel mooglyk leerzaam; dewyl toch, om over de zedenlykheid ener daad te oordélen, de blote daad niet genoeg is, maar ook ten dien einde de kennis der beweegredenen, waarnaar de wil zich zelve bepaald heeft, noodwendig verëischt wordt. —

Zie dáar het geen ik oordeelde, over den oorsprong, het wezen en den aart van het Drama te moeten zeggen; en ik meen, dat het meer dan toereikend is, om er de onschadelykheid van te betogen. — Heden ga ik over tot de beschouwing van den Toestand, in welken zich het Toneel in verschillende tydperken heeft bevonden. Myn oogmerk daarmede is enkel de misbruiken aantewyzen, met welken deze edele instelling ten allen tyde had te worstelen, en langs dien weg ene voldoende reden te vinden, waarom de Schouwburg, gedurende de jaarhonderden, ter verbetering der zeden zó luttel kon uitrechten, en onder vele, anders verstandige en deugdzame, mannen geduchte tegenpartyders.

(*) Vergel. hier mede verder bl. 273—276.

Digitized by Google

ders gehad heeft. — Men verwagte daarom ook van my gene volledige Geſchiedenis van de Dramaturgie. Deze te geven is ſtrydig met myn oogmerk en buiten het bereik myner vermogens. Ik verlang mynen Lezer alleen met den Zedenlyken Toeſtand van het Toneel, niet met den Letterkundigen, dan alleen in het voorbygaan en voor zo verre hy op den Zedenlyken Toeſtand kan invloeiën, bezig te houden; en dan wensch ik nog, zyne aandacht meer op het *misbruik* dan het *gebruik*, dat men er van gemaakt heeft, te kunnen vestigen. —— De geſteldheid van het Treur- en Blyſpel beſchouw ik eerst onder de Grieken, vervolgends onder de Romeinen, en eindelyk onder de Hedendaagſche Volken, voornaamlyk echter zó, als zy hier te lande geweest is; — doch overäl neem ik ſlechts losſe Fragmenten uit den ryken voorraad, welken de Geſchiedenis in zich beſloten houdt; en ik begeer, dat zy ook, daarom, enkel als Fragmenten worden aangezien.

*

II. HOOFD-

II. HOOFDSTUK.

Over de Opkomst, den Voortgang en den Toeſtand der Toneelſpelen in verſchillende tydperken.

I.

Over den Toeſtand der Toneelſpelen by de Ouden.

---

a.) Het Treurſpel der Grieken.

Dat de Feesten, ter verëring van BACCHUS gevierd, de eerſte aanleiding tot het *Treurſpel* gaven, dat wordt genoegzaam, zelfs door den naam van *Tragedie*, eigenlyk *Bokszang* (τραγος ᾠδη), bevestigd. — BATTEUX (*) en BLAIR (†) willen, dat men dus de Hymnen of Lofliederen noemde, die ter ere van den God des wyns door het Volk en de Priesters, onder het offeren van enen Bok gezongen wierden, en die eigenlyk ſlechts een byzondere ſoort van Lierzangen, en bepaaldlyk *Dithyramben* (‡), waren, wier verſchillende coupletten door

(*) RAMLERS BATTEUX, II. Bd. S. 309.

(†) *Leſſen over de Redekunst en fraaie Weetenſchappen, van Dr.* HUGO BLAIR. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. III. Deel. Deventer, 1790. bl. 330, 331.

(‡) De *Dithyramben* waren *Hymnen*, welke in Grieken,

Digitized by Google

door een gedeelte van het Volk, door grysaards en jongelingen, door vrouwen en maagden, in twee reiën verdeeld, beurtlings wierden aangeheven. Anderen bewyzen echter met meer grond (*), uit de beste Schryvers der Oudheid, dat men de onbeschaafde Gezangen der Herderen en hunne Wedstryden, by welken een *Bok* gewoonlyk de beloning pleegde te zyn, onder deze *Bokszangen* te verstaan hebbe. Ook deze Herdersliederen hadden veeltyds, vooral in den beginne, BACCHUS en de *Satyrs* tot onderwerp, en bestonden eerst uit een enkel koor, dat echter waarschynlyk in twee of meer partyën, die elkander antwoordden, verdeeld was; doch naderhand wierd in dezelven alles al zin-

kenland voornaamlyk op de Feesten van BACCHUS wierden aangeheven. En het is bekend, dat de *Hymnen*, onder de Grieken, ene byzondere soort van *Oden* of *Lofzangen* geweest zyn, die alléén ter ere der Goden wierden gezongen, en *Lierzangen* waren, dewyl zy altyd met de tonen van de Lier of van de Fluit vergezeld gingen. —— De Dithyramben bepaalden zich evenwel niet, geheel by uitsluiting, enkel tot de verëring van BACCHUS, schoon zy meesttyds alléén daartoe gestrekt hebben; want onder anderen heeft SIMONIDES enen Dithyrambus ook op APOLLO vervaardigd. —— Verder leze men over deze *Dithyramben* SULZER, op dat woord, in het I. Th. zyner *Allg. Theorie*; als ook II. Th. S. 524—529. III. Th. S. 250. col. b. en S. 447. der neue Aufl., op de artikels: *Hymne*, *Lyrisch* en *Ode*; en vergelyke daarmede TORRENT. & LAMB. *ad Hor.* IV. *Od.* 2. 10.

(*) Men zie de reeds genoemde *Bydragen*, uitgeg. door FEITH en KANTELAAR. I. Stuk. Amst. 1793. bl. 7—9.

Digitized by Google

zingende en danſende voorgeſteld. — En het is de Griekſche naam dezer Herdersliedéren of Bokszangen, die naderhand op het Treurſpel zelven overging, welke PLATO verleid heeft, om in zyn *Minoë* te zeggen, dat *de Tragedie* (dat is eigenlyk de *Bokszang* en niet het *Treurſpel*) *in Griekenland zeer oud is, en zy haar begin niet met* THESPIS, *noch door* PHRYNICHUS *gekregen heeft*; er byvoegende: *indien gy het naarſtig onderzoekt, dit gedicht is lang te voren in deze Stad gevonden.* Want dat hier de zelfde naam van *Tragedie* gediend heeft, om er twee geheel verſchillende zaken meê te benoemen, en dus de Griekſche benaming van het Treurſpel ouder is dan het Treurſpel zelf, heeft BENTLEY, op ene zeer overtuigende wyze, tegen BOYLE verdedigd (*). —

Het

(*) Men zie de *Bydragen*, uitg. door FEITH en KANTELAAR. I. St. bl. 7—9. in de noot. ——— VOLTAIRE, misleid door het zelfde getuigenis van PLATO, kent insgelyks aan het Treurſpel enen veel te hogen ouderdom toe. „Thespis *& d'autres yvrognes paſſent pour avoir introduit ce ſpectacle chez les Grecs au tems des Vendanges*;" aldus zegt hy, (*Melanges Philoſophiques, Litteraires, Historiques &c.* Tom. II. Geneve 1771. p. 534. art. *Des divers changemens arrivés à l'art tragique.*) maar, laat hy er onmiddenlyk op volgen, „*Si nous en croyons* Platon *dans ſon dialogue de* Minos, *on jouait déja des piéces de théâtre du tems de ce prince.* Thespis *promenait ſes acteurs dans une charette. Mais en Créte, & dans d'autres pays, longtems avant* Thespis, *les acteurs ne jouaient que dans les temples.* — Doch volgends den voortreflyken ROBERTSON, ſpeelden de Grieken, vóór den tyd van THESPIS, op de openbare wegen en ſtraten, waar men de meeste toeloop van het Volk

Digitized by Google

had,

Het Toneeldicht was dus *volgens zynen eerſten oorſprong een Godlyk Gezang, of een Herderslied, in het welk de Goden dikwerf bezongen wierden.* — Dan, woeste dartelheid en de ongebondenſte ontuchtgingen er dikwerf mede vergezeld (*).

De ééntonigheid echter van enen eeuwigen zang, welke gene andere verſcheidenheid gedoogde, dan die ſomtyds uit de vereeniging der beide reiën, of uit het koor van het gehele Volk voortſproot, was te vervélend, om de opmerkzaamheid langen tyd te kunnen bezig houden: ook hadden de Zangers nu en dan enige verádeming nodig. THESPIS, welke reeds in het 536ſte jaar vóór de Kristlyke tydrekening zynen *Akteſtes* vertoonde, kwam daarom op de gedachte, om er een Perſonaadje intevoeren, die in den beginne waarſchynlyk alléén de daden, welke aan BACCHUS wierden toegeſchreven, doch nederhand ook andere onderwerpen en buitengewone

bad,

had, alleen ene ſoort van Klucht, die met zangen ter eere van BACCHUS doormengd was. — (Dat Kluchtige zal derhalven, even als de grappen onzer hansworſten, flechts een byvoegſel der hoofdzaak geweest zyn, en gediend hebben, om de menigte te lokken. —) Maar THESPIS, vervolgt hy, houdt men voor den Uitvinder van het Treurſpel. Hy voerde tuſſchen de Reiën een Perſoon in, die ene grootſche beſchryving van een buitengewoon bedryf ophaalde; en dit mag men enigermate voor de wieg van het Treurtoneel aanmerken. — Zie de *Geſchiedenis van Oud Griekenland, door* WILLIAM ROBERTSON. I. D. uit het Engelsch. Utr. Amſt. en Haarl. 1780. bl. 97, 138.

(*) Men zie RAMLERS BATTEUX, II. Bd. S. 309, 310. — BARTHELEMY, *Reize van Anach.* VII. D. bl. 196—198.

bedryven, in verſen verhaalde, — en eindelyk op het denkbeeld, om dit eenvoudig, maar grootsch Verhaal zodanig te verdeelen, dat nu het Gezang, dan het Verhaal, by beurten wederöm inviel.

Maar ook deze verändering was niet toereikend, om op den duur genoegzaam te vermaken. De éóntonigheid was wel minder, doch de verſcheidenheid niet groot genoeg. Het was en bleef ſteeds één enkele perſoon, dien men ſpreken hoorde, en *het Toneelſpel beſtond* dus nog niet anders dan *in een bloot Verhaal, met de Gezangen aan de Goden verënigd*; — had dus nog niets van ene Samenſpraak, en nog minder van ene Handeling. — Daarenboven geleek het nog zó zeer naar een Gekkenſpel, het was nog zó vol van onwaarheid en kluchten, die deszelfs kindsheid vermaakt hadden, en veröorloofde zich alsnog zó veel andere vryheden, dat de Atheenſche Wetgever *Solon* deze ſoort van Spelen, waardoor de oude overleveringen met verdichtſelen verbasterd wierden, verbood. „ Wanneer wy den leugen in onze Schouwſpelen ver„ ëren", zeide hy tegen THESPIS, „ dan zullen „ wy hem weldra ontmoeten in onze heiligſte ver„ bindnisſen." (*)

Doch nu kwam ESCHYLUS, de eigenlyke Vader der Tragedie, vyftig jaren later (†), en bragt *twee* Per-

(*) DIOGENES DE LAËRTIËR, in het leven van SOLON, I. B. §. 59. —— PLUTARCHUS, *de Levens van doorluchtige Grieken en Romeinen, onderling vergeleeken.* Neérd. vert. Amſt. 1791. II. D. bl. 119-122. In het zelfde leven.

(†) Hy wierd geboren in het jaar 525 vóór JESUS KRISTUS.

Digitized by Google

Perſonen of Spelers in geſprek; verkoos een van beiden tot hoofdperſoon of als Held van het ſtuk (*), liet hen op een Toneel, het welk hy in plaats der gemene Schraagtafels verkreeg, en dat door gepasten opſchik verfraaid was (†), de belangryke gebeurdnisſen en daden werklyk voorſtellen, en — hervormde daardoor het Treurſpel, ten aanzien van deszelfs inwendigen aart, tot dat gene, wat het naderhand immer geweest is. — De Gezangen van de rei, die hy veel korter maakte, hadden nu gene betrekking meer tot BACCHUS, maar tot het bedryf, het welk door de ſpelers wierd voorgedragen. Ook vermeerderde hy daarna, op het voorbeeld van SOFOKLES, toen deze de loopbaan des Toneels was ingetreden, zyne beide perſonen, dien hy oorſpronglyk had ingevoerd, in zyne volgende Treurſtukken (†) met enen *derden*, en ook wel met enen *vierden* perſoon.

Hierdoor waren dus de Schouwſpelen geheel van gedaante veränderd; want al, wat te voren in dezelven wezenlyk geweest was, wierd nu toevallig, en het toevallige integendeel wezenlyk. — De Koren, die

(*) *Bydragen* door FEITH en KANTELAAR, I. St. bl. 53. — *Reize van Anach.* VII. D. bl. 203.

(†) *Reize van* ANACH., VII. D. bl. 213. — BLAIR, t. a. pl. bl. 331. Dus was niet SOFOKLES, gelyk de Schryver *Ueber* SCHAKESPEAR in N°. 2. *Von Deutſcher Art und Kunſt* veronderſtelt, (zie *Bydragen*, uitg. door FEITH en KANTELAAR; I. St. bl. 53.) maar ESCHYLUS de uitvinder van het Toneel:

Post hunc [Thespim] perſonae pallaeque repertor honestae
Aeſchylus, et modicis inſtravit pulpita tignis,
Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.

Zegt HORATIUS van hem, *De arte poetica.* v. 278.

(†) *Reize van Anach.* VII. D. bl. 203.

Digitized by Google

die oorſpronglyk den inhoud van dezelven hadden uitgemaakt, wierden nu alleen een bykomend verſierſel, — de Rei, welke voorheen de hoofdzaak geweest was, wierd nu ſlechts een aanhangſel, tot dat zy eindelyk geheel verdween; en het wezen van de *Tragedie*, in het algemeen als *Toneelſpel* beſchouwd, *beſtond* dernaven, van dit ogenblik af aan, *in de Voorſtelling van Voorvallen en Handelingen.* —— Zie daar het hoofdzaaklyk onderſcheid tuſſchen het Oude en Nieuwe Toneel.

Eindelyk verſcheen SOFOKLES, die in het 497ſte jaar vóór onze tydrekening, uit een eerlyk Atheensch geſlacht, was geboren, en verhief het Treurſpel tot den hoogſten trap van aanzien, waarop het immer in Griekenland heeft uitgeblonken. Ook hy was de gene, zó als ik reeds heb aangemerkt, die het eerst de *beide* perſonen met enen *derden* en *vierden* vermeerderde, en deze kunst aan zynen vóórganger ESCHYLUS onderweesd, met wien hy, even als twee moedige roſſen, die beide naar de overwinning hygen, met een gelyk vuur in de zelfde loopbaan voordrende. — De jonge Dichter bleef niet lang zonder navolgers. EURIPIDES was getuige van den lof geweest, die den geheelen Schouwburg den roem van SOFOKLES had doen weergalmen, en dit maakte zynen nayver gaande. Het dichtkunſtig vuur ſmeulde nog in zynen jeugdigen boezem, doch het gedurig herdenken aan den lauwerkrans, dien hy om den ſchedel van den zegepralenden SOFOKLES gezien had, werkte op hem met zó veel levendigheid, dat het weldra in enen vollen gloed uitbarſtte, en hy, reeds in den ouderdom van agttien jaren, met het gelukkigſt gevolg, het renperk der Toneelpoëzy intrad. — EURIPIDES, zegt MIL-

LOT

HOT (*), de Mededingen van SOPHOCLES, voegde, nevens het geen zyne Voorgangers gedaan hadden, de Wyshegeerte, welke de Zedenkunde in werking brengt, bet de Deugd te doen beminnen. — En nu was de achting voor het Treurſpel, na de vereenigde pogingen van de drie grootſte Toneeldichters, die alleen ter verheuwiging van Griekenland genoeg ſtaten, zo aanmerkelyk toegenomen, dat hetzelve, met al den eerbied voor den wyzen SOLON, die zo hevig tegen de Spelen van THESPIS was uitgevaren, niet alleen door de Weſten gebruikt, maar ook by het vieren van de plegtigſte Feeſten vertoond wierd. En, SOCRATES zelfs was gewoon, om, vergezeld van zyne leerlingen, den Schouwburg te bezoeken. —

Beſchouwt men deze drie onſterflyke Dichters van den kant hunner Letterkundige verdienſten, dan ſtaat men lang in twyfel, aan wien van hun driën men den eerprys, die alleen den grootſten Treurſpeldichter behoort, zal toeſwyzen. Alle drie zyn zy groot; doch elk heeft een byzonder vak, in het welk hy groot is. Alle drie hebben zy gebreken, — gebreken, die hunnen glans even min, als de vlekken in de zon haar helder ſchynſel, verduiſteren. — doch die gebreken loopen zodanig uit elkander, dat zy op geen zelfden maaſtok kunnen gemeten worden. En wilde men over hunne ſchoonheden eene onbevooroordeelde uitſpraak doen, men zou meer dan énen appel van *Paris* nodig hebben, als

(*) *Hiſtoire ancienne*, (in de *Elémens d'Hiſtoire Générale. Par M. l'Abbé* MILLOT.) Tom. I. Nouv. Edit. à Leide, 1776. p. 358.

als men geen van drieën wilde verongelyken. — De oordeelkundige Schryver van het *Iets over het Treurſpel* wil daarom, dat men, om de volmaaktheid der Griekſche Tragedie met voordeel natevolgen, zich zo wel van de voorbeelden van den eenen als anderen dezer Treurſpeldichters bedienen zal: „SOFOKLES, zegt hy, zoude ik my tot model voorſtellen, wat het geheele van myn ſtuk betreft. Hy leert ons een plan maaken, eenvouwig als de natuur zelve. Geen Perſonaadje komt by hem op het Toneel, die niet volſtrekt tot het Stuk behoort, en alles werkt van het begin tot het einde lynrecht om het hoofdbût te bereiken. EURIPIDES zou ik als myn' Leermeester van den waaren toon en ſtyl van het Treurſpel aanneemen. Hy bezit oneindig meer, dan SOFOKLES, die tedere wendingen en uitdrukkingen, die onmiddelyk het hart raaken, en aan een Treurſpel het vermoogen byzetten van traanen uit de oogen te kunnen lokken. RACINE heeft hem hier meesterlyk in nagevolgd, en elk weet, hoe veel RACINE in dit gedeelte boven zynen grooten mededinger CORNEILLE vooruit heeft. Hy ſpreekt byna overal onmiddelyk tot het hart. Eindelyk zou ik in het ſchilderen van karakters, en in het daarſtellen van groote gedachten, my gemeenzaam met ESCHYLUS maaken. Hier overtreft hy gewis zyne beide Opvolgers, en heeft eene in 't oog loopende gelykheid met SHAKESPEAR." (*)

Voor-

(*) *Bydragen*, uitg. door FEITH en KANTELAAR. III. St. Amſt. 1796. bl. 446, 447. Vergel. ROBERTSON, *Geſch. van Oud Grieckenland*. Neêrd. vert. I. D. bl. 333, 334.

Digitized by Google

Voorzeker zyn ESCHYLUS, SOFOKLES en EURIPIDES niet alleen de grondleggers en bevorderaars van het Treurſpel, dat onder hunne handen zó groot wierd, maar ook de drie beste Tragediedichters onder de Ouden, en hunne werken doen ons verbaasd ſtaan over de ontzaglyke hoogte, waartoe de menschlyke geest zich zelven verheffen kan. —— Ook hebben zy door dezelven hunne eeuw zódanig verlieven, dat zy zich nog tegenwoordig onder alle anderen, als het Schone tydvak der Dramaturgie, in de Griekſche Geſchiedenis, uittekent. —— Het Treurſpel heeft na hun in het Oosten dien trap van volmaaktheid niet meer bereikt, dien zy in zó weinige jaren aan hetzelve gegeven hadden. Daar nu de volmaaktheid van het Treurſpel onder een Volk het zekerſte kenmerk van deszelfs goeden Smaak is, en niets zó zeer in gelyke reden, als de Tragedie, met den Smaak toe- en afneemt; zo hebben wy recht te beſluiten, dat de gezuiverde Smaak onder de Grieken, ten tyde van EURIPIDES, ten hoogſten toppunt was geklommen. — Doch nu begon dezelve ook weder langzamerhand aan den ènen kant te dalen, even als hy te voren aan den anderen geſtegen was. Het enig onderſcheid beſtond alleen daarin, dat de helling, langs welke hy afklom, zich ſchuinſcher uitſtrekte, dan de ſteilere hoogte, die hy, ter bereiking van het toppunt, had moeten beklimmen, en dat dus de afdaling met kleinere trappen, en daardoor langzamer, dan de vorige verheffing geſchiedde. En de Dramatiſche Smaak daalde, om dat de dryfveêren van denzelven verſlapt waren, — om dat men ſlechter voorwerpen verkoos, of de reeds te voren

Digitized by Google

gekozene op nieuw, en daardoor ſlechter bewerkte, — om dat men, in plaats van vry te handelen, begon nateebootſen, — en eindelyk, om dat ook de omſtandigheden van het Volk geheel van gedaante waren veränderd. Te voren was de Dramatieke Dichtkunde voor het algemeen van belang, — thans, daar men dag aan dag met Schouwſpelen kampen liet, wierd zy vermaak van ene onmatige liefhebbery. De Vryheidsgeest des Volks ging verloren, en daarmede verloor ook de Schouwburg zyn element. — Vooral was de eeuw van ALEXANDER daarom ten hoogſten nadélig, — ja, doodlyk voor den Griekſchen Smaak. Want „zoo dra de *Republikeinſche* algemeene geest der *grieken*, hunne *ligte* imborst, om met lust en vermaak te werken, weg was," zegt HERDER, de beroemde Schryver van den *geest der Hebreeuwſche Dichtkunde*, „wat kon toen bloeijen? *Dichtkunde*, waar er geene zeden en hartstogten voor de opene zang-godin meer waren? of *Redenkunst* van het daad-volle, moedige hart, waar geene zelfs-werkzaamheid, geene ſtaatkundige vryheid meer was? Zelfs de *geſchiedenis* geraakte in kluisters, en ALEXANDER vondt voor zyne daaden geen' XENOPHON, of THUCYDIDES, om dat tot deze beiden behoorde, dat er geen ALEXANDER moest zyn. De kunst bloeide hier en daar, en aan het een en ander Hof; doch deze waren broeikasten en geen tuinen der natuur. De *Schouwburg* beſchaafde zich met MENANDER, juist om dat hy zich thans met beſchaafd ſpel vergenoegen kon. . . . . De Dichtkunst maakte haare opwachting in de voorzaal, zy futſelde aan bekers en bloempjens, als zy maar behagen

gen kon, of zocht door kunst, door dwang, door vleijery en geleerdheid haar gebrek te vergoeden, dat is, alles te bederven." (*)

Dit is dus de toestand van het Griekſche Treurſpel, waargenomen uit het oogpunt van enen Letterkundigen beoordeelaar; doch beſchouwt men het nu van den kant van deszelfs Zedenlyke verdienſten, dan vindt men in hetzelve, zelfs toen het in zynen grootſten bloei was, menigvuldige vlekken. De ſcherpzinnige en oudheidkundige Schryver van de *Reize van den jongen Aanacharſis*, een der grootſte meesterſtukken van Frankryk, bewyst door werklyke voorbeelden, dat de Treurſpelen van ESCHYLUS, SOFOKLES en EURIPIDES niet vry waren van laffe ſpotternyen, onbetaamlyke beelden, met lage boert vermengde tonelen, en voorbeelden van kwade houding en aanſtootlyke gemeenzaamheid (†). En als men de oude Griekſche Tragediën, zonder vóóringenomenheid voor dezelven, beoordeelt, zal men dan niet moeten erkennen, dat zy, over het algemeen, ter aankweking van Zedenlyke beginſelen, ten

(*) Prysverhandeling over de *Oorzaaken van den vervallen Smaak by de verſcheiden Volken, daar hy voorheen bloeide*, die de Koninglyke Akademie der Wetenſchappen te Berlyn in 1773 bekroond heeft. Men zie de *Twee bekroonde Prys-Verhandelingen. Door* J. G. HERDER. Uit het hoogd. naar den tweeden verbeterden druk. Door YSBRAND VAN HAMELSVELD. Amſt. 1790. bl. 193, 194. In het oorſpronglyke is die Verhandeling uitgegeven onder dezen tytel: HERDERS *Urſachen des geſunkenen Geſchmacks bei verſchiednen Völkern*; Berl. 1775. 8.

(†) *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 352—354.

Digitized by Google

ten minſten onder ons, weinig kunnen gebruikt worden? Immers zyn zy daartoe al te veel met vertellingen, die toen ter tyd, ten aanzien van de Godſpraken en de wraak van het Godendom, in zwang waren, opgevuld; en bovendien zyn hunne onderwerpen op niets anders dan blote noodlottigheid en onvermydlyke ongelukken, dien men zich, in weêrwil van de braafſte en verſtandigſte daden, kon op den hals halen, gegrondvest. Dit heeft plaats, niet alleen in den *Edipus* van SOFOKLES, maar ook in zyne *Ifigenia in Aulis*, in de *Hecuba* van EURIPIDES, en verſcheidene anderen. Want ofſchoon in het begin der handeling wel vele Zedenlyke gedachten voorkomen; zo is echter de lering, welke de inhoud van het ſtuk medebrengt, zelden iets meer, dan dat men eerbied aan de Goden is verſchuldigd, en zich aan de beſluiten van het Noodlot moet onderwerpen. Dit moge goed geweest zyn voor hunnen tyd, waarin de Godsdienst zulke leerſtellingen eerbiedigde; doch voor ons zyn die Treurſpelen, ter bevordering der Zeden, voorzeker van weinig belang. Zo althans denkt er de oordeelkundige BLAIR over (*). — En vinden wy derhalven weinig aanleiding in de Griekſche Treurſpelen, om het hart te verbeteren, en Deugd en Godsdienst onder ons te doen bloeien; het Blyſpel der Grieken zullen wy ten dien einde, zo als het tegenwoordig onderzoek ons leren zal, nog veel onvruchtbarer en onëindig minder geſchikt vinden.

b.) Het

(*) T. a. pl. bl. 362, 363. — Vergel. *Reize van* ANACH. VII. Deel, Hoofdſt. 71. bl. 319—330 en 362, 363.

Digitized by Google

b.) Het Blyſpel der Grieken.

Het is waarſchynlyk, zo als ESCHENBURG (*) aanmerkt, dat de eerſte Volken der Oudheid reeds ene ſoort van *Blyſpelen* gehad hebben; doch desniettegenſtaande ſchuilt de oorſprong en voordgang der eigenlyke *Komedie*, nog meer dan die der *Tragedie*, in het duister (†). In het algemeen is men van gevoelen, dat zy later dan deze by de Grieken is bekend geworden, offchoon zy even toevallig aan het byzonder vermaak, dat onder de Herders en by het Feest van BACCHUS gewoonlyk plaats had, en vooral aan de dartele Liederen, welke door de reiën der *Bacchanten* en *Faunen*, by die gelegenheid, gezongen wierden, en waarin zy dikwerf byzondere perſonen ten algemenen ſpot ſtelden (‡), en vervolgends aan THESPIS en zynen wagen (§), of liever aan SUSARION en zyne ſchraagtafels (**), haar aanwezen te danken hebbe. — Ook ESCHENBURG (††) is van gevoelen, dat het *Treur-* en *Blyſpel*

(*) T. a. pl. S. 233.

(†) *Comedie* zal oorſpronglyk zó veel te betekenen hebben als *Wykzang:* daarom zingt ERNST WILLEM HIGT, in zyn *Lof der Tooneelpoëzy*, achter zyne Vertaling van de *Redevoering over de Tooneelſpelen door* SAM. WERENFELS, Leeuw. 1746. 4°. bl. 49.:

„ Komedie, *Wijkzang*, heeft dien naam eerst aangenomen,
„ Om dat men zingende langs buurt en wijken trok."

(‡) *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 197.

(§) BLAIR, t. a. pl. bl. 406.

(**) *Reize van* ANACH. t. a. pl. bl. 199.

(††) T. a. pl. S. 247, 233.

Digitized by Google

ſpel hunnen eerſten oorſprong met elkander hebben gemeen gehad. — ARISTOTELES en BATTEUX (*), in navolging van hem, zyn echter van mening, dat, terwyl het *Treurſpel* zyn beſtaan aan den dienst der Goden is verſchuldigd, het *Blyſpel*, van de Dichters, de eerſte oplettendheid tot zich getrokken heeft; en dat de Dichters van Griekenland, na dat het eerſte was tot ſtand gekomen, door de *Margites* van HOMERUS, volgends ſommiger gedachten, op het denkbeeld der *komieke Dichtkunde* gebragt zyn. — Doch, wat hier ook van zyn moge, oorſpronglyk onderſcheidde zich het Blyſpel weinig van de Tragedie of den Bokszang, aan welken het van zó naby was vermaagſchapt: te meer, daar aanvanglyk ſommigen getracht hadden, in hunne dichtſtukken, het geen den aanſchouwer vervrolyken en ontroeren kon, te vereenigen, en men dus naderhand werklyk in twyfel ſtond, of men aan deze ongelukkig gewaagde proeven den naam van *Treur-* of van *Blyſpelen* zou geven; dewyl zy van beiden iets hadden, zonder echter zo min onder de ene ſoort als onder de andere geplaatst te kunnen worden (†). — Het was dus eerst na enigen tyd, dat de gedichten, waaraan het Blyſpel zyn beſtaan vervolgends te danken had, hunne gedaante meer en meer begonnen te veranderen, tot dat zy ten laatſten alleen op eene verlustiging bleven doelen, die men van het plegtig en heldhaftig Treurſpel ligtlyk onderkennen kon. Omtrent 580 jaren vóór onze tydrekening vertoonde SUSARION, in de vlekken van *Attica*, onder de on-

(*) RAMLERS BATTEUX, II. Bd. S. 393.

(†) *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 198.

onbeſchaafde landbewoners, zyne eerſte ſtukken. THESPIS deed dit byna op den zelfden tyd: elk aan het hoofd van ene bende Toneelſpelers, de een op ſchraagtafels, de ander op enen wagen. Doch de eerſte randde de ondeugden en dwaasheden van zyn Land aan, en zyne Blyſpelen waren in den ſmaak der ſchaamteloze en hekelende kluchten; terwyl de laatſte edeler onderwerpen, uit de Geſchiedenis, bewerkte, en, enige jaren later, proeven van het Treurſpel gaf (*). — Eerst na ene langdurige kindsheid begon het Blyſpel eensklaps op Sicilië groot te worden. In plaats van ene menigte tonelen zonder ſamenhang of ſlot, voerde de Wysgeer EPICHARMUS (van wien CRAMER, in zyne inleiding tot de Levensbeſchryving van GELLERT, met lof gewag maakt) een bedryf in, welks delen hy te ſamen verbond, ene behoorlyke lengte gaf en zonder enige uitweiding ten bepaalden einde bragt. En weldra wierden deze ſtukken in Griekenland bekend, waar zy alstoen tot voorbeelden verſtrekten.

Volgends het gevoelen der Oudheidkundigen waren er, tusſchen de Oude- de Middel- en de Nieuwe-Komedie der Grieken, groote ſcheidslynen getrokken. — In de eerſte heerschte uitſporige lasterzucht en perſoonlyke belediging. Zy was ene regelrechte en uitdruklyke Satyre tegen byzondere welbekende lieden, die onder hunne gewone namen ten tonele gevoerd wierden. Zy ontzag zich niet, om zelfs de Atheenſche Legerhoofden en Overheden, CLEON, NICIAS en ALCIBIADES, — om zelfs den braven SOCRATES en den geachten EURIPIDES in het openbaar

(*) *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 199, 200.

Digitized by Google

baar ten toon te ſtellen. Van dien aart waren de ſtukken van ARISTOPHANES, van welken er nog elf zyn overgebleven, die, gelyk MILLOT zegt (*), ten dezen opzigte, tot ſchande van Athene verſtrekken. — Deze losbandige Blyſpelen zyn derhalven geheel onderſcheiden van alles, wat men naderhand onder den naam van Komedie heeft begrepen. — „ Wie" zegt SCIPIO *de Afrikaan* by CICERO, (†) „ is door zó-

(*) *Hiſt. ancienne.* T. I. p. 359. — Verg. ROBERTSON, *Geſch. van Oud Grieken land.* I. D. bl. 334.

(†) In het IVde Boek *de Republica*, het welk, met de overige vyf Boeken, die CICERO over het Gemenebest geſchreven heeft, en enige van zyne andere ſtukken, is verloren gegaan: welken wy alleen kennen uit enige plaatſen, dien de eerſte Kerkvaders en enige Heidenſche Schryvers, uit dezelven, in hunne Schriften, die van dezen nog aanwezig zyn, hebben aangehaald, en welken men naderhand, met veel vlyt en moeite, uit die verſchillende Werken byéengezameld, en onder den tytel *Fragmenta Scriptorum deperditorum* of *Fragmenta* M. TULLII CICERONIS uitgegeven heeft. — Zie de Uitgaaf van ERNESTUS, byv., Vol. IV. P. II. — CICERO's Boeken, *de Republica*, onder anderen, zyn nog ten tyde van AUGUSTINUS bekend geweest, die, in zyn groot Werk *van de Stad Gods* (*de Civitate Dei*) er veelvuldige plaatſen uit heeft bygebragt. — Een ander Werk van CICERO, de beide Boeken *over den Roem* (*de Gloria*), dat insgelyks is verloren geraakt, was in de veertiende eeuw, ten tyde van PETRARCA nog in aanwezen, die een Handſchrift van hetzelve bezeten heeft. Doch deze, gul van aart zynde, leende dit Handſchrift aan enen zyner Leermeesters, die, gebrek aan geld hebbende, hetzelve vervolgends aan een van zyne ſchuldëiſchers ten onderpand gaf, het

Digitized by Google

zódánig een Toneelſpel niet aangevallen, of veel meer, wien heeft het niet mishandeld? Wien heeft het geſpaard? — Wat voegde het, dat men den vromen Perikles, de welke zó vele jaren en zó trouwlyk met groot aanzien het Gemenebest beide in vrede en oorlog geregeerd had, zó ſchandelyk door openbare gedichten ging lasteren, en daarenboven zó oneerlyk op het Toneel ging doorhalen? Zulks heeft hun niet meer betaamd." zegt hy, „ dan als of onze Plautus of Nævius had willen lasteren Publius en Cnejus Scipio, en als of Cecilius van Marcus Cato had willen kwaad ſpreken." (*) — Inzonderheid gaf zich ARISTOPHANES aan niets zó ſterk over, dan aan woeste dartelheid, kwinkſlagen en ontuchtige kluchten. Alleen in één enkel ſtuk, dat van hem is, zegt SULZER (†), zyn meer grofheden en vuile woorden, dan men heden in het gemeenſte hansworſtenſpel dulden zou. Niets is hem eerwaardig, wanneer hy ſlechts aan zyne ſpottende luimen voldoen kan: zyne ſpotternij tast Goden en menſchen aan. Alles, wat goed en heilig is, ſchynt hem, volgends PLUTARCHUS (‡), onverſchil-

het daardoor eindelyk te zoek bragt, en zódoende oorzaak was, dat ook dit Werk de eeuwen der barbaarſchheid niet heeft kunnen overleven. ——

(*) Aangeh. by AUGUSTINUS, *van de Stad Gods*, II. B. c. 9. volg. de Nederd. Vert. van Amſt. 1660. in Fol. Gedruckt tot Campen.

(†) *Allg. Theorie.* I. Th. art. ARISTOPHANES.

(‡) Vergelyking tuſſchen ARISTOPHANES en MENANDER, te vinden in de *Moralia* of kleine Schriften van PLUTARCHUS.

Digitized by Google

schillig, ja, zelfs verachtlyk te zyn. „ „ Wie „ zou", zegt de Hoogleeraar MUNTINGHE, „ het „ durven geloven, dat men openlijk dorst verto„ nen, het geen men leest bij ARISTOPHANES in „ zijne *Equites*; vs. 21 - 30, het geen de eerbaar„ heid mij verbiedt afteschrijven; en wie, die het „ naleest, gevoelt niet, hoeveel voedsel aan de wel„ hist, hoeveel aanleiding tot de heimlijke zonden „ der jeugd de vertoning van zulke stukken moet „ te gegeven hebben?" (*) — Volgends het gevoelen van sommigen (†) werkte ARISTOPHANES niet, zonder een roesch van wyn te hebben; en voorzeker deed hy het nooit, zonder dat haat en wraakzucht hem bezielden. Waren zyne vyanden van een onberispelyk gedrag, dan schond hy hunne geboorte, hunne armoede en lichaamelyke gebreken. Hóe dikwyls verweet hy in het openbaar aan EURIPIDES, dat hy de zoon was van eene Groentvrouw! Met den aanleg, om het vermaak van alle brave lieden te zyn, schynt hy zyne meeste stukken alleen uitgeworpen te hebben voor de losbandigste en onbeschaafde knapen. De wyze, waarop hy, onder anderen in zyn Blyspel *de Wolken*, den Wysgeer SOCRATES in een haatlyk licht stelde, was zó snood uitgevonden, dat de vertoning van hetzelve de openbare achting van dezen braven man grootelyks verminderde, zó zelfs, dat men langen tyd, alvorens

(*) In de Aanm. (*g*) op de tweede van de *Verhandelingen over den Invloed van den Christelijken Godsdienst op het Volksgeluk*, door HERMAN MUNTINGHE. bl. 122.

(†) Men zie *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 364.

Digitized by Google

rens BRUMOY (*) het tegendeel bewees, algemeen van gevoelen was, dat die Wysgeer aan deze vertoning zelfs zyne dood was verschuldigd. — „By het lezen der stukken, welken wy van dien „tyd nog overig hebben," zegt daarom de Abt BARTHELEMY (†), „ziet men duidelyk, dat der„zelver Schryvers geen ander doel hadden, dan „het vermaak der menigte, dat hun daar toe alle „middelen onverschillig waren, en dat zy beurt„lings zich bedienden van de zinverdraaijing, de „leenspreuk en het hekeldicht, ondersteund door „de ontuchtigste beelden en de lompste uitdrukkin„gen." Ook de Blyspeldans, die de zelzangers, in sommige stukken van de oude Komedie der Grieken, gewoon waren te dansen, was los, gemeenzaam, dikwyls onedel, nog vaker ontheerd door zo lompe aanstootlykheden, dat zy eerlyke lieden ergerde, en dat ARISTOPHANES zelf zich eene verdienste maakte, van ze uit enigen zyner stukken te verbannen (‡). — Toen echter de vryheid, om per-

(*) *Theatre de Grece.* T. III. p. 46 et suiv. — Hoe veel kwaad deze beschimping en vele andere soortgelyke lasteringen aan SOCRATES gedaan hebben, kan genoegzaam uit zyne *Verdediging* zelve bespeurd worden, die, na zyne dood, PLATO van hem geschreven heeft. Men leze ten dien einde het geen, in de zo voortreflyke Neêrduitsche Vertaling van dezelve door JAN TEN BRINK, in No. II. van het *Vaderlandsch Magazyn, van Wetenschap, Kunst en Smaak*, voor den jare 1800, op bl. 270. Verg. bl. 267 — 269, en elders, daar omtrent voorkomt.

(†) *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 247.

(‡) *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 278. — Vergel. ROBERTSON, *Gesch. van Oud Griekenland*, I. D. Neêrd. vert. bl. 196.

Digitized by Google

ſonen, onder hunnen bekenden naam op het Toneel aantevallen, voor de openbare rust al te gevaarlyk begon te worden, vernietigde een beſluit van de zógenaamde dertig Dwinglanden de vertoning van deze ſoort van Blyſpelen. En daar mede nam het tydvak van de Middel-Komedie, van welke ons de verlopene eeuwen gene ſtukken hebben nagelaten, by de Grieken enen aanvang; want nu wierd de Rei, als het werktuig van ongebondenheid en misbruik, uit het Blyſpel gebannen, en de bekende namen wierden met verdichte verwisſeld. Dit belette echter de Komedie niet, hare pylen, even als te voren, op levende perſonen afteſchieten, dewyl zy dezelven op ene zódanige wyze beſchreef; dat een ieder hen genoegzaam konde kennen. De ſpotterny was fyner uitgedacht, maar ook daardoor des te bitterer geworden. — Dan, eindelyk wierden de Blyſpelſchryvers genoodzaakt, zich van alle perſoonlyke beſpotting te onthouden, en dit was het derde tydperk, of de oorſprong der zógenaamde Nieuwe-Komedie onder de Grieken. In dezelve waren niet alleen de namen, maar ook indedaad de perſonen en voorwerpen, welke het onderwerp van dezelven uitmaakten, verdicht. En daardoor wierd het *Blyſpel ene ſchildery des menſchlyken levens*, — het wierd dat gene, wat het nog is, *een tafereel van zeden en karakters, maar van gene byzondere lieden.* MENANDER, van wiens ſtukken ſlechts enige brokken voor de nakomelingſchap zyn bewaard gebleven, was in dit vak by hun de voornaamſte Schryver, en ſchynt indedaad den ſmaak van het algemeen verbeterd, en het voorbeeld van ene bevallige, beſchaafde en zedelyke Komedie gegeven te hebben. Men noemde hem daarom ook den

Prins

Digitized by Google

Prins der Nieuwe Blyſpeldichters. Doch het oogmerk van het Griekſche Toneel bleef, zo als het reeds lange geweest was, altyd ten dele Staatkundig.

c.) *De Toneelſpelen der Romeinen.*

De eerſte Romeinſche Schouwſpelen zyn die; welke ROMULUS ter ere van CONSUS, den *God des geheimen Raads* of den *radenden God*, inſtelde (*), en welken de Latynen naderhand naar den *circus* of kring, dat is naar de rondachtige gedaante van het plein, in het welk dezelven gehouden wierden, *ludi circenſes* of cirkelſpelen genoemd hebben. Een halfrond van losſe planken was de gehele Schouwplaats, waarop men in den beginne deze vertoningen bywoonde; doch toen TARQUINIUS DE OUDE de bevalligheden van Griekenland naar Rome lokte, om er den geest zyner onderdanen door te verzachten, vestigde hy gelyktydig zyne aandacht op de verbetering van het oude toneel voor de jaarlykſche ſpelen, en liet, ten dien einde, het grote Renperk van Rome, waarin te gelyk honderd en vyftig duizend aanſchouwers konden tegenwoordig zyn, of den beroemden *Circus maximus* aanleggen (†). Het ontbrak dezen koning ook even min aan

(*) *L'Abbé de* CONDILLAC, *Histoire ancienne.* Liv. XI. Ch. I., in de *Cours d'Etude pour l'Inſtruction du Prince de Parme, par M. l'Abbé de* CONDILLAC. Tom. VI. Genève, 1780. pag. 412. — *Romeinſche Geſchiedenisſen door* M. STUART. I. Deel. Te Utrecht, 1793. bl. 75.

(†) Zie de beſchryving van deze Renbaan by STUART,

aan ſmaak als gelegenheid, om vervolgends in dit fraaië gebouw den geest der Olympiſche Spelen te doen uitblinken.

Aanvanglyk ſchynen zich deze Vertoningen tot Ren- en Wed-ſtryden, of het rennen van paarden en wagens, bepaald te hebben. — M. en D. JUNIUS BRUTUS gaven, 489 of 490 jaren na de ſtichting van Rome (*), by de uitvaart van hunnen vader, voor de eerſte maal *Zwaardgevechten* (†). En dit ys-

Rom. Geſch. I. D. bl. 285, 286. Vergel. FREDRIK LEOPOLD, Graave van STOLBERG, *Reis door Duitſchland, Zwitſerland, Italie en Sicilie.* Uit het Hoogd. II. D. 1799. bl. 124. en vooral bl. 200—211, waar ene breedvoerige beſchryving, benevens de grondtekening, van den Circus van CARACALLA te vinden is, door welke men zich ligtlyk een begrip van den *Circus maximus* kan vormen; dewyl toch, wat de hoofdzaak aangaat, deze Renbanen weinig van elkander verſchilden.

(*) STUART, *Rom. Geſch.* V. D. bl. 362, 363. — CONDILLAC, t. a. pl. p. 413. ——— STOLBERGS *Reis*, II. D. bl. 127.

(†) By de Romeinen waren deze *Zwaardvechters* of *Gladiatores* gemeenlyk Slaven, die zich, in de openbare Schouwſpelen (*ludi gladiatorii*), tot vergenoegen der aanſchouwers, moesten doodvechten. Het *Amphitheatrum* was de eigenlyke plaats, waar deze *ludi gladiatorii*, of ſpelen der zwaardvechters, in het vervolg gehouden wierden. Het had dezen naam; dewyl het ontſtond uit de aaneénvoeging van *twee Theaters*, wanneer deze, welke, even als de Theaters der Grieken, de gedaante van een half langrond hadden, met de brede zyden, gelyk zulks onder de Romeinen de gewoonte was, tegen elkander gedraaid wierden

ysſyk Schouwſpel viel terſtond zó ſterk in den ſmaak van het Volk, dat het weldra deszelfs meest geliefkoosde verlustiging begon uittemaken, waar aan men de onmenschlyke wreedheid, door welke zich de Romeinen, in de Geſchiedboeken van latere eeuwen, met de bloedigſte trekken hebben gekenmerkt, voor een groot gedeelte moet toeſchryven (*). — De ſtryden der Worſtelaars of Vuistvech-

den; en het beſloeg derhalven ene rondachtige, of eigenlyk ene ovale ruimte. —— STOLBERG geeft van deze Amphitheaters, van welken aan de Romeinen de eer der uitvinding toebehoort, in zyne ſtraks genoemde *Reis*, t. a. pl. bl. 127 en 138–145. ene nadere beſchryving, en inzonderheid van het *Colloſeum*, of *Amphitheatrum Flavium*, door VESPASIANUS geſticht, en het welk zó veel uitgebreidheid had, dat er op de zitplaatſen ruimte was voor 86000 menſchen, en er daarenboven nog 20000 op de ſtaanplaats konden geborgen worden.

(*) *La vue continuelle*, — het zyn de eigene woorden van den groten MONTESQUIEU, —— *La vue continuelle des combats des gladiateurs rendoit les Romains extrêmement féroces: on remarque que Claude devint plus porté à répandre le ſang, à force de voir ces ſortes de ſpectacles. L'exemple de cet empereur, qui étoit d'un naturel doux, & qui fit tant de cruautés, fait bien voir que l'éducation de ſon tems étoit différente de la nôtre.* Grandeur & Décadence des Romains. ch. XV. —— Vooral vergelyke men hiermede de *Reis* van STOLBERG, II. D. bl. 128–137, en inzonderheid, ten bewyze der boven beweerde ſtelling, het geen bl. 136, 137. door AUGUSTINUS aangaande ALIPIUS gezegd wordt.

Digitized by Google

vechters (*), in navolging van die der Grieken, wierden eerst lang daarna, in het jaar 567 van Rome, onder de regering van de beide Conſuls POSTUMIUS en MARCIUS in deze Spelen ingevoerd (†); en omtrent op den zelfden tyd liet men beren, leeuwen en andere wilde dieren door menſchen beſtryden. Dewyl ik deze inſtellingen anders niet begeer te beſchouwen, dan alleen ten aanzien van den invloed, welken zy op de zeden gehad hebben; zo zal ik my in gene grote byzonderheden inlaten. De Schryver van het *Satyricon* (‡), het welk toegekend wordt aan PETRONIUS, (enen Romeinſchen Dichter, die niet, zo als men anders gemeenlyk verönderſteld heeft, ten tyde van NERO, maar lang daarna, en waarſchynlyk in het midden van de derde eeuw onzer jaartelling moet geleefd hebben (§),) zegt

(*) De Kampvechters of *Athletae* waren de Worſtelaars in de openbare Schouwſpelen der Grieken en Romeinen.

(†) STURAT, *Rom. Geſch.* IX. D. bl. 443. —— CONDILLAC, t. 2. pl. p. 413.

(‡) Eigenlyk eene verſameling van achtervolgends ontdekte ſtukken, die onder den naam van *T. Petronii Arbitri Satyricon* bekend zyn.

(§) Zulks bewyst de Franſche Dichter DEGUERLE, in het hier beneden van hem aangehaalde Werk. Hy toont, in zyne *Recherches ſceptiques ſur Petrone*, dat de Schryver van het *Satyricon* die PETRONIUS niet zyn kan, van welken TACITUS in het 16de Boek zyner *Annalen* of *Jaarboeken* gewag maakt, en die door NERO, wiens gunſteling hy geweest was, en in wiens buitenſporigheden hy gedeeld had, wierd ter dood veröordeeld, maar dat hy waarſchynlyker-

wy-

Digitized by Google

zegt ons in weinige woorden, welke onmenschlyke wreedheden de Romeinen, by diergelyke vertoningen, lieten blyken (*). Het is op de volgende wyze,

wyze een tydgenoot is geweest van den Wysgeer LONGINUS, die, op bevel van AURELIANUS, in het jaar 273 om het leven kwam.

(*) In een Gedicht uit het *Satyricon*, bekend onder den naam van *Descriptio Belli Civilis*, waarin de Ondeugden der Romeinen aangewezen en berispt worden. SCALIGER heeft dit Dichtstuk tot opschrift gegeven: *de mutatione rei publicae*. In navolging dan van hem, noemt WERNSDORF hetzelve: *de Mutatione Reipublicae Romanae*. Schoon het over den Burger-oorlog (*de bello civili*) handelt, is echter een groot gedeelte met Satyrisch zout doormengd, en ingericht, om, terwyl het de oorzaken der burgerlyke tweedragt onderzoekt, de Weelde en Praalzucht der Romeinen zeer sterk en bitter te hekelen. HERMANNUS BUSCHIUS heeft het daarom voormaals getyteld: *Carmen de luxu Romanorum*, en hetzelve met noten afzonderlyk uitgegeven, Lipsiæ per JACOB. THANNER, 1500. 4. DILHERRUS in *sua Sylloge* heeft het tot opschrift gegeven: PETRONII ARBITRI *Satyra de pessimis Romae moribus*. In lateren tyd is het afzonderlyk verschenen, met ene Fransche Vertaling en met Aanmerkingen opgehelderd, benevens twee daarby gevoegde brieven van OVIDIUS en Gisfingen over het *Pervigilium Veneris*, door BOUHIER, te Amst. 1737. 4. Een twede druk van dit Werk is uitgekomen te Parys, 1738. 12., onder dezen tytel: *Recueil de Traductions en vers François, contenant le Poëme de Petrone, deux Epitres d'Ovide, et le Pervigilium Veneris, avec des Remarques. Par M. le Président* BOUHIER, *de l'Académie Françoise*. De brieven van OVIDIUS, die in dat boek in het Fransch vertaald zyn, zyn *Ep. Leandri ad Heronem*, en *Elegia I. libri primi Tristium*. — De laatste uitgaaf van het vóórnoemde Gedicht

Digitized by Google

ze, dat een onzer hedendaagſche Zangers hem ſpreekende invoert:

La paix, comme la guerre, atteste nos excès.
L'Afrique nous a vu dépeupler ſes forêts:
Ses tigres par la mort attirés à nos fêtes,
Vont dans des cages d'or affronter les tempêtes;
Et conduits en triomphe au cirque impatient,
Leur ſoif, de ſang humain s'abreuve en rugiſſant. (*)

PETRONIUS zelf heeft zich in het oorſpronglyke nog krachtiger uitgedrukt:

Ut bibat humanum populo plaudente cruorem. (†)

al-

van PETRONIUS is de Vertaling van hetzelve in Franſche verſen, die benevens den Latynſchen text, door den bekenden Dichter JEAN-NICOLAS-MARIE DEGUERLE, nu onlangs is in het licht gegeven.

(*) In den aanvang van het Gedicht: *La Guerre civile, poëme; traduction de* PETRONE, *ornée du texte latin, & ſuivie de recherches ſceptiques, tant ſur la* SATYRE *de* PETRONE *que ſur ſon auteur; par* JEAN-NICOLAS-MARIE DEGUERLE, *membre de la ſociété libre des ſciences, lettres & arts, de Paris.* in 8vo.

(†) Vs. 18. — — De gehele plaats is, volgends de uitgaaf van WERNSDORF, in het oorſpronglyke, dus:

Ecce aliae clades, et laeſae vulnera pacis:
Quaeritur in ſiluis Mauri fera, et vltimus Ammon
Afrorum excutitur, ne deſit bellua dente
Ad mortes pretioſa ſuas. premit aduena claſſes
Tigris, et aurata gradiens vectatur in aula,
Ut bibat humanum populo plaudente cruorem.

T. PETRONII ARBITRI *de Mutatione Reipublicae Romanae.* vs. 13—18.; volgends de lezing van WERNSDORF in de *Poetae Latini Minores. Tomus Tertius. Curavit.* JO. CHRISTIANUS WERNSDORF. Altenburgi, 1782. in 8vo.

Digitized by Google

alléén deze regel, waarin zich het volle gejuich der menigte laat horen, onderwyl de tyger zich met menſchenbloed verzadigt, doet ons reeds al het afgryslyke van de ongehoorde woestheid der Romeinen gevoelen. ——

Omtrent het midden van den zesden eeuwkring na Rome's ſtichting liet men reeds dertig paren zwaardvechters, en zelfs meer, te ſamen vechten. Oorſpronglyk was het aantal derzelven veel minder geweest: doch onöphoudenlyk was het aangegroeid met de verlopene jaren, en ook nu nog wierd het daaglyks groter (*); zó dat zelfs CESAR, ten tyde van zyn Bouwheerſchap, zwaardgevechten gaf, waarin drie honderd twintig paren met elkander op leven of dood ſtreden (†). En dit yslyk Schouwſpel duurde menigmaal verſcheidene dagen achter één. —— Men bepaalde zich ook niet langer, om de ongetemde dieren, die door menſchen moesten beſtreden worden, hunne ketenen te laten behouden. Neen — SYLLA gaf, onder zyn Praetorſchap, een gevecht van honderd menſchen tegen honderd leeuwen, en liet dezen voor de eerſte maal de ketenen afnemen. Men vermeerderde het gevaar, om het genoegen der aanſchouwers te verlevendigen (§). —— Wreed onder ROMULUS, hebben de

(*) Zie STOLBERGS *Reis*, II. D. bl. 128-137.

(†) STUART, *Rom. Geſch.* XIV. D. bl. 400. —— STOLBERGS *Reis*, II. D. bl. 128. —— TRAJAAN ging hierin nog onëindig verder; zie STOLBERG, daar ter plaatſe.

(§) CONDILLAC, t. a. pl. —— Zie ook STUART, *Rom. Geſch.* XII. D. bl. 375.

Digitized by Google

de Romeinen nooit opgehouden het te zyn. Integendeel hebben veelvuldige oorzaken hunne wreedheid doen aangroeiën. De oorlogen, die elkander onafgebroken opvolgden, — de gewoonte van, met ene alles vernielende kracht, elk Volk, dat hun weêrſtand bood, te verdelgen, — en de triumfen, waar in de op de overwonnenen behaalde roof, de gevangenen, die aan het ſtaal der krygsknegten ontkomen waren, en de afgodsbeelden der ſteden, welken men geplunderd en verwoest had, de ogen der menigte moesten verblinden, — waren zó vele aanleidende oorzaken, die onderling hand aan hand, ter bereiking van het zelfde doel, medewerkten, om den geest van onmenschlykheid onder de zegevierende bewoners van het overwinnend Rome te brengen.

Reeds vroeg hielden de Romeinen zich met ene ſoort van Dichtkunde bezig; doch, wat hare dichterlyke verdienſten betreft, was zy ten uiterſten gebrekkig, en blootlyks een afgemeten proſa, dat, by het offeren aan de Goden, door hen al danſende gezongen wierd: en het ſchynt, dewyl hunne gedichten *fescennins*, naar Fescennia, ene ſtad in Etrurië (*), genoemd wierden, dat zy al het ge-

ne,

(*) *Tuscia* of *Etruria* was by de Ouden een en het zelfde te zeggen, en dit landſchap wierd by hen in twee hoofddelen, in *Tuscia Trans-Arnum* en *Tuscia* of *Etruria Cis Arnum*, onderſcheiden. *Fescennium*, of het tegenwoordige *Galeſio*, was ene Stad in *Etruria Cis Arnum*, en wel in het land der *Falisci* of *Falerii*, die in de omſtreken van den berg *Sylvestre* en van *Citta Castellana* woonden.

Digitized by Google

de, wat de kunst aan deze Dichtkunde kon byzetten, verschuldigd waren aan de *Etruscers*. —— Toen het eindelyk zó ver kwam, dat deze dansen en zangen een voorwerp wierden van nayver, toen wierden zy, die er niet in slaagden, aan de bespottingen der genen, die er in uitmunteden, blootgesteld, en toen gebruikten de Romeinen, om elkander belachlyk te maken, de zelfde taal, die zy oorspronglyk aan de losliederen, ter verëring hunner Godheden, hadden toegeheiligd. Ongevoelig kwamen zy zó ver, dat zy zich over alles in Dichtmaat begonnen uittedrukken, en dit viel hun des te gemaklyker, naar mate er tot het maken van fescennische Gedichten minder talenten verëischt wierden. —— Jaarlyks was hunne gewoonte, aan CERES en BACCHUS de eerstelingen van hunnen oogst ten offer te brengen, en dezelven aan deze Godheden in ene schaal aantebieden, die *Satur*, *Satura* of *Satira*, dat is *verzadigd*, (van *Satis* of *Sat*,) door hun genoemd wierd, om dat zy in dezelve allerlei soorten van vruchten byëénsamelden. Van daar, dat men dezen naam in het vervolg begon te gebruiken, ter aanduiding van elke vermenging, van wat aart zy ook zyn mogt. Niet alleen de gerechten, die uit verscheidene spyzen samengesteld waren, maar ook de wetten, die verördeningen over verschillende hoofdstukken behelsden, — en, naar ene gelykvormige afleiding, de dichtstukken, waarin men alles, wat ene onbeschaafde verbeelding kon opleveren, vergaderd had, wierden met denzelven benoemd. — Zodanig was dan de *Satire*, naderhand het Schimpschrift of Hekeldicht, in de eerste beginfelen van haren oorsprong. De spotterny was slechts een toevallig byvoegsel van

Digitized by Google

dezelve geweest; doch thans begon zy er het hoofddoel van te worden, en in ſcheldwoorden en lastertaal te ontaarden. Ene wet der twaalf tafelen, die de genen, welke gedichten maakten ten nadele van den goeden naam enes burgers, ter dood verdoordeelde (*), bewyst genoegzaam, welke verbazende hoogte dit misbruik, met het einde der derde eeuw van Rome, moet bereikt hebben.

In het jaar 391 van Rome's tydrekening lieten de Romeinen, in hoop van daardoor den toorn der Goden te ſtillen, en de peſt te doen ophouden, Kluchtſpelers uit Etrurië komen, welker gehele bekwaamheid in het danſen op het geluid ener fluite beſtond; en het is van dat ogenblik aan, dat men het begin der Toneelſpelen onder de Romeinen gewoon is te rekenen (†). Uit de verëniging hunner Dich-

(*) Zie CICERO, *de Republica*, L. IV. apud AUGUSTINUM, *de Civitate Dei*, L. II. c. 9., en STUART's *Rom. Geſch.*

(†) TITI LIVII *Hiſt.* Lib. VII. c. 2. —— AUGUSTINI *de Civit. Dei*, L. I. c. 32. L. II. c. 8. —— CONDILLAC, t. a. pl. p. 415. —— STUART, *Rom. Geſch.* IV. D. bl. 194–197. —— Het is dus ene mistasting van VOLTAIRE, wanneer hy veronderſtelt, dat de peſt, om welke aftewenden het Toneelſpel onder de Romeinen wierd ingevoerd, eerst na het einde van den eerſten Puniſchen Oorlog onder hen gewoed heeft, zo als evenwel werklyk zyne mening ſchynt te zyn. Want zegt hy, in de *Mel. Philoſ., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Geneve 1771. p. 536., onder het art. *Des divers changemens arrivés à l'art tragique*: „ *Chez les Romains, la comédie fut admiſe après la première guerre Punique, pour accomplir un voeu, pour détourner la contagion, pour appaiſer les*

Dichtkunde met de Danſen der Etruscers (*) wierden naamlyk Toneelſtukken geboren, die den naam van *Satiren* behielden. Het waren wanſchapene en onbeſchofte Kluchtſpelen, in welken de Spelers, zonder het minſte plan, handelden en ſpraken, en die echter, gedurende een tydperk van 122 jaren, in dien onvolkomenen toeſtand bleven, en de enigſte Toneelſtukken uitmaakten. Men moet indedaad de Romeinen kennen, om niet verbaasd te ſtaan over ene zó langdurige kindsheid van hun Toneel.

Rome was ſedert eeuwen in wezen, en herhaalde malen hadden zich, deszelfs bewoners, als een onweêrſtaanbaar Volk, dat door moed, beleid en dapperheid ſpoedig groot geworden was, by hunne naburen op ene ontzaglyke wyze doen eerbiedigen, toen

les Dieux, comme le dit Tite-Live *au livre VII. Ce fut un acte très ſolemnel de religion.* En hy verwart derhalven het tydperk, waarin de pest oorzaak is geweest, dat de Etruscers onder de Romeinen de eerſte ruwe aanleiding gegeven hebben, tot het vertonen van zekere Dramatieke Spelen, (het geen echter reeds is voorgevallen in het jaar 391 van Rome's ſtichting, en dus nog 122 jaren vóór dat de eerſte Karthaagſche oorlog geheel ophield,) met het tydperk, by het einde van dien kryg, in het welk, gelyk wy weldra zien zullen, door LIVIUS ANDRONICUS, de vorige wanſchapene Kluchten het eerst met regelmatige Toneelſpelen zyn verwisſeld.

(*) Zie, over de Afkomst en de Woonplaats dier Volken, de *Reis door Duitschland, Zwitſerland, Italie en Sicilie, van* FREDRIK LEOPOLD, Graave van STOLBERG. Uit het Hoogd. II. D. Amſt. 1799. XLI. Brief. bl. 57-63.

Digitized by Google

toen het bevallige vernuft, het welk alleen door de fraaië letteren leeft en door de ſchone Kunſten werkt, nog in der Romeinen geest ſluimerde. De geweldige oorlogszucht, welke onöphoudenlyk dit Volk, van zyn' eerſten oorſprong aan, beziéld had, en deszelfs daaruit voordgevloeide gewoonte, om alleen de vermogens te waarderen en werkzaam te maken, door welken men zich in den Raad of in het Veld op ene manlyke wyze wist te onderſcheiden, was oorzaak, dat de overige zielskrachten onäangekweeke gebleven waren, en de Smaak voor het Schone, na het verloop van meer dan vyf eeuwen, onder de Romeinen zich nog in de vorming van zyne eerſte kindsheid bevond. Veröordeeld om Overwinnaars, en ook anders niet dan Overwinnaars te zyn, bevlytigden zy zich enkel om de Krygskunde tot grotere volmaaktheid te brengen. Elke andere oefening ſcheen hun nutloos of ligtzinnig, de manmoedigheid van hunnen geest hield hen in zekere ruwheid, en de fraaië Wetenſchappen waren onder hen even vreemd, als de Kunſten onbekend gebleven. Want daar er jaarhonderden verliepen, zonder dat de Romeinen met beſchaafde Volken in verbindnis geraakten, hadden zy behalven het weinige, dat hun de *Etruscers* hadden medegedeeld, niets dat hunne zeden verzachten kon. Hunne edelſte gevoelens drukten zy wel uit op ene manlyke, doch geenszins op ene welſprekende wyze. Zelfs toen zy enen zesden eeuwkring intraden was hun Toneel nog zó geheel in de ruwheid van zynen oorſprong, dat het aan keuriger ogen walglyk voorkwam. — De verövering van Sicilië, in den eerſten Karthaagſchen of Puniſchen oorlog, die ten dien tyde door de Romeinen ge-

Digitized by Google

gevoerd wierd, maakte hen echter, kort daarop, tevens met de ſchone geesten dier landſtreek, onder welken vele voorname Dichters en Wysgeren uitmunteden, gemeenzaam bekend; en van nu af begon het gunſtig tydperk, waarin ook onder hen de beſchaving langzamerhand doorbrak (*). Want nog in het zelfde jaar, waarin die oorlog, ten voordele der Romeinen, een einde nam, en 513 jaren derhalven na de ſtichting van Rome, of 239 voor onze tydrekening, maakte LIVIUS ANDRONICUS, een vrygemaakte ſlaaf van M. LIVIUS SALINATOR, en de oudſte Latynſche Blyſpeldichter, in navolging van het geen in Sicilië de Grieken deden, aanmerklyke verbeteringen aan het Romeinſche Toneel (†), op het welk hy voor de eerſte maal een regelmatig Blyſpel liet voorſtellen (‡), dat hy, zo als ook nader-

(*) Men vergelyke hier mede het gehele twede en vyfde Hoofdſtuk van het XI. Boek der *Histoire ancienne*, in de *Cours d'Etude* &c. *par l'Abbé de* CONDILLAC, waarvan het ene tot opſchrift heeft: *Du goût des Romains pour les arts & pour les ſciences.* t. a. pl. p. 422—429, en het ander: *Du goût des Romains pour la Philoſophie*, p. 460—475; in welken ook, op ene voortreflyke wyze, de redenen worden opgegeven, waarom de echte zuivere Smaak eigenlyk nooit onder de Romeinen gebloeid heeft, of ten minſten zó niet, als hy, in vroegeren tyd, onder de Grieken bloeide.

(†) Zie TIT. LIV. *Hiſt.* L. VII. c. 2. —— M. STUART, *Rom. Geſch.* VI. D. bl. 7, 8.

(‡) CONDILLAC zegt, t. a. pl. p. 416, dat ANDRONICUS niet voor het 524ſte jaar van Rome's tydrekening deze verbeter-

de

derhand altyd zyne gewoonte was, zelf mede uitvoerde, en waarin de Sprekers immer door de tonen van de fluit wierden geleid. Intusschen had hy niets nieuws uitgevonden. Want een Griek van geboorte zynde, deed hy anders niet, dan ene soort van Toneelstukken naar Rome overbrengen, welke Griekenland voordgebragt en volmaakt had. Ongetwyfeld bleef hy verre beneden zyne voorbeelden, en het is zelfs waarschynlyk, dat ene volmaaktere nabootzing van weinig gevolg by een nog zo ruw Volk, als toen ter tyd de Romeinen waren, zou geweest zyn. Dan, wat hier ook van zyn moge, hy bragt ten minsten de eerste beginselen van de Dramaturgie uit Sicilië in het boersche *Latium* over, en de Romeinen kregen daardoor het begrip van ene achtervolgde en onafgebrokene handeling, die hun voor enigen tyd hunne Satiren deed vergeten. — Ook eerlang wierd hy hierin door enen anderen Schryver, door NAEVIUS naamlyk, opgevolgd, die zyne Blyspelen zes jaren later te Rome vertonen liet. Deze was een tydgenoot van QUINTUS ENNIUS, den eersten geleerden en zinryken Dichter onder de Romeinen, die, toen NAEVIUS reeds oud begon te worden, ene *Romeinsche Geschiedenis* in versen, of liever in, op maat gesteld, ondicht, ontworp; gelyk NAEVIUS zelf een soortgelyk gedenkschrift van *den Eersten Punischen Oorlog* opstelde (*). Dit waren dus de eerste flaauwe flikkerin-

de Blyspelen invoerde; doch volgends STUART (IV. D bl. 197. en VI. D. bl. 7, 8.) geschiedde het reeds in het 512, 513 of 514de jaar.

(*) MILLOT, *Hist. ane.* T. II. p. 187.

Digitized by Google

ringen van vernuft, die, met den tyd, van zo helderen glans gevolgd wierden, en vele meesterſtukken voortbragten. — En nu kwamen PUBLIUS LICINIUS TEGULA, C. LICINIUS IMBREX en V. CECILIUS, alle Blyſpeldichters van den zelfden tyd, kort op elkander te voorſchyn, en trokken de opmerkzaamheid der Romeinen, door de vruchten hunnes arbeids tot zich, tot dat eindelyk PLAUTUS en TERENTIUS zich enen algemenen roem verworven. De eerſte vervaardigde, omtrent het 194ſte, de twede, omtrent het 177ſte jaar vóór onze tydrekening, zyne eerſte Blyſpelen. PLAUTUS heeft, als dramatieke Dichter, meer Letterkundige, TERENTIUS meer Zedenlyke waarde. Deze is beſcheiden, ingetogen, maar koel, — zyne perſonen redeneren meer, dan dat zy handelen; gene bezit de komiſche ſterkte in zulk ene ruime mate, als misſchien iemand ooit dezelve bezeten heeft, — buiten tegenſpraak is hy, van den kant der Kunst beoordeeld, de grootſte Blyſpelſchryver onder de Romeinen, doch menigwerf gaat hy de palen der kieschheid te buiten, en wordt ongebonden in zyne uitdrukkingen, ſchaamteloos in zyne voorſtellingen. Beide zyn zy de enige Dichters, van welken wy Blyſpelen overig hebben, om over den Smaak der Romeinen in dat vak van Dichtkunde te oordelen.

De Welſprekendheid, de Dichtkunde en alle andere fraaie Kunſten en Wetenſchappen begonnen dus hoe langs hoe meer boven den gezigteinder der Romeinen te dagen; doch lang, — zeer lang bleven hare vorderingen met langzame ſchreden afgemeten (*). — Verbazend was de zucht des Volks

(*) Zelfs meer dan zestig jaren na de overwinning van Sy-

Volks voor Schouwſpelen en voor alles, wat zinlyk kon genoemd worden; zó zelfs, dat het veeltyds gewoon was, in de verkiezing zyner burgers tot eerämbten, zich alleen daardoor te laten bepalen. De Groten, welke de prachtigſte feestſpelen gegeven hadden, waren zéker, by ene volgende keuze tot de hoogſte waardigheden verheven te worden. Gene middelen, om het Volk omtekopen, waren zó vruchtbaar als deze. Jammer alleen, dat die Volkszucht nog zo grof, —— nog zo onbeſchaafd was! — Het waren eer lichaamlyke dan dichterlyke Schouwſpelen, welken het begeerde (*). Het bloedigſte ſtrydperk, op welks eerſten aanblik alleen de beſchaafde menschheid van ſchrik zou terug yzen, was en bleef alsnog voor hetzelve een grotere wellust dan de vertoning van het volmaaktſte Toneelſtuk. De Romeinen moesten, om recht vergenoegd te zyn, zich drenken met het menſchenbloed, dat op de kampplaatſen, ter verzadiging hunner voorbeeldenloze gulzigheid, ſtroomde. Zelfs deze dolle razerny wierd zo buitenſporig, dat men, te midden der maaltyden, zich menigmaal aan

Syracuſa ſtrekte de onkunde zich nog zó verbazend ver uit, dat de Romeinſche Burgemeester MUMMIUS, na zich van Corinthe meester gemaakt te hebben, de overbrengers van de Griekſche Standbeelden en Schilderyen met de ſtraf bedreigde, dat zy, in gevalle deze meesterſtukken beſchadigd wierden, op hunne eigene kosten andere moesten in plaats leveren. —— Even als of men voordbrengſels van de grootſte kunſtenaars alöm kon te koop krygen!

(*) Zie hiervan een voorbeeld by STUART, *Rom. Geſch.* XII. D. bl. 375, of CONDILLAC, t. a. pl. p. 413.

Digitized by Google

aan het afgryslyk en onmenschlykſte vermaak overgaf, van zich door Zwaardvechters, die elkander het ſtaal in het lillend hart ſtieten, te laten verlustigen. Ja, men begon eerst in het 692ſte jaar van Rome deze Zwaardgevechten, die anders, ſedert dat zy onder de Romeinen zó algemeen waren in zwang gekomen, den gehelen dag onafgebroken voorduurden, voor de eerſte maal zó lang te ſtaken, als het volk tyd behoefde, om het middagmaal te gaan houden (*). ——— Zelfs de beſtuurders werkten langen tyd yverig mede, om onder het gemeen deze ruwheid te doen vóorddurden. Want dewyl zy bevreesd waren, dat velen van een geringe afkomst, die nu als vergeten burgers leefden, wanneer de Smaak in het Gemenebest eens was doorgebroken, zich door de Kunst van Welſprekendheid aanzien geven, en daardoor zich zelven den weg tot ereposten zouden openen; zo verboden zy zelfs het onderwys, dat ſommigen in de Latynſche Rede- en Dichtkunde begonnen hadden. — Dit deed L. LICINIUS CRASSUS, als *Cenſor*, toen Rome reeds 660 jaren geſtaan had, en er dus nog maar 92 jaren vóór het begin onzer tydrekening verlopen moesten; ofſchoon hy, uit Staatkunde, een geheel ander voorwendſel tot reden van dit verbod gaf (†).

Het is voornaamlyk gedurende den Perſiſchen en Peloponeſiſchen oorlog, dat Griekenland de grootſte Schryvers en Kunſtenaars in allerlei vakken voordbragt: en in de daarop volgende eeuw ſcheen de Smaak voor de Kunſten en Wetenſchappen, als het

(*) Zie M. STUART's *Rom. Geſch.* XV. D. bl. 114.

(†) STUART, t. a. pl. bl. 376—380. CONDILLAC, ibid. p. 462—465.

Digitized by Google

het ware, met de onlusten aantegroeiën. — Het zelfde, dat ten dezen opzichte in Griekenland had plaats gevonden, gebeurde ook te Rome. De eerſte Puniſche kryg was ten einde, toen ANDRONICUS te voorſchyn kwam, en de Dichtkunst ging voord, met het maken van vorderingen, tot aan den tyd van JULIUS CESAR: een tydperk, waarin zich alle de Kunſten, ter verſiering van de hoofdſtad, verënigden, waarin de grootſte der Redenaren bloeide, waarin zich de Wysgeerte verſpreidde, en waarin alle ſoorten van Letterkunde wierden beoefend. Ook HORATIUS en VIRGILIUS, de twee grootſte Dichters onder de Romeinen, hebben zich, op het einde der laatſte burgerlyke oorlogen, gevormd. —— Toen zich eindelyk OCTAVIUS AUGUSTUS, na den ſlag van Actium, meester van het Ryk maakte, kwamen de Kunſten en Wetenſchappen tot haren grootſten bloei; en van daar dan ook, dat men gewoon is, de regering van dezen Keizer als het ſchone tydvak van den Romeinſchen Smaak aantezien. Doch het is enkel de vleiëry, die dezen Alleenheerſcher den aanwas van al, wat zich zonder hem volmaakte, toeſchreef. Het is waar, dat de Letterkunde toen ten ſterkſten wierd aangemoedigd; doch zulks neemt niet weg, dat dit tydperk en vooral deszelfs Keizer te veel wordt vergood. De beſcherming der Vorſten kan de Schryvers vermenigvuldigen, al zouden zy ſlechts vleiërs worden; maar de nationale Smaak, — de algemene goedkeuring van alles, wat verheven en ſchoon is, is het alleen, die de genieën doet uitbotten en tot werkzaamheid aanzet. Daarenboven hadden LIVIUS, CICERO, SALLUSTIUS en CAESAR, die vóór de regering van AUGUSTUS bloeiden,

Digitized by Google

den, reeds de bronnen van den goeden Smaak geopend; en zy hadden zelfs den Smaak, dien men Romeinſchen geest noemen kan, als het ware, vastgeſteld (*). De Romeinen hadden van de Grieken geleerd, de Natuur te ſchilderen en in het voordeligst licht te ſtellen, en de kundigheden waren verſpreid. Het Toneeldicht, de Welſprekendheid, de Geſchiedkunde, de Wysbegeerte, hadden reeds meesterſtukken voordgeteeld. AUGUSTUS deed dus anders niet dan de vlam der Burger-oorlogen uitblusſchen, den Vrede en den Overvloed inroepen, den Landbouw verlevendigen, de Wetenſchappen begunſtigen, en de Bekwaamheden belonen. En hierdoor wierden de natuurlyke hinderpalen, die anders de beoefening der Kunſten beletten en den Smaak in zyne werkzaamheid weêrhouden kunnen, uit den weg genomen. Ook had hy daarenboven het geluk, dat HORATIUS, VIRGILIUS en OVIDIUS in zynen leeftyd bloeiden. —— Met de dood van AUGUSTUS begon de goede Smaak ook langzamerhand te vervallen (†); en na de dood van de beide ANTONINUSSEN verdween hy geheel, zonder zich ooit weder, by de Romeinen, tot zyne vorige grootheid te verheffen. De Welſprekendheid ontäardde in de bedrieglyke kunst der zógenaamde *Sophisten*. De vryheid van denken, leren en ſchryven was weg; en waar die haren zetel niet kan gevestigd houden, daar bloeiën Letteren en Kunſten als rozen op yſchorſen.

Dan, hoe zeer velen onder de Romeinen in de fraaië Wetenſchappen ook hebben uitgemunt; — hoe

(*) HERDER, t. a. pl. bl. 197.

(†) Zie HERDER, t. a. pl. bl. 198—206.

Digitized by Google

hoe welig het bevallig vernuft in de ſchone eeuw van AUGUSTUS ook bloeide; nimmer kan men zeggen, dat de Smaak by de Romeinen dat gene geweest is, wat hy by de Grieken was, — dat is, gelyk HERDER zich uitdrukt, *Nationale bloeyt, Element der beſchaving.* — HORATIUS, OVIDIUS en VIRGILIUS ſchreven ſlechts voor weinigen; — men moest minder geestig en bevallig, meer ruw en zintuiglyk zyn, als men aan het algemeen wilde behagen, en door hetzelve verſtaan worden. En zelfs de weinigen, die de fraaië Kunſten en Wetenſchappen werklyk beoefenden, deden het meer uit weelde dan uit Smaak (*). De ware Smaak der Romeinen, die zich echter altyd, zo als ik zeg, ſlechts tot enkelden onder hen bepaalde, was, volgends HERDER, Geſchiedenis, Redenkunde of ernſtige Wetgevende Welſprekendheid, met één woord, daad; en hy was dus van den Smaak der Grieken onderſcheiden. Desniettegenſtaande ſtrekten zelfs daarin deze laatſten den Romeinen in vele opzigten tot leermeesters. CICERO — de wysgerige, de welſprekende, de manlyke, de grote CICERO — vormde zich zelven naar de lesſen en voorbeelden der Grieken; en alleen daardoor geraakte hy in ſtaat, om een CICERO te worden. Hy oefende zich niet enkel in de Welſprekendheid, maar ook in alle de andere Kunſten en Wetenſchappen; had hy zich enkel in de Welſprekendheid geoefend, zo was hy nimmer zó welſprekend geweest (†).

De

(*) CONDILLAC, t. 2. pl. p. 427.

(†) Zie CONDILLAC, l. c. p. 427. Vergel. CICERO, *de Oratore*, L. I. paſſim. —— Menleze de opgave van den aan-

Digitized by Google

De ware Dichtkunde, een der voordbrengſelen van den Smaak heeft zich onder de Romeinen niet laten zien, dan na dat er jaarhonderden voorby waren, en was eigenlyk een vreemd gewas, dat, uit Grieksch zaad onder hen voordgekiemd, al ras de koesterende moeder-aarde ontbeerde, en ſlechts zelden op Romeinſchen grond ſmaaklyke vruchten heeft gegeven; (*) ſchoon het alzins tot beſchaving van de Taal en de Wysgeerte van het oude Rome veel toebragt. — De *Schouwburg*, volgends ARISTOTELES, *het middenpunt der werkzame Dichtkunde*, heeft nooit echte werking onder de Romeinen gehad; hunne beſte Dichters waren, volgends de uitſpraak van HERDER (†), verſenmakers, dat is, wysgeren, redenaars, of zelfſyleijers in verſen. — Hun Blyſpel was, onder zyne beſte gedaante, ene navolging van het Griekſche, niet alleen ten aanzien der form en wyze van bewerking, maar zelfs volgends de gewone keuze des inhouds, des toneels, der perſonen en zeden,

CE-

aanleg, en de geſchiedenis dezes groten mans by STUART, *Rom. Geſch.* XIV. D. bl. 343—368 en bl. 427—436; en betreklyk de beoordeling van zyn Zedelyk Karakter, ter opheldering van het geen op bl. 428—430. gezegd is, de Aanm. van den Hoogleeraar H. C. CRAS in de *N. A. Konſten Letter Bode*; als mede, in den volgenden No. 310, wat STUART wederöm van zynen kant daarop heeft aangemerkt: en men vergelyke daarmede de verbeteringen, dien deze laatſte voortreflyke Schryver op het XIVde Deel zyner *Rom. Geſch.*, naar aanleiding dier weêrzydſche aanmerkingen, gemaakt, en achter het XVde Deel gevoegd heeft.

(*) HERDER, t. a. pl. bl. 196, 197.

(†) HERDER, t. a. pl. bl. 196.

Digitized by Google

CECILIUS, AFRANIUS, PLAUTUS en TERENTIUS waren de Dichters, die in hetzelve boven hunne landgenoten uitmuntten (*); en ſedert den laatstgenoemden heeft het gene verdere voordgangen gemaakt. — Veel erger is het echter met het Treurſpel der Romeinen gelegen. Nooit heeft het de eenvoudigheid, waarde en werkingskracht van het Griekſche bereikt (†); nooit zelfs heeft het zich verre boven het middenmatige verheven (‡). LIVIUS ANDRONICUS (§), PACUVIUS, ATTICUS of ACCIUS, C. TITIUS en SENECA waren Latynſche Dichters in dit vak der Dramaturgie; doch de Treurſpelen van den laatſten zyn de enigen, dien de tyd niet heeft geſchonden. Geen van alle deze Dichters evenwel kan men zeggen, dat veel heeft betekend. SENECA hoeveel verdienſten als Wysgeer en Zedenleeraar hy ſomtyds ook hebben mag, heeft er byna gene, wanneer men hem beſchouwt uit het oogpunt van enen Toneeldichter. Byna overal wordt men gewaar, dat het SENECA zelf is, die ſpreekt, en dat het geenszins de perſonen zyn, dien hy ſprekende invoert; byna overal vindt men koude geſprekken, in plaats van daadvolle handeling; op de meeste plaatſen ontmoet men lange en ſcherpzinnige redeneringen, ſierlyk opgetooid, daar men volle werking had willen vinden; overal bewondert men de welſprekendheid en de ſchone taal van den Schryver, maar ook overal heeft men genoegzaamen

(*) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 234.

(†) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 248.

(‡) CONDILLAC, l. cit. p. 417.

(§) CONDILLAC, loc. cit. p. 419.

Digitized by Google

men tyd, om die te kunnen bewonderen, dewyl het te weinig belangryke van het geheel de schoonheid der byzondere delen te meer in het oog doet vallen, en onze aandacht van dezelve niet aftrekt. Met één woord, overäl ziet men, dat SENECA met zyne geleerdheid te koop loopt, en daardoor zyne overige gebreken wil vergoeden, — of liever, dat hy daardoor dezelven vergroot. — In weinige woorden heeft de oordeelkundige Schryver van het *Iets over het Treurspel* de Treurspelen van SENECA naar waarheid beoordeeld. SENEKA, zegt hy (*), is een wonderlyk Toneeldichter, die zo groot, zo verheven als hy dikwerf in zyn *details* en koren is, kleen, woordenryk en onnatuurlyk is in zyn geheel. — — Toen THESPIS, ESCHYLUS, SOFOKLES en EURIPIDES het Treurspel schiepen, waren er meer dan vier honderd jaren verlopen, dat de Vader van den Griekschen Smaak, die, door ene reeks van gepaste aanleidingen, op de natuurlykste wyze gevormd wierd, — dat HOMEER het Heldendicht volmaakt had. In dien tusschentyd schreef men over allerlei onderwerpen in versen, en vormden zich uitmuntende Dichters, inzonderheid in het Lierdicht. De Dichtstukken wierden bovendien, in de openbare plaatsen en Spelen, door de Dichters of door de Rhapsodisten opgezegd. Het Volk, dat by deze voorlezingen samenliep, gaf, naar mate dat het daardoor wierd aangedaan, zyne goed- of afkeuring te kennen. Het vergeleek de werken, die het gehoord had, met die, welken het

(*) *Bydragen* enz. uitg. door FEITH en KANTELAAR. II. St. bl. 238. in de noot.

Digitized by Google

het hoorde; en door deze onderlinge en vruchtbare vergelyking leerde hetzelve, het ſchone beoordélen en ontwaar worden. — Zie daar de aanſchouwers, dien de Treurſpeldichters van Griekenland tot rechters hadden. Het waren menſchen, welker beſchaafde ſmaak in de Treurſpelen de zuiverheid, nauwkeurigheid, fierlykheid en regelmatigheid verlangde, waarvan voor dezelven het gevoel in de andere ſoorten van Dichtkunde ene hebbelykheid was geworden. — De Dichters, die in Griekenland de eerſte regelmatige Blyſpelen gegeven hebben, zyn omtrent honderd jaren jonger dan THESPIS (*). Zy leefden in de eeuw van PERIKLES, dat wil zeggen, in de eeuw, waarin zo wel grote Bouwkundigen, Beeldhouwers en Schilders, als grote Dichters gebloeid hebben. Dit was het tydperk, waarin de Smaak, die zich te gelyk in alle de vakken oefende, zyne volmaking volcinde; en derhalven begrypt men, dat het Blyſpel zich wel volmaken moest. — Zó gunſtig evenwel als de omſtandigheden voor den aanwas van het Toneeldicht geweest waren by de Grieken, zó ongunſtig waren zy voor denzelven by de Romeinen. Toen te Rome de Toneelſpelen enen aanvang namen, had het Volk nog niets gezien, dat aan hetzelve het begrip van een regelmatig en wélgeſchreven Dichtſtuk geven kon. Ook ſchepte het weinig behagen in de Blyſpelen van TERENTIUS. Want zó ver ſtrekte deszelfs ongevoeligheid zich uit, dat het, te midden van de ſchoonſte Tonelen, Wilde Dieren, Vuist- of Zwaardvechters eischte. Alleen bloe-

(*) CONDILLAC, t. a. pl. p. 418.

Digitized by Google

bloedige Schouwſpelen te zien, was gelyk ik gezegd heb, voor hetzelve ene behoefte geworden. De Romeinen waren dus zonder Smaak, en hunne drift voor de *ludi circenſes*, — voor de renwed- en ſtrydſpelen, — ſcheen hun zelfs het vermogen te benemen, van hem ooit te verkrygen. — Zie daar dan ook de reden, waarom de Dramatieke Dichtkunde ſlechts geringe vorderingen onder hen gemaakt heeft. Hunne goedkeuring kon de Dichters in dit vak eer van den rechten weg afleiden, dan tot volmaaktheid brengen. Dichters van enen meer verhevenen geest, gelyk HORATIUS en VIRGILIUS, die zich door het algemeen aan gene kluisters lieten leggen, maar hunne genie den vryen loop lieten, hebben zich bepaald, om alleen voor lezers te ſchryven, wier ſmaak zich, door de beoefening der Griekſche Dichtkunde, had gevormd; en het was dus in zekeren zin eer in Griekenland, dan in Rome, dat zich de Latynſche Dichtkunde voltooid heeft.

Alles, de uitdrukkingen zo wel als de gebaarden, ſtond in de uitſpraak der Toneelſtukken, onder de Ouden, op noten. Even als heden de Toonkunſtenaar en Danſer, was in die eeuwen de Toneelſpeler aan ene vastgeſtelde maat verbonden; en deze afgemetene beweging van de ſtem en het lichaam had op den ruwen geest der Romeinen een groter vermogen, om hen naar den Schouwburg te lokken, dan de voortreflykheid der Toneelſtukken zelve. Ook gaf zy te Rome weldra aanleiding, om onder twee Spelers, waarvan de ene opzeide terwyl de andere de gebaarden maakte, de declamatie van één en den zelfden rol te verdelen. Want LIVIUS ANDRONICUS, die, onder het vertonen van

Digitized by Google

ten zyner Treurſpelen, door de menigvuldige herhaling van plaatſen, in welken het Volk behagen genomen had, heesch geworden was, kwam op de gedachten, om, intusſchen dat hy zelf de gebaarden maakte, de verſen door enen ſlaaf te laten opzeggen. En dit ſtelde hem zelfs in ſtaat, om, daar zyne krachten nu niet langer verdeeld waren, de uitvoering met des te grotere levendigheid te voleinden. De Smaak der Romeinen was te onbeſchaafd, om van zodanig ene voorſtelling, hoe levendig zy ook voor het oog mogt zyn, de onnatuurlykheid te ontwaren; integendeel zy beviel, om dat de min verfynde aanſchouwers aan het uiterlyke hangen bleven, en van dat ogenblik kreeg dit gebruik in de alleénſpraken de overhand (*). Het kon niet anders, of de kunst der gebaarden moest nu elken dag nieuwe vorderingen maken; en inderdaad teikte zy ook, ten tyde van AUGUSTUS, reeds zó na aan de volkomenheid, dat zy eene volmaakte taal wierd, die de hulp der geartikuleerde tonen niet meer behoefde (†). De *Pantomimen* of *Mimi*, — want zó noemt men de Toneelſpelers, die zonder woorden, alleen door gebaarden, de handelingen der menſchen volkomen nabootſen, — ſpeelden

(*) TIT. LIV. *Hiſt.* L. VII. c. 2. — CONDILLAC, t. 2. pl. p. 419. — STUART, *Rom. Geſch.* IV. D. bl. 197.

(†) Alleen uit het weinige, het welk BLAIR, in het Ie. D. zyner *Leſſen over de Redek. en ſchaare Wetenſch.* VII. Les. bl. 173–176., over de ſpraak der Gebaarden by de Toneelſpelers der Ouden gezegd heeft, ziet men, welke onbegryplyke ſterkte, nadruk en vermogen, en dus welke ongemene volmaaktheid, dezelve gehad moet hebben.

Digitized by Google

den onder dezen Keizer gehele ſtukken, zonder dat zy een enkel woord uitbragten. Deze kunst der Gebaarmaking bekoorde niet ſlechts den Romeinen van haren eerſten oorſprong af aan, maar het Volk toonde zelfs voor die Toneelſpelers, welken het boven alle anderen verre weg den voorrang gaf, eene buitenſporige drift. En niets was natuurlyker, dan dat deze drift, voor den bloei der Toneelpoëzy, de nadéligſte gevolgen moest hebben. — Doch dit niet alleen, de *Mimi* maakten zich ook hoe langs hoe meer tot ene gewoonte, om, door lage en ſchandelyke houdingen, — door ontuchtige en verleidende gebaarden, de grove zintuiglykheid der menigte aan zich te verbinden, en zich door ſchaamteloze aartigheden aangenaam te maken; zó zelfs, dat OVIDIUS hen *Mimi obſcena jocantes*, onëerlyke kluchtenmakers, die kortswylden met ſchandelyke dingen, genoemd heeft. Hun enig oogwit was, het Volk, door hunne bewegingen of onzuivere gebaarden-taal, te doen lachen, en zó doende belang te verwekken, dat hun anders, door te veel éëntonigheid, op den duur niet mooglyk zou geweest zyn. De Pantomimen waren derhalven zo ſchadelyk voor de Zeden als nadélig voor de Kunst. En was de Smaak der Romeinen beſchaafder geweest; zo waren zy voorzeker nooit zó ver gekomen, en zouden den voordgang van Deugd en Kunst niet geſtoord hebben. Zy waren derhalven een treffend voorbeeld, waarin men zien kan, hoe of ſomtyds de meerdere of mindere beſchaving van den Smaak eenes Volks op deszelfs Zedenlyk Karakter kan invloeiën. — Dan, dat wy ons onderwerp vervolgen, en nog enige ſtaaltjens by-

Digitized by Google

bybrengen, om er den geringen ſmaak der Romeinen voor het Toneelſpel uit te beoordélen.

De Geſchiedſchryvers hebben opgemerkt, dat de vertoning van drie ſtukken van SOFOKLES aan de Atheners meer dan de Peloponeſiſche oorlog gekost heeft. Het nog ryker Rome beſteedde aan den Schouwburg ook nog grotere kosten. En daartoe was bovendien te Rome ene reden te meer; want het onbeſchaafde Volk was met de Spelen ingenomen, alleen om dat het derzelver prachtigheid kon bewonderen. Schouwſpelen, die minder gekost hadden, zouden aan hetzelve ook minder behaagd hebben. — De Spelen, die onder den naam van *ludi votivi* of Spelen, die men door ene gelofte gehouden is te vieren, onder hen bekend waren, wierden alleen aangerecht, ter volbrenging van zekere geloften, welken men gedaan had, ten einde zich van het goed gevolg ener onderneming te verzekeren, of den toorn der Goden in tyden van rampſpoed en elende te bevredigen, en derzelver vertoning was dus op gene vastbepaalde tyden, maar bleef immer buitengewoon. De Staat betaalde derzelver onkosten, dewyl zy in zynen naam waren beloofd geworden; en de uitgaven, die in een zódanig geval door den Raad zelven moesten gedaan worden, gingen de gematigdheid derhalven nimmer te boven. — Doch buiten deze, waren er nog andere Spelen, die alle jaren herhaald wierden, en waarvan de *Aediles* (*) of *Bouw-*

(*) Dus noemde men te Rome zekere Magiſtraatsperſonen, die het opzigt hadden over de openbare Gebouwen en

Digitized by Google

Bouwheren de kosten moesten dragen; en hierin ſcheen de verkwisting gene palen meer te kennen. Niets is zelfs moeilyker, dan zich enig begrip te vormen van de talloze ſchatten, die, ter dezer gelegenheid, in de laatſte eeuw van het Gemenebest, door velen zyn te zoek gebragt. De Bouwheren, die al te wél met den Smaak der Romeinen voor uiterlyke vertoningen bekend waren, en door ondervinding wisten, hoe of men, door het ten toonſpreiden van enen verblindenden glans, zich onder hen kon bemind maken, en naar de hoogſte eerambten dingen, verzuimden niet, om alle de ſtraten en openbare plaatſen, langs welken de plegtige omgang, die de viering der Spelen immer vóórafging, zyn optogt doen moest, met de kostbaarſte ſtandbeelden en ſchilderyen en de ſchitterendſte ſtoffen te verſieren. Deze omgang, waarin de Pontifices, de Priesters, de Wichelaars, en alle, die in de tempels enige bediening hadden, in hunne tot den Godsdienst behorende kleding, elkander volgden, en waarin de beelden en ſtatuën der Goden in volle ſtaatſie wierden rondgedragen, wierd vervolgends door de vertoning van de Spelen zelve; dat is, door ren- en ſtrydſpelen en dramatieke voorſtellingen gevolgd. En het was by deze gelegenheid, dat de Bouwheren, door aan de wagens, aan de paarden, aan de, voor de overwinnaars beſtemde, pryzen, aan het getal hunner worſtelaars, zwaard-

en Schouwſpelen. Vergel. STUART, *Rom. Geſch.* IX. D. bl. 436, IV. D. bl. 186, 187. en de noot van bl. 187—189; en XIV. D. bl. 361—363, benevens de daar aangeh. Schryvers.

Digitized by Google

zwaardvechters, leeuwen, beren, tygers, panthers, olyfanten en alle andere ſoorten van zeldzame dieren, aan de beloningen voor de toneelſpelers, dichters en kunſtenaars, en eindelyk aan den bouw en de verſiering der Schouwburgen allen mooglyken luister bytezetten, op nieuw, door het daarſtellen van de grootſte pracht, om ſtryd zochten uit te ſchitteren. Menigmaal lieten zy Schouwburgen oprichten, die tagtig duizend aanſchouwers konden verënigen, en hoewel zy ſlechts voor weinige dagen moesten dienen, lieten zy dezelven bouwen met ene ſtevigheid, als of zy de eeuwen hadden moeten trotſeeren, en optooiën met alles, wat de Bouw- Beeldhouw- en Schilderkunst als zeldzaam en kostbaar wist opteleveren. —— Het waren de Bouwheren niet alleen, die zulke prachtige Spelen gaven. Ook het zelfde ſtond den Praetors en Burgemeesteren vry; en dikwerf zochten zelfs enkel ambtloze Burgers zich, langs dien weg, in de gunst des Volks intedringen. Want er was geen onfeilbarer middel dan dit, om tot regeringsposten verheven te worden; en een ryk man, die om de onkosten der Spelen te vermyden, zich aan het Bouwheerſchap zou hebben willen onttrekken, zou zich aan ene onvermydlyke weigering hebben blootgeſteld, wanneer hy naar het Praetorſchap of de Burgemeesterlyke waardigheid geſtaan had. — Men kan dus hierüit de buitenmatige drift, die de Romeinen voor de Schouwſpelen blyken lieten, of liever hunne grove zintuiglyke zucht voor alle uiterlyke pracht en luister, die alleen onder het bereik der uitwendige zinnen valt, genoegzaam beoordelen. En deze zelfde zucht is op het einde van het Gemenebest ook een der voornaamſte oorzaken van de wan-

Digitized by Google

wanörden en ongeregeldheden geworden, die den bloei van het alöude Rome op ene zó noodlottige wyze verwoest hebben. Want om een gevoelloos en onwerkzaam Volk te verlustigen, holpen zich de rykſte burgers ten gronde, en deden, daar zy de provinciën met de drukkendſte belastingen bezwaarden, ook deze in verval komen. De rykdommen, zegt de Abt VAN CONDILLAC, hebben noodzaaklykerwyze palen, die drift der Romeinen had er geene. De Keizers bezaten derhalven gene genoegzame ſchatten, om aan dezelve te voldoen, en men kon vóórzien, dat zy het ryk zouden ten gronde brengen. En vele andere oorzaken werkten tot dit verval mede (*).

En zie daar, hoe wy dus van zelven, van de beſpiegeling der Letterkundige verdienſten des Romeinſchen Toneels, ongevoelig tot de beſchouwing van deszelfs Zedenlyke geſteldheid en zynen invloed op het Volks-Karakter geleid worden. ——— Het is zeker, uit het gene wy gezegd hebben, dat, onder de Romeinen, de Toneelſpelen zelden aan hun edel doelwit konden beantwoorden: want daar de Keizers, en in vorige tyden de Conſuls en andere Groten, door welken zy gegeven wierden, meer ten oogmerk hadden, om daardoor de gunst der Burgers te winnen, of dezelven zand in de ogen te ſtrooiën en van ſtaatkundige overdenkingen aftetrekken (†), dan werklyk, op het voorbeeld der Grie-

(*) CONDILLAC, t. a. pl. p. 421, 422.

(†) Zo zegt MILLOT, onder anderen, van den Keizer AUGUSTUS, dat hy door 's Volks ſmaak te ſtrelen, het welk niets

Grieken, door de vertoning dier Spelen op plegtige Volksfeesten, den Nationalen Geest optewekken of de Zeden van het Algemeen te verbeteren; — en daar het Volk zelf meer aan de uiterlyke voorſtelling en de prachtige inrichtingen, welke by zulke gelegenheden gemaakt wierden, dan aan het wezenlyke van de Toneelpoëzy zelve, hangen bleef, — daar het toch zeker is, dat alleen dit laatſte dienen kon, om onder hetzelve de beſchaving van den zedenlyken en verſtandlyken Smaak te weeg te brengen; — lydt het genen twyfel, dat de vertoning der Toneelſpelen zeer weinig uitwerking ter verbetering van het hart en verſtand kon hebben, en dat zy, in zó verre, menigmaal meer nadeel dan voordeel geſticht heeft.

Dan, dit is het alleen niet, waaruit men den onvruchtbaren en dikwerf ſchadelyken invloed van de Dra-

niets dan brood en Schouwſpelen zocht, minder toonde geſteld te wezen, op het verbeteren der Zeden, dan op zyn perſoonlyk belang. Want, voegt hy er by, dit was het beſte middel, om de gedachtenis der oude Vryheid uittewiſſchen, en het gevoel van de tegenwoordig drukkende Slaverny te verdoven. — En van daar dan ook, dat PYLADES, die met BATHILLUS, als twee beroemde Kluchtſpelers, de aandacht der Romeinen, voorheen zó op Staatszaken gevestigd, op ene andere wyze had weten bezig te houden, door AUGUSTUS verbannen, doch naderhand, op het daaruit ontſtaan geklag des Volks, weder terug geroepen, dezen Keizer geestig te gemoet voerde: *Acht u gelukkig*, CESAR, *om dat het Volk zich aan my, en aan* BATHILLUS *laat gelegen liggen.* — MILLOT, *Hiſt. anc.* Tom. II. p. 289, 290.

Digitized by Google

Dramaturgie op de Romeinſche Zeden moet beoordélen. In het laatst van het Gemenebest, en voornal ten tyde van AUGUSTUS, was het Zedenbederf onder de Romeinen algemeen. Rome was met enen vloed van ondeugden overſtroomd. — Ongebondenheid en Ontucht hadden zich ten troon verheven; en wat was dus natuurlyker, dan dat dit algemeen bederf ook op de Toneelſtukken invloeide, en dat Dichters en Spelers, die aan de menigte behagen wilden, ook aan den ſmaak der menigte gehoorzaamden, en onëerbaar en ſchaamteloos wierden in taferelen en voorſtellingen, dewyl het publiek onëerbaar en ſchaamteloos was in gevoelens en daden? — —

Maar, hoe? de ſchone eeuw van AUGUSTUS, vruchtbaar voor den bloei van Wetenſchappen en Kunſten, geroemd wegens de beſchaving der Dichtkunde en den Smaak van het Toneel, met één woord, opgevyzeld wegens hare Verlichting, te gelyk de verderflyke eeuw voor de Zeden, waarin de Weelde, de Ongebondenheid, de Ontucht, onder alle ſtanden van Romeinſche Burgers, het hoogſte toppunt bereikt hadden!! — Is dat geen bewys uit de daadlyke ondervinding, net geen myne ſtellingen omver werpt? — Een bewys, dat ons gerechtigt te beſluiten, dat de verfyning van den Smaak en de beſchaving van het Toneel met een toenemend bederf der Zeden hand aan hand gaan vereënigd? En dat derhalven de Schouwburg, verre van de Deugd te bevorderen, haar op de ſterkst mooglyke wyze benadeelt? — — Ik beken, dit beſluit zou gegrond zyn, indien men van het Zedenbederf, dat zich in de eeuw van AUGUSTUS met het hoofd ten hemel verheven had, gene

Digitized by Google

geheel verſchillende oorzaken kon aanwyzen. Nu, integendeel, waren er vele andere omſtandigheden vóórafgegaan, die tot aanleiding dezer algemene ontaarding gediend hadden. Men herinnere zich enkel het Feest van FLORA, ter verëring der Bloemgodin, of ten minſten onder dat voorwendſel, ingeſteld, (*) waarop de ontuchtige Vrouwlieden, kort na deszelfs inſtelling, geheel naakt, op de wellustigſte wyze zich zien lieten, en des nagts door het veelvuldig fakkellicht, zo als STUART zich hier met zyne gewone welſprekendheid uitdrukt, den ſluier verbrandden, dien de duisternis over hare ſchandelyke naaktheid wierp. Soortgelyke omſtandigheden (†) zyn er in de Romeinſche Geſchiede-

(*) Over de dartelheid en oneerbaarheid van dit Feest en van de Spelen, die op hetzelve plaats hadden, vergelyke men, met het geen boven gezegd is, AUGUSTINUS, *de Civitate Dei*, L. II. c. 26, 27.

(†) Hiertoe behoren, onder anderen, de *Bacchanalien* of BACCHUS-*Feesten*, die 185 jaren voor onze tydrekening ontdekt, en door SP. POSTUMIUS ALBINUS en Q. MARCIUS PHILIPPUS zó gelukkiglyk vernietigd wierden. Zie STUART, *Rom. Geſch.* IX. D. bl. 425—441., en over het ſchandelyke van dezelven, AUGUSTINUS, *de Civitate Dei*, L. XVIII. c. 13. Dat, het afſchaffen der *Bacchanalia*, zegt MILLOT, belette geenszins den voordgang der ondeugd. *Hiſt. anc.* Tom. II. p. 169. — En begeert men, over de eigenlyke oorzaken van de verbazende Zedeloosheid, die zich hoe langs hoe meer onder de Romeinen uitbreidde, naar waarheid te oordélen, zo vergelyke men met deze weinige trekken de eerſte, twede en zesde Satyre van JUVENALIS, het *Satyricon* van PETRONIUS, inzonderheid PETRONI *de Mutatione Reipublicæ Romanæ*, ſeu *de Bello Civili*, en het ge-

Digitized by Google

denis by menigte te vinden', waaruit de algemene ongebondenheid ten tyde van AUGUSTUS verklaarbaar wordt, zonder dat men het Toneel en de verfyning van den Smaak ei de ſchuld van geve. Ongetwyfeld hebben beide, toen zich de Zedenloosheid eenmaal had gevestigd, krachtlyk medegewerkt, om dezelve te vermeerderen. Doch is dat dan zulk een zonderling verſchynſel? —— Het is in navolging van PETRONIUS (*), dat DEGUERLE zyne beſchryving van Rome, met deze regelen, aanvangt:

Rome au monde tremblant avoit donné des fers.
Mais les tréſors des rois, mais le tribut des mers
N'ont point aſſouvi Rome; & les plaines liquides
Ont de nouveau gémi ſous ſes flottes avides;
Tout ſol où germe l'or provoque ſa fureur:

Le

hele Xde Hoofdſt. van MONTESQUIEU's *Conſidérations ſur les cauſes de la Grandeur des Romains & de leur Déeadence*, te vinden in de *Oeuvres de Monſieur de* MONTESQUIEU. Nouv. Ed. in 8°. Tom. VI. à Amſt. & à Leipzig, 1760. p. 82—85; — benevens Ch. XIII. p. 111, 112. —— Ch. XIV. p. 119, 120, 122. — Ch. XV. p. 127, 128. enz. — Reeds ten tyde van CESAR, volgends het getuigenis van DION VAN HALICARNASSUS, gingen ſommige Raadsheren zó ver, van in den Raad voorteſtellen, dat men aan CESAR vergunnen zou, van alle de Vrouwen, die hy zou goedvinden, het genot te hebben. En onder TIBERIUS wierd reeds de Deugd door de Staatkunde als ene gemoedsaandoening verôordeeld, die in den geest der Volken het geluk van vorige tyden zou kunnen terug roepen. *Ibid.* p. 120, 119.

(*) T. PETRONII ARBITRI *de Mutatione Reipublicæ Romanæ.* VS. 1—12.

Digitized by Google

Le butin, non la gloire, est le prix du vainqueur;
De vulgaires plaisirs n'ont plus rien qui nous pique,
Le soldat même étale un faste asiatique:
Sa tente est un boudoir où voltigent les ris;
Là, près du glaive oisif, s'allume le rubis;
Là dort sur le duvet la valeur assoupie;
Là, pour embaumer l'air, s'epuisa l'Arabie. (*)

De losbandigheid derhalven, die, uit andere oorzaken, veld gewonnen had, die de vrucht was van Romes grootheid en rykdom (†), bediende zich heden, zonder onderscheid, van alle middelen, om hare heerschappy te vergroten. En gewis waren er onder dezen gene zó vruchtbaar en zó dienstig voor haar oogmerk, als de Schone Kunsten, en onder dezen wederóm de Dichtkunde en inzonderheid de Dramaturgie; dewyl niets anders dat onweerstaanbaar vermogen op de zinlykheid kan uitóefenen. Zy nam dezelve daarom in hare bescherming. — De Smaak wierd verfynd, en kreeg daardoor meer invloed; — maar hy wierd verfynd, ter bereiking van verkeerde doeleinden, en was daarom des te nadéliger. Hy was dienstbaar gemaakt aan de ontucht; en elke nieuwe verfyning, die hy ontving, was derhalven een middel, om zó veel te beter de vuiläardige belangen van zyne nieuwe meesteresse te behartigen. Het ging hier, gelyk het in elk ander geval gaat. Het nadeel, het welk door het

(*) In het begin van het genoemde Dichtstuk, *La Guerre civile*, &c.

(†) Vergel. JUVENALIS, *Satyra* VI. in med., en T. PETRONII ARBITRI *Satyricon*.

Digitized by Google

het misbruik veröorzaakt wierd, was des te groter, naar mate het misbruikte voorwerp in zich zelven beter was. Het was toen met den Smaak even eens, als op andere tyden met den Godsdienst. Daar er niets vermogender op de Deugd werkt dan hy doet, wanneer hy wél beſtierd wordt, om dat hy uit zich zelven het grootſte goed is; is er ook niets zó ſchadelyk voor de Maatſchappy, als hy is, wanneer hy misbruikt wordt, en dat heeft de ondervinding in alle de eeuwen bewaarheid. —— Het is ten aanzien van de verſtandlyke vermogens als met de natuurkundige krachten. De ſterkſte doen het meeste nadeel, zodra zy eenmaal ene verkeerde richting hebben aangenomen. Doch zy hebben deze ſchadelyke richting niet van zich zelven. En het verderf, het welk zy aanrechten, is dus niet aan deze voorwerpen, maar enkel en alleen toteſchryven aan de genen, die hen zo verkeerd hebben aangewend (*). — De dartelheid, die door de misbruikte Dichtkunst geboren wierd, was het ſterkſte bewys van haren onweêrſtaanbaren invloed op het Zedenlyk Karakter; en verre van derhalven iets ten nadéle van de Dichtkunde of de Dramaturgie zelve te beſlisſen, ſtrekt zy tot het ſprekendst be-

(*) Ter beandwoording der vraag, in hoe verre de beſchaving van den Smaak en de uitbreiding der Wetenſchappen nadélig voor de Zeden zyn, heeft ook VOLTAIRE een klein ſtukje, onder dezen tytel: *Sur le Paradoxe, que les Sciences ont nui aux Moeurs*, geſchreven, te vinden in de *Melanges Philoſophiques, Litteraires, Historiques, &c.* Tome II. Geneve. 1771. pag. 22—24; het welk wy ter lezing aanbevélen.

Digitized by Google

betoog, dat de fraaië Kunſten, indien zy wél wórden aangewend, de Zeden van het Volk op de krachtdadigſte wyze zullen verbeteren. Krachten, die weinig of geen nadeel doen, als zy verkeerdlyk geleid worden, zyn, hoe men haar gebruiken moge, ook van weinig of geen aanbelang. Zy ſtichten zo min voordeel, als nadeel. — — En, oprecht geſproken, hoe was nu werklyk de toeſtand der Dichtkunde? — hoe was de inrichting van den Schouwburg, ten tyde van AUGUSTUS? — Voorzeker in de volle rypheid van den bloei, als men beide uit het oogpunt der Kunst beoordeelt; doch beſchouwt men, als Wysgeer, dezelven van de Zedenlyke zyde, — ſchilderde dan toen niet een OVIDIUS als Dichter, met alle de betoveringen der verleiding, die de misbruikte Natuur en Kunst hem aan de hand gaven, (*) zó dartel, dat WIELAND van hem zegt:

Bald kömmt Ovid, der Meister loſer Künſte,
Er lehrt, und Amor legt den Köcher lächelnd hin,
Die

(*) En HORATIUS maakte het in vele opzigten, zo niet erger dan OVIDIUS, toch ook vooral niet beter. „*Il y a certainement de l'impudence à blâmer* Ovide, *quand on todère* Horace. Horace *prodigue tous les termes de la plus infâme prostitution, & le* futuo, *& le* mentula, *& le* cunnus. *Il y propoſe indifféremment ou une* fille lascive, *ou un* beau garçon qui renoue ſa longue chevelure, *ou* une ſervante *ou* un laquais: *tout lui est égal.* Il ne lui manque que la bestialité." VOLTAIRE, *Melanges Philoſ., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Geneve. 1771. p. 388. Zie ook, en vergelyk hiermede, p. 121, 122. art. *Sur la Comédie Anglaiſe.*

Digitized by Google

Die Frechheit ſiegt, und Zucht und Unſchuld fliehn
Uud Paphia giebt ihm Corinnen zum Gewinnſte,
Für Lieder, die Corinnen machen. (*)?

En het Toneel? — Was het niet, na dat men de Danſers (of *Baladins*), de Mimen of Pantomimen op hetzelve had toegelaten, geheel afgeweken van deszelfs edele beſtemming, en, hoe zeer het ook vermaken mogt, een aanſtoot geworden voor Braafheid en Deugd? — ja, ging dit niet zó verre, dat TIBERIUS zelf genoodzaakt was, het Spelen dier Pantomimen te verbieden? — En men kan den bedorven geest, welke in die tyden heerschte, eerst recht kennen, als men horen moet, dat CALIGULA, alleen om het verblinde Volk te behagen, de verbannene Toneelſpelers weder terug riep (†). NERO, vooral, bragt den Schouwburg tot den laagſten trap, tot welken hy met mooglykheid kon vernederd worden. Hy ſtelde Kluchten in, waarin men alle palen der welvoeglykheid te buiten ging, en liet haar vertonen door Spelers, onder welken vele de hoogſte regeringsposten bekleed hadden. Hy zelf zong

(*) *Anti-Ovid, oder die Kunst zu lieben.* Erſter Geſang. In WIELANDS *Sammlung poëtiſcher Schriften.* II. Th. Carlsruhe, 1776. S. 143. —— O! dat dit gevoelvolle Dichtſtuk, waarin de onſterflyke WIELAND, toen hy nog in den bloei zyner jaren en zyn hart der Deugd gewyd was, met al het jeugdige vuur enes onſchuldigen Jonglings, de zuivere Liefde, in tegenſtelling van de dartele Wellust, bezong, den Ouderen algemener bekend ware, en zich meer in de handen hunner Kinderen bevondel ——

(†) MILLOT, *Hiſt. anc.* T. II. p. 323.

Digitized by Google

zong en danste mede (*); een groot aantal Ridders, die hy de Bende van AUGUSTUS noemde, deed in dien tusschentyd het Toneel van hunne toejuichingen daveren, en de krygslieden, die bestemd waren, om op het gedrag der aanschouweren te letten, bedreigden een ieder, die de vermetenheid mogt hebben, zyn misnoegen over zulke Spelen aan den dag te leggen. Genoodzaakt, om er by tegenwoordig te zyn, kon BURRHUS zelfs zyne zuchten niet wederhouden, terwyl hy door handgeklap zyne goedkeuring, voor het oóg der menigte, te kennen gaf (†). — — De Toneelspelers zelve wierden dus de schaamteloosste lieden. De dartele ongebondenheid nam hand over hand toe. De bedorvene Zeden verbasterden het Toneel (§), en het bedorvene Toneel verbasterde de Ze-

(*) Daarom zegt JUVENALIS van hem:

„ Quid Nero tam saevâ crudâque tyrannide fecit?
„ Haec opera, atque hae sunt generosi principis artes,
„ Gaudentis foedo peregrina ad pulpita saltu
„ Prostitui, Grajaeque apium meruisse coronae."

Sat. VIII.

(†) CONDILLAC, in het leven van NERO, loc. cit. p. 547, 548.

(§) Een bewys, hoe of de Zedenlyke Smaak van het Algemeen op den Schouwburg kan invloeiën, geven ons zelfs Engeland en Frankryk. De Engelsche Toneelstukken, die geschreven zyn, sedert de regering van KAREL II. tot op den tyd, waarin GEORG II. het bewind in handen kreeg, zyn meestál voor het grootste deel ten uitersten ongebonden. In Frankryk, integendeel, verloor men de Wél-

voeg-

Digitized by Google

Zeden. En zó bleef het onophoudenlyk ene wederkerige werking, — ene eeuwigdurige *actie* en *reactie*, — doch altyd van erger tot erger; zó, dat ten tyde van TERTULLIANUS, die onder de regering van ANTONINUS CARACALLA, omtrent het 216de jaar onzer tydrekening, overleden is, de ongetogenheid in den Schouwburg tot zulk enen trap van losbandigheid was opgeklommen, dat deze Kerkvader den Schouwburg „ ene byzondere vergaderplaats der onkuischheid — „ *privatum consistorium impudicitiae*" — noemde, „ waarin niets wordt goedgekeurd, dan het geen men „ elders afkeurt. De grootste bevalligheid van den „ Schouwburg", laat hy onmiddenlyk daarop volgen, „ bestaat in de schandelykheid, welke de Spelers der „ Atellanen, ja welke de Mimen zelfs door Vrouwen „ vertonen, de schaamte der kunne uitroeiende, zó „ dat zy ligter te huis dan op het Toneel schaamrood „ worden; aan welke eindelyk de Pantomimen-Speler, om een kunstenaar te kunnen zyn, zich van „ jongs af gewent. Ja, zelfs openlyke hoeren, de „ slagtoffers van een ieders wellust, verschynen op „ het Toneel, zynde nog elendiger in het byzyn „ van Vrouwen, aan welken alleen zy onbekend „ waren, en zweven op aller lippen, van welken ou„ derdom, van welke waardigheid ook. Haar af„ komst, hare bezolding, hare hoedanigheden, de „ minste kleinigheden zelfs, worden vermeld. Ik „ zwyg van het overige, het welk in de duisternis „ en in hare holen zich behoorde te verschuilen, op „ dat het den dag niet ontluisterde. Dat de Raad blo„ zó,

voeglykheid in den Schouwburg nooit uit het oog, om dat het Volk zelf uiterlyk allen schyn van Welvoeglykheid vertoonde.

Digitized by Google

„ ze, en alle rangen ſchaamrood worden." (*) — Van daar

(*) *De Spectaculis.* c. 17. — In Q. SEPT. FLORENTIS TERTULLIANI *Opera*, *emendata* NICOLAI RIGALTII. *J. C. Obſervationibus & notis illuſtrata*, Lutetiae, 1634. Fol. pag. 97, 98.; of in de nieuwe uitgaaf, welke SEMLER van de Schriften van TERTULLIANUS bezorgd heeft, onder den tytel: Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI *Opera. Recenſuit* JOH. SALOMO SEMLER Vol IV. Halae Magdeburgicae 1771, (in 8vo) pag. 129. — — Begeert men de verſchillende misbruiken, die in de eerſte eeuwen der Kristenheid van den Schouwburg gemaakt wierden, naar waarheid te beoordéelen; zo leze men het gene, wat CEILLIER, pag. 86 env., daarover geſchreven heeft, in ene Verdediging der Kerkvaderen, die door hem ter beſtryding van enige uitdrukkingen, van welken zich onze vermaarde Hoogleeraar BARBEYRAC, in zyne Vóórrede voor PUFENDORF's *Droit de la Nature & des Gens* bedient had, te Parys in den jare 1718 in 4to., onder den volgenden tytel, is in het licht gegeven: *Apologie de la Morale des Pères de l Égliſe, contre les injuſtes accuſations du Sieur* JEAN BARBEYRAC, *Profeſſeur &c. par le* R. P. D. REMY CEILLIER. Want het is er ver van af, dat TERTULLIANUS in alles een te enemaal onpartydige Rechter zy. Niet alleen de ongeregeldheden, die in den Schouwburg gepleegd wierden, maar ook zyne diepe onkunde, zyn blinde yver, en zyne bygelovige en dweepzieke denkbeelden, dien hy, zo wel in het beoordéelen der Wyggerige Weteníchappen, als by vele andere gelegenheden, in ene ruime mate heeft aan den dag gelegd, waren oorzaak, dat hy ingelyks zó hevig tegen de Toneelſpelen uitvoer. Want wat is het anders, dan de grootſte bygelovigheid en onkunde, wanneer men beweert, zó als hy, in het XXIIIf. hoofdſt. *de Spectaculis:* dat de Duivel den Treurſpelſpelers de Kothurnen (welke zekere hoge ſchoenen of laarſen waren waarvan zy zich ter verkryging van een verhevéner en majeſtueuſer aanzien bedienden) aantrok, om daar door Kristus tot enen leugenaar te maken, die (MATTH. VI. 27.)

Digitized by Google

daar dan ook, dat onder de Romeinen geen wèldenkend man, ſchoon daartoe ook gene andere reden geleerd had, dat niemand tot zyne lengte ene'elle kontoe doen? —— En dat ik hier niets te veel zeg, heeft reeds vóórlang de alzins grote BARBEYRAC, in zyn voortreflyk werk, ter weêrlegging van de voornoemde Verdediging van CEILLIER, *Traité de la Morale des Peres de l'Egliſe. Par* JEAN BARBEYRAC, *Profeſſeur en Droit à Groningue*, dat in 1728 te Amſt. in 4to is uitgegeven, op ene volledige wyze bewezen; en men kan in hetzelve, op pag. 50 in de noot (3) en op pag. 81 en 82, nog meer diergelyke ſtaaltjes van de blinde bygelovigheid en de grove vóóroordéelen vinden, dien TERTULLIANUS over den Schouwburg gehad heeft. CEILLIER zelf, hoe ſterk hy ook voor de geloofwaardigheid der Kerkvaders yvert, is hier desniettegenſtaande genoodzaakt geweest, het volgende te bekennen: *Je ne voudrois pas*, zegt hy naamlyk ter dezer gelegenheid, in zyn vóórnoemd Werk, p. 85, 86. *adopter toutes les expreſſions ni tous les raiſonnemens dont* Tertullien *s'eſt ſervi dans le Traité* Contre les Spectacles. *Il y donne ſouvent dans l'hyperbole, & ſes raiſonnemens ne ſont pas toûjours concluans.* En een diergelyk oordeel velt ook de Abt en Hoogleeraar LADVOCAT, in het algemeen, over den redeneertrant dezes Kerkvaders, in zyn *Dictionnaire Hiſtorique portatif*, Tom. II. à Paris, 1752. art. Tertullien. —— Doch, ſchoon derhalven de gedachten van dien Kerkvader over het Toneelſpel genoegzaam bewyzen, dat hy het haatlyker wilde afſchilderen, dan het indedaad was; zo is het echter uitgemaakt zeker, dat de Schouwburg ten zynen dage van zyne edele beſtemming geheel afweek. Want hy wierd reeds in de eerſte eeuw onzer tydrekening zódanig, door het vertonen van eerloze kluchten en ontuchtige danſen misbruikt, dat zelfs JUVENALIS, die ten dien tyde bloeide, in zyne VIIIſte *Satyre*, het den Romeinen tot ene ſchande gerekend heeft.

Digitized by Google

denen geweest waren, gewild zou hebben, dat zyn zoon zich tot enen Schouwſpeler liet opkweken. —— Ik zeg vóórbedachtlyk, ſchoon daartoe gene andere redenen geweest waren. Want, om dat de Toneelſpelers reeds van den beginne, en lang vóór dat zy door hun gedrag de geringſte aanleiding daartoe gegeven hadden, onder de Romeinen in de grootſte verachting waren, zou ook buitendien niemand, wie zulks vermyden kon, en prys ſtelde op de algemene achting, hebben willen gedogen, dat zich zyne kinders in enen ſtand begaven, die alleen genoeg was, om, in het oog der gehele Burgery, hen met ſchande te overladen. —— Indedaad, het moet den oppervlakkigen beſchouwer wonderlyk voorkomen, dat lieden van het zelfde beroep als ESCHYLUS, SOFOKLES, EURIPIDES en vele anderen, die vóórtyds in Griekenland in het grootſte aanzien ſtonden en de hoogſte ereposten bekleedden (*), onder de Romeinen aan al-

(*) Het is bekend, dat te Athene de Dichter en Toneelſpeler SOFOKLES van zó veel aanzien was, dat men hem by verſcheidene gelegenheden zeer belangryke posten aanvertrouwde, zó dat hy zelfs in gemeenſchap met den groten PERIKLES den Staat mogt regeren, en als Veldheer nevens dezen het bevél over het Leger voerde. —— ESCHYLUS was niet minder een dapper Krygsman dan een voortreflyk Dichter, en die zó wel zyne krygsdeugd als zyne militaire kundigheden, in de Veldſlagen van Salamis, Marathon en Platea, aan den dag leide. —— EURIPIDES, de Leerling van den Wysgerigen ANAXAGORAS, en de betoverende Schilder van de zachte aandoeningen en de teergevoelige menschlykheid, is als eerſte Staatsdienaar van ACHELAÜS, Koning van

allerlei hoon en smaad waren blootgesteld, dien hun een ieder ongeschonden kon aandoen; en wat meer is, dat elk Toneelspeler, die in het vertoonen van Toneelstukken zyn onderhoud zocht, zelfs aan wetten wierd onderworpen, die hem voor altyd eerloos verklaarden (*), en daardoor veroorzaakten, dat hy in gene Burgerwyk toegelaten, en onder gene Keurbende wierd aangenomen; dat hy gene stem in de Volksvergaderingen uitbrengen, en geen

van Macedonien gestorven. —— Ja, ESCHINES van Athenen, de tydgenoot en, in de Kunst der Welsprekendheid, de mededinger van DEMOSTHENES, die in zyne jeugd vele Treurspelen vertoond had, heeft zelfs het Bestuur over het Gemenebest gevoerd. Ook weet men, dat hy, benevens de vermaarde Toneelspeler ARISTODEMUS, naar PHILIPPUS, den Koning van het Macedonisch Ryk, wierd afgevaardigd, om over vrede en oorlog met hem te handelen; en dat anderen, die van het zelfde beroep waren, in de Volksvergaderingen der Grieken groten invloed gehad hebben. In het algemeen genoot elke Toneelspeler in Griekenland alle de burgerrechten, en kon zelfs tot de eerwaardigste bedieningen opklimmen. De middelmaat zyner gaven verlaagde alleenlyk zyn beroep. —— Zie de *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 217, 280 en 272. —— CICERO, *de Republica*, L. IV.; en AUGUSTINUS, *de Civitate Dei*, L. II. c. 10.

(*) *L.* 1. *ff. de his q. inf. not.*, welke woorden van den Praetor ook door ULPIANUS in *l.* 2. §. 5. ibid. nog worden uitgelegd. —— Hiermede vergelyke men: *l.* 4. *C. de spect. & scen.*, alwaar geboden wordt, dat men gene beeldnissen van Toneelspelers plaatsen zal, waar men gewoon is, die van de regenten, en andere grote en achtbare lieden opterichten, maar alleen by den toegang tot het Toneel.

Digitized by Google

geen Burgerlyk ambt kon bekleden (*); — in het kort, die oorzaak waren, dat hy geheel van alle Burgerlyke rechten was uitgesloten. Het was genoeg van zich slechts éénmaal op het Toneel, dat door loontrekkende Spelers betreden wierd, te laten zien, om zich voor altyd in de ogen van het gehele Volk geschandvlekt te hebben. — Ongetwyfeld heeft, uit dit verschynsel, dat zeker in den eersten opslag zonderling voorkomt, menig een ongunstige gedachten over de Toneelvertoningen opgevat, en door te veronderstellen, als of de Romeinsche wetten, die de Schouwspelers tot de laagste klasse der menschen vernederden, te gelyk tegen de Kunst zelve waren ingericht, daaruit geheel verkeerde gevolgen getrokken (†). Deze wetten, dien men naderhand zó menigmaal vergood heeft, schoon meer dan zy welligt in vele opzigten verdienen, konden toch voorzeker niet ten oogmerk hebben, om ene Kunst, die in Griekenland, daar benevens een SOLON en LYCURGUS ook een SOCRATES en PLATO hadden uitgeblonken, allerwege door de wysste mannen was aangemoedigd, als schandelyk en nadelig voor de Maatschappy te veroordelen. Was deze indedaad hare bedoeling geweest, dan immers zouden de Romeinen niet hebben toegelaten, dat de jongelingen, die zich vry-

(*) Zie M. STUART's *Rom. Gesch.* IV. D. bl. 198, 199., en de daar ter plaatse aangehaalde Schryvers; als mede CICERO, *de Rep.* L. IV., TERTULLIANUS, *de Spectaculis*, c. 22., en AUGUSTINUS, *de Civ. Dei*, L. II. c. 13, 14, 27, 29.

(†) Onder anderen de Hoogleeraar KLINKENBERG, in zyn *Onderwys in den Godsdienst*, X. Deel, bl. 192—196.

Digitized by Google

vrywillig aan een veel losser en zedenbedervender Toneelvermaak overgaven; desniettegenstaande in alle Burgerlyke voorrechten bleven deel hebben, gelyk zulks nu echter werklyk geschiedde (*). Want onder de verschillende soorten van stukken, welken men te Rome vertoonde, waren ook zekere Blyspelen, by den naam van *Atellanen* bekend, die, wat het onderwerp, de hoedanigheid der Spelers, en hunne dansen en muziek aangaat, groote overeenkomst hadden met de Satyren der Grieken, en waarvan de samenspraak niet geschreven, maar op een daartoe geschikt *scenario* voor de vuist wierd opgezegd. De geenen nu, die in deze *Atellanen* speelden, krenkten echter daardoor geenszins hunne eer in 's Volks ogen; maar dienden in de Keurbenden, waren in de Volksvergaderingen niet uitgesloten, en genoten alle de vryheden van een' Romeinschen Burger (†). — Daarenboven, wanneer het, om het onbetaamlyk gedrag der loontrekkende Toneelspelers, of de Kunst, die zy beoefenden, geschied was, dat men hen te Rome eerloos verklaarde, dan zouden zeker ook de Treur- en Blyspel-dichters en de Toneelvertoningen in verachting moeten geraakt zyn: het geen er echter zó ver is van daan geweest, dat integendeel het Toneel, onder de Romeinen, als ene den Goden toegeheiligde, hun aangename, en ter hunner verëring dienende Instelling wierd aangezien, en de Dichters, die voor hetzelve schreven, daardoor niets

(*) Zie STUART, t. a. pl., bl. 196 en 199.

(†) TITI LIVII, *Histor.* L. VII. c. 2.

Digitized by Google

niets van hunne eer en achting verloren hebben. Daarom zegt ook AUGUSTINUS: „ Dat men my „ toch antwoorde, met wat grond van recht het „ geſchiedt, dat aan den enen kant de Toneelſpe„ lers van alle eer verſtoken, en dat echter aan „ den anderen kant de Toneelſpelen onder de ver„ eringen der Goden gemengd worden? Om wel„ ke reden beſchuldigt men den Vertoner van de „ ſchandelykheid der Toneelſpelen, indien men „ met Godlyke eer aanbidt den genen, die dezel„ ven vordert?" (*) En: „ Daarna vragen wy „ verder, waarom dat de Dichters van zodanige „ Kluchten niet zó wel voor oneerlyk gehouden „ worden, als de Toneelſpelers zelve? Hoe kan „ dit beſtaan? En met wat reden kan dit voor „ billyk en rechtvaardig doorgaan, dat de Spelers „ dezer Dichtſtukken, en van deze ſchandelyke en „ verſmade Goden, oneerlyk zullen geacht wor„ den, en dat men de Meesters en Dichters voor „ eerlyk zal houden?" (†) —— De vernederingen, waaraan de bezoldigde Toneelſpelers onder de Romeinen waren blootgeſteld, kunnen derhalven de Kunst zelve niet bedoeld hebben, maar moeten uit geheel andere bronnen zyn voordgevloeid: en het kost den Wysgerigen opmerker gene moeite, om, wanneer hy de Geſchiedenis van dit Volk, en inzonderheid de wyze, waarop de eerſte Toneel-

(*) AUGUSTINUS, *van de Stad Gods.* II. B. c. 13. volg. de Nederd. Vert. van Amſt. 1660. in Fol. Gedrukt tot Campen.

(†) Ibid. c. 14.

Digitized by Google

neelvertoningen onder hetzelve wierden ingevoerd, met aandacht gadeslaat, deze bronnen te ontdekken.

Zodra de Romeinen Smaak begonnen te krygen in de Kluchten, waarin de Jeugd de danſen der Etruscers niet alleen nabootſte, maar ook tevens allerleië ſchertſende en ongebondene geſprekken by de poetzierlyke gebaarden voegde, welke eerst geheel zwygende gemaakt wierden, zodra begon men ook, om het vermaak dezer Toneelvertoningen te vermenigvuldigen, tot derzelver uitvoering vreemde Slaven, of menſchen, welke te Rome in Slaverny geboren waren, te gebruiken, die van het Etruriſch woord *hister*, dat een Fluit- of Kluchtſpeler betekende, vervolgends den byzonderen naam van *Histrionen* verkregen (*). — Het kon niet anders, of deze Toneelſpelers, — de eerſten onder de Romeinen, die dit beroep als een handwerk dreven, — wierden, ter oorzaak dat zy Slaven waren, met de grootſte verachting behandeld, en ſtonden als vuige en eerloze lieden te boek, die zich naar de grilligheden van het gemeen moesten ſchikken. De hoon en ſmaad, waarvoor zy om die

(*) *Hister* betekent, in de Etruriſche taal, een *Danſer*; en derhalven het zelfde, dat, oorſpronglyk by de Latynen, *Ludio* betekend heeft. Zó zegt TITUS LIVIUS, l. c.: „*Accepta itaque res, ſaepiusque uſurpando excitata: vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum:*" &c. En VALERIUS MAXIMUS, L. II. c. 4.: „*Et quia ludius apud eos hister appellabatur, ſcenico nomen histrionibus inditum est.*" — Vergel. STUART, *Rom. Geſch.* IV. D. bl. 197, 198.

Digitized by Google

die reden gedurig blootſtonden, ging van hun ongevoelig over op de bediening, welke zy bekleedden, en vestigde zich op hun beroep, dat daarom als een Slaafſche arbeid wierd aangezien; — en ieder een, die naderhand van dit beroep zyne kostwinning wilde maken, moest zich in de ogen des Volks met ſchande overladen, ſen in de algemene verachting met zyne vóórgangers delen. En zódoende was dus oorſpronglyk de Toneelſpeler niet door zyn beroep, maar integendeel was het beroep van Toneelſpeler door den man, dien men daartoe in den beginne had opgeleid, eerloos geworden, en tot een verachtlyk handwerk vernederd, dat met de ſchandelyke kostwinning der Vrouwsperſonen, welke hare bekoorlykheden veil hebben, wierd gelyk geſteld. — Te vergeefs derhalven deden ÆSOPUS en ROSCIUS, de een in het Treur-, de ander in het Blyſpel, den Romeinſchen Schouwburg uitblinken; — te vergeefs derhalven had ROSCIUS de zuiverſte zeden, een zó veel te zeldzamer verſchynſel, daar hy in zulk ene bedorvene eeuw leefde; — het eigenzinnig vóóroordeel, waardoor ieder bezoldigd Toneelſpeler geſchandvlekt ſtond, bleef in zyn volle kracht ſtand houden, en de wyze CICERO zelf zegt van dezen laatſten, dien hy onder zyne vrienden telde: „ Hy is een zó voortreflyk Spe„ ler, dat hy alléén waardig ſchynt, om op het „ Toneel te komen; en hy is een zó eerlyk man, „ dat hy er nooit op had moeten verſchynen.” Ongetwyfeld bevat deze uitſpraak de ſchoonſte lofrede voor ROSCIUS, maar te gelyk is zy ene veróordéling van het beroep, waaraan hy zich had toegewyd. Waren integendeel de eerſte onder de Ro-

Digitized by Google

Romeinen, die ſtukken ten Tonele uitgevoerd, en daarvan hun hoofdwerk gemaakt hadden, gene Slaven, maar vrye en aanzienlyke menſchen geweest, dan zeker zou men zó wel ROSCIUS te Rome, als ARISTODEMUS te Athene, algemeen geacht en geëerd hebben. — Geheel anders was het daarom ook gelegen met de Spelers, door welken te Rome de *Atellanen* wierden uitgevoerd, en die zich enkel uit vermaak, zonder daarvoor enige bezoldiging te ontvangen, aan de Toneeloefening overgaven. Deze wierden hierdoor niet minder by hunne Medeburgers gezien; — niet, om dat de ſtukken, dien zy vertoonden, zedenlyker waren, dan die der overige Toneelſpelers; integendeel wierden dezelven, vooral door de ongure kluchten en ſpotternyen, welken zy, onder den naam van *Exodia* (*), daar byvoegden, met den tyd zó ongebonden, dat men hen eindelyk geheel verbieden, en naar *Atella* (†), alwaar zy het eerst tot beſtaan waren gekomen, verbannen moest; — maar om dat de Spelers in die ſtukken de aanzienlykſte jongelingen waren van het Romeinſche Gemenebest, die alléén het recht hadden, om daarin te ſpelen, zonder te dulden, dat een Toneelſpeler van beroep, — in andere woorden derhalven, een Slaf, — waar-

(*) Deze *Exodia* der Romeinſche Jeugd waren, volgends SUIDAS, in betrekking tot den inhoud van het Toneelſtuk, even het zelfde als de *Epiſodia* by de Grieken.

(†) Ene ſtad, in het beſtedenſte deel van Italiën, dat oudtyds *Campaniën* genoemd wierd, gelegen ter plaatſe van het tegenwoordig *Averſa*.

Digitized by Google

waartoe ook, in dezelven wierd toegelaten (*); en daarentegen bleven de Slaven, die in het Treur- en Blyſpel gebruikt wierden, hoe edel het ook zyn mogt, desniettemin in de ogen van het Volk altyd Slaven.

Aanvanglyk was het dus onder de Romeinen niet de Toneeldichter, maar de Speler van beroep, — niet het ſtuk, maar hy, die het ten Tonele voor geld uitvoerde, — niet de Schouwburg, maar deszelfs loontrekkende Dienaar, — niet de Oefening, maar de bezoldigde Beöefenaar, waarop de algemene verachting nederdaalde. — Doch toen eindelyk de Toneelſpelers van de edele beſtemming, waartoe zy, hoe veracht ook, van natuur waren verördend, begonnen aftewyken; — toen zy, te lang alléén om hunne geboorte, of enen ſtand, waarin het lot hen geplaatst had, en in weêrwil der zuiverſte zeden, als Eerſozen behandeld, eindelyk indedaad eerſoos en Slaven van hunne driften begonnen te worden; — toen zy, door de menigvuldige vernederingen, welken zy, ter oorzaak van hun beroep, ondergaan moesten, ongevoelig en onvatbaar waren geworden voor alle achting en verſmading, en daardoor de vermogendſte dryfveer tot

(*) „ *Juventus histrionibus fabellarum actu relicto, ipſa inter ſe more antiquo redicula intexta verſibus jactitare coepit: quae inde exodia postea appellata, conſertaque fabellis potisſimum Atellanis ſunt. Quod genus ludorum ab Oscis accepcum tenuit juventus: nec ab histrionibus pollui paſſa est. Eo inſtitutum manet, ut actores Atellanarum, nec tribu moveantur, & ſtipendia, tanquam expertes artis ludicrae, faciant.*" — TITI LIVII *Historiarum* L. VII. c. 2.

Digitized by Google

tot braafheid en pligtmatigheid verloren hadden; — toen het hun onverſchillig wierd, hoe men over hun gedrag en hunne zeden denken mogt; — toen zy, alléén bedacht, om hunne winzucht op de best mooglyke wyze te bevredigen, ten gevalle der menigte, allerlei dartele en ongebondene kluchten op het Toneel bragten, en zich beyverden, om, in het maken van ontuchtige en ſchaamteloze gebaarden, boven elkander uittemunten, en het gemeen daardoor te verlustigen; — in één woord, toen zy ophielden, Leeraars der Deugd te zyn; toen zy dienst namen onder de vanen des misdryfs; toen zy zich onderling verbonden, om allerlei ondeugd te verſpreiden; toen zy heiligſchennis pleegden aan den tempel der Zedenlykheid; toen zy zyne reeds waggelende zuilen meer en meer ondermynden, om eindelyk, na ene volkomene inſtorting, hun eigen vermaak — hun eigen voordeel, op zyne rampzalige puinhopen, te ſtichten; — toen was elk wéldenkend Romein met afgryzen vervuld voor zulke eerloze misdadigers, — toen ontweek hy den Schouwburg, zó wel als den Speler — de Toneelvertoningen, zó wel als hare bezielde Werktuigen, — en toen waren deze laatſten, in zyne ogen, onëindig verächtlyker om hun zedenloos gedrag, dan wel om den arbeid, dien zy verrichtten. Geen wonder derhalven, dat niemand onder de Romeinen, die indedaad het geluk van zyne kinderen ten doel had, gedogen wilde, dat zy zich aan een beroep zouden toewyden, waarin zy alle gevoel van Deugd en Schaamte voor altyd verloren, en welks leden daarenboven nu niet meer alléén wegens veróuderde vóóroordélen, maar ook door

Digitized by Google

hun eigen losbandig gedrag, met ene algemene ſchande bedekt waren. En geen wonder dat derhalven de Overheid eindelyk ene wet maakte, volgends welke het zelfs den Vader vry ſtond, zynen Zoon te ontërven, indien hy den Toneelſpeleren, buiten zyne toeſtemming, volgde (*). — Geen wonder, dat de ongunſtige gedachten, welke op die wyze, door de oningetogenheid en losbandigheid der Spelers en de verachting, waarin zy ſtonden, ontſtaan waren, aanleiding gaven tot andere even nadélige denkbeelden over den inwendigen aart van den Schouwburg en van de gehele Dramatieke Dichtkunde; en dat men beiden, niet alléén in den toeſtand, in welken zy zich toen werklyk bevonden, maar, over het algemeen, ook in elken anderen mooglyken toeſtand, als ſchadelyk voor de Zeden begon te veröordélen. — — En dachten reeds de Romeinen, onder de belydenis van den Heidenſchen Godsdienſt, op zodanig ene wyze; hoe ongunſtig moesten dan de Kristenen -- de Kristenen, die daartoe nog ene reden te meer hadden —— over de Schouwſpelen niet oordélen? — Immers de Dramaturgie was by Grieken en Romeinen uit den

(*) Zó wordt, in de *Novellae Conſtitutiones* van den Keizer JUSTINIANUS, ook deze oorzaak, onder de *juſtae exhaeredationis liberorum cauſae* gerekend, waarom een Vader zyne Zonen wettiglyk mag ontërven: „ Si praeter „ voluntatem parentum inter arenarios vel mimos ſeſe filius „ ſociaverit, & in hac profeſſione permanſerit: niſi forſitan etiam parentes ejusdem profeſſionis fuerint." *Nov. C. CXV, c. III. §. 10.*

Digitized by Google

den eerdienst, dien zy aan hunne Godheden bewezen, voortgesproten. Menigwerf had zy de Afgoden tot hare helden verkozen, en byna nooit was zy werkzaam, of plegtigheden van den Heidenschen Godsdienst hadden op hare voortbrengselen enige betrekking. En indien zy daarin zelve al niet voorkwamen, zo waren zy ten minsten by de vertoning daarmede verbonden. By de Grieken was het, volgends PLUTARCHUS, eene onveränderlyke gewoonte, dat zich, na het eindigen der Spelen, de Overheidspersonen op het Toneel begaven, om op het altaar, dat BACCHUS was geheiligd, plengingen te doen (*). — Hoe verbazend moest de overdenking van dat alles op de oordeelvellingen der Kerkvaderen over de Toneelpoëzy niet invloeiën? — Zy, die met zó veel aandrift, ter ere van den Almagtigen, tegen de Afgodery en de Heidensche plegtigheden yverden, moesten er al ligtlyk toe komen, om ook éne instelling te veröordelen, die daarvan was afgestamd, en na dien tyd immer met dien valschen eerdienst zó nauw was verwant geweest. — Het eên kwam by het ander; en veröordeelden de Heidenen zelve het Toneel, wegens het nadeel, dat er mede gedaan wierd, de Kristenen deden het nog meer, om dat zy, buiten dezen, nog enen anderen grond hadden, welke aan de eersten ontbrak, en zy alle Schouwburgen werklyk als zó vele Tempels der Afgoden aanzagen, dien men ter hunner ere en op hun bevél zelfs had opgericht. „Uwe Toneelspelen", voert AU-

(*) Men zie de *Reize van* ANACH. VII. D. bl. 219, 220.

Digitized by Google

AUGUSTINUS daarom den Romeinen te gemoet, „ zyn niet ingeſteld door de verdorvenheden der „ menſchen, maar door de bevelen zelve van „ uwe Goden." (Of, „ door de listigheid der „ boze Geesten," of „ van den Duivel," gelyk hy zich op andere plaatſen uitdrukt (*).) „ Want „ uwe Goden hebben u belast, dat gy hun ver- „ maaklyke Toneelſpelen zoud vertonen, om door „ middel van dezelven de pest en andere beſmet- „ lyke ziekten der lichamen te doen ophouden." (†) — „ De Goden hebben door hunne bevélen „ gewild," zegt hy verder, „ dat men zódanige „ Spelen zoude ſpelen; ja, hebben niet alléén „ gewild, dat men ze zoude ſpelen, maar dat „ men dezelven hun zou toeëigenen, hun zou „ heiligen, en voor hun in hunne jaarlykſche „ feesten in het openbaar zou vertonen." (‡) — De Schouwſpelers, zien wy hierüit, waren derhalven, in het oog der Kerkvaderen, niet alleen onbeſchaamde en zedenloze lieden; maar, wat nog meer zegt, ook Afgodendienaars: — Afgodendienaars, die ene Afgodery pleegden, welke niet ſlechts voor het verſtand, maar ook voor het hart nadélig, en te gevaarlyker en meer te verfoeiën was, om dat door haar de Deugd en goe-

(*) AUGUST. *de Civitate Dei.* L. II. c. 25. L. IV. c. 26.

(†) I. B. *Van de Stad Gods*, c. XXXII. volg. de aang. Vert.

(‡) *Van de Stad Gods*, volg. aang. Vert., II. B. c. 14. — Zie ook II. B. c. 8, 11, 13, 22, 25, 26; IV. B. c. 26. en XVIII. B. c. 13.

Digitized by Google

goede Zeden op het hevigst wierden aangegrepen. Want de Heidenen, die, over het algemeen genomen, zich gene andere dan menschlyke en zeer grove zintuiglyke denkbeelden van hunne Goden vormden, en hun menschlyke aandoeningen en driften, en by gevolg ook menschlyke zwakheden en ondeugden, en inzonderheid onkuiſche hartstogten toeſchreven, meenden deswegens ook, dat dezelve in de losbandigſte en ontuchtigſte feesten behagen moesten ſcheppen, welke dan daarom menigmaal op de ſchandelykſte wyze gevierd wierden (*), en aanleiding gaven tot allerlei ongeregeldheid: zó zelfs, dat dikwyls de Schouwſpelen niet dan onreine byeenkomſten en ſchandelyke geheimnisſen waren van het Heidendom, waar de ſnoodſte ontucht, zelfs als een middel, om de Godheden te verëren, geleerd wierd. Onder anderen, om ſlechts een zwak voorbeeld hier van aantevoeren, wierd, wyl men van gedachten was, dat JUPITER er een wélgevallen in moest vinden, zyne oude minnaryen te horen, zó vaak het Romeinſche Gemenebest door ene of andere ramp gedrukt wierd, naar het verhaal van ARNOBIUS, de fabel van *Jupiter en Alcmena*, volgends de uitbeelding van PLAUTUS in zynen *Amphitruo*, ten tonele gevoerd; in hoop, dat zich JUPITER daardoor zou laten verbidden (†).

„ Uwe

(*) Gelyk men onder anderen zien kan by LELAND, *over de nuttigheid en noodzaaklykheid der Godlyke Openbaring*, I. D. Hoofdd. VII. §. 11—17. aangeh. door Prof. H. MUNTINGHE, *l. c.* bl. 122.

(†) Vergel. HUME's *natural history of religion*, in zyne

Digitized by Google

„ Uwe Toneelſpelen," heeft hun AUGUSTINUS daarom ook verweten, „ zyn anders niet dan be„ ſchouwingen van alle onreine ſchandelykheden „ en de vuilſte ligtvaardigheden, en daar bene„ vens anders niet dan ene ongebondenheid aller „ ydelheden." (*) —— „ Schandelyke dingen," zegt hy, „ worden over zulks in het openbaar „ vertoond, en pryslyke dingen in het verbor„ gen." (†) —— En „ hoe toch" — gelyk LACTANTIUS, een der meest beroemde Kerklyke Schryvers van het begin der vierde eeuw, te recht heeft aangemerkt, — „ hoe toch zouden zy hun„ nen wellust gebreideld hebben „ die enen Jupi„ ter, Herkules, Bacchus, Apollo, en anderen „ eerbiedigden, wier overſpelen en ontuchtigheden „ niet ſlechts den geleerden bekend waren, maar „ zelfs ook, om ze nog bekender te maken, op „ de Schouwburgen vertoond en bezongen wer„ den?" (§) —— Er valt dus niet langer aan te twy-

Four disfertations (London 1757) 27, 28. aangeh. door H. MUNTINGHE, *l. c.* p. 122.

(*) *Van de Stad Gods.* I. B. c. 32. volg. aang. vert.

(†) Ibid. II. B. c. 26. — Zie ook IV. B. c. 26.

(§) Volgends de aanhaling door den Hoogl. H. MUNTINGHE, in de meergenoemde Verhandelingen, bl. 78 en 121.; en te vinden by LACT. *Inſtitut. Divin.* V: 10. „ Quomodo „ libidines coërcebunt, qui Jovem, Herculem, Liberum, „ Apollinem, ceterosque venerantur, quorum adulteria et „ ſtupra in mares et feminas non tantum doctis nota ſunt, „ ſed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, ut „ ſint omnibus notiora?"

Digitized by Google

twyfelen, of de Toneelſpelen, in de eerſte eeuwen der Kristenheid, waren niet alleen, door de ongemene losbandigheid van de Dichters en Spelers, te enemaal verbasterd, en dan daarënboven nog meesttyds vol van Afgodery; — maar ook zelfs de Afgodery, waar mede zy, wegens de Godsdienſtige begrippen van het toenmalig Heidendom, vervuld waren, was niet enkel voor de oprechte en zuivere Godsverëring, maar ook voor de Zeden hoogst nadélig. Het kon dus niet anders, of alle wéldenkende Kristenen moesten deze godloosheid der Schouwſpelen afkeuren. Maar hoe ligt nu veröordeelt men niet, wanneer verſchillende gebruiken, offchoon zy niet noodzaaklyk ſamen gaan, van onheuglyke tyden zich met elkander verënigd hebben, de ene gewoonte met de andere? — En hoe ligt derhalven moesten vele Kristenen een onbepaald afgryzen, zonder uitzondering, tegen *alle mooglyke* Toneelvertoningen opvatten, dewyl de gene, dien men tot op hunnen tyd gegeven had, zó dikwerf zedenbedervend, en van den beginne aan, ten minſten altoos min of meer, afgodisch geweest waren, en zich deze afgodiſche eerbewyzingen, onder de Romeinen, zelfs in lichaamlyke ongebondenheid hadden veränderd? — Want ligt begrypt toch een ieder, dat de meeste Kerkvaderen hunne aandácht zó bepaaldlyk op den innerlyken aart van het Toneelſpel niet gevestigd hebben, om te kunnen doorzien, in hoe verre *géne* Zedenloosheid en *déze* Afgodery al of niet met het eigenlyk wezen van het Drama in verbinding ſtonden (*). — Ik zeg

(*) Dit kan dienen ter wederlegging, onder anderen, van

zeg echter de meesten; want enkelen onder hen, zo als APOLLINARIS en GREGORIUS DE NAZIANZENER, gelyk wy naderhand zien zullen, maakten werklyk, in den smaak der Grieken, Toneelstukken, dien zy zelfs in de Scholen tot onderwys gebruikten. — Het oordeel der menigte, dat zó nadélig voor de Toneelpoëzy uitviel, moest echter diepe wortelen voor de Nakoomlingschap schieten; en de Toneelspelers moesten, onder de latere Geestlykheid, toen daarënboven bygeloof en onkunde den yzeren Scepter, ter onderdrukking van al wat edel en goed was, voerden, daardoor in zulk ene verachting geraken, dat men hen zelfs onder de Kristenen niet meer telde, van de gemeenschap aan het Heilig Avondmaal uitsloot, en nauwlyks een plekje gronds aan de begraving van hunne dode lichamen gunde. (*) — Ongelukkige tyden! ongelukkige yver! — Yver, waar door men de beste zaak

van het aangevoerde door JOHN WITHERSPOON in zyn *Serious Enquiry into the Nature and Effects of the Stage*, te vinden p. 13. en in de noot p. 13, 14. van Vol. II. der door hem geschrevene *Essays on important Subjects. Intended to establish the Doctrine of Salvation by Grace, and to point out its Influence on Holiness of Life.* London: 1765. in 8°.

(*) „ As to the primitive Christians, see Constit. Apost. „ lib. 8. c. 32. where actors and stage-players are enumera- „ ted among those who are not to be admitted to baptism. „ Many different councils appoint that they shall renounce „ their arts before they be admitted, and if they return to „ them shall be excommunicated." WITHERSPOON, *l. c.* p. 14. in de noot.

Digitized by Google

zaak moet bederven! — Zó wierden dan de Schouwſpelers, door ene verkeerd geplaatſte drift ener Geestlykheid, gebrandmerkt als uitvaagſels der Maatſchappy; en deze Geestlykheid, wier pligt, wier beroep het medebragt, om zelfs den grootſten Zondaar op zynen dwaalweg tegen te gaan en te recht te brengen, heeft derhalven de elende, waarin zy millioenen van zielen geſtort heeft, welken zy, door haar in het oog van de gehele wereld, verachtlyk te maken, tot Booswichten vormde, op haar geweten! — Wyst my den man, van wien het leven door het bygelovig Volk vergald, — aan wien de zielsrust, door Kerklyke banblikſems, die hem voor eeuwig verdoemen, ontſtolen wordt, en die echter grootheid van geest genoeg heeft, om de Deugd getrouwlyk te blyven volgen; — wyst my den man; op dat wy hem den palmtak der onſterflykheid toereiken! —

II.

Over den Toeſtand der Toneelſpelen by de Hedendaagſche Volken.

Het Drama der Hedendaagſche Volken ontwikkelde zich, even als het Drama der Ouden, uit Godsdienſtige gebruiken, en wierd in het eerst enkel ter gelegenheid van geheiligde plegtigheden, voor het groot-

Digitized by Google

grootſte gedeelte door de Kerklyken zelven, vertoond. Immers, het is genoegzaam bekend, dat de eigenlyke Toneelſpelen van het nieuwe Europa in hunnen eerſten oorſprong alleen in *Geheimnisſen* of zógenaamde *Mysteriën* beſtonden, en dat deze op de hoge Feestdagen, door Monniken en Prieſters, of anders door de aan hun toevertrouwde Schooljeugd, en dat wel meesttyds in de Kerken zelven, of ten minſten op de Kerkhoven, geſpeeld wierden (*). Zelfs de *Fêtes de Foux*, *de l'ane*, *des Innocens* (†), indien men dezelven als de wieg van het Hedendaagsch Drama begeert aantemerken, hebben van Godsdienſtige plegtigheden haar aanwezen. — Moeilyk valt het, intuſſchen, te bepalen, hoe oud deze *Geheimnisſen* of *Mysteriën* wel zyn

(*) *Les pièces des mystères qui ſont venuës jusqu'à nous*, zegt VOLTAIRE (*Mel. Phil., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. p. 538. art. *Des divers changemens arrivés à l'art tragique*) *étaient la plûpart très graves; on n'y pouvait reprendre que la groſſiéreté de la langue qu'on parlait alors. C'étaient la ſainte Ecriture en dialogues & en action; c'étaient des chœurs qui chantaient les louanges de* DIEU." — De vertoning dezer ſtukken is ook ten allen tyde als een Godsdienſtig Onderwys beſchouwd geworden; dit blykt zelfs uit een te Parys, in 1541, ten nadéle derzelven, door den Procureur Generaal ingeleverd Verzoekſchrift van den 9. November, het geen VOLTAIRE op de bovengenoemde plaats aanhaalt.

(†) Men zie de *Mem. pour ſervir à l'histoire de la Fête de Foux, qui ſe faiſoit autrefois dans pluſieurs égliſes, par Mr.* DU TILLIOT. Lauſ. et Genev. 1741. 4to.

Digitized by Google

zyn mogen. (*) Waarſchynlyk hebben de Latynen hen niet het eerst uitgevonden, maar dezelven van de Oosterlingen, uit Conſtantinopelen, ontvangen. Dat ten minſten de *Fête des Foux* van deze laatſte Volken afſtamt, blykt uit ene plaats van den Geſchiedſchryver CEDRENUS (†). Daarenboven vervaardigde ook APOLLINARIS, Biſchop van Laodicea, reeds veel vroeger, in het vierde jaarhonderd onzer tydrekening, ten gebruike in de Kristenlyke Scholen, navolgingen van de beste Griekſche klaſſieke Schryvers, en onder anderen Treurſpelen in den ſmaak van EURIPIDES en Blyſpelen in dien van MENANDER, zo als gezegd wordt, uit de Geſchiedenisſen van het Oude Verbond. En GREGORIUS DE NAZIANZENER heeft vele Toneelſtukken over ſoortgelyke Gebeurdnisſen geſchreven, van welken er nog een (Χριστος πασχων) in aanwezen is, dat men waarſchynlyk meer dan éénmaal ten Tonele gevoerd heeft. (‡) — Het oudſte Europeaansch Drama, dat ik heb kunnen opſporen, is de *heilige Catharina*, waarvan WARTON gewag maakt, die omtrent het jaar 1110 in Engeland door GEOFFROY is ontworpen (§). En dit ſtuk is voorzeker ouder dan

(*) CASTELVETRO verzekert in zyne *Dichtkunde*, dat het van onheuglyke tyden reeds door geheel Italiën in gebruik was, het lyden van JESUS KRISTUS te vertonen.

(†) *Comp. Histor.* ed. Par. 1647. p. 639.

(‡) SOZOMENES, *Historia Eccleſiastica.* V. 18. en VI. 26.

(§) THOM. WARTON's *History of the english Poetry, from the cloſe of the eleventh to the commencement of the eighteenth Century;* Lond. 1774–81. (3 Volſ. in 4to.) T. 1. Dis-

Digitized by Google

dan de, in de zelfde eeuw, doch vele jaren daarna, in Duitschland vervaardigde *ludus paſchalis de adventu et interitu Antichriſti*, uit welk ſtuk zekere hoogduitſche Schryver nogthans heeft willen beſluiten, dat de Dramatieke Dichtkunde vroeger in Duitschland dan in enige andere Landen van Europa geblocid heeft. — Ook hebben wy, wel is waar, uit een nog veel vroeger tydvak, naamlyk uit de tiende eeuw, de Blyſpelen van RHOSWITHA; doch deze zyn in het Latyn, en, zó veel bekend is, niet vertoond geworden. — In Italiën, waar, voor het overige, het oud Romeinsch Blyſpel waarſchynlyk nooit opgehouden heeft te beſtaan, ſchynt het oudſte bekende Tooneelſtuk de *paſſio et reſurrectio Chriſti* te zyn, het welk te Padua in het jaar 1243 of 1244 op Paaschdag plegtig is vertoond geworden. — Doch alle deze Drama's behoorden tot de zógenaamde *Myſteriën*, in welken alle, de daarin voorkomende, perſonen op den Kristenlyken Godsdienst ene byzondere betrekking hadden (*). En uit deze Geheimnisſen ontwikkelden zich

Diſſert. 2. f. 2. — Van nog meer gezag in dezen is de beroemde Engelſche Benedictyner Monnik MATH. PARIS, uit het klooster van *St. Alban*, een der grootſte Geleerden van de dertiende eeuw, die in zyne *Geſchiedenis*, bl. 56. van de uitgaaf te Parys van 1639. in fol., in de daarin voorkomende Levensbeſchryving van den Abt GOTFRIED *van St. Alban*, het zelfde, waarvan WARTON hier gewag maakt, breder verhaald heeft. — Vergel. *Nouvel abrégé Chron. de l'Hiſtoire de France*, pag. 135.

(*) In Frankryk geraakte deze oefeningen niet bekend vóór de veertiende eeuw: de Parysſche Burgers gaven er te St. Maur

Digitized by Google

zich allengskens de zógenaamde *Moraliteiten* of Verzedelykingen, — ſtukken, die uit enkel zinnenbeeldige perſonen beſtonden, waartoe de, reeds in zeer vele *Mysteriën* voorkomende, perſoons-verbeeldingen van de Dood, de Hoop, het Geloof, enz. de eerſte aanleiding hadden gegeven (*). — Wel is waar, dat OSSIAN, die geleefd heeft gedurende de laatſte helft van de derde eeuw en den aanvang der vierde (†), in het bergächtig gedeelte van

St. Maur hunne eerſte proeven van. En in het jaar 1380 vertoonde men by den intogt van KAREL VI. *Mysteriën* te Parys. Zie VOLTAIRE, *Mel. Phil., Litt., Hist. &c.* Tom. II. Geneve. 1771. p. 537. art. *Des divers changemens arrivés à l'art tragique.*

(*) Vooral kende in de donkere eeuwen, toen Europa door een dikken nevel van onwetendheid en bygeloof overdekt was, de razende zucht tot het overdragtlyke en zinnenbeeldige — de zucht tot het verzedenlyken en vergeestlyken van alles — gene grenſen langer. Men dacht toen ter tyd in al wat er is, eene geestlyke en geheimzinnige beduidenis te kunnen ontwaren. — In het vervolg, als ik in het byzonder over onze Rederykers ſpreek, zal ik wel gelegenheid vinden, om hiervan enige ſtaaltjes te kunnen bybrengen.

(†) *If Oſſian then lived at the introduction of Christianity, as by alle appearance he did*, zegt MACPHERSON (in de *Diſſertation concerning the Antiquity, &c. of the Poems of* OSSIAN p. XX., te vinden vóór het I. Deel der Paryſche uitgave van den jare 1783. in kl. 8°. van OSSIANS Werken; gelyk hy zulks te voren, p. XVII—XX. dan ook bewezen heeft) *his epoch will be the latter end of the third, and*

 be-

Digitized by Google

van de westlyke kusten van Schotland (*), en die zyne perſonaadjen ſprekende ingevoerd, en dus over

beginning of the fourth century. What puts this point beyond diſpute, is the alluſion in his poems to the hiſtory of the times.

(*) Wie niet reeds uit het inwendig karakter der Dichtſtukken, die onder de Werken van dezen Dichter, den beroemdſten der Keltiſche Barden, geteld worden, zich van zelven kan overtuigen, dat zy echt zyn en de duidlykſte kentekenen der gryze oudheid hebben, zal het ten minſten niet langer kunnen in twyfel trekken, by aldien hy de berichten en aanmerkingen gelezen heeft, dien de Edinburgſche Hoogleeraar BLAIR, als een Aanhangſel, by zyne uitmuntende Verhandeling over de Gedichten van OSSIAN, *Critical Diſſertation on the Poems of Oſſian.* Lond. 1763. in 4°., heeft gevoegd, en waarin hy, uit den leef- denk- en ſpreekwaard in deze Gedichten voorkomende, onwederlegbaar heeft aangetoond, dat zy zulke ſprekende blyken van ene vroege geboorte dragen, dat geen met Smaak en Oordeel voorzien lezer in bedenking kan ſtaan, om ze aan een zeer ver afgelegen tydperk toetekennen. Ook zyn SULZER en HERDER, beide in dit geval geen minder bevoegde rechters, van één en het zelfde gevoelen; en inzonderheid toont de laatstgemelde, hoe de zinlyke voorſtelling, welke in OSSIANS liederen, even als in verſcheiden gedenkſtukken der Heilige Schrift, op ene ongedwongene wyze aangetroffen wordt, afgeleid moet worden uit de natuurlyke geſteldheid eener natie, welke zich nog in hare kindsheid bevindt. Vergel. SULZER, *Allg. Theor.* III. Th. der n. Ausg. art. OSZIAN, S. 526, 527. en de daar ter plaatſe aangehaalde Schryvers. — Insgelyks is er ene Verhandeling, die ik zo even reeds genoemd heb, beſtaande XLII. bl. in kl. 8vo, door MAC PHERSON zelven geſchreven, om de Oudheid der Dichtſtuk-

Digitized by Google

over het algemeen; even gelyk HOMERUS, altoos min of meer in eenen Dramatiekén ſmaak gewerkt heeft (*), — wel is waar, zeg ik, dat deze zelfde OSSIAN reeds zekere Dramatieke Gedichten heeft vervaardigd, zo als de *Comala*, de *Malvina*, en de *Kinfena en Sira*, die eerst voor weinige jaren, het eerſte door MACPHERSON (†), en de beide laatſte door VAN HAROLD (‡), algemeen zyn bekend geworden; getuigen kunnen; doch deze Gedichten zyn een overblyfſel van het vernuft der oude Kelten, en kunnen, indien er al ooit eenigen van zyn vertoond geworden, dat daarenboven, wegens de duisterheid der overleveringen, nog zeer on-

ſtukken van OSSIAN aantetoonen, zie vooral p. XVII—XXXV derzelve; en eindelyk heeft ook onze uitmuntende Landgenoot MR. P. L. VAN DE KASTEELE, in de Voorrede vóór zyne Nederduitſche vertaling van *de Gedichten van* OSSIAN, I. D. Amſt. 1793. van bl. XVIII—XXIII., de echtheid en den vroegen oorſprong derzelven, door de overtuigendſte bewyzen, buiten allen twyfel geſteld.

(*) „Beide dichters", HOMERUS naamlyk en OSSIAN, zegt BLAIR, in zyne *Critical Diſſertation on the Poems of Oſſian*. Lond. 1763. in 4°. „zyn dramatiek, dat is: zy „voeren hunne perſonnaadjen ſprekende in."

(†) Zie *the Works of Oſſian, the Son of Fingal, tranſlated from the Galic Language, by* JAMES MACPHERSON. Vol. I. Paris, 1783. kl. 8°. p. 131—144.; en *die Gedichte Oſſians eines alten celtiſchen Helden und Barden*. Erſter Band. (overſetzt von VON HAROLD.) Düſſeldorf, 1775.

(‡) Zie *Neu-entdeckte Gedichte Oſſians, overſetzt von* EDMUND FREIHERRN VON HAROLD. Düſſeldorf, 1787. S. 53—75.

Digitized by Google

onzeker is, echter voor gene Toneelſtukken der Hedendaagſche Volken worden opgegeven. En even het zelfde geldt ook, ten aanzien der oude Kluchtſpelen, van de welken er, volgends het getuigenis van VAN HAROLD (*), in Ierland nog vele voorhanden zyn, die echter op verre na de verdienſten niet hebben van de ſtukken van OSSIAN, dewyl zy zó min ten opzigte van de gedachten, als van de uitdrukkingen, enige verhevenheid of waarde bezitten; want ook deze Kluchtſpelen moeten als overblyffels van het Oude, en niet als vruchten van het Hedendaagſche Toneel, worden aangezien. — — By de herſtelling der Wetenſchappen en de uitvinding der Drukkunst bragt de nadere en meer algemene kennis met de Grieksche en Romeinſche Dichters het Drama ongevoelig tot den aart, de form en inrichting terug, welke het onder die Volken gehad heeft. Deze voordgang geſchiedde echter zeer langzaam, en het Toneelſpel nam, in evenredigheid met den graad en de wyze van cultuur by de onderſcheidene Volken, verſchillende geſtalten aan, en wierd op veelvuldige wyzen bearbeid. — Dan, het is hier geenszins de plaats, om dit alles in het brede te onderzoeken.

a.) Niets, intuſſchen, is natuurlyker, dan dat zich het eigenlyk Hedendaagsch Treurſpel, over het geheel genomen, naar dat der oude Grieken en Romeinen gevormd heeft. Werklyk verſcheen het in zynen eerſten oorſprong, toen het nog in het

(*) In zyn Voorbericht wegens den Inhalt von Kinfena und Sira, in de *Neu-entdeckte Gedichte* u. ſ. w. S. 68.

Digitized by Google

ſte eeuw heeft medegewerkt (*); en, wat meer is, dat op enen anderen hoek van Europa, in de Bosſchen van het Noorden, wien Bewoners zó menigmaal onder den tytel van woeste Barbaren in de Geſchiedenisſen voorkomen, de Smaak voor het Verhevene en Schone in de eerſte eeuwen der Kristenheid op ene aanmerklyke hoogte ſtond, terwyl de beſchaving in het Zuiden hand over hand begon afteneemen. Want volgends het éénſtemmig getuigenis van ale Geſchiedſchryvers begaf zich, weinige jaren vóór het begin onzer tydrekening, na dat POMPEJUS over MITHRIDATES had gezegeviert, een zeker Volk van Aſiatiſche Gothen, welke het gewest van het Oosten bewoonden, het geen heden Georgiën genoemd wordt en ten zuiden aan het Kaſpiſch ryk grenst, in groot aantal, onder het geleide van hunnen Veldoverſten ODIN of WODAN, naar de Noordlyke ſtreken van Europa, welke toen nog onder de Romeinſche heerſchappy ſtonden, en zette zich neder in Deenemarken, Noorwegen, Zweden en andere gewesten van het Scandinaviſche Gebied; alwaar het door de inboorlingen, wegens de nuttige kunſten, dien het medebragt, en voorál wegens de kennis der letteren, welker uitvinding aan ODIN wierd toegeſchreven, en die naderhand, in onderſcheiding van de anderen, de Runiſche of Oud-

(*) De geleerde THOMAS WARTON, by voorbeeld, tracht in ene Verhandeling, *over de invoering der Letterkunde in Engeland*, te bewyzen, dat de Griekſche Kunſten en Wetenſchappen het eerst door deze Moren weder in Europa zyn opgewekt.

Digitized by Google

Oud-Noordſche genoemd zyn, zeer minzaam ontvangen wierd. En de in het oog lopende overeenkomst, die thans nog tuſſchen verſcheidene gewoonten der Georgiërs, gelyk CHARDIN hen beſchryft, en de gebruiken van enige gewesten van Noorwegen en Zweden, welke hunne voormalige zeden nog op het zuiverſte bewaard hebben, plaats vindt, is een nieuw bewys, het geen ons van deze Volksverhuizing verzekert. — Naar het gevoelen van ſommige Schryvers en, onder dezelven, van SALMASIUS, waren deze Gothen hunne Wetenſchappen echter verſchuldigd aan de Scythen, of hunne zuidenlyke naburen; doch naar CLARKE's *Connexion* enz. (*) zouden de Gothen van de Thraciërs afſtammen, en Thraciërs en Grieken enkel byzondere Volkplantingen van het zelfde Volk zyn. — Dan, hoe dit ook wezen moge, ten minſten is het, op grond der vorige veronderſtelling, zeker, dat de Noordſche Volken, door ODIN's Gothen, reeds vóór den aanvang onzer jaartelling, met de Kunſten en Wetenſchappen moesten bekend worden. En derhalven is men ook van gevoelen, dat de zaden, waaruit zich reeds vroegtydig onder den barren hemel de ſchoonſte vruchten ontwikkeld hebben, eerst door deze Gothen in Scandinaviën verſpreid zyn; en dat vervolgends de Noormannen, door hunne Skalden, welke in den kryg gebruikt wierden, om de heldendaden te bezingen en de oorlogslieden daardoor aante-

(*) Ch. II. p. 65.

Digitized by Google

temoedigen (*), op hun beurt de Angelſaxen, Britten en Schotten daarmede bekend maakten; van welken de Britten, die op het einde der vierde eeuw Engeland verlieten, van hunnen kant weder hebben meêgewerkt; om in Armorica, dat is het vóórmalig Neder-Bretagne van Frankryk, het ſchone vernuft uit zynen ſlaap te wekken. Vooral moet er reeds vroeg ene nauwe verbindnis en gemeenſchap tuſſchen Schotland en Scandinaviën hebben plaats gevonden. Want, zelfs in de eerſte aanvallen, welken de Deenſche en Noorweegſche Volken, op de noordlyke kusten van Brittanje, deden, hadden de Schotten menigmaal de gewoonte, hen te vergezellen. Ook zyn de gezangen der Ierlandſche en Schotſche Barden, die van OSSIAN niet uitgezonderd, volgends eniger meening, zeer zigtbaar met ſporen van Skaldiſche inbeeldingskracht ge-

(*) De *Skalden* waren het zelfde by de Scandinaviërs, of de Bewoners van Zweden, Noorwegen en Denemarken, die alle tot den Kimbriſchen Tak behoorden, het geen de *Barden* onder de Britten en andere Kelten geweest zyn. Zie over de Barden onzer Vóórvaderen, de Germanen, TACITUS, in zyn *Boeksken van de Zeeden der Germaanen*, c. 2, 3. Het Verhaal, door het welk deze Zangers, in derzelver Gezangen, de krygslieden aanvuurden ten ſtryde, wierd, volgends het getuigenis van dezen Schryver, by dat volk *Barditus* genoemd. —— Vergelyk ook over de Barden: de reeds genoemde *Diſſertation concerning the Antiquity, &c. of the Poems of Oſſian*; vóór *the Works of Oſſian by* JAMES MACPHERSON. Vol. I. Par. 1783. p. XXVIII—XXX.

Digitized by Google

getekend. —— En dus kan men zeggen, dat de gelegenheid, om de fraaie Letteren en Kunsten in Europa weder te herstellen, zich aan drie kanten, aan de ene zyde vroeger dán aan de andere, opdeed (*). —— Nergens schitterde de mensch-

(*) Voor het overige vergelyke men hiermede, om met des te meer nauwkeurigheid te beoordéelen, wat of daartoe in vroegere jaren hier en daar reeds heeft medegewerkt, de schone en geleerde Verhandeling van THOMAS WARTON, *over den Oorsprong der Romans in Europa*, THOM. WARTON's *Dissertation on the Origin of romantic fictions in Europe*, in his *Hist. of Engl. Poetry*, Vol. I., van welke eene Nederduitsche vertaling in het IIde en IIIde Deel van het *Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet* van BRENDER à BRANDIS te vinden is, en vooral in dat IIde Deel bl. 126, 127 en 163 – 172, en in het IIIde Deel bl. 1 – 43 en 58; als ook de reeds genoemde van den zelfden Engelschen Schryver, *over de invoering der Letterkunde in Engeland*; PERCY, *on Ancient. Met. Rom. Reliquiæ.* Vol. I. p. 3, 4. Edit. 1767; MALLET, *Introduction à l'Histoire de Dannemarc.* Tom. II. p. 9 & 243; de schone *Dissertation* van MACPHERSON vóór de *Temora* van OSSIAN, in *the Works of Ossian, by* JAMES MACPHERSON. Vol. III. Paris: 1783. in kl. 8vo. pag. V—LII, voornamlyk van p. V—XXVII; de *Dissertation concerning the Antiquity, &c. of the Poems of Ossian the Son of Fingal*, van den zelfden Schryver, in het Ide Deel; de Redevoeringen *Over het Herleeven der Beschaafde Letteren in Italie*, en de *Geschiedenis van den Staat der Kunsten en der Luxe in de Midden-Eeuwen*, beiden in het *N. Alg. Magazyn van Weetenschap, Kunst en Smaak.* I. D. bl. 579–608, en 771—796. en III. D. bl. 599–624. en bl. 813—831; ESCHENBURG's *Theorie*, S. 36—40. en S. 66 73., benevens de daar

ter

het Latyn geſchreven wierd, onder eene Romeinſche gedaante; en ALBERTUS MUSATUS, voor zo verre bekend is, de eerſte Italiaanſche Treurſpeldichter, in de Latynſche taal, van ſtukken, welke niet onder de zogenaamde Verborgenheden kunnen geteld worden, en die dus gene byzondere betrekking op den Kristenlyken Godsdienst hadden, gaf reeds in het jaar 1330, onder den tytel van *Eccerinis* en *Achilleis*, twee zulke Treurſpelen, dien hy te eenemaal in den geest van SENECA had bearbeid. De eerſte kiem echter van het eigenlyk Italiaansch Treurſpel, het geen niet in het Latyn, maar in die taal zelve, geſchreven is, moet, volgends BETTINELLI (*) en SIGNORELLI (†), in de tusſchen het jaar 1470 en 1480 vervaardigde, *Favole d'Orfeo* van POLIZIANO gezocht worden; offchoon het treurig uitëinde het enige is, wat dit ſtuk met een Treurſpel gemeen heeft. In het begin der zestiende eeuw, en wel bepaaldlyk in het jaar 1502, gaf GALLERTO CARETTO ene *Sophonisba* uit, die den gewonen vorm van het Treurſpel veel nader bykomt, alhoewel zy in vyftien, of nog liever in twintig bedryven verdeeld is. En men kan dus hieruit ligtlyk afleiden, wanneer men in het oog houdt, dat de ſtaat van het Treurſpel het zekerſte kenmerk is, om er den Smaak van een Volk uit te be-

(*) *Diſc. del Teatro italiano*, *Opere*, T. VI. p. 2. —— Zie SULZER's *Allgem. Theorie*, IV. Th. S. 488. der n. Aufl. von 1786, 87.

(†) *Kritiſche Geſchichte des Theaters*, I. Band. S. 347. der Uebers.

Digitized by Google

beoordeelen, in welk een verval dezelve in Italiën, en daardoor in alle die Westersche landstreken, welken de Italianen beschaafd hebben, in vroegere eeuwen moet geweest zyn. Buiten twyfel hadden ook de vorige jaarhonderden, die na de verdeeling des Romeinschen ryks verlopen waren, in het Westen genieën zien fluimeren; want deze storen zich aan gene tyden, maar komen, onafhanglyk van alle uiterlyke omstandigheden, uit de scheppende hand der Natuur te voorschyn, wanneer zy het goedvindt. Doch wat is blote genie zonder verstand? Is zy iets anders dan een vlugge tienjarige knaap, aan wien nog het oordeel van rypere jaren ontbreekt? Beiden — Genie en Verstand — moeten onderling ineénsmelten, — beiden moeten zich met elkander even als ziel en lichaam verënigen, wanneer zy slechts één wezen uitmaken, en dat gene vormen zullen, het welk wy gewoon zyn, onder goeden Smaak te verstaan.

Nu was evenwel, zelfs in de duisterste tyden, de Kunst niet zó geheel het aardryk ontvlugt, als men zich dikwerf voorstelt. En offchoon velen geloven, dat de zógenaamde Kruistogten, die, in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw, naar het heilige land, ter bestryding van de Saracenen gedaan wierden, en waardoor de Westlyke Bewoners van Europa met de Oosterfche voordbrengfelen van lieverlee moesten bekend raken, onder ons de alleréerste aanleiding tot herstelling van den goeden Smaak gegeven hebben; zó bewaren echter anderen met reden, dat de inval, dien de Moren of Saracenen, welke zich uit Arabiën langs de Afrikafche noordlyke kusten verspreid hadden, in Spanjen gedaan hebben, daartoe reeds in het begin der agtste

menschlyke geest met meerder glans in het verhevene der Dichtkunde dan in het Noorden; dat kunnen ons de meesterstukken van OSSIAN leren. Doch het ontbrak toenteryd, en vooral daar, waar de geringe behoeften slechts weinigen van die kunsten en inslellingen, die nodig zyn in een geregelde en beschaafde Maatschappy, had doen uityinden, nog de vereïschte hulpmiddelen, om de vruchten van Genie en Smaak, en de vorderingen, door sommigen gemaakt hadden, in omloop te brengen, en wyd en zyd te verspreiden. En, dit is zelfs zo verre gegaan, dat de Dichtstukken van OSSIAN, de voortreffelyke Zanger van *Fingal*, nu eerst voor omtrent veertig jaren uit den donkeren schuilhoek te voorschyn kwamen, waar zy alleen in het gehengen van enige weetlyke Bergschotten, dien hen door overlevering behouden hadden, sedert jaarhonderden zyn bewaard gebleven. — In Italiën zelf waren DANTE ALIGHIERI, PETRARCA en BOCCACIO alle reeds van de veertiende eeuw beroemde Dichters, die met ongemenen yver aan de herstelling van den Smaak onder hunne landgenoten hebben gearbeid. De eerste van dezelven is de achtenswaardige Schryver van het

ter plaatse aangehaalde Schryvers; en eindelyk het geen LUTEN KATE HS. in zyne 4de, 5de en 6de Redewisseling, in het Iste Deel van de *Aenleiding tot de Kennisse van het verhevene Deel der Nederduitsche Spraake.* Amst. 1723, in 4to. bl. 20–62., over de Verspreiding van Volk en Taal in Europa, gezegd en met eene Landkaart opgehelderd heeft.

Digitized by Google

het *Godlyk Blyſpel*, een zeer vermaard allegoriſch Gedicht, dat evenwel zó min een eigenlyk Blyſpel is, als ene navolging van de gewone Dichtwyzen. Want het is, overëenkomſtig den ſmaak dier tyden, naar een zonderling ontwerp ingericht, waarvan de drie hoofd-onderwerpen ene reis door de hel, het vagevuur en het paradys bevatten, zó dat het Geheel meer naar ene Reisbeſchryving dan naar ene Komedie gelykt (*); ſchoon het evenwel, uit hoofde van het vernuft, de levendige verbeelding, de ſcherpzinnigheid, de menſchenkennis, en vooral wegens de voortreflyke ſchetſen van zeden, hartstogten, deugden en ondeugden, en de, nu eens verhevene, dan weder aandoenlyke en krachtige dichterlyke taal, welke uitſtekende hoedanigheden men alöm in hetzelve ziet doorſtralen, met

(*) Elk dezer onderwerpen wordt in drie-en-dertig zangen verhandeld, welke, met de Inleiding, juist honderd zangen, ieder van 140 tot 150 regels uitmaken. STOLBERG zegt, in zyne *Reis* (Ned. vert. II. D. bl. 77.), van hetzelve ſprekende: „ Toen het voortreflijk dichtſtuk van DANTE in het licht verſcheen, wees het verbaasde volk met vingers op den man, die uit de hel, het vagevuur en den hemel was terug gekomen: zij hielden, naamelijk, de honderd gezangen van zijn *Devina Comedia* niet voor een verdichtſel, maar voor een waare reisbeſchrijving." Voorzeker een allergunſtigst getuigenis voor de voortreflykheid van dit Gedicht! —— Een uitvoeriger bericht en ene korte ſchets van hetzelve is te vinden, onder anderen, in het *N. Alg. Magaz. van Weetenſch., Kunst en Smaak.* I. Deel, N. V. van pl. 785–796., in de IIde Redenvoering *Over het Herleeven der Beſchaafde Letteren in Italie.*

Digitized by Google

met grond de algemene bewondering verdient. Ook is de Italiaansche taal aan alle de drie genoemde Dichters hare zachtheid, levendigheid, welluidendheid en, voor een groot gedeelte, hare krachtvolle uitdrukkingen verschuldigd: en zy hebben dus indedaad in Italiën de loopbaan der beschaafde Letterkunde geopend. —— Dan, de vonken, dien zy opwekten, waren slechts van korten duur; want het ontbrak haar alsnog aan geschikt tonder, om dat helder licht te ontsteken, het welk zy anders werklyk zouden gedaan hebben. Ook waren de Noordsche Volken, die in de Zuidenlyke landen van Europa indrongen, de woestere en onbeschaafdste onder hunne landgenoten; en konden derhalven weinig of niets van het Noordsche vuur in het Zuiden overbrengen: integendeel moesten zy dáár de weinig overgeblevene vonken geheel en al uitblusschen. Daarenboven bestond de Italiaansche Smaak, zelfs in zynen hoogsten bloei, in de nabootzing van de Schoonheden der Ouden; en hoe kon men dezelven met goed gevolg nabootzen, zó lang men niet ten vollen met haar bekend was? — De uitvinding der Drukkunst in de vyftiende eeuw maakte het gemaklyker, om de Geleerdheid over den gehelen Aardbodem te verbreiden. Nu kwamen ook de Grieken uit het Oosten, daar de Aanhangers van MOHAMED hun te magtig begonnen te worden, in ene grote menigte naar Italiën, waar zy onderwys gaven in de fraaie Letteren en Wetenschappen, in de Welsprekendheid en Dichtkunde, en waar zy de modellen van enen zuiveren Smaak, die reeds voor een groot gedeelte, zo niet te enemaal vergeten, ten minsten verácht en miskend waren, wederóm in aanzien bragten. —— Deze beide

de

Digitized by Google

de gewigtige omſtandigheden werkten te gelyker tyd mede tot het bereiken van het zelfde doelwit. En men kan dus met grond zeggen, dat, niettegenſtaande alle de byzondere aanleidingen tot ontwikkeling van het verſtand, die hier en daar reeds aanwezig waren, en ook op enkelen gewerkt hadden, de vyftiende eeuw het eigentlyk jaarhonderd geweest is, waarin de bevalligheden der oude Grieken en Romeinen in letteroefeningen, onderwyzen en ſchryven langzamerhand uit hare ſluimering ontwaakten, en weldra vele leerlingen vonden, die zich begerig toonden, om de voetſtappen van zulke voorvaderen te drukken, — het jaarhonderd derhalven, waarin de beſchaving over het Westlyk Europa eerst algemeen begon aantebreken. En de beſcherming en ondersteuning der Groten, en onder dezen vooral van COSMUS DE MEDICIS, die in het jaar 1464, 66 jaren oud zynde, is geſtorven, en zich als een begunſtiger der Letterkunde met voordeel had doen kennen, en nog meer van zynen doorluchtigen kleinzoon LAURENS, die, in het jaar 1448 geboren, de beoefening der Kunſten en Weetenſchappen niet alleen door zyne ondersteuning, maar tevens, als Wysgeer en Dichter, ook door zyn eigen voorbeeld aanmoedigde, — die zelfs het eerst, in enige van de gewigtigſte takken der Dichtkunde, voorbeelden ter navolging gegeven heeft, en in andere met PETRARCA om den prys kon dingen, — die, op zyne kosten, JAN LASCARIS, POLITIANUS, PIC DE LA MIRANDOLE en anderen van de grootſte Geleerden dier eeuw naar Griekenland zond, om de handſchriften der Ouden uit de vergetenheid optedelven, en daartoe onnoembare ſchatten beſteedde, — en wien gene kos-

kosten te groot ſcheuen, om de echte Geleerdheid te bevorderen, waren oorzaak, dat zy ongehinderd zich verſpreiden kon.

Ook maakte zich de Kardinaal BIBIENA reeds in het jaar 1490 (*), dat is twee jaren vóór de dood van LAURENS DE MEDICIS, door zyne in proſa geſchrevene *Calandra* beroemd, een ſtuk, dat 31 jaren later, te Sienna is gedrukt geworden. — Wel is waar, dat dit regelmatig Blyſpel niet, gelyk men dikwerf beweerde, in de landtaal het oudſte is. Want niet alleen de *Caſſaria* van ARIOSTO is vroeger geſchreven, maar ook de, uit het latyn van RICCI vertaalde, *Catinia* of, gelyk SIGNORELLI haar noemt (†), *Catiſtona* is reeds in 1482 te Trente, en zelfs volgends SIGNORELLI in 1472, — de *Timon* van den *Conte* BOYARDO te Scandiano in 1500, — en de *Floriana*, van eenen ongenoemden Schryver, in 1523 gedrukt, en het eerſte en laatſte zyn, uit den inhoud en de taal te oordelen, ten minſten eene eeuw ouder (§). Ook het eerſte regelmatig Blyſpel, dat men op het Toneel bragt, was de vertaling van de *Menechmen* van PLAUTUS, en deze wierden in het jaar 1486, by eene hoofſche pleg-

(*) VOLTAIRE zegt, dat zulks in het jaar 1482, en dus nog agt jaren vroeger, is voorgevallen. *Melanges Phil., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Geneve, 1771. p. 539. art. Des divers changemens arrivés à l'art tragique.

(†) SIGNORELLI, t. a. pl. I. Band. S. 350.

(§) *Histoire du Theatre Italien par* L. RICCOBONS. ch. IV. p. 31.

Digitized by Google

plegtigheid, te Ferrara gegeven; zo dat men reeds van daar aan kan rekenen, dat de Italianen begonnen zyn, met het vertonen van regelmatige Blyſpelen. Doch niettegenſtaande dit alles was indedaad de Kardinaal BIBIËNA de eerſte, van wien de kunst in dit vak der Dramaturgie aanmerklyke verbeteringen ontving (*), die door vele Dichters van het zestiende jaarhonderd, als ARIOSTO, ARETINO, CECCHI, DELLA PORTA en anderen, tot ene nog grotere volmaaktheid gebragt zyn. —— Paus LEO DE TIENDE en de Vorſten uit den huize MEDICIS, waarvan hy afſtamde, waren, benevens andere voorname lieden, in deze eeuw, zo wel als in de vorige, zó onvermoeid werkzaam, om de beoefening der Kunſten en Wetenſchappen, op alle mooglyke wyzen, onder hunne landgenoten aantemoedigen, dat men met grond, van dat ogenblik aan, het begin van een nieuw tydvak in de Geſchiedenis der Geleerdheid rekent, en de herſtelling van den goeden Smaak in Europa aan LEO den X en de overige MEDICIS (†); doch aan niemand met zó veel recht als aan den vader van LEO, — wiens voetſtappen deze laatſte ſlechts volgde, — aan LAURENS DE MEDICIS toegeſchryft (§). — Ja, het was ook deze zelfde zes-

(*) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 235.

(†) HERDER, in zyne Prysverhandeling over de *Oorzaken van den vervallen Smaak*. t. a. pl. bl. 206.

(§) Hoeveel deel deze beroemde Florentyn, LAURENS DE MEDICIS, nog oneindig groter dan zyn zoon Paus LEO X., en wien met recht de eertytels van den *Groten*, den *Vader der Let-*

Digitized by Google

zestiende eeuw, waarin TORQUATO TASSO *het verloste Jerusalem* schreef, — het uitmuntendst Heldendicht, het geen, na de *Aeneade* van VIRGILIUS, immer uit Italiaansche grond voordkwam, — en de zelfde eeuw, waarin te gelyk vele anderen in de oude Welsprekendheid of Dichtkunde hebben uitgemunt. Onder dezen bloeide ten dien tyde de vermaarde Dichter TRISSIANO of TRISSINO, Schryver van de *Sofonisba*, die Paus LEO X. te Rome vertonen liet; en welke het eerste regelmatig Treurspel was, dat, na zó vele eeuwen van bar-

Letterkunde en den *Mecenas zyner eeuw* gegeven zyn, aan de herleving der Kunsten en Wetenschappen heeft gehad, — van hoeveel invloed zyn eigen luisterryk voorbeeld en dat zyner achtenswaardige Vóórouderen, benevens de aankomst der gevlugte Grieken in Italiën, en de uitvinding der Drukkunst, op het verdryven der nevelen van barbaarschheid en onkunde geweest zyn, —— en in welke feden eindelyk alle deze verschillende omstandigheden samenwerkten, om den goeden Smaak in Europa weder optewekken, heeft de beroemde Engelsche Schryver WILLIAM ROSCOE op de voortreflykste wyze aangetoond, in een uitmuntend werk, met het welk ieder, die ene nauwkeurige en volledige Geschiedenis van de herstelling der Letterkunde in Italiën begeert, voornaamlyk dient te raadplegen, en waar van onlangs ene Fransche Vertaling, onder dezen tytel, is in het licht gekomen: VIE *de* LAURENT *de Médicis, surnommé le Magnifique, traduite de l'anglais de* WILLIAM ROSCOE, *sur la seconde édition; par* FRANÇOIS THUROT, 2 vol. *in-8vo.* Paris, chez Baudouin. — Vergel. hiermede *N. Alg. Magazyn van Wetenschap, Kunst en Smaak.* I. D. N. IV. bl 609-628. over *de Verdiensten van den Huize de Medicis in de Natuurkunde.* (*Uit het Hoogd.*)

Digitized by Google

barbaarschheid en wanſmaak, in Europa weder het licht zag. —— Zelfs wierd de Dramatieke Dichtkunde met eene geheel nieuwe ſoort van Toneelſtukken verrykt. Want de *Opera* of het *Zangſpel*, dat onder die gedaante aan de Ouden was onbekend gebleven, ſchoon de Muzick, waarmee hunne Treurſpelen vergezeld gingen (*), en de afwis-

(*) Zie hier vóór, bl. 105, 106. —— In de Griekſche Treurſpelen wierd de Samenſpraak reeds, even als in de Opera het Recitatif, naar de uitdrukkingen der Muziek gedeclameerd, en de lieriſche plaatſen, de koren naamlyk, wierden regelmatig in dezelven gezongen. Vergel. de *Reize van* ANACH. VII. D. LXX. Hoofdſt. bl. 273—275.; SULZER, *Allg. Theorie*, III. Th. S. 478. der n. Aufl. art. Oper; Opera; en BLAIR, *Leſſen over de Redek. en fraaie Wetenſch.* I. D. VII. Les. bl. 171—176, welke laatſte de reden daarvan opgeeft; doch vooral de *Reflexions ſur la Poëſie et Peinture*, Tom. III. ch. I.-XI., van den beroemden Abt DU BOS, welke de eerſte geweest is, die getracht heeft, in het brede en op eene zeer geleerde wyze, te betogen, dat de Samenſpraak by de Toneelvertoningen der Grieken en Romeinen hare eigene ſoort van Melodie had, welke op noten kon geſteld worden. —— Hoewel my dit voortreflyk werk, dat, onder dezen tytel: *Oordeelkundige Aanmerkingen over de Poëzy en Schilderkunst, uit het Fransch van den Heere* DU BOS, *door* PHILIP ZWEERTS, Amſt. 1753., beſtaande in drie delen in 8vo., in het Nederduitsch vertaald is, reeds lang by name is bekend geweest, is my echter hetzelve, eerſt onder het afdrukken van deze myne Verhandeling, en dus niet tydig genoeg, onder het oog gekomen, om er in dezelve enig gebruik van te kunnen maken, gelyk ik nu, doch te laat, gezien heb, dat ik, by meer dan éne gelegenheid, met groot voordeel had kunnen doen. Er blyft my thans der-

Digitized by Google

wisseling der bedryven met hunne Koorgezangen daarmede veel overeënkomst gehad hebben, wierd in het begin der schone eeuw van TRISSINO, of nog liever op het einde van het vyftiende jaarhonderd (*), in Italiën uitgevonden; en zelfs heden heeft het zyne dichterlyke zo wel als toonkunstige vorming aan dezen milden hemel nog voornaamlyk te danken. Indedaad kan hetzelve, in zekeren zin, het grootste en aandoenlykste van alle Schouwspelen genoemd worden, wyl alle Schone Kunsten zich daarin verënigen, en de Dicht-, Toon-, Schilder- en Bouwkunst zich onderling, als het ware, den voorrang betwisten, om het grootste belang en de edelste en minzaamste gevoelens te verwekken, zo dat, volgends de beschryving van VOLTAIRE, de Opera een Schouwspel is,

Où les beaux vers, la Danse, la Muſique,
L'art de tromper les yeux par les couleurs,
L'art

derhalven niets anders over, dan dat ik myne Lezers ten sterksten aanbevele, dat zy zelve het met myne Verhandeling gelieven te vergelyken.

(*) ESCHENBURG, t. a. pl. S. 258, — SULZER, *Allg. Theorie.* III. Th. Art. Oper; Opera. —— Ook zyn in dit uitmuntend werk van SULZER vele aanmerkenswaardige berichten, aangaande den oorsprong en voordgang van de Opera, en de verschillende veranderingen, welken zy van tyd tot tyd ondergaan heeft; III. Th. S. 478; 479; S. 489—491. en S. 492—496. der 2. Aufl. von 1787., te vinden.

Digitized by Google

L'art plus heureux de ſéduire les cœurs,
De cent plaiſirs font un plaiſir unique. (*)

Daar ik echter veronderſtellen moet, dat een ieder, die de Zedenlyke nuttigheid van Treur- en Blyſpelen toeſtemt, gene mindere verdienſten aan de Opera zal toeëigenen, om dat alle deze Schouwſpelen toch één en het zelfde hoofddoel hebben, en het enig onderſcheid der Opera van de beide eerſten alleen dient, om er dat doelwit des te beter door te bereiken; zo heb ik my ook met de beſchouwing van het laatstgenoemde in deze Verhandeling niet afzonderlyk willen ophouden (†). Had

(*) VOLTAIRE, *Poëſies Mêlées, &c.* Tome I. Geneve. 1774. pag. 86. art. *Le Mondain.* —— en aangeh. by ESCHENBURG, S. 253.

(†) Tot nog toe is echter het getal der Opera's, van welken men kan zeggen, dat zy tevens met het aangename het nuttige verënigen, uitermate gering. Over het algemeen moeten de gene, die voorhanden zyn, in verdienſten verre beneden de Treur- en Blyſpelen gerekend worden. De meeste derzelven verwekken ſlechts een vlugtig en bloot zintuiglyk vermaak, voor het grootſte gedeelte alléén door de bekoorlykheden der Muziek veröorzaakt, zonder dat er verder enig doeleinde mede bereikt wordt. Niet dat de Opera, uit haren aart, minder nut dan het Treur- en Blyſpel zoude kunnen te weeg brengen: integendeel, gelyk ik in den text gezegd heb, moet het zelfde oogmerk veel beter door haar, dan door andere Toneelſpelen, te bereiken zyn; dewyl zy van de zelfde middelen, van welken zich deze bedienen, —— de handeling en de zinlyke voorſtelling naamlyk, —— insgelyks kan gebruik maken, en de Zang-

en

Had ik het gewild; zo zou ik ook bepaaldlyk den invloed der Toonkunde op de beſcha-

en Toonkunst haar dan nog daarenboven, met haren veel vermogenden invloed, ten dienſte ſtaan. —— Dan, even gelyk de Lichaamlyke Schoonheden van een, voor het oog allerbekoorlykst, Meisje dikwerf oorzaak zyn, dat zy de meer verhevene Talenten, dien de natuur aan hare zachte ziel heeft ingedrukt, te enemaal verwaarloost; even zó is ook de grote overvloed van uiterlyke verſierſelen en aantreklykheden, waarmede de Opera, om te bevallen, zich naar verkiezing kan optooiën, en inzonderheid de toverkracht der Muziek, welke alléén genoeg is, om haar behaaglyk te maken, de reden, dat door de Dichters en Zangers op de meer wezenlyke hoedanigheden dezer Schouwſpelen te weinig gelet, — het doel, het welk door den invloed der Muziek, die bloot als middel behoorde te dienen, te gemaklyker moest bereikt worden, geheel uit het oog verloren, —— en dus de ware beſtemming van deze ſoort van Toneelvertoningen jammerlyk verönächtzaamd wordt. —— Meesttyds zal men daarom bevinden, dat in ene Opera de Zang en de Muziek, die hem ondersteunt, met de uiterlyke sieraden, welke, om het gezigt te betoveren, gebruikt worden, *alles* moeten afdoen; en dat, indien men het vermaak, het geen uit deze verlustigingen ontſtaat, die altoos aan een hoger en nuttiger eind-oogmerk ondergeſchikt en dienstbaar moesten zyn, konde wegnemen, er niets meer van den indruk der gehele vertoning zonde overblyven. De versjes, die in de Opera's gezongen worden, zyn, over het algemeen genomen, niets minder dan ſchoone ſtukken zelve zyn meestendeels of onzedenlyk, of laf; of nietsbeduidend, of geheel zonder éénheid en ſamenhang: en echter kan de Opera eerst gezegd worden, aan hare beſtemming te beandwoorden wanneer zy, bloot als Toneelſtuk beſchouwd, aan alle de vereischten van een *goed* To-

Digitized by Google

ſchaving der Zeden hebben moeten aanwyzen, en aan dien gunſtigen invloed twyfelt toch nie-

neelſpel voldoet, en daarenboven van lieve, treffende en zedenlyke Zangſtukken voorzien is. Ook moet, by de opgenoemde gebreken der meeſte Opera's, dit gebrek niet vergeten worden, dat men gemeenlyk in dezelven, door de Muziek, zelden veel van de woorden, die gezongen worden, verſtaat; te meer, dewyl men zich, in het zingen, niet genoeg op verſtaanbaarheid toelegt: daar het echter zeker is, dat zelfs in een *goed* Zangſpel, wanneer het in de uitvoering enig nut doen, en den verëischten indruk maken zal, de Gezangen niet alleen door ene betoverende, maar ook door ene verſtaanbare ſtem moeten gezongen, en door Muziek vergezeld worden, die, met het onderwerp van den Zang overëenkomende, de ſchoonſte harmonie kan veröorzaken. —— *Zang* en *Muziek* zyn, wel is waar, het eigenlyk karakter der Opera, door het welk zy, als ene byzondere ſoort van Toneelvertoningen, zich van het Treur- en Blyſpel onderſcheiden moet: doch daarin beſtaat niet het geheel Wezen derzelve. *Zang* en *Muziek* zyn ſlechts één van hare verëischten, en de enige eigenſchap, waardoor zy, in ſoort, van de overige Toneelvertoningen verſchilt; doch buiten deze, moet zy ook andere eigenſchappen bezitten, waardoor zy in geſlacht met dezelven overëenkomt. Zy moet meer doen, dan alléén, door de ſchone Harmonie der tonen en ſtemmen, aan het oor behagen, en blote zinlyke gewaarwordingen voordbrengen. De indrukken, dien zy aan de ziel mededeelt, moeten véél meer ten oogmerk hebben, dan haar alléén een voorbygaand vermaak te doen deelachtig worden. Zy moeten, even als, by de vertoning van het Treurſpel, de Vrees en het Medelyden, (in welken te veröorzaken het onderſcheidend karakter van dit ſtuk gelegen is,) aan een hoger en waardiger doel ondergeſchikt wezen, en alle

werk

Digitized by Google

niemand (*). Zonder dus verder een woord meer van de Opera te ſpreken, keer ik tot de beſchouwing

werkzaam zyn en alleen daartoe dienen, om hetzelve te beter te bereiken. Want hoe zeer de Opera van het Treur- en Blyſpel onderſcheiden is, is en blyft zy echter altoos, volgends haren aart, een *Toneelſtuk:* en moet dus ook altoos de Nabootzing van ene belangryke Handeling ten onderwerp hebben, en door die Handeling zelve genoegzamen indruk kunnen maken. De werking van den Zang en de Muziek mag en kan dezen indruk verhogen; maar zy mag hem niet verminderen. Tusſchen alle de byzondere deelen der Opera, daarenboven, moet ene overëenkomst, enen volſtrekten ſamenhang en ene zekere éénheid plaats vinden, Zy moet niet alléén door den Dichter in acht genomen zyn; maar ook de Zangers moeten het ſtuk zódanig uitvoeren, dat men in ſtaat is, dezelve onder het ſpelen gewaar te worden. Zonder dat hier aan voldaan wordt, is niet alleen de Opera van gene nuttigheid van enig aanbelang, en als Toneelſpel zonder énige verdienſten, maar ook; onäangezien de voortreflykheid van ieder deel, als men het in het afgetrokkene beſchouwt, veel minder ſchoon, dan ene Opera, ingevolge hare natuur, werklyk wezen kan. — Wat de Muziek zelve aanbelangt, de meeste Opera's zyn daarin verre beneden die der Italianen, en dus ook in dat opzigt voor grote verbeteringen vatbaar: ROUSSEAU heeft, in den 48ſten Brief de la Ire Partie de *Julie* ou de la *Nouvelle Héloïſe*, daarover enige aanmerkingen gemaakt, welken men hierby kan nalezen. Men zie de *Collection complete des Oeuvres de* J. J. ROUSSEAU. Tom. III. à Geneve 1782. in 8°. p. 216—225.

(*) Men zie MONTESQUIEU, *De l'Eſprit des Loix.* Liv. IV. ch. VIII. in fin.; CICERO, *de Legibus.* L. II. c. 15.; ROUSSEAU dans la *Julie.* Ire. Part. Lettr. 48. MOSES MENDELSZOON, 11ter Brief *über die Empfindungen*, in zyne *Philoſ. Schr.* I. Th. Berl. 1777. S. 84, 85. en Anm. (l.) S.

Digitized by Google

wing van den Smaak in Italiën weder. — Nog ſteeds gedurende de eerſte helft der vorige eeuw hield

155—158; *M. l'Abbé* MILLOT, *Elémens d'Hiſtoire Générale*, Tom. I. de l'Hiſt. ancienne. à Leide, 1776. p. 352, 353. Liv. V. ch. I. §. II. de l'Hiſt. Grecque; en ROBERTSON, *Geſch. van Oud Griekenland.* I. D. bl. 126. —— Ja, SOCRATES ſchaamde zich het behandelen der Speeltuigen niet, ſchoon hy reeds enen hogen ouderdom bereikt had. In den beroemden THEMISTOCLES wierd het voor een gebrek gehouden, dat hy niet op de Lier kon ſpelen. En PLATO, de ernſtigſte Wysgeer der Oudheid, oordeelde het *Danſen* en de *Toonkunst* van zo veel aanbelang, dat hy, in zyn Boek der Wetten, zich alle moeite geeft, om daarvoor behoorlyke regelen vaſtteſtellen. *De Leg.* L. II. conf. PLATO, *de Rep.* L. IV. —— Vele Griekſche Volken hebben ook werklyk ondervonden, van welk gewigt de Muziek is in de Opvoeding der Jeugd, en wat zy vermag om de gemoederen te vormen. Ook de oude Kelten hebben zich ten dien einde met vrucht van haar bediend (SULZER, *Allg. Theorie.* III. Th. art. Lied.) POLYBIUS merkt zelfs aan, dat de Muziek in het byzonder voor de Arkadiërs zo nodig was, dat Cynethe, ene van hunne Steden, die haar had verönachtzaamd, tot buitenſporigheden van wreedheid en onmenschlykheid overſloeg, waarvan weinig voorbeelden in de Geſchiedenis te vinden zyn. En PLUTARCHUS ſtelt, in navolging der beroemdſte Wysgeeren, de Toonkunst als een verwonderenswaardig middel voor, om de driften te doen bedaren, en het verſtand en hart te beſtieren. —— Men vergelyke hiermede verder de Aanmerkingen over de Cantate, in de *Mengelingen van Proza en Poëzy.* (door HIERONYMUS VAN ALPHEN.) I. D. te Utrecht, 1783. in 8vo. bl. 178—189 en 200—203; doch inzonderheid SULZER, *Allg. Theor.* III. Th. art. *Lied* und *Muſik*, vooral het laatſte, waar

hield men deze landſtreek voor het vaderland en den zetel der Kunſten, alhoewel de Wetenſchappen

waarin de oorſprong, het wezen, de bedoeling en het vermogen der Toonkunst, op ene wysgerige en ſcherpzinnige wyze, met het ſchrander oog van een diepdenkenden man, allervoortreflykst onderzocht wordt; en eindelyk A. H. NIEMEIER, *Ueber Dichtkunst und Muſick in Verbindung mit der Religion*, geplaatst voor zyne *Gedichte*, en vertaald in het *Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet*, *uitg. door* G. BRENDER *à* BRANDIS. I. D. bl. 201—251. „Ik heb alles nog niet genoemd wat ik noemen kan, — zegt deze laatſte onder anderen, — en evenwel moet ik klagen, dat wy nog te weinig Dichtkunst en Muziek met den Godsdienst vereenigen; . . . . . De Godsdienst met de Dichtkunst en de Muziek te vereenigen, is zo veel, als de allerſterkſte, allerwerkzaamſte kracht onzer ziele, de waardigſte en edelſte richting te geeven die zy kan verkrygen . . . . . zo veel, als van de waardigſte onderwerpen, in eene ſpraake te ſpreeken, die voor elk oor het verſtaanbaarſte, en voor ieder hart het meest overweldigende is . . . . . zo veel, als het harte de belangrykſte waarheden en aandoeningen op eene wyze te leeren, door welke hunne indrukſelen byna onuitwisbaar worden." T. a. pl. bl. 202, 203, 205, 206. —— Van daar dan, dat MARTINET zelfs wilde, (in zyne *Historie der Waereld*, II. D. Amſt. 1781. bl. 35, 36.) dat in elke Stad ene openbare plaats, voor menſchen van allerlei rang, zou geöpend worden, waar, op 's Lands kosten, ten minſten één- of tweemaal 's weeks, door bekwame Zangers, ondersteund door Muziek inſtrumenten, ſtichtlyke Liederen gezongen wierden ter bevordering van Deugd en Godsdienst. Hy hield zich overtuigd, dat zulke nuttige vermaken op de Zeden van het Gemeen enen groten invloed zouden hebben, en door dezelven het

Digitized by Google

pen, en vooral de Wysgeerte, door Kerklyk gezag, dat de vryheid van denken en ſchryven in dezelven

hart zo wel als het verſtand ongevoelig moest verbeterd worden. Zo zegt hy, ſprekende van de Lierzangen van ORPHEUS, waardoor deze beroemde Thraciër de woeste Grieken, die in bosſchen en holen rondzworven en tot roven en moorden genegen waren, tot redenlyke en brave menſchen maakte: „ zyne Dichtkonst en Muziek deeden „ ooren en harten luisteren. Wat hy anders niet zou heb„ ben kunnen doen, verrigtte hy door deeze twee edele „ Konſten. Eenen onweêrſtaanbaaren toegang kreeg hy „ dus tot derzelver harten, en hy hervormde deeze onge„ lukkigen, die veel eer Beesten ſcheenen, alleen door die „ twee middelen, tot Menſchen." bl. 30. — En ſchoon nu MARTINET van mening is, dat Zedenlyke Gezangen, wanneer men dezelven op die wyze bewerkte en uitvoerde, welke hy op bl. 35 en 36 breder opgeeft, nuttiger zouden zyn dan Toneelſpelen; zo was hy echter te verlicht, om den Schouwburg, op enen ſtelligen toon, als nutloos te veröordélen. En voorzeker! de bedenkingen, die hy op bl. 34 en 35 tegen denzelven, enkel problematiek, oppert, zonder dat hy over haar gegrondheid beſlisſen wil, kunnen alléén op den onvolmaakten ſtaat van het Toneel worden toegepast. Ook zie ik hoegenaamd gene reden, waarom, indien er Gezangen kunnen zyn, die door allerlei ſoorten van menſchen met nut gehoord worden, het onmooglyk zou wezen, door Toneelſtukken, op Aanſchouwers, ſchoon van ene verſchillende gemoedsgeſteltenis, evenwel den zelfden voordéligen indruk te weeg te brengen. Immers, als men de onderwerpen, die MARTINET, tot bevordering van ware Deugd en ter verlieving op den ſchonen Godsdienst, wilde bezongen hebben, bovendien volgends de regelen der Dramaturgie bewerkt; dan worden de ſtichtlyke Liederen in verhevene en niet min ſtichtlyke Opera's, en

de

Digitized by Google

ven verboden en den beroemden GALILEI, zelfs in enen zeventigjarigen ouderdom, tot het afzweren van Natuurkunſtige ſtellingen gedwongen had, geheel waren onderdrukt geworden. By het einde dier eeuw moesten echter de Italianen ook in de Kun-

de blote Verhalen in daadlyke Voorſtellingen veränderd. En het is bygevolg niet anders mooglyk, of ook de invloed dier Opera's moet groter zyn, dewyl zich in dezelven met het Gezang te gelyker tyd de werklyke Vertoning verënigt. De onderwerpen blyven dus de zelfde, maar worden er zó veel te zinlyker door, en MARTINET zelf bekend, bl. 30.: „ dat, indien de Dichtkonst daarin beſtaat, dat zy allerleie „ zaaken, hoe ook genoemd, op eene levendige en treffende wyze, zo weet voor te ſtellen, dat wy dezelven „ waarlyk meenen te zien en te hooren; indien zy ons die „ oneindig ſchooner en merkwaardiger, dan anders, doet „ voorkomen; dat wy, alsdan daardoor ſterker geroerd, „ en tot ongewoone gedachten geleid worden." De zelfde redenen, derhalven, die voor de Dichterlyke en Muzikale behandeling van nuttige onderwerpen pleiten, gelden ook voor de Toneelkunſtige Voorſtelling. —— Verder is het de onbepaalde hoogachting, voor de nagedachtenis van enen in vele opzigten alzins groten en voor geheel Neêrland door zyne Schriften nuttigen Man, die my byzondere aanmerkingen doet onderdrukken, welken ik anders, over zekere op bl. 35. voorkomende plaats, hier nog met grond had kunnen byvoegen. GELLERT zelf ſchaamde zich niet, om ook by het lezen van *Clariſſa* en *Grandiſon*, onder het gevoel ener aangename weemoedigheid, tranen te ſtorten, en RICHARDSON's aandenken voor deze tranen, zelfs in tegenwoordigheid van alle zyne Toehoorderen, te zegenen. Men zie GELLERT's *Zedek. Leſſen*, vert. door J. LUBLINK, *den Jongen*. bl. 265.

Digitized by Google

Kunſten, alléén de Toonkunst misſchien uitgezonderd, aan de Franſchen, ter dele den voorrang, ten dele, ten minſten, de meer algemene toejuiching in Europa overlaten. En desniettegenſtaande hebben zy zelfs nog in onze eeuw, onder anderen, enen METASTASIO, eigenlyk TRAPASSO, die benevens APOSTOLO ZENO hun beste en beroemdſte Opera-Dichter geweest is, enen WILLI — zo wel groot in het Treur- als Blyſpel, — en enen KAREL GOLDONI gehad. Ja, deze laatſte, een Venetiaan van onzen tyd, heeft in zyne talryke Blyſpelen de wereld en de menſchen zó natuurlyk, nauwkeurig en leerzaam afgebeeld, dat hy werklyk den Smaak der Italianen, in dit vak der Dichtkunst, nog verbeterd heeft.

Italiën was derhalven het vruchtbaar gewest, waarin de Wetenſchappen en Kunſten, na dat zy gedurende enige eeuwen alöm onderdrukt waren geweest, voor het eerst het hoofd weder opſtaken, en waar dus, ſchoon niet de eerſte, echter de voornaamſte zaden zyn geſtrooid, uit welken naderhand de geest der beſchaving, door geheel Europa, moest ontluiken. — Van daar dan ook de latere dagtekening der herſtelling van den goeden Smaak in meest alle de andere landſtreken. —

b.) In Frankryk begon de ware Geleerdheid eerst langzamerhand ingevoerd te worden onder de regering van FRANS DEN EERSTEN, in het begin der zestiende eeuw. De Franſchen noemden hem den Vader der Wetenſchappen, en hy had dezen eernaam werklyk verdiend. De taal van dit Volk echter bleef nog ruw en onwelluidend, en de edeler Smaak kon tot de Welſprekendheid en Dichtkunst

Digitized by Google

kun nog niet doordringen, welken men daaren-boven liever in het Latyn dan in het Fransch beoefende. Wel is waar, dat de ſcherpzinnige RABELAIS zich, door een zekeren, over de dwaasheden zyner tyden, met geestigen ſcherts geſchreven, Roman, zeer veel toejuiching verwierf; doch zyne aartigheden zyn menigwerf zó onbeſchaafd, als zyne taal zelve. De geestige CLEMENT MAROT, Kamerdienaar van den vóórnoemden Koning, was de eerſte, die de ruwheid der Franſche taal enigzins verzachtede, en in dezelve min of meer draaglyk gedicht heeft. Zyne verſen zyn aangenaam, gemaklyk en naïf geſchreven, doch laten op vele plaatſen ene grote ongebondenheid doorſtralen. Hy ſtierf te Turin in het jaar 1544, na omtrent eenen vyftig-jarigen ouderdom bereikt te hebben. — Zes jaren vóór zyne dood wierd MICHAEL DE MONTAGNE geboren. Deze man, dien wy nog heden in den Schryver der *Eſſais* hoogachten, bediende zich in zyne menschkundige en wysgerige Schriften, dien hy ter verbetering zyner medeburgeren met veel ſchranderheid ontworp, van ene zó kunstloze, ſterke, gemeenzame, levendige en te gelyk vry zuivere uitdrukking, dat de Taal zo wel als de Welſprekendheid hem zeer veel is verſchuldigd. En evenwel bleven ene zachte, beſchaafde, vloeibare en welluidende Taal, een zuivere Smaak, en een bevallig Vernuft, over het algemeen, in de oorſpronglyke Franſche werken van dezen tyd, nog zeer grote zeldzaamheden.

Het was eigenlyk eerst onder de regering van LODEWYK DEN VEERTIENDEN, waarvan de Franſche Geſchiedenis het begin van haar zesde tydvak rekent, dat de fraaië Kunſten en Wetenſchappen, in

in dat Ryk, tot haren vollen bloei geraakten, en men, met grond, kan zeggen, dat de Franſchen een Toneel hadden (*). — Wel is waar, dat PIERRE CORNEILLE reeds ten tyde, toen LODEWYK DE DERTIENDE het bewind in handen had, zich door zyne Treurſpelen had beroemd gemaakt; doch de kwalyk geplaatſte yverzucht van RICHELIEU was onophoudenlyk werkzaam, om dien verdienſtlyken man te onderdrukken. En men weet, dat, onder de Franſchen, CORNEILLE de eerſte geweest is, welken men enen eigenlyken Dramatieken Dichter kan noemen, en die daarom als de Vader en Grondlegger van hun Toneel moet beſchouwd worden. Want de ongerymde Schouwſpelen, die, vóór den tyd van CORNEILLE, alle Tonelen overſtroomden, konden in waarheid den veel beteekenenden naam van Toneelſpelen niet dragen. Zy waren, even als de ſtukken van het Spaanſche Toneel, de onregelmatigſte mengſels van heldhaftige redenen, ernſtige, dikwyls zeer vreemde en onverwachte, voorvallen, oorlogen en gevechten, met zeer veel boert en grappen doorvlochten (†); waar-

(*) Men leze over dit tydperk de aangehaalde Prysverhandeling van HERDER, bl. 212—216. loc. cit., waar hetzelve het vierde tydperk van den goeden Smaak is.

(†) BLAIR, t. 2. pl. III. D. bl. 412. —— Vergel. RAMLERS BATTEUX. II. Bd. S. 343. —— Een ieder, die meer van de Letterkundige Geſchiedenis van het Spaansch Toneel wil weten, durven wy ook N°. LX—LXX. van de *Hamburgiſche Dramaturgie*, naderhand te ſamen uitgegeven in de *Analekten für die Litteratur*. *Von* GOTTHOLD EPHRAIM LESSING. IV. Th. (Bern und Leipz. 1786. S. 42—102.)

Digitized by Google

waarin men zó veel handelingen bragt, als men begeerde, die tusschen het eerste en laatste Bedryf een tydvak van twintig en meer jaren, ja, het gehele leven van enen mensch verónderstelden; — waarin men, om de vyf Bedryven te vervullen, gelyk de geleerde LE BOSSU (*) zegt, even zó veel verschillende daden van enen Held nam, welke gene andere verbindnis met elkander hadden, dan dat zy door den eigen man waren uitgevoerd; — Toneelspelen, waarin Engelen en Goden, Deugden en Ondeugden, Geestlyk en Wereldlyk, Kristenlyke Godsdienst en Heidensche Verdichtsels, Treurige en Boertige Voorstellingen, grove Kluchten en fyne Spelingen van het vernuft, en allerlei Tonen en Schryfwyzen, zonder den minsten Smaak, als in enen chaos, onder elkander ver-

102.), ter lezing aanbevelen. De beroemde LESSING heeft daar tér plaatse van een Spaansch Toneelstuk, dat tot tytel heeft: *Sterven voor zyne Meesteres* (*Dar la vida por su Dama, el Condo de Sex; de un Ingenio de esta Corte.*), en het welk, schoon de stof uit de Engelsche Geschiedenis genomen en de Graaf VAN ESSEX de Hoofdpersoon is, wegens de wyze van behandeling, onder een der oorspronglykste Spaansche stukken verdient geteld te worden, ene regelmatige ontleding en zeer uitvoerige beschryving gegeven, en er velen van zyne oordeelkundige Aanmerkingen bygevoegd. Ook is hy daardoor een van de eersten geweest, door welken zyne landgenoten de Letterkundige waarde van de Spaansche Toneeldichtkunde, van welken men over het algemeen zó weinig weet, van naderby hebben leren kennen.

(*) In zyn *Traité du Poëme Epique.*

Digitized by Google

verward waren; — Toneelſpelen, waarvan het eerſte Bedryf in Europa, het twede dikwerf in Aſia, en het derde in Afrika geſpeeld wierd; — met één woord, derhalven, wanſchapene ſtukken voor het Toneel, vol met romaneske en buitenſporige dingen, die zich aan de Toneelwetten in het minst niet onderworpen; zo dat zelfs de Dramatieke Gedichten van den groten SCHAKESPEARE nog zeer regelmatige Gehelen zyn, als men hen met dezen vergelykt (*). — Van zulke ge-

(*) En aan welke onregelmatigheid evenwel, vooral ten aanzien der Eenheid van Tyd en Plaats, heeft SCHAKESPEARE zich niet ſchuldig gemaakt? — Onregelmatigheid, die wy hem, om de menigvuldige ſchoonheden alléén, dien zyne Toneelſpelen in vele andere opzigten hebben, vergeven kunnen. „ In dem Luſtſpiele, das *Wintermährchen*," — zegt de Hoogduitſche Vertaler van *Wilhelm Schakspears Schauſpiele*. N. verb. Aufl. III. Band. Mannh. 1783. S. 341. in den *Kritiſchen Anhang zum Dritten Bande des Deutſchen Schakespear*. Ueber den Kaufmann von Venedig. — „ In dem Luſtſpiele, das *Wintermährchen*, „ läszt er den Verlauf ſeiner Handlung auf einmal über „ einen Zwiſchenraum von ſechszehn jahren hinweg rücken; vielleicht die gröszte Freyheit dieſer Art, die ſich „ jemals ein dramatiſcher Dichter erlaubt hat, und die auch „ ihm ſelbſt ſo auffallend war, dasz er die zeit, als eine „ Perſon auftreten, und ſich wegen dieſes Uebelſtandes „ entſchuldigen liesz. Von ſeiner willkührlichen Veränderung des Orts giebt jedes ſeiner Stücke öftere Beyſpiele; er wagte ſie ſelbſt da, wo ſonſt die Entlegenheit „ der beyden Oerter, und die Unwahrſcheinlichkeit, dasz „ die handelnden Perſonen ſich ſo ſchnell von dem einen „ zum andern begeben konnten, einen mehr auf Regel-

„ mä-

Digitized by Google

gedrochtlyke voordbrengſels ener blinde zinlykheid vindt men in den *Ulyſſus van Ithaca*, een Blyſpel van den vermaarden HOLBERG, nog ene proef, waaruit men den verbasterden Smaak dier tyden leert kennen, die, op ene zeer geestige wyze, door hem in hetzelve wordt ten toon geſteld. — De Dichters JODELLE, GARNIER en HARDI, die in vroegeren tyd zógenaamde Treurſpelen voor het Franſche Toneel ſchreven, wisten niets meer, dan dat de Kunst beſtond, en vermoedden nauwlyks, dat zy zich van vaste regels bediende. MAIRET, die, in 1607 geboren, het eerst den zógenaamden regel der drie Eénheden in Frankryk invoerde (*) en, onder vele andere Toneelſtukken, ene *Sofonisba*, in navolging van den Italiaanſchen TRISSINO, ſchreef, waaraan CORNEILLE zelf den grootſten lof

„ mäszigkeit bedachten Dichter vom Gebrauche dieſer „ Freyheit abgehalten hätte. Ueber beydes ist er indesz „ leicht zu rechtfertigen; und für beydes halten uns die „ groszen Meisterzüge ſeines Genies in der übrigen Be„ handlung ſeiner Subjecte ſchadlos."

(*) Zie VOLTAIRE's *diſſert. ſur la Tragédie ancienne et moderne*, Introd. — en het art. *Des divers changemens arrivés à l'art tragique*, te vinden in de *Mel. Phil., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Geneve. 1771. p. 534 – 545. *La Sophonisbe* — zegt hy, p. 540. — „ *Cette piéce de* Mairet *eſt la premiére que nous ayons, dans laquelle les trois unités ne ſoient point violées; elle ſervit de modèle à la plûpart des tragédies qu'on donna depuis. Elle fut jouée en* 1629,..... Mairet *ouvrit donc la véritable carriére où* Rotrou *entra, & celui-ci alla plus loin que ſon maitre.*"

Digitized by Google

lof heeft gegeven (*), — doch vooral ROTROU, dien deze laatſte gewoon was, *zynen Vader in het Treurſpel* te noemen, waren werkzaam, om de verwarring te verminderen. Het was echter voor den ſcheppenden geest van enen CORNEILLE bewaard gebleven, om eindelyk alle nevelen in eens te doen opklaren, en aan de dingen hunne rechte plaats aantewyzen. Hy was het, gelyk BATTEUX zich uitdrukt (†), die het doelwit der Kunst met nauwkeurigheid beſtemde: Hy toonde aan zyne Natie door leſſen, en nog meer door voorbeelden, welke voorwerpen men verkiezen, en hoedanig men ze vóórſtellen moest; hoe men een onderwerp ontwikkelen en verdéelen moest; hoe men zyne delen verénigen, hun ſamenſtemming geven, hen trapswyze verhógen moest, naar het belang en naar het oogmerk van het ſtuk (§); hoe men

(*) In het *Examen de Sophonisbe*, te vinden achter CORNEILLE's Tragedie van dien naam.

(†) RAMLERS BATTEUX. II. Bd. S. 344.

(§) „ *C'est lui*" — zegt de Paryſche Hoogleeraar LAHARPE, van CORNEILLE ſprekende, in zyn *Lycée, ou Cours de littérature ancienne & moderne*, die hy onlangs heeft uitgegeven, een der voortreflykſte werken van den menſchlyken geest, en het welk men vooral over de Geſchiedenis van de Franſche Letterkunde moet raadpleegen, — „ *C'est lui qui, le premier, marqua des bornes entre la diction tragique & le discours ordinaire; en faiſant de ſuite un grand nombre de beaux vers, il apprit aux Français que la dignité du ſtyle achève de caractériſer les perſonnages de la tragédie, comme le costume & les attitudes caractériſent le

men het eene bedryf van het andere af moest zonderen, zonder er byzondere ſtukken op zich zelven van te maken; hoe men de tonelen aanbrengen en vervullen, de karakters ontwerpen, de zeden in de handelingen en geſprekken ſchilderen moest; welke liſten en lagen de Dichter gebruiken moest, om de zwarigheden der kunſt te verbergen; hare zwakheden en feilen te bedekken, en het vertrouwen eens aanſchouwers te verſchalken, dien men enkel tot zyn voordeel bedriegt. In één woord; hy was het, die het Volk den toon aangaf, en het in ſtaat ſtelde, om op deszelfs beurt dien wederom den Dichteren aantegeven. — CORNEILLE deed nog meer: hy maakte zich van het gehele vak van Dichtkunde, waarin hy arbeidde, meester, en gaf aan hetzelve die gedaante, welke hem inzonderheid beviel. De Griekſche Tragedie was meer op den Godsdienst en de begrippen des Volks dan op de Wysgeerte gegrondvest. Alle vreesverwekkende vóóroordeelen van het Heidensch Bygeloof konden, als oorzaken der tegenſpoeden, tot haar een toegang vinden. De Franſche Dichter was van gevoelen, dat

les figures ſur la toile & ſous le ciſeau: des expreſſions ignobles dans la bouche d'un grand perſonnage, ſont des haillons qui couvrent un roi; Corneille écarta ces lambeaux qui rendoient Melpomène méconnoiſſable, & la revêtit d'une robe majeſtueuſe: il y laiſſa encore quelques taches, & après lui, Racine la couvrit d'or & de diamans." — „*La repréſentation* — vervolgt hy — *des pièces de Corneille nous met à la fois ſous les yeux, & ſon génie & ſon ſiècle; ſes beautés marquent le premier, ſes défauts rappellent le ſecond;*"

dat het verſtandiger, natuurlyker, leerzamer zou zyn, zich met de ware en werklyke dryfveêren van het menſchlyk verſtand en hart te vergenoegen. Daarom laat hy nu eens in één hart, dat wederom in verſcheidene, alle driften, die men heldhaftig noemt, den levendigſten ſtryd met elkander doorſtaan. Hy verënigt met de geweldigſte tuſſchenvallen de verhevenheid der uitdrukking, en doet ons ſidderen. Het is waar, deze huivering is niet de vrees van het Griekſche Toneel. Deze was met eene zekere weemoedigheid verbonden, die men immer gewaar wordt, wanneer de ongelukkige, welken men betreurt, het ſlagtoffer wordt van eene zwakheid, waaraan men gevoelt, zelf onderworpen te zyn, of van eene zekere noodlottigheid, waarvan men zelf niet is uitgezonderd. De vrees van CORNEILLE is eene huivering, welke meer van énen geweldigen ſchrik der denkbeelden, dan van de ſmertlyke toepaſſing voordkomt, die wy, van het geen wy in anderen zien, op ons zelven maken (*). Men zal gevoelen, wat ik zeggen wil, wanneer men den indruk, dien *Polieukte* op ons maakt, met dien vergelykt, welken *Cinna*, *Heraklius* en zelfs *Rodogune* te weeg brengt. In *Cinna* bewondert men; in *Heraklius* ſtaat men verbaasd; in *Rodogune* verſtyft men van ſchrik; maar in *Polieukte* vloeit men weg in tranen. — — JEAN RACINE, die in 1639 geboren wierd, drukte de voetſtappen van zynen groten vóórganger ongege-

(*) Hier mede vergelyke men het geen wy tevóren, van bl. 29 - 40. in de Aantekening, aangaande het onderſcheid tuſſchen *Vrees* en *Medelyden*, en het ontſtaan van het laatſte, gezegd hebben.

Digitized by Google

gemeen gelukkig. Zyne Treurſpelen zyn min verheven dan die, waardoor CORNEILLE zich zelven vereeuwigd heeft; doch zy zyn, aan den anderen kant, ook veel regelmatiger, ſierlyker, welluidender en beter uitgewerkt, en verraden, dat RACINE gemeenzamer dan CORNEILLE met de Ouden bekend ſtond. CORNEILLE is, gelyk zich iemand met veel bevalligheid heeft uitgedrukt, een adelaar, die zich boven de wolken verheft, ſtyf in de zon ziet, en onder den donder en bliksem zyn verblyf houdt; doch RACINE is ene nagtegaal, die in myrtenboschjes, midden onder rozen, kirt. Een ieder in Frankryk bemint RACINE; maar niet een ieder is in ſtaat, CORNEILLE zó te bewonderen, als hy verdient. Wie ene nauwkeuriger vergelyking tusſchen de verdienſten van deze twee eerwaardige Toneeldichters begeert, die leze het 7e. en 8e. Hoofdſtuk over de Tragedie, in het II. Deel van het uitmuntend werk van den Abt BATTEUX, *Principes de la Littérature, ou Cours des Belles Lettres*, (*) van het welk ik de Hoogduitſche vrye vertaling en navolging van RAMLER reeds meermalen gebruikt heb, en het Vde Deel van den Hoogleeraar LAHARPE's *Lycée, ou Cours de littérature ancienne & moderne* (†).

Bel-

(*) Uitgeg. te Parys 1764. in 4 Vol. 12.

(†) Menigmaal heeft men RACINE beſchuldigd — zo al niet uit kwaadwilligheid, ten minſten uit onkunde en onbedachtzaamheid — dat hy aan alle zyne voorwerpen gelyke trekken en het zelfde koloriet gegeven heeft. LAHARPE toont door ene oordeelkundige ontleding van de *Athalie*, *Andromaque*, *Britanicus*, *Mithridate*, *Iphigénie* en *Phedre*, alle meesterſtukken van dien onſterflyken Dichter, hoe ongegrond deze beſchuldiging zy; en het is ter dezer gele-

Digitized by Google

Beide — CORNEILLE en RACINE — bloeiden met MOLIERE (*) in één en den zelfden leeftyd, en deze, die in 1673 in enen 53 jarigen ouderdom overleden is, wierd voor het Blyſpel even het zelfde, het geen zy ten aanzien van het Treurſpel geweest zyn (†). Hy, als Wysgeer een getrouwe Leerling van

genheid, dat hy, onder anderen, dit heerlyk getuigenis van hem aflegt: „ *Racine* — zegt hy — *a dans toutes ſes tragédies un trait de reſſemblance, une manière qui le caractériſe, & cette manière, c'est la perfection.*" —— Vergel. hiermede *la* VII*me Epitre de* BOILEAU, en zyne *Reflexions critiques ſur* LONGIN, Refl. VII. in fin.

(*) Eigenlyk was zyn waare doop- en geſlachtnaam JEAN BAPTISTE POQUELIN; doch toen hy naderhand zich geheel aan de Toneeloefening overgaf, en als medelid van een der Toneelliefvende gezelſchappen te Parys, het welk bekend was onder den naam van het *Theatre illuſtre*, was aangenomen, veränderde hy dien, en noemde zich MOLIERE. Hy deed zulks ten dele uit achting voor zyne ouderen, die in dit beroep geen genoegen ſchepten, ten dele ook om het voorbeeld van zyne medemakkers te volgen, die hunne eigene namen met vreemde verwiſſeld hadden. Onder anderen zyn, in *Een hiſtoriſche, letterkundige ſchets van* MOLIERE, geplaatst in het V. D. N. IV. van het *N. Algemeen Magazyn van Weetenſchap, Konst en Smaak*, bl. 668. ſeqq., vele merkwaardige berichten, aangaande het leven en de bedryven van dezen groten Blyſpeldichter en Toneelſpeler, te vinden, welke, uit de *Memoires ſur la Vie et les Ouvrages de Moliere*, vóór het eerſte Deel van de uitgaf zyner Werken te Amſt. en Leipzig, 1750. in 12mo., geheel, of ten minſten voor het grootſte gedeelte, overgenomen zyn.

(†) Het Fransch Toneel had ſlechts één middenmatig Bly-

Digitized by Google

van den beroemden GASSENDI, en als Blyſpeldichter, over het geheel genomen, want dit is het gevoelen van VOLTAIRE, BLAIR en BATTEUX, misſchien de grootſte man, die immer beſtaan heeft, was Dichter en Toneelſpeler tevens, en met de Ouden, inzonderheid met de Romeinen, gemeenzaam bekend. Zyne *vis comica* vormde hy naar ARISTOPHANES, zyn vuur en levendigheid naar PLAUTUS, en zyne zedenlyke taferelen naar TERENTIUS. Hy is natuurlyker dan de eerſte, ingetogener en beſcheidener dan de twede, werkzamer en vuriger dan de derde; even zó vruchtbaar aan hulpmiddelen, even zó levendig in uitdrukking, even zó zedenlyk, als een van de drie. ARISTOPHANES, zegt BATTEUX, trachtte voornaamlyk te bedillen; zyne Komedie is ene ſoort van ene geduurige Satyre. PLAUTUS wilde doen lachen; hy leide er zich op toe, het gemeen te verlustigen en aan den gang te brengen. TERENTIUS, hoe onvergelyklyk hy in zyne taal, in zyne fynheid, in zyne zachtheid is, zo is hy echter minder, dan Komiek, en heeft bovendien de zeden der Romeinen niet geſchilderd, voor welken hy eigenlyk ſchreef. Doch MOLIERE doet den ernſtigſten lachen; hy onderricht de gehele wereld, beledigt niemand, ſchildert niet alleen de zeden van den dag,

Blyſpel, en dat was de *Menteur*, het welk, niettegenſtaande zyne gebreken, aan beſchaafde lieden kon behagen, ten tyde dat MOLIERE, en de goede Komedie met hem, optrad. Zie LAHARPE, l. c.

Digitized by Google

dag, maar ook de zeden van alle ſtanden en levenswyzen. Niet enkel als Dichter, ook als een Leeraar van Welvoeglykheid en goede Zeden, verdient hy onze gehele hoogachting. Hy verdient haar bovenal als een man, die niets onbeproefd liet, om zyne landgenoten wél te leren denken en wél te leren handelen. De ſteeds toenemende zucht, om de Groten, door het vertonen van een belangryk voorkomen in gebaarden en ſpreekwyzen, natevolgen, ——— het gedwongen gedrag van verſchcidene vrouwen, welke zeldzame uitdrukkingen en houdingen aannamen, met oogmerk om zich daardoor bevalliger te maken, ofſchoon zy er noodwendig des te onverdraaglyker door moesten worden, — en meer andere dwaasheden, welke in dien tyd heerſchende gebreken waren, wierden door MOLIERE, zo niet verbannen, ten minſten grootlyks verminderd. — Dan, niet alleen deze, maar ook vele grove ongeregeldheden, — als, by voorbeeld, de gierigheid, de dwaze zwakheid van den ingebeelden zieken, en anderen meer, — ſtelde hy in een beſpotlyk daglicht. Als Wysgeer en Zedenrechter nam hy een nog veel hogere vlugt. Daarvan ſtrekken zyn *Miſanthrope* en *Tartuffe* tot onweerſpreekbare getuigen. De Menſchenhater, welken hy afſchildert, is een man, die, hoe gegronde redenen hy ook had, om over het gedrag der menſchen onvergenoegd te zyn, en zich van hun afteonderen, daarom de menſchlievendheid echter niet ganſchlyk vaarwel zeide. De *Tartuffe* is de Schynheilige man, die met de *Bidzuster* van GELLERT eene grote overeenkomst heeft, en zyne ſnode oogmerken,

ken, zyne ontaarde gezindheden, zyne afschuwlyke handelingen met den bedrieglyken mantel van ene uitwendige vroomheid en godsvrucht omsluiërt; doch welken MOLIERE tuchtigt, zo als hy moet getuchtigd worden, en dien hy, na hem het momaangezigt te hebben afgerukt, in zyne gehele naaktheid, voor de wélverdiende en verachtlykste bespotting, openlyk ten toon stelt. —— Het is jammer, dat een man als MOLIERE, een Dichter, Wysgeer en Zedenleeraar van zó veel verdiensten, zich somtyds, alleen ten gevalle van het talryker en slechter gedeelte zyner aanschouwers, tot laffe Kluchten heeft vernederd, en, door TABARIN, gelyk BOILEAU zich uitdrukt, met TERENTIUS te verbroederen (*), gelach verwekte,

(*) „ — — — *Moliere illustrant ses écrits,*
Peut-être de son Art eût remporté le prix;
Si, moins ami du Peuple, en ses doctes peintures,
Il n'eût point fait souvent grimacer ses figures,
Quitté, pour le bouffon, l'agréable & le fin,
Et sans honte à Térence allié Tabarin.
Dans ce sac ridicule ou Scapin s'enveloppe,
Je ne reconnois plus l'Auteur du Misanthrope."
L'Art Poëtique, Chant III. in fin.

LAHARPE heeft echter, in zyn *Lycée*, MOLIERE wegens deze ongeregeldheden ten vollen gerechtvaardigd. Het misbruik, dat hy van het Blyspel gemaakt heeft, behoort hem niet te worden aangerekend, maar men moet het op rekening der eeuw stellen, voor welke hy schreef. Hy was wel verpligt, om voor het Gemeen te arbeiden, want het gehele Volk was ten zynen tyde niets anders; en hy moest door de klucht van den *Médecin malgré lui* het Publiek aan zich

Digitized by Google

te, zelfs ten koste van Waarheid en Deugd. In-dedaad beſtaat in enigen zyner Blyſpelen de hoofd-zaak in de mishandeling, die den braven doch eenvoudigen man door eenen meer ſchranderen boos-wicht wordt aangedaan, of in het listig bedrog, waardoor de zoon zynen vader, of de vrouw haren echtgenoot, op ene behendige wyze, weet te misleiden. Voorzeker kan dit in de menschly-ke ſamenleving wel geen zeldzaam verſchynſel ge-noemd worden; maar de vertoning daarvan blyft in een Blyſpel altyd ten uiterſten nadélig, dewyl de geestigheid van den Dichter, in plaats van deze ondeugden te ſtraffen, dezelven ene zekere levendigheid en verleidende toverkracht byzet. — Dan, niettegenſtaande deze gebreken van den groot-ſten Blyſpeldichter der Franſchen, heeft onder hen het Toneel, in het algemeen genomen, bo-ven dat van andere landen altyd in zedenlyke be-ſchaafdheid, ingetogenheid en deugdzaamheid uit-gemunt; en BLAIR, dien men, als Vreemdeling en Kerkleeraar, in dit geval wel als een onpar-tydigen rechter vertrouwen kan, is zelfs genood-zaakt te bekennen, dat zich de Franſche Komedie in het gemeen, door netheid, zedigheid en wél-voeglykheid onderſcheidt (*); en dat zy ten al-

len

verbinden, het geen zich zó onvatbaar voor de ſchoonhe-den van zynen *Miſanthrope* toonde, dat dit onſterflyk ſtuk alleen onder de begunſtiging van den *Fagotier* aanſchou-wers had kunnen vinden. — Vergel. hiermede *Ep.* VII. van BOILEAU.

(*) BLAIR, t. 2. pl. III. D. bl. 413.

Digitized by Google

len tyde zediger en onërgelyker dan de Engelsche geweest is (*). Zelfs VOLTAIRE, hoe min men zulks ook verwachten zou, is in het Treurspel, ten opzigte van de gevoelens, godsdienstiger en zedenlyker dan alle andere Tragediedichters (†). — Doch, dit is reeds meer dan genoeg, om over den Zedenlyken toestand van het Fransche Toneel te kunnen oordélen; wy stappen er derhalven van af, en gaan tot de beschouwing van den vroegeren staat der Dramaturgie in ons eigen Vaderland over.

c.) In hetzelve waren de Geestlyken, zo wel als elders, de eerste beoefenaars der Dichtkunde en de oudste bekende Toneelspelers. Want ook hier was het reeds vroeg ene gewoonte geworden, van in de meeste Kerken de Feestdagen niet alleen te vieren, maar werklyk daarenboven te vertonen. En van daar dat de oudste Schouwspelen, onder alle Hedendaagsche Europische Volken, Bybelgeschiedenissen voorstellen. —— Het Spel, dat in de Kerk zo wel als op de Kerkhoven vertoond wierd, scheen dus ten dien tyde een vervolg van de Godsdienstöefening te zyn, en men ging, door het bytewonen, als het ware, uit de ene preek naar de andere (§). —— Zelfs vóór het begin van de dertiende eeuw hadden zich, volgends sommi-

(*) Bl. 424. Vergel. bl. 422.

(†) Bl. 387. Vergel. bl. 394.

(§) FONTENELLE, *Hist. du Theatre François*, p. 16, 17 & 25. de l'edit. de la Haye 1744.

Digitized by Google

niger gevoelen (*), reeds in de Nederlanden vele Dichters in Gezelschappen verënigd, om zich met het maken van Rymen en de vertoning van Toneelstukken onledig te houden. En dewyl de Dichtkunde alstoen onder ons den naam droeg van de *Kunst van Rhetoryke*, wierden zy in den beginne *Rhetorykers* of *Rhetrofynen*, naderhand echter *Rederykers* genoemd (†). —— De oordeelkun-

di-

(*) LAMB. BIDLO, Panpoëticon. p. 326. — Vergel. VAN BOXHORN, *Nederl. Hist.* bl. 171. —— EM. VAN METEREN, *Ned. Hist.* Fol. 26. verso.

(†) Ook heeft Frankryk, en zelfs enige jaren vroeger dan wy, dergelyke Dichters gehad, die zich, in de twaalfde eeuw, het eerst in het Zuidenlyk gedeelte van hetzelve, dat toentertyd met ene streek van Spanje den algemeinen naam van *Provence* droeg, hebben bekend gemaakt, en die daarom, schoon meesttyds *Troubadours*, echter ook wel *Provenceale Dichters* genoemd worden. En het zyn deze Troubadours, die met onze Rederykers de grootste overëenkomst hebben, welker kunstyver reeds vroeg werkzaem geweest is, om den nevel der onwetendheid te doen opklaren, en in welken zich daar te lande de eerste tekenen van het herleven der Dichtkunst vertoonden. —— Uitvoeriger berichten aangaande derzelver opkomst en voordgang, en van alles, wat zy ter herstelling van de Kunsten en Wetenschappen hebben bygedragen, zyn te vinden, onder anderen, in de *Histoire literaire des Troubadours, par l'Abbé* MILLOT; Paris 1775. 3 Vol. 12°. —— in de *Observations sur les Troubadours, par l'Editeur des Fabliaux et Contes*, (LE GRAND) Paris 1782. 8vo. — en in het meergenoemde werk, *Lycée, ou Cours de littérature ancienne & moderne*; 8 Vol. in 8vo., van den Hoogleeraar J. F.

LA-

dige WILLEM KOPS heeft, vóór enige jaren, de Geschiedenis dezer Dichters in eene uitmuntende Verhandeling beschreven, die met het tweede deel der werken van de Leydsche *Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde* is in het licht verschenen (*); en ook ik, zal my heden daar deze lieden den grond gelegd hebben tot het tegenwoordig Hollandsch Toneel, met hun enige oogenblikken moeten bezig houden.

De oude *Rederykers* dan waren Dichters, die in de *Rederyk-* of *Rhetoryk-kamers*, — want alzo noemde men derzelver Vergaderplaatsen, die hun door de Wethouders der Steden gegeven wer-

ren,

LAHARPE. — Vergel. hiermede ook *Histoire Generale de Provence*; (Par. 1777—84. 3 Vol. 4to.) T. III. p. 381. sqq. en VELAZQUEZ, *Geschichte der Span. Dichtk.* S. 451 ff. — Eindelyk aangaande de Hoogduitsche zogenaamde *Minnesinger* onder de Swabische Keizers, die in de twaalfde en dertiende eeuw gebloeid hebben, en welker gedichten met die der *Troubadours* in vele opzigten overeenkomen, raadplege men met ESCHENBURG, S. 71, en de daar aangehaalde Schryvers.

(*) Zy loopt, onder den tytel: *Schats eener Geschiedenisse der Rederykeren, door* WILLEM KOPS, van bl. 213—351; in 4to, te Leyden 1774 uitgegeven. — Ook heeft men nog van ene latere dagteekening, als ene bydrage tot deze, de *Geschiedenis der Rederykkamers der Hoofdstad en Meyerye van 's Hertogen-Bosch.* Geschreven in 1781, door W. C. A. Jun., en te vinden in de *Tweede Proeve van Oudheid-, Taal- en Dichtkunde, door het Genootschap* DULCES ANTE OMNIA MUSAE. Te Utrecht, 1782. Van bl. 213—253, in 8vo.

Digitized by Google

ten; — in het algemeen in de Dichtkunst; doch vooral in het ontwerpen van bybelsche en andere Toneelstukken zich zelven oefenden, en den Volke die Spelen vertoonden (*). En niet enkel in de steden, maar ook op vele dorpen, vormden deze lieden groote Gezelschappen; die, om dat elk derzelven zyne vaste vergaderkamer had, gemeenlyk *Kamers*, en van daar derzelver leden, in plaats van Rederykers, ook wel *Kameristen* of *Kamerbroeders* genoemd wierden. — Ieder kamer had van tyd tot tyd de gewoonte, Vragen, onder den tytel van *Caerten* bekend, uittetschryven, tot welker beandwoording zy, onder belofte van aan het bestgekeurde andwoord eenen prys te schenken, andere Kamers nodigde. Deze andwoorden moesten in den vorm van Toneelspelen, of van Refereinen, zynde zekere soort van versen, of ook soms van andere Dichtstukken, gegeven worden. — Hun voornaam doelwit was oorspronglyk, om door deze Spelen, welken zy *Spelen van Sinne*, of, gelyk men heden zich uitdrukt, *Zinnespelen* noemden, de Zeden te beschaven en te verbeteren, met, nu op eene ernstige, dan op eene boertende wyze, een ieder, op het geen zynen pligt betrof, opmerkzaam te maken. By eene zódanige uitnodiging vertoonde ook daarom elke der verzochte Kamers, in de Stad, waar de byeenkomst of *intrede* gehouden wierd, haar Zinnespel, dat zy, naar den prys dingende, had vervaardigd, in het openbaar

(*) Vergel. *Het vereenigd Nederland*, door j. f. martinet. Amst. 1788. bl. 496, 497. — En kops, t. a. pl.

baar; en dikwerf wierd, door de voorſtelling van Blyſpelen, die by hen onder de benaming van *Esbatementen* of *Batementen* voorkomen, en Kluchten, welke *Kluiten* of *zotte Kluiten* genoemd wierden, of andere vertoningen, aan dit feest nog eene grotere levendigheid bygezet (*). —

Het eerſte oogmerk, derhalven, dat zich de Rederykers hiermede voorſtelden, was van eenen edelen en zedenlyken aart. Daarom hadden ook de verdichte of waarachtige geſchiedenisſen, dien zy voor het Tooneel hadden bearbeid, eene Voorafſpraak en eene Narede, om den zedenlyken zin en de bedoeling van het Spel te verklaren. Wil men derzelver inrichting nader leren kennen; zo leze men de reeds genoemde Verhandeling van KOPS. In dezelve heeft men, van bl. 236—240, de ontleding en den zaaklyken inhoud van een dezer Spelen, het welk reeds in 1519 te Dendermonde is vertoond geworden. —— Meer dan eene eeuw te voren, in het jaar 1418, ſpeelde men niet alleen te Utrecht den *Koning Herodes en zyne daden*, zelfs in de Kerk van St. Jakob, maar men bragt ook in eenige andere Kerken Bybelgeſchiedenisſen op het Tooneel, en vermaande by die gelegenheid het Volk, het welk in geval van ongehoorzaamheid met ſtraffen bedreigd wierd, dat het zich zedig en ingetogen gedragen zou, op dat zo min de ſpeler als de aanſchouwer ontſticht, of de aandacht geſtoord zou kun-

(*) Eene ſchets van enige dezer Kluchten heeft men by KOPS, t. a. pl. bl. 271—276.

kunnen worden (*). — Zelfs deden de Roomschgezinden, na het eindigen hunner plegtige omgangen, op sommige plaatsen, geestlyke Spelen vertonen. Het was ten dien einde, dat in het jaar 1428, op de markt te Lier, voor het Stadhuis, een Toneel wierd opgericht, op het welk de Rederykers, die uit andere steden daartoe verzocht waren, hunne gaven vertoonden (†). — Van daar derhalven, dat deze Dichtkunstige Genootschappen overäl achting en byval verwierven, van rondsom in het hoogste aanzien geraakten, en niet alleen roemen konden op Vorstlyke, maar tevens ook op Pauslyke gunstbewyzen (§). —

Dan, hoe zuiver de bedoeling der Zinnespelen, by derzelver instelling, ook moge geweest zyn; het duurde echter niet lang, of zy wierden ter bereiking van onedele oogmerken schandelyk misbruikt, en stichteden onbegryplyk nadeel. Ik heb reeds gezegd, dat de Rederykers in de eerste tyden van hunne opkomst meestal uit Kerklyken bestonden, en deze ontzagen zich niet, van de Wereldlyke magt, wanneer die hunne inzigten niet scheen te begunstigen, dikwerf op hunne tonelen openlyk ten

(*) K. BURMAN, *Utrechtsche Jaarboeken*. I. D. bl. 221.

(†) CH. VAN LOM, *Beschryving van Lier*. bl. 227. — Zie een diergelyk voorval in de *Nieuwe Chronyck van Brabant*, ghepr. te Antw. 1565. bl. 120. aangeh. by KOPS, bl. 242.

(§) SANDERUS, *Verheerlykt Vlaenderen*. II. D. bl. 65. Men zie verder KOPS, bl. 222.

Digitized by Google

ten toon te ſtellen. Zy ontzagen zich niet, gedurig van de armoede en nooddruftigheid der Kerk, —— gedurig van de onthouding harer tienden en renten te gewagen, en den Adel met de haatlykſte kleuren te ſchilderen (*). En hunne bytende Dicht- en Toneelſtukken, dien zy zongen of uitſpraken, veröorzaakten zó veel onheil, dat zy reeds in het jaar 1445 moesten verboden worden (†). ——

Gelukkig echter zou het geweest zyn, indien de verderflyke gevolgen, welke uit de oefeningen der Rederykers ooit voordgeſproten zyn, zich alleen by dit onheil, dat enkel door den hoogmoed, de heerschzucht en de eigenbaat der Kerklyken geſticht wierd, bepaald hadden! —— Dan, ook de bedorvene Smaak dier tyden heeft medegewerkt, om vele Zinneſpelen, met welk edel oogmerk ook ontworpen, nadélig voor het hart en verſtand te doen uitvallen. Onder anderen maakte een Priester, MATTHYS DE CASTELEIN, die in het begin der zestiende eeuw leefde, en nog wel onder den naam van een *excellent Poëet moderne* te boek ſtond, een Dichtſtuk, de *Historie van Pijramus en Thisbe* genoemd, dat hy met deze ſchandelyke gelyknis eindigde:

Om te concludeeren van onze begrijpt,
Dees historie moraliſeerende,
Is in den verſtande wel accordeerende
Bij der paſſie van Christus ghebenedijt. (§)

Pi-

(*) BOXHORN, *Ned. Hiſt.* bl. 171.

(†) *Vaderl. Hiſt.* IV. D. bl. 13.

(§) *Historie van Pijramus ende Thisbe, ſpeelwijſe ghe-*

Piramus wordt in hetzelve by den Zoon van God, Thisbe by de menschlyke natuur vergeleken, en de

stelt bij wijlent Heer Mathijs de Casteleijn, Priester ende excellent Poët. Rott. 1616. – aangeh. by KOPS, bl. 251.— De zucht tot het overdragtlyke en verbloemde — de zucht, om al wat lichaamlyk is, te vergeestlyken, en dus ook, omgekeerd, al het geestlyke weder onder zinlyke beelden uittedrukken; want gy ziet, dat dit — het vergeestlyken, naamlyk, en het verzinlyken — altoos noodwendig hand aan hand met elkanderen vereenigd gaat – deze zucht heeft byna nooit, in de eeuwen van Onkunde en Bygeloof, palen gekend. In alles meende men, in die tyden, eene geheimzinnige en geestlyke betekenis te kunnen ontdekken; en alles, wat Zedenlyk en Godsdienstig, – wat Geestlyk en Bovennatuurkundig was, heeft men dus ook, op eene lichaamlyke, en menigmaal op de allergrofste zintuiglyke, wyze, willen afbeelden. —— Niet alleen, dat alle voorvallen, die in den Bybel verhaald worden, geallegoriseerd wierden: men schreef, op eene zeer belachlyke wyze, gehele boeken, waarin men ook het leven en de huishouding der dieren, als voorbeelden van Deugd, niet slechts in het algemeen aanprees, maar zelfs tot de grootste kleinigheden tot zulk een oogmerk ontleedde. Dus, behalven het bekende *bestiarium* van HUGO DE SANCTO VICTORE, schreef ook zeker THOMAS BRABANTINUS, in de dertiende eeuw, een werk over de huishouding der byen, welke hy op de Kristenlyke Deugd toepaste: zo schreef ook, in de veertiende eeuw THOMAS WALEIS een Boek over de natuur der dieren, met eene zedenlyke overbrenging daarvan (*commentarius de bestiarum natura cum moralisatione*). Dus liet, in de zelfde eeuw, zeker Monnik, JOANNES NIDER, een werk over de mieren in het licht treden, waarin hy uit de huishouding dezer dieren lessen voor het leven

en

de Dichter ſtapelt voor het overige verſcheidene gelykniſſen op elkander, die allen niet alleen zeer belachlyk,

en beſtaan van een' Kristen afleidde; (*Formicarium, ſeu dialogus, ad vitam Christianam exemplo conditionum formicæ incentivus*). Zie de meergem. *Verhand.* van den Hoogl. MUNTINGHE, bl. 136. —— Zo hield ook, in het begin der zeventiende eeuw, een zeker Prediker der Proteſtanten te Dohna, naby Pirne in de Meisniſche kreits, met name NICOLAUS BLUM, voor den Duivel, waarmede hy zekeren Student bezeten waande, deze zonderlinge rede: „Indien iemand enen gezworenen Vyand heeft, rust hy zich tegen hem uit, zó goed hy kan. Bevindt hy zich te zwak, zo verzoekt hy zyne Bondgenoten, Vrienden en Naburen om byſtand; beſtelt ook dappere Krygslieden, Ruiters, Soldaten en Schansgravers; voorziet zich ook van Geweren en Wapens, Buſſen, Spiesſen en Hellebarden, Kartouwen en Slangen, Kruid en Lood, ook van Geld en Mondbehoeften, verſterkt en proviandeert zyne Steden en Sloten, vooral zyne voornaamſte Vesting. Dat doen nu zelfs zy, die met vleesch en bloed te ſtryden hebben. Hoeveel meer moeten het dan de genen niet doen, welke met Vorſten en Geweldigen, naamlyk met de Heren der Wereld, met de Boze Geesten onder den hemel moeten kampen. Voornaamlyk zal hier nodig zyn, dat wy onze Bondgenoten, Vrienden en Naburen aanzoeken om byſtand, Krygslieden beſtellen, ook ons zelven wapenen, en onze Vesting degelyk verſchanſen. Onze Bondgenoten zyn God de Vader, de Zoon en de heilige Geest. —— Onze Vrienden zyn de heilige Engelen. —— Onze Naburen zyn de Heer Superintendent, zyne Ambtgenoten en andere Dienaars van het Godlyk Woord te Dohna en Dresden, welke ons in den nood niet verlaten, maar byſtaan zullen. De Krygslieden zullen zyn de ware Ledematen onzer Ker-

lyk, maar daarenboven ook onbestaanbaar zyn met den eerbied aan JESUS verschuldigd. —— Ook de

ken, inzonderheid de lieve Leerlingen en Kindertjes, welke in hunnen mond ene grote magt hebben om den Vyand en Wraakzuchtigen te verdelgen. De Geweren en Wapens vertelt Paulus Eph. 6. — Kartouwen en Slangenstukken, deze zullen ons Hart en onze Mond wezen. De Kogels zyn de Verzuchtingen van het gelovig Gemoed en het Onze Vader. De edele Beloften van het Euangelie, aangaande de zekere verhoring des Gebeds, zyn het Buskruid. Het Vuur, dat het Buskruid aansteekt, en de Kogels in den Vyand drysft, is de heilige Geest, die zet ook onder het Bidden de Harten in Vuur, enz." — *Geschichte der menschlichen Narrheit, oder Lebensbeschreibungen berühmter..... Unholden.* IV. Th. Leipzig, 1787. Art. 40. NICOLAUS BLUME. S. 56, 57. — De razende geestdrift, om lichaamlyke dingen tot ene geestlyke betekenis overtebrengen, en allerwege zinnebeelden en gelyknisfen te willen vinden, heeft zelfs, nog lang daarna, in verlichtere tyden zich weten staande te houden, en haren invloed, inzonderheid tot in het uitleggen van den Bybel, uitgestrekt. Om dat sommige Geschiedverhalen in denzelven werklyk ene geheimzinnige bedoeling gehad, en behalven den letterlyken zin ook nog ene geestlyke beduiding hebben, en die Gebeurdnisfen, door JESUS en zyne Apostelen zelven, als Afbeeldingen van toekomende, en naderhand vervulde dingen, zyn opgegeven, heeft de verdwaasde zucht tot het wonderbaarlyke en leensprenkige zich by velen zó ver uitgebreid, dat zy in elk voorval, — in iedere beschryving, in den Bybel geboekt, zelfs tot in de geringste omstandigheden, die daarin vermeld worden, behalven de lering en het zedenlyk onderwys, het welk daarin voor ons ligt opgesloten, ook nog Schaduwen en Zinnebeelden van latere

Ge-

Digitized by Google

de Schryver van de *Geschiedenis der Rederykkamers der Hoofdstad en Meyerye van 's Hertogen-Bosch* zegt, in ene geschrevene Kronyk van *de fundatie en begin der stad*, onder meer andere aantekeningen, insgelyks deze gevonden te hebben: „ Anno 1535. voers. op palleme fondach is „ binnen den bosschen gespelt die passye ons heeren „ metten fygueren duerende 4 uren lanck." En vervolgends: „ anno 1536. nae pacsen des swoen-„ dachs is alhier gespelt op St. Jans Kerckhof die „ verrysenis ons heeren en op St. Jacop dach daer „ nae ter selver platsche gespelt die hemelvaert van „ marye de moeder godts." (*) Kan men zich wel

Gebeurdnissen en Toespelingen op Geestlyke zaken, en dusdoende overal Voor- en Tegenbeelden (*Typen* en *Antitypen*), en de nauwkeurigste overeenkomst tusschen het een en ander, heeft willen vinden: ene zucht, waardoor deze zinnebeeldige Schriftuitleggers menigmaal, over de verbloemde verklaring van ene enkele plaats, zich onderling zó wel als anderen, wanneer de een ene toespeling en gelykvormigheid meende te ontdekken, waar de ander die niet ontwaren kon, verketterd hebben. — Zo niet onze ouders, ten minsten velen onzer groot ouders hebben daarvan in hun leven voorbeelden gezien. De twist, welke tusschen DE JONCOURT en den Leydschen Hoogleeraar SALOMON VAN TIL, in de eerste jaren van de anders, in vergelyking der vorigen, verlichte agttiende eeuw, zó hevig gevoerd is, draagt daar menigvuldige bewyzen van; het zógenaamd *Tegengift tegen de Addersteken van Mr. P. DE JONCOURT* is ten minsten deswegens by enigen nog by name bekend.

(*) II. *Proeve van Oudh.-, Taal- en Dichtk, aovt het Gentsch.* DULCES ANTE OMNIA MUSAE. bl 224.

Digitized by Google

wel ene grovere verzinlyking van de heiligſte waarheden des Kristendoms en ene min betamende nabootſing denken? Ja, handelden de Israëliten wel onverſtandiger, toen zy onder een gulden kalf het onuitdrukbaar beeld der Godheid wilden voorſtellen? (*) —— Begeert men echter nog een ander

(*) EXOD. XXXII. — En vergel. daarmede de aanteekeningen (x) en (c) op het 1. en 4. vs., in J. D. MICHAËLIS *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments.* In het Nederd. overgebragt. III. D. II. St. Utrecht, 1781. bl. 279 en 282.; en over de onwélvoeglykheid, om den perſoon van KRISTUS in een Toneelſtuk intevoeren, A. H. NIEMEIER, *Ueber Dichtkunst und Muſick in Verbindung mit der Religion.* Nederd. Vert. in het *Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet, uitg. door* G. BRENDER à BRANDIS, I. D. bl. 237. „ Juist in de belangrykſte geſchiedenisſen, zegt hy daar ter plaatſe, is CHRISTUS de Hoofdperſoon, en ik zou my niet durven veroorloven om hem in het Zangkundig Tooneelſpel te laaten ſpreeken. Het zou my even zo aanſtootelyk voorkomen als de zingende CHRISTUS in onze elendige Kerkpsalmen. De Perſoon is te heilig om als een Zanger te zingen. De Godsdienſtige zou die ſtemme verbidden, en de ongodsdienſtige zou dezelve ligtvaardig ontheiligen." —— „ *Der Anſtand oder die Würdigkeit*, zegt KLOPSTOCK, *ſo wohl der handelnden Perſonen als ihrer Handlung, iſt vielleicht das ſchwerſte in dem heiligen Gedichte. Dieſe Schwierigkeit geht ſo weit, dass man mit vielen Gründen behaupten könnte, Gott gar nicht reden zu laſſen.*" KLOPSTOCK, *von der heiligen Poëſie*, geplaatst vóór *Der Meſſias.* —— BIGT, den *Lof der Toneelpoëzij* zingende, en by die gelegenheid, onder meer andere dingen, ook van de misbruiken gewagende, die van den Schouwburg kunnen gemaakt worden, laat zich, over de onbetaamlykheid om de Godheid in een

To-

Digitized by Google

der ſtaaltje van den verbasterden Smaak, die in deze duistere eeuwen der Kristenheid geheerscht heeft, men vindt het in een Kluchtſpel van zekeren LOURENS JANSZ., Factor der Rederykkamer de *Wyngaertranckers*, onder de zinſpreuk *Liefd' boven al*,

Toneelſpel aanteroepen of intevoeren, in de volgende bewoordingen uit:

„ Men ſtuur niet in een ſpel den wierook van gebeden,
„ Die veel te dierbaar is, naar 's Hemels hoogen troon.
„ Men kom niet op 't toneel in ſchijn der Godheid treeden,
„ Noch vente zich voor Gods aanbiddelijken Zoon.
„ De onkreukbre majesteit des Heeren is te heilig,
„ Dan datze door een' mensch zou worden afgebeeldt.
„ Gods hulp te ſmeeken, daar men vrolijk ſtaat en veilig,
„ Is met deez' Christenpligt te roekeloos geſpeeld.
„ Men mag wel mommen, maar men moet zo grof niet mommen:
„ Gelijk zelfs 't Heidendom in Elis koning leert,
„ Die, in Jupijns gedaante, op zijn karros geklommen,
„ Door eenen bliksemſtraal gezengd werd en verteerd."

R. W. HIGTS *Lof der Toneelpoëzij*, geplaatst achter zyne Vertaling van de *Redevoering over de Toneelſpelen door* SAM. WERENFELS. Leeuw. 1746. in 4to. bl. 75.

Digitized by Google

al, te Haarlem, dat in het jaar 1583, onder den naam van een *Cluijt van onſen lieven Heers Minnevaer*, voor de eerſte maal het licht zag. In hetzelve klaagt *Minnevaer*, dat hy ten uiterſten verlegen is, om zyne zeven kinderen onderhoud te verzorgen, tot dat eindelyk *Goed onderwys*, in ene perſoonsverbeelding te voorſchyn tredende, hem vertroost, door hem te tonen, dat onze lieve Heer de ware Vader is van alle menſchen, die hem dus ook in de zorg voor zyne kinderen niet verlaten zal. Doch, wat doet hy nu, na dat *Goed onderwys* vertrokken is? —— Hy beſluit, dat indien onze lieve Heer de Vader is van zyne kinderen, hy zich zelven derhalven ſlechts als Minnevader kan beſchouwen, en dat dus de Vader de onkosten hunner opvoeding behoort te voldoen. Verheugd over deze ontdekking, gaat hy naar zyne Vrouw *Lubbeken*, en zegt:

Wijfke wees te vreen, 't ſal nu wel lukken:
Blijder ſtuckken hoorde ghij nooijt ontvouwen.
Een ander ſal nu onſe kinderen houwen.

Zijn 't niet onſe kinderen? vraagt *Lubbeken*, hoe zal ik dit verſtaan? Neen, andwoordt de man, ik ben er maar minnevaêr van. En daarop laat de Dichter LOURENS dit onbetaamlyk geſprek volgen:

Lubb. Wie is 'er dan vaer aff?
Minn. Maer onſe lieve Heer,
Ze ghij 'er wel breer ſult ſien betraepen:
Lubb.

Digitized by Google

Lubb. *Ick heb bij onſen Heer niet geſlaepen*
Om kinderkens te raepen, door eenich onthiet.
Minn. *Maer wijf 't mach in u droom wel ſijn geſchiet,*
Al weet ghij daer af niet, dat en is geen wonder.
In den droom geſchiet altemet wel ſulcken plonder
Van boven tot onder; dus en hout u niet vreemt.
Hier door en wert u eer niet verleemt.
Maer ſoo ment voorneempt, ſoo ist ons propijs.

Nu is *Lubbeken* met dit nieuws wel in haren ſchik. Zy maken de rekening op, wat hun de kinders al gekost hebben, en gaan vervolgends naar de parochie-kerk, daar, volgends het zeggen van *Minnevaer*, onze lieve Heer woont. Enz. (*) — Welke lage —— welke onkieſche uitdrukkingen! welke dierlyke voorſtellingen van de heiligſte voorwerpen! welk een verfoeilyk misbruik van Schouwſpelen, waarvan de verlichting der reden en de veredeling van het gevoel de eigenlyke beſtemming weezen moest! — —

„ Is Sofokles aldus den dichter voorgegaan?
„ Heeft dit Euripides of Seneka gedaan?
„ Wordt zoo de jeugdt geſtigt door leſſen der toneelen,
„ En 't graau gemuilbant en getuchtigt onder 't ſpeelen?" (†)

Het

(*) Zie KOPS, t. a. pl. bl. 271—274.
(†) L. ROTGANS *Boere kermis.* Amſt. 1735. II. Boek, bl.

Digitized by Google

Het vóórnoemde derhalven is een twede misbruik, dat men, hier te lande van de Toneelen gemaakt heeft.

Doch hierby komt nu nog, dat de Rederykers, om aan de menigte te bevallen of hunne winzucht te bevredigen, het volk dikwerf met de zedenloosſte dingen vermaakten. Dit had vooral plaats, na dat de Hervorming zich had gevestigd, en hun de gelegenheid benomen was, om het Kerk- en Staatsbeſtuur, volgends gewoonte, in een beſpotlyk daglicht te ſtellen. Want op dat ogenblik was de Kunst nog te zeer in hare kindsheid, om, door het geestig affchilderen der bedorvene zeden en gewoonten, of het vertonen van aandoenlyke geſchiedenisſen, de aandacht op den duur te kunnen bezig houden. En zy beſteedden dus, in plaats dat zy de Deugd zouden bevorderen, hunnen tyd, om het gemeen met ontſtichten de geſprekken en ligtvaardige handelingen te verlustigen. Zelfs de ergernis, die daardoor aan den braven en wéldenkenden man gegeven wierd, was zó zeer ten top geklommen, dat de Prins van Oranje eindelyk, in het jaar 1583, alle ſpelen en batementen tot nadere order liet verbieden (*). — Zelfs in het begin der zeventiende eeuw waren de Ka-

36. — alwaar men ook, van bl. 34—37, eene breedvoerige beſchryving van een dier zedenloze Toneelſpelen der Rederykers lezen kan.

(*) *Groot Plakkaatboek.* I. D. bl. 350, 466. — aangeh. by KORS, bl. 268.

Digitized by Google

Kamers in de Dorpen nog even onbeschaafd. In het jaar 1609 wierd daarom aan de Rederykkamer van Vosmeer, in het eiland Tholen, by der Heerschappen besluit van den 24sten van Zomermaand bevolen, hare Spelen ter onderzoeking te *overleggen aan Rentmeester, Ballius en Schepenen, en, in haare exercitien, zig te wagten van smadige vuyle en oneerlyke woorden.* (*) — En soortgelyke wetten waren ten dien tyde geensains noodloos te achten; want zelfs lang naderhand hebben nog de Kamerleden van het dorp de Lier, by gelegenheid der kermis van het jaar 1661, de godloosste en wellustigste Spelen voorgesteld, die met verregaande dartelheid waren doorvlochten, waaruit ongebondenheid, dronkenschap, twist, ontucht en godslastering voordsproten; en die ook daarom aanleiding gaven, dat door het Hof van Holland het spelen der Rederykers op andere plaatsen verboden wierd. (†) — Bovendien waren insgelyks, in het begin der zelfde eeuw, de geloofsgeschillen, door welken de Hervormde Kerk met zich zelve verdeeld was, veeltyds het geliefkoosde onderwerp dezer Dichters; zo dat de verdeeldheid, op wier bodem zó vele rampen zyn voordgesproten, door het Toneelspel gevoed wierd. Van daar, dat het zelfde Hof van Holland, „ lettende dat de spelen déf „ Rederykeren meest al strekkende waren ter ver- „ kor-

(*) KOPS, t. a. pl. bl. 287. — Men zie ook bl. 278, 279.

(†) *Merkwaerdigh. van Vlaerdingen.* bl. CI. aantek. (*b*), bl. CII. aant. (*a*). — aangeh. by KOPS, bl. 309.

Digitized by Google

„ kortinge en ſchimp van Gods Woord, de Reli-
„ gie en de Regeering van den Lande, beſloot,
„ op den 31ſten van Hooimaand des jaars 1619," den Baljuw van Monſter, Loosduinen en Waterinige te gelasten, „ niet toe te laaten, dat, in eeni-
„ ge dorpen van zyn rechtsgebied, werde geſpeeld,
„ by eenige Rederykers of anderen, wat ſpelen
„ het ook zoude mogen zyn." (*) En dus was het wangedrag van ſommige Dorpkameren oorzaak, dat de openbare ſpelen en vertoningen der Rederykeren minder, hunne intreden of byeenkomſten zeldzamer, en zy zelven meer en meer verácht wierden. —

Het kon niet anders, of het Toneel moest reeds ten dien tyde vele verſtandige en deugdzame lieden vinden, die, door het misbruik, dat men elk ogenblik daarvan maakte, en door de zedenloze beginſelen der Spelers, tegen hetzelve wierden vooringenomen, en die, dikwerf niet genoeg doorziende, hoe weinig betrekking deze gebreken tot het eigenlyk wezen van het Schouwſpel hadden, hetzelve uit zynen aart als verderflyk voor de goede Zeden verklaarden. Want

„ Men dient de ſtoffen wel te ſcheiden en te ziften,
„ Zoo wordt de kunst bevrydt voor bitſe laſterſchriften.
„ Men kieze een voorwerp op 't gebou der deugt gegront,

„ En

(*) *Groot Plakkaatboek.* I. D. bl. 445. — aangeh. by KORT, bl. 303.

Digitized by Google

„ En wring den prediker een breidel in den mondt.
„ Geef hem geen oorzaak om den Schouwburg
zwart te maalen." (*)

Deze wélmenende lieden, die dus den Schouwburg, om zyne verbastering alléén, veröordeelden, waren echter niet de enigen, met welken hy kampen moest. —— Hy had zich, offchoon hierin geheel onfchuldig, nog andere vyanden onder de Geestlykheid verwekt. Want de verlichtfte en deugdzaamfte Mannen, onder alle Kristenlyke Gezindheden, waren hierin ten allen tyde van een éénftemmig gevoelen, dat Verlichting, Deugd en Godsdienst, in de donkere midden-eeuwen van barbaarschheid, welker Geschiedenis immer een fchandvlek voor het menschlyk verftand en hart zal blyven, voor Onkunde, Priesterlist en Bygeloof hadden plaats gemaakt (†). En het was vooral be-

(*) ROTGANS, t. a. pl. bl. 36, 37.

(†) Wie zich van de Onkunde en het Zedenbederf dezer eeuwen, door een verkeerd gebruik van den Godsdienst veröorzaakt, enig begrip begeert te vormen, die leze, onder anderen, MILLOT, *Hiſt. Moderne*, Tom. I. ch. V. §. I. de la IIIme Epoque. p. 201—211. en Tom. III. ch. VII. §. III—VI. de la XIIIme Epoque. p. 86—121; of nog liever de Neérduitfche vrye Vertaling, *Oude en Hedendaagfche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis. Gevolgd naar het Fransch van den Abt* MILLOT, V. Deel. Amft. 1777. bl. 280—296. en VIII. D. bl. 341—388., waarin, ook hier, het oorfprongfyke nog met vele merkwaardige byvoegfels is vermeerderd. —— Inzonderheid verdient hiermede ook

ver-

Digitized by Google

bepaaldlyk deze onwetendheid, waarin het volk gehouden, — het was het bedrog der Kerklyken, en de ſnoodheid, waaraan zy zich geheel hadden overgegeven, die weldra door de Toneelſpelers, toen de Dichtkunst van de Geestlykheid tot de Leken was overgegaan, zo wel hier te lande

vergeleken te worden het geen de Hoogleeraar H. MUNTINGHE, in zyne *Verhandelingen over den Invloed van den Christelyken Godsdienst op het Volksgeluk*, in de Aanm. (*v.* tot 2.) bl. 132—149, en elders, over den geest dier tyden heeft aangetekend. Wat de onkunde der Geestlykheid aangaat, die was in dezelven zó groot, dat by de Grieken, onder welken anders nog de meeste kundigheden gevonden wierden, JOANNES DAMASCENUS, de voornaamſte Godgeleerde der agtſte eeuw, dien het Ooſten gekend heeft, ene gehele Verhandeling over de boze geesten ſchreef, die, onder menschlyke gedaante, de vrouwen bezwangeren, en over ene andere ſoort van geestlyke wezens, die des nachts door de lucht zwieren, en de lever der kleine kinderen beknagen. Verg. SEMLER, *Select. Cap. Histor. Eccles.* Tom. II. p. 205. aang. by MUNTINGHE, *l. c.* p. 132. —— Nog veel erger was het in het Westen geſteld. Men plagt den Biſſchoppen, vóór dat ze hunne waardigheid aanvaardden, te vragen, of zy konden lezen en ſchryven; ten bewyze, hoe weinig men van hun konde verwachten: men vorderde insgelyks zeer weinig van hun; te kunnen lezen en zingen, en vervolgends het gebed des Heren, de Apostoliſche geloofsbelydenis, de in de Kerk gebruiklyke Pſalmen, de formulieren der bezweringen, en het getal der feesten te kennen, deze kundigheden waren genoegzaam, om iemand tot de biſſchoplyke waardigheid te verheffen. Zie MUNTINGHE, *l. c.* bl. 133. en VENEMA, *Histor. Eccles.* Tom. V. pag. 172, 173., aldaar bygebragt.

Digitized by Google

de als elders, wierd aangevallen. De Kamerlieden vonden moeds genoeg te hebben, om het misbruik, dat van den Godsdienst gemaakt wierd, en de onredenlykheid van de onmenschlykste vervolging uitkel en alleen wegens geloofsgeschillen, in het openbaar aan het Volk voortestellen (*), en veröorzaakten hierdoor, dat op den zelfden tyd, waarin zy de donkere nevels van bygeloof en onkunde allerwege deden opklaren, van alle kanten banbliksems tegen hen wierden uitgeworpen. — Zo hadden, by voorbeeld, enige Rederykers, in het jaar 1533, te Amsteldam, buiten kennis der Wethouderschap, eene Kamer opgericht en een Blyspel vertoond, in het welk zy de ongeregeldheden der Kerklyken zeer sterk gehekeld hadden; en niet alleen wierden hierom negen hunner veröordeeld, om eene bedevaart naar Rome te doen, maar het gaf ook aanleiding tot eene keur, by welke verboden wierd, enig openbaar batement te spelen, zonder dat het vóóraf door het gericht onderzocht en toegelaten was geworden (†). — De verschillende Zinnespelen, waarmede de vraag: *wat den sterfvenden menschе den meesten troost aanbragt?* die in het jaar 1539 door de Rederykers van Gent, onder den naam van Fonteinisten, was uitgeschreven,

(*) Zie KOPS, t. a. pl. bl. 229, 242, 243. en *Het vereenigd Nederland*, door J. F. MARTINET, bl. 141.

(†) WAGENAAR, *Beschr. van Amst.* II. D. c. B. bl. 4. in 8vo. en III. D. 5. B. bl. 725. — Zie een diergelyk besluit te Zierikzee, in 1535. by J. W. TE WATER, *kort Verhaal der Reformatie van Zeeland.* bl. 6.

Digitized by Google

ven, door onderſcheidene Kamers wierd beandwoord, bewyzen, hoe vrymoedig zy, zonder zich aan de Geestlyke magt te ſtuiten, de leer der hervorming, openlyk van hunne Tonelen, verkondigden. Want de meesten dier Dichters vertoonden den *ſterfenden* zódanig, als of hy door *Verkeerden-zin*, *Eigenbetrouwen*, en diergelyke dingen meer, beſtreden, doch vervolgends door *Reden*, *Geloof* en *Schriftuur*, welken zy alle als perſonaadjen invoerden, te recht gebragt en vertroost wierd. En zy vermaanden hem derhalven, dat hy op gene menschlyke leringen of eigene verdienſten, maar op Gods genade, in de dood van JESUS, zyn vertrouwen zou vestigen. Het is wel der moeite waardig, dat men hiermede het uitvoeriger bericht vergelykt, het welk KOPS, op bl. 244—247, ons daarvan heeft medegedeeld. — Ook kwamen deze Gentſche Spelen, die kort na hunne vertoning gedrukt wierden, aan de Geestlykheid zó haatlyk voor, dat de Keizer hen onder de ketterſche boeken deed plaatſen, en hunne verſpreiding verbood. (*) — Soortgelyke Plakkaten, zy mogten door den Keizer of den Koning FILIP gegeven zyn, hadden echter veeltyds weinig uitwerking. Want niettegenſtaande dezelven, voeren de Hollanders voord, met in hunne Spelen de ongeregeldheden der Geestlykheid aanteranden. En deze wierd daardoor in de

(*) By Plakkaat van den jare 1540, berocrende alle Hereſyen, Ketteryen en verboden boucken. Ghepreut tot Delft by SIM. JANSZ. —— Zie insgelyks KOPS, t. a. pl. bl. 253, 254.

Digitized by Google

de noodzaaklykheid gebragt, om in 1564, in ene Kerkvergadering te Haarlem, alle Spelen te verbieden, die niet te vóren door den Bisschop of zyne gemagtigden onderzocht waren (*).

Vele Kerklyken, welke zich op die wyze in hunne gebreken, door de Rederykers, zagen ten toon stellen, en wier heerschzucht niet gedogen kon, dat hun invloed en wilkeurig gezag daardoor van dag tot dag afnam, ontzagen dus gene middelen, om het Toneel voor het Volk in een haatlyk licht te stellen, en deszelfs leden als eerlooze en ongodsdienstige lieden te doen voorkomen. Want zódoende meenden zy den indruk, dien deze Spelen op het gemeen hadden gemaakt, weder allengskens te vernietigen. En wie weet, hoe vele wortelen van vóóringenomenheid tegen den Schouwburg, alléén uit deze voorstellingen, niet zyn voordgesproten, die onder de latere Nakoomlingschap, van Vader tot Zoon, en van Moeder tot Dochter, zyn verplant geworden, en in sterkte toenamen, naarmate hun langer tyd gelaten wierd, om zich in hunnen groei te kunnen uitbreiden! — — Hoe zich de Rederykers derhalven ook gedragen mógten, altyd vonden zy geweldige vyanden. Dikwerf waren zy, door hun wangedrag, — door hunnen bedorven Smaak, of door hunne ontuchtige, zedenloze en godslasterlyke Spelen, werklyk schuld daaraan; — doch ook dikwerf vonden zy ene tegenparty, daar zy niet anders dan ondersteunende

(*) *Batavia Sacra.* Pars II. Fo. 308. aangeh. by KORS, bl. 260.

Digitized by Google

de begunſtigers moesten ontmoet hebben; — zy vonden die telkens, als zy het Byggeloof, de Dweepzucht en de Schynheiligheid te keer gingen, en het Misdryf, dat zich onder den mantel der Eerwaardigheid ſchuil hield, met ene moedige hand ontmaskerden. Zelfs was deze tegenparty geduchter, dan de eerſte. Zy was geduchter, om dat zy minder recht had, zich als zódanig te verklaren, en bovendien gewoon was, met wapenen van eigendunklyk gezag wreedaardig te woeden; terwyl de genen, die tegen het Toneel waren vóóringenomen, wegens het echte misbruik, dat van hetzelve gemaakt wierd, gene reden hadden, om de oefeningen der Rederykers haatlyker aftebeelden, dan zy werklyk waren. —

Zie daar dan kortlyk den toeſtand, waarin deze Toneellisten by ons in onderſcheidene tydkringen geweest zyn, en de uitwerking, die hunne Spelen op het Volk en de Geestlykheid gehad hebben. Deze ſoort van Dichters gaf ook aanleiding, dat, in latere jaren, in ons Gemenebest *eigenlyke Schouwburgen* tot ſtand kwamen, *die door byzondere perſonen of leden derzelven beſtuurd, en waarin de Toneelſtukken door bepaalde Spelers vertoond worden, welke, zonder zelve Dichters te zyn, enkel de Vertoning dier ſtukken tot hun beroep maken, of ook zich alleen uit eigene liefhebbery daarop oefenen.* Want reeds op den 1ſten van Oogstmaand 1617 wierd door SAMUEL COSTER, lid der oude Amſteldamſche Kamer de Eglentieren, onder de zinſpreuk *in liefd bloeijende*, de eerſte grond tot den Amſteldamſchen Schouwburg gelegd, door dat hy ene nieuwe Kamer oprichtte, die naderhand onder

Digitized by Google

der de benaming van *Duitſche* en *Nederduitſche*, of van *Costers Akademie* is bekend gebleven. Immers, de vertoningen in dit nieuw geſticht wierden alleen gedurende enen korten tyd, naar gewoonte, door de Rederykers ter uitvoer gebragt, doch vervolgends aan byzondere lieden aanbevolen (*). Ook wierd de Akademie zelve, die ſlechts van hout geweest was, enige jaren daarna herbouwd, en het was op dat tydſtip, dat zy, gelyk PELS zegt (†), den naam van *Schouwburg* heeft verkregen. Op den 3den van Louwmaand 1638 wierd hy met het Treurſpel *Gysbrecht van Aemſtel*, dat nu onlangs door JOOST VAN DEN VONDEL was vervaardigd, ingewyd (§). Dan, offchoon deze Schouwburg, waardoor naderhand het Neêrduitsch Toneeldicht aanmerklyk is verbeterd, de gebrekkige ſtukken der Rederykeren in minachting en vergetenheid bragt, en den Nationalen Smaak allengskens beſchaafde; zo had echter de afkeer voor de vorige Toneelſpelen by velen al te diepe wortelen geſchoten, om niet tegen deze nieuwe inſtelling te blyven voordduren.

d.) Even zó als het hier, ten aanzien van het misbruik, het geen men van het Toneel maakte, ge-

(*) Meer hiervan vindt men by KORS; t. a. pl. bl. 298–301.

(†) *Gebruik en Misbruik des Tooneels*, 1718. bl. 17.

(§) In de *Beſchr. van Amſt.* door WAGENAAR, III. D. 5. B. bl. 721. env. kan men hiervan een uitvoeriger bericht vinden.

Digitized by Google

gesteld was, even zó was het met hetzelve ook in andere landen gelegen. — Ons Gemenebest bleef derhalven niet de enkele plek gronds, waar de Schouwburg door velen gehaat wierd. Onder andere hemelstreken was hy langzamerhand zódanig verbasterd, dat hy, nog met meer recht dan hier te lande, zich de deugdzaamste en verstandigste mannen tot vyanden gemaakt had. — Vooral kan men dit in betrekking tot den vorigen toestand van het Toneel in het naburig Engeland doen gelden. Want, volgends het eigen getuigenis van BLAIR, heeft de geest van onbetaamlykheid en losbandigheid de Engelsche Komedie, meer dan die van enig ander Volk sinds de dagen van ARISTOPHANES, ontluisterd (*). — In de eerste tyden harer opkomst had deze verderflyke geest haar nog niet aangestoken. Men meent, dat, reeds in de twaalfde eeuw, in Engeland in gebruik was, de jeugd te oefenen, door haar leerzame Toneelstukken te laten spélen; zo dat, onder anderen, de reeds genoemde Monnik GODFRIED, die naderhand Abt van St. Alban is geworden, zelfs de jonge lieden, die aan zyn onderwys waren toevertrouwd, zedenlyke Treurstukken liet vertonen (†). — Doch, na de herstelling van KAREL DEN TWEDEN begon zich de losbandigheid, welke destyds het hof en in het al-

ge-

(*) BLAIR *Lessen over de Redek. en fraaie Wetensch.* III. D. bl. 416.

† *Nouvel abrégé Chron. de l'Histoire de France*, p. 135 zie hier vóór, bl. 143.

Digitized by Google

gemeen het gehele Volk beſmet had, ook met het Toneel-vermaak te vermengen. De Ligtmis wierd het heerſchend karakter, en, met enige uitzonderingen, de Held van elke Komedie. DRYDEN verloorloofde zich in het ſchryven zyner Blyſpelen zó veel ongebondenheid, dat men zelfs in dien tyd nodig oordeelde, velen derzelven geheel te verbieden. JOHN VANBURGH ging zynen vóórganger in ruwheid en onbeſchaamdheid te boven; zyne ſchriften zyn de zedenloosſte, dien men zich verbeelden kan, en zelfs zyne beide ſtukken, die de meeste letterkundige verdienſten hebben, zyn zó vol met onbetaamlyke gedachten en zinſpelingen, dat zy uit alle beſchaafde gezelſchappen voor eeuwig dienen verbannen te worden. CONGREVE en FARQUHAR zyn even verleidend. De aan den wellust geheel overgegeven Ligtmis, de ongeoorloofde Minnehandel; en de losbandigſte levenswyze zyn overäl voor hunne pen de meest geliefkoosde voorwerpen. De onbetaamlykheid ging by den eerſten zó verre, dat Lord KAIMES van hem zeide: „Indien CONGREVE „in zyne laatſte ogenblikken gene wroegingen over „zyne Komediën gevoeld heeft, moet hy alle ge„voel van Deugd verloren hebben." (*) En hoe laag FARQUHAR over het Schone Geſlacht dacht, blykt genoegzaam uit de beſchryving van zyne Vrouwlyke karakters. Alle Vrouwen, welken hy voorſtelde, zyn ſlechts in twee ſoorten onderſcheiden. Zy waren by hem, of de wellustigſte Schepſels, of anders, indien hy haar ingetogen ſchetſte, wezens, die belachlyk wierden door hare gemaaktheid.

(*) HOME, *Eſſay on Criticism.* Vol. II. p. 479.

Digitized by Google

heid. En desniettegenſtaande zyn deze beide Blyſpelſchryvers de twee voornaamſte, die Engeland in vorige tyden immer gehad heeft. — De Engelſche Komediën derhalven, die, alléén ten aanzien der kunst beöordeeld, voor de beste moeten gehouden worden, die daaröm menigmaal ten Tonele kwamen, en het ſterkſte gezocht waren, zyn te gelyk de aanſtootlykſte voor de Zeden. De ongebondenheid van den Schouwbnrg ging zó ver, dat zy zich zelfs in de Treurſpelen, die anders van enen meer ſtatigen en aandoenlyken aart zyn, inmengde (*). Gene Tragediën zyn onzedenlyker dan die van OTWAY (†). In plaats dat zy edeläartige gevoe-

(*) SHAKESPEARE zelf heeft in zyne Treurſpelen menige uitdrukking, die de kieschheid en wélvoeglykheid te buiten gaat. Enige ſtaaltjes van de ongebondene ſpreekwyzen, die onder anderen in zynen *Othello* voorkomen, ſchoon haar de Franſche Vertaler, om derzelver onzedigheid, heeft weggelaten, zyn aangehaald door VOLTAIRE, onder het art. *Du Théâtre anglais par Jérôme Carré*, in de *Melanges Philoſ., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Geneve. 1771. pag. 531—533.

(†) BLAIR, t. a. pl. bl. 392. — Ja, zyn twee voornaamſte Treurſpelen, het *Weeskind* en het *Behouden Venetiën*, zyn hiervan niet uitgezonderd. VOLTAIRE heeft zelfs deze twee Tragediën als voorbeelden aangevoerd, om, in ene beknopte ontleding, die hy, onder de art. *Du Théâtre anglais, par Jérôme Carré* en *De la Tragédie Anglaiſe*, van beiden gegeven heeft, te tonen, welke vlekken ook de beste Engelſche Treurſpelen, in aanzien van de Zedenlykheid en Beſchaving, ontſieren en misvormen. *Mel. Philoſ., Litt.*,

Digitized by Google

voelens zouden ten toon ſpreiden, ziet men, dat, integendeel, de geest van losbandigheid, die het tegenövergeſtelde van de Franſche welvoeglykheid is, overäl doorſtraalt. Zelfs in de aandoenlykſte gedeelten van het Treurſpel heeft deze Schryver, met opzet, onkieſche woorden en onbetaamlyke zinſpelingen ingevlochten. —— Het was dus niet de ondeugd en dwaasheid, maar, gelyk BLAIR zegt, de kuischheid en matigheid, welke men in een belachlyk licht ſtelde. „ Aan het einde van het ſtuk „ wordt wel de Lichtmis gemeenlyk in ſchijn ver„ beterd, en betuigt, dat hij een bezadigd mensch „ wil worden; maar het geheele ſtuk door wordt „ hij als een patroon van een welleevend jongman „ voorgeſteld; en de gunſtige indruk, welken hij „ door een ſoort van geestige losbandigheid op ons „ gemaakt heeft, blijft als een ſchilderij van het „ aangenaame genot des leevens in de verbeelding „ achter, terwijl zijne verbetering, als een toe„ voeg-

Litt., Hiſt. &c. Tom. II. Geneve. 1771. pag. 114. & 526—531. —— Ja, hy gaat in deze zyne oordeelvelling zó ver zelfs, van, bl. 116., te beweren, dat het byna alle de Stukken van het Engelsch Toneel aan Welvoeglykheid (*bienſéance*) ontbreekt; en bl. 530, 531., gewag makende van het *Weeskind* van OTWAY, eindigt hy met deze regels: „ *Si un tel ſujet, de tels diſcours & de telles mœurs, révoltent les gens de goût dans toute l'Europe: ils doivent pardonner à l'auteur. Il ne ſe doutait pas qu'il eut rien fait de monſtrueux. Il dédie ſa piéce à la ducheſſe de* Cleveland, *avec la même naïvité qu'il a écrit ſa tragédie; il félicite cette dame d'avoir eu deux enfans de* Charles II.

Digitized by Google

„ voegzel van bloote plegtigheid, ras weder ver-
„ geeten is. Tot wat slag van zedelyk gedrag
„ dergelijke openbaare vermaakelijkheden de jonge
„ lieden van beiderlei kunne moest opleiden, is
„ ligt te begrijpen. En dit is nogthans de heer-
„ schende geest der Engelsche Komedie geweest,
„ niet alleen geduurende de regeering van Karel
„ den Tweeden, maar ook onder de regeeringen
„ van Koning William en Koningin Anna, 't welk
„ geduurd heeft tot den tijd van Georg den Twee-
„ den." (*) —— Men kan zich niet beter over-tuigen, in welke mate de zedenloosheid in Engeland op het Toneel, in vorige tyden, had plaats gevat, dan door het eigen getuigenis van enen Schryver, welken men zekerlyk niet voor den strengsten Zedenleeraar te houden hebbe. VOLTAIRE zelf, dien niemand van ene te kiesche Deugd zal beschuldigen, zeide, dat de taal der Engelsche Komedie de taal was van ligtmisery, en geenszins die van het beschaafde leven (†). En hiermede stemt

(*) BLAIR, t. a. pl. III. D. bl. 418, 419.

(†) Men zie, wat of VOLTAIRE over den Schouwburg in Engeland, behalven het geen wy reeds van hem hebben aangehaald, geschreven heeft, in de *Melang. Philos. Litt., Hist. &c.* Tom. II. Geneve. 1771. p. 120-126., onder het art. *Sur la Comédie Anglaise.* — „ *Si dans la plûpart*" — het is, onder anderen, in dezer voege, dat hy zich daar ter plaatse, p. 120., uitdrukt, — „ *Si dans la plûpart des tragédies anglaises les héros sont ampoulés & les héroïnes extravagantes, en recompense le stile est plus naturel dans la comédie. Mais ce naturel nous paraît trait souvent celui de la débauche plutôt que celui de l'honnêteté. On y appel-*

le

Digitized by Google

ſtemt het gevoelen van MOREL overëen, die, in zyne Brieven over de Franſchen en Engelſchen, het zedenbederf in Londen zelfs voornaamlyk aan de Komedie toeſchryft. Hunne Komedie, zegt hy, gelykt niet naar die van enig ander land: zy is de School, waarin de jonge lieden van beiderlei kunne zich gemeenzaam maken met de ondeugd, welke daar niet als ondeugd, maar als blote vrolykheid wordt vertoond. „ Komediën", zegt daarom de zinryke DIDEROT, in zyne Aanmerkingen over de Toneelpoëzy, (*) „ hebben de Engelſchen „ niet;

le chaque choſe par ſon nom. Une femme fâchée contre ſon amant lui ſouhaite la vérole. Un yvrogne, dans une piéce qu'on joue tous les jours, ſe masque en prêtre, fait du tapage, est arrêté par le guet. Il ſe dit curé; on lui demande s'il a une cure; il répond qu'il en a une excellente pour la chaude. . . . . Une des comédies les plus décentes, intitulée le mari négligent, *repréſente d'abord ce mari, qui ſe fait grater la tête par une ſervante aſſiſe à côté de lui; ſa femme ſurvient & s'ecrie: A quelle autorité ne parvient-on pas par être putain!*" &c. — En naderhand, op p. 124., gewag makende van een Blyſpel van WICHERLEY, de *School der Vrouwen* genoemd, eindigt hy de korte beſchryving van deszelfs onzedenlyken inhoud met de volgende woorden: „ *Cette piéce n'est pas, ſi vous voulez, l'école des bonnes mœurs, mais en vérité c'est l'école de l'esprit & du bon comique.*" Des te erger, want des te verleidender is het voor het menschlyk hart. Indedaad, het is geen wonder, dat HERVEY, WITHERSPOON, en andere brave Engelſche Godgeleerden, Schouwſpelen, gelyk lezen, als Zedenbedervende, hebben veröordeeld! ——

(*) *Dialogue et Discours ſur la Poeſie dramatique, dans les* Oeuvres de Theatre *de Mr.* DIDEROT. Paris, 1758. 2

Digitized by Google

„ niet; maar, in plaats van deze, hebben zy „ Satyren, die wel vol zyn van vrolykheid en „ geest, maar zonder Zedenkunde en zonder „ Smaak." —— En is het derhalven wel te verwonderen, dat WITHERSPOON, HERVEY, en vele andere Engelsche Godgeleerden, welken men om hunne kunde en braafheid behoort te eerbiedigen, zich met zó veel yver tegen den Schouwburg hebben uitgelaten? — Is het te verwonderen, dat HERVEY („ zulk een man van smaak en vernuft!"), in een land levende, waar de Komediën het grootste onheil stichteden, — waar men de verbastering der Zeden aan haar hoofdzaaklyk moest toeschryven, — van het Toneel sprekende, gezegd heeft: „ In der daad, hoe „ tochtig men er ook voor pleiten moge, het „ Toneel schynt weinig gemeenschap te hebben, „ met een regt aandagtig en Godvrugtig leven. „ Het zaait in tegendeel maar al te veel gemoed„ bedervende zaaden in ligt verleidelyke harten; „ waar door het zedeleerende, dat er mede be„ doeld mogt worden, verbasterd, zo niet ge„ heel van groei beroofd wordt." (*) — De Schouw-

Vol. in 12mo.; in het Hoogduitsch vertaald door LESSING; zynde de eerste uitgaaf dezer vertaling in den jare 1760, in 2 delen in 12mo., en de twede in den jare 1781, in 2 deelen in 8°., te Berlyn in het licht gegeven.

(*) HERVEY, in zyne Brieven, II. 40., aangeh. in de Groninger Courant van den 25. Oct. 1799, door den, zich noemenden, Vriend van GELLERT, den Burger G. O. F.

Digitized by Google

Schouwburg had finds langen tyd al te veel kwaads geſticht, om niet ongunſtig over denzelven te denken. Wanneer een boom zó vele verderflyke vruchten voordbrengt, dan geraakt men al ligt op het vermoeden, indien men met de eigenlyke natuur van denzelven niet gemeenzaam bekend is, dat hy van enen kwaden aart moet zyn: offchoon het ook mooglyk kon wezen, dat het verderf enkel voordſproot uit de ondeugdzaamheid van den grond en de verkeerde behandeling van den boomkweker, waarvan hy zynen wasdom en leiding verkrygen moet. —— Een kwade boom kan zekerlyk gene goede vruchten voordbrengen, welke moeite men met denzelven ook moge aanwenden; want het is niemand mooglyk zynen bedorven aart te veränderen. En even onmooglyk is het voor enen goeden boom, *uit zich zelven* kwade vruchten te geven (*). — Doch dat belet niet, dat hy daarom even min iets goeds voordbrenge, indien men er niet op bedacht is, om de kiem van het goede te ontwikkelen, maar integendeel alles aanwendt, om haar eindelyk geheel te verſtikken, — Alhoewel men derhalven recht heeft, om van de ondeugdzaamheid der voordbrengſelen tot de ondeugdzaamheid van den boom te beſluiten, indien deze werklyk toont, dat hy met gene mooglykheid anders dan kwade vruchten kan voordbrengen; zo kunnen zich echter, in andere gevallen, zó veel nevenömſtandigheden met elkander verënigen, dat zy dikwyls alleen genoegzaam zyn, om de

(*) MATTH. VII; 17. XII; 33. LUC. VI; 43.

Digitized by Google

de beste zaak te bederven. En dit laatſte is, gelyk wy gezien hebben, het geval met het Toneel. Is de Hoogleeraar KLINKENBERG indedaad van gevoelen; dat men de geſchiedenis van *Joſef* niet zou kunnen vertonen, en daardoor een algemeen genoegen geven, zonder de vrouw van *Potiphar* op ene zó verleidende wyze voorteſtellen, dat de meeste aanſchouwers min of meer bedorven uit den Schouwburg zouden terugkeren (*); dan voedt hy werklyk, of van de verëischte hoedanigheden van een Toneelſtuk, of van de kunst des Schryvers, of van het hart der genen, die gewoon zyn den Schouwburg te bezoeken, geheel verkeerde en zeer vernederende gedachten. Want heeft BITAUBÉ, by voorbeeld, deze geſchiedenis niet zó voortreflyk bezongen, dat haar een ieder met het grootſte vermaak moet kunnen hören? — En wie zal de zangen van BITAUBÉ nadélig voor de Deugd achten? — Of zou men veelligt met behulp van een Toneelſtuk niet het zelfde kunnen uitwerken? En — daardoor minder ſtichten en vermaken, dan men, door een Heldendicht doen kan? —

Het *misbruik*, dat men in alle landen en tyden van het Toneel heeft gemaakt, is derhalven de ware bron van de ongunſtige gedachten, dien velen, ten aanzien van hètzelve, hebben opgevat. Dit moet men ten minſten veronderſtellen, dat met die genen werklyk plaats heeft, welker denkenswyze te zeer verheven is, om, alléén uit zucht van

(*) *Onderwys in den Godsdienst.* X. Deel, bl. 197–199.

Digitized by Google

van navolging, ene inſtelling te veröordélen; of tegen haar te yveren, dewyl zy ondervonden hebben, dat daardoor dikwerf hunne eigene gebreken niet verſchoond blyven. —— Ik heb echter genoegzaam getoond, dat het onheil, het welk talloze malen door de Schouwſpelen is aangerecht, met den inwendigen aart van dezelven geenszins, als een noodzaaklyk gevolg — als gewrocht en oorzaak — onáfſcheidbaar is verbonden. De gebreken van een Toneelſtuk blyven immer toevallige hoedanigheden, die tot het eigenlyke wezen van hetzelve gene de minſte betrekking hebben. En men moet het derhalven alleen aan ene te gebrekkige kennis van den eigenlyken aart der Toneelpoëzy toeſchryven, dat weldenkende lieden, dien men van gene verkeerde inzigten kan verdacht houden, tegen dezelve zyn vóóringenomen, dewyl zy daardoor verleid worden, om de verderflyke gevolgen, die alleen door de gebreken van den Dichter of Speler worden veröorzaakt, op rekening der Dichtkunde zelve te ſtellen. — Dan, wy hebben, gelyk wy in onze twede Afdeling nader zien zullen, in alle talen, zó wel zedenlyke als onzedenlyke Toneelſtukken. En daarenboven kan het bederf der Zeden, waartoe de Schouwburg aanleiding gaf, al had zy zelfs nimmer enig goed geſticht, ons geen recht geven, te beſluiten: *de Schouwburg is, als Schouwburg, voor de Deugd nadélig*; zo lang men niet kan aantonen, dat de zaden tot dit Zedenbederf in het wezen van denzelven liggen opgeſloten. (*) — In-

(*) Op dē zelfde wyze redeneert de zó waardige Hoogleer-

Digitized by Google

Integendeel is men verpligt, medetewerken, ten einde hem tot dien trap van volmaaktheid te bren-

leeraar HERMAN MUNTINGHE, om den Kristenlyken Godsdienst van de onverdiende blaam te zuiveren, als of hy oorzaak was van de menigvuldige ongeregeldheden, die, door hem te misbruiken, zyn gepleegd geworden. „ Deze tegen-„ werping", zegt hy, in zyne *Twede Verhandeling, over den gezegenden Invloed van den Christelijken Godsdienst op het Volksgeluk, betoogd uit de Geschiedenis.* bl. 73, 74. „ verliest reeds aanstonds alle kracht, wanneer men aan-„ merkt, dat alle deze wandaden en onheilen geenszins uit „ den aart van den Christelijken Godsdienst zelven voort-„ komen, maar alleen te wijten zijn aan de schuld van de „ zodanigen, welke denzelven, ter bedekking van hunne „ boosheid, of ter bereiking van hunne snode oogmerken, „ schandelijk misbruikten: . . . . . Offchoon „ wij . . . . . uit de geschiedenissen niet konden tonen, „ dat de maatschappij, van dezen Godsdienst, door de „ schuld van deszelfs belijders, geen het minste nut getrok-„ ken, maar integendeel zelfs veel nadeel geleden had, zo „ zou zulks nog maar alleen de boosheid der menschen be-„ wijzen die zeer dikwijls de beste zaken misbruiken, „ maar aan de andere zijde den Godsdienst zelven, zo als „ die door Jesus Christus en zijne Apostelen geleerd is, van „ dezen blaam volkomen zuiveren:" „ Het bederf der „ Christelijke geloofs- en zedeleer", zegt hij naderhand bl. 139. (*x*), „ is al zeer vroeg in de kerk ingeslopen, en „ is buiten twijfel ene der eerste en oudste oorzaken, waar-„ om de Christelijke Godsdienst niet alleen dat nut aan de „ maatschappij, 't welke men daarvan uit deszelfs aart zou „ hebben mogen verwachten, niet, maar zelfs in tegendeel „ aan de maatschappij veel kwaads heeft berokkend." Om-trent zó spreekt ook de beroemde JOHN LELAND, in zyne

Be-

Digitized by Google

brengen, voor welken men weet, dat hy van natuure berekend is. — Want handelt men anders wel

Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deisten, die in deeze en de voorgaande eeuwe in Engeland zyn uitgekomen. „Belangende het bederf onder de Christenen," zegt hy, in zynen XVden Brief, (Ned. Vert. door ENGELB. NOTEBOOM. Ie. D. bl. 569, 570, Utr. 1765.) „ en het misbruik van het Christendom, als meede de byvoegzelen, „ die daar bygedaan zyn, waar uit de *Deisten* hunne waarschynelykste teegenwerpingen ontleend hebben; men behoorde te bedenken, dat de Christelyke Godsdienst met „ geene reedelykheid geoordeeld kan worden voor dat misbruik en bederf te moeten verantwoorden." —— Het is zekerlyk wel niet te ontkennen, dat de Toneeldichtkunde ene Kunst is, die ter overreding tot het *kwaad* zó wel als tot het *goed* zich gebruiken laat. Doch dit kan ook van de Welsprekendheid gezegd worden, en strekt zó min ten nadéle van het Toneel, als het ten nadéle van de Welsprekendheid kan dienen. Met de zelfde woorden toch, waarmede de voortreflyke BLAIR (in het IIe. D. zyner meergenoemde *Lesſen*, Ned. Vert. bl. 71, 72.) deze laatste Kunst van de beschuldiging vrypleit, die men hierüit tegen haar zou willen afleiden, kan men ook, ter verdediging van het Toneel, den genen, die het deswegen zou willen veröordélen, andwoorden: „ De zaak is waar; maar zij is niet minder waar ten „ opzichte van het verstand, 't welk insgelijks kan gebruikt worden, om de menschen in dwaalingen te „ brengen: en nogthans zal het niemand in het hoofd „ komen, daar uit een bewijs tegen de beschaaving van „ onze verstandelijke vermogens af te leiden. Rede, „ Welsprekendheid, en alle Kunsten, welke door de „ men-

wel verſtandiger, dan wanneer men, in een ander geval, om dat alle Wysgerige proeven, welke de Kritiſche vóóraf gingen, misluckt zyn, alle verder onderzoek, om eens tot zekerheid te geraken, als geheel vruchtloos wilde opgeven, en het daarom veiliger achtede, met HUME een twyfelaar te worden? — — Het is toch wonder, dat men zich, ten opzigte van het Toneel, zó dikwerf van eene geheel andere Redenkunde ſchynt te bedienen, dan in de beoordéling der overige dingen. Om dat de Schouwburg zó veel ongeregeldheden heeft veróorzaakt, veróordeelt men hem.

„ menſchen beoefend zijn, kunnen misbruikt worden, „ en gevaarlijke werktuigen zijn in de handen van boo„ ze menſchen; maar het zoude belachelijk zijn te be„ weeren, dat zij uit dien hoofde behoorden afgeſchaft „ te worden. Men geeve aan waarheid en deugd de „ zelfde wapens, welke men geeft aan de ondeugd „ en valſchheid, en de eerstgenoemden zullen on„ getwijffeld de overhand behouden." —— Indien men nu alle deze en de vorige bedenkingen vergelykt met het geen door WITHERSPOON, in zyn *Serious Enquiry into the Nature and Effects of the Stage*, p. 14, 15 en elders, van Vol. II. zyner *Eſſays on important Subjects.* (Lond. 1765.), tegen de betaamlykheid van den Schouwburg is aangevoerd; dan ziet men de ongegrondheid en onóordeelkundigheid in de redeneringen van dezen Schryver tegen het Toneel, op wiens uitſpraak zich evenwel Groningens Oudſte Predikant altoos met zó veel vertrouwen beroept.

Digitized by Google

hem. Maar, ik herhale het, zou een verkeerd gebruik van den Godsdienst niet reeds meer nadeel gedaan hebben dan de gebrekkige toeſtand van het Toneel; en zyn evenwel de weinigen, die ontaard genoeg waren, om deswegens den Godsdienst zelven te miskennen, niet van ieder een verácht geworden? — Is ook de Dronkenſchap, waaraan zich ſommigen overgeven, ene reden, om den Wyn, van welken hy een gevolg is, als ſchadelyk voor het Menſchdom te verklaren? — En is de Drukkunst ene veróordélenswaardige uitvinding, om dat men door haar, ſedert den leeftyd van LAURENS KOSTER, zó veel verderf onder ons geſtrooid heeft? — Ja, hoe vele rampen zelfs heeft alléén het gebruik, of liever het misbruik, van het Buskruid niet veróorzaakt, — hoe menigmaal heeft daardoor het Oorlog ſchrik, en verwoesting, en verderf, met het hoofd tot aan den hemel, met zich gevoerd; — en wie is echter daardoor ooit op den inval gekomen, om de nagedachtenis van BARTHOLD SCHWARTS, of van ROGER BACO, aan wien het voor hem reeds bekend was, te vervloeken? —

„ Geen ding, zoo zeer, zoo hoog volmaakt
„ Of 't word nog hier of daar gewraakt
„ In een van zyne deelen:
„ Geen zaak zoo quaad, zoo ſnood, zoo boos,
„ Daar ſomtyds niet een verſche roos
„ Schuilt onder doornesteelen.

Digitized by Google

„ Gelyk 't ook met het ſchouwſpel gaat.
„ Goed is 't gebruik, het misbruik quaad.
„ Gelukkig die kan weegen,
„ Der dingen juiste middelmaat!
„ Die 't goed verkiest, en 't quaad verlaat,
„ Staat nergens in verlegen." (*)

(*) *Dichtlievende Tydhortingen, onder de Zinſpreuk,* FUGANT *carmina curas.* Te Leyden, 1717. in 8vo. bl. 178. Slotzang van het Gezang voor en tegen de Tooneelſpelen.

III. HOOFD.

Digitized by Google

III. HOOFDSTUK.

Gevolgen.

De vorige beſpiegelingen hebben aanleiding tot menigvuldige Gevolgen gegeven, die zich alle op ons onderwerp meer of min betrekken. Laat my heden de voornaamſte derzelven, om over het Geheel een des te beter overzigt te hebben, nog eens kortlyk herhalen.

a.) Vooreerst dan is de Schouwburg, gelyk wy zagen, uit deszelfs innerlyken aart, even min Onzedenlyk als Zedenlyk; maar voor beiden, voor Zedenlykheid zó wel als voor Onzedenlykheid, vatbaar: en alleen in gevolge de richting, die door den Toneeldichter en Toneelſpeler aan denzelven gegeven wordt, zal hy indedaad of ſchadelyk of voordelig zyn. —— Het is nogthans deze eigenſchap, van even goed ten nadéle als ten voordele gebruikt te kunnen worden, die hy met andere voorwerpen, de verhevenſte zelfs niet uitgezonderd, gemeen heeft. Ik wil het Zedenlyk nut of nadeel der Toneelſpelen niet anders beſchouwd hebben, dan het Zedenlyk nut of nadeel der Geſchiedenisſen, Verhalende Gedichten, Romans, Gezangen, Muziekſtukken en Schilderyen, die, even eens als de Toneelſpelen, op het hart en den geest kunnen werken. En de Toneeldichtkunde onderſcheidt zich in dat opzigt, van alle

andere menschlyke oefeningen, alleen daar door, dat er buiten haar gene Kunst of Wetenschap is, die, uit hare natuur, op het gemoed zó sterken indruk maakt, of in hetzelve zulke diepe sporen kan achterlaten. De Geschiedschryver kan alléén verhalen, — de Heldendichter kan alléén bezingen, — de Toonkunstenaar kan ons gehoor, — de Schilder ons gezigt alléén aandoen; — maar de Toneeldichter kán ons de daden en gebeurdnisſen, dien de Geschiedschryver enkel in ons geheugen, de Heldendichter, de Schilder of Toonkunstenaar enkel in onze verbeelding vertegenwoordigd heeft, werklyk onder het gezigt brengen, en, als daadlyk plaats hebbende, voorstellen. En van daar dan, dat ook het Toneeldicht, overëenkomstig de leiding, die het van den Dichter of Speler ontvangt, altyd groter nadeel of voordeel doet, en dus op de Deugd en goede Zeden meerder invloed heeft, — die invloed moge schadelyk of voordelig zyn, — dan Geschiedverhalen, Romans, Heldendichten, Schilderyen, Gezangen of andere Muziekstukken stichten, en immer hebben kunnen.

b.) Het is dus buiten allen twyfel, dat men van den Schouwburg menigvuldig misbruik maken, en dat men op gene betere wyze, dan door middel van hem, allerlei en de grootste Zedeloosheid verspreiden kan; en dit is door de Ondervinding bevestigd. — Reeds in den beginne, toen het Griekſche Blyspel nog maar weinige jaren tellen kon, gebruikten ARISTOPHANES en zyne Navolgers het dikwerf alléén als een middel, om hunne driften bot te vieren, en de Deugd en den

Digitized by Google

den Godsdienst in het openbaar te beſpotten. De Danſen, die in hetzelve door de Reiën uitgevoerd wierden, waren meesttyds vol losbandigheid en ontucht. En de Oude- en Midden-Komedie der Grieken dienden, om de verdienstlykſte mannen verächtlyk in het oog van het Gemeen te maken. —— De Treurſtukken van ESCHYLUS, SOFOKLES en EURIPIDES gingen daarom in Zedenlykheid de Blyſpelen hunner Tydgenoten ver te boven; en evenwel zyn dezelve ook niet alle van onkieſche en onwélvoeglyke uitdrukkingen vry te pleiten. — — Onder de Romeinen was het met de Zedenlykheid van den Schouwburg nog veel erger geſteld. PLAUTUS, die onder hen, als de geestigſte Blyſpeldichter, ook het meeste behagen moest, ontzag zich niet van in zyne ſtukken menigmaal zeer oningetogen te zyn. De Smaak der Romeinen was daarenboven veel zintuiglyker en grover dan de verfynde Smaak der Grieken. Blote Lichaamlyke Vertoningen behaagden hun veeltyds meer, dan het voortreflykſte Toneelſtuk zou gedaan hebben, dat naar alle de regelen der Kunst vervaardigd was. Van daar, dat de Pantomimen-ſpelen op hun Toneel zó veel veld wonnen. En niets was natuurlyker, dan dat die Gebaardenmakers, om de éentonigheid te vermyden en de menigte aan zich te verbinden, zeer ſpoedig tot de grootſte losbandigheid vervielen, en allerlei ontuchtige en ſchaamteloze houdingen uitdachten, om het volk door de vertoning daar van te vermaken; zó zelfs, dat OVIDIUS over de ongebondenheid der *Mimi* van zynen tyd klaagde. —— Hier mede

Digitized by Google

verënigden zich verder vele andere oorzaken, welke, in de dagen van AUGUSTUS en in die zyner Opvolgers, een algemeen Zedenbederf over Rome bragten; en deze algemene Zedenloosheid moest dus ook van den nadéligſten invloed voor de echte Dramaturgie zyn. Want een ieder wil toch gaarne behagen; en nu men door gene regelmatige en beſchaafde Toneelſtukken langer behagen kon, trachtte men het door onkieſche en vuige Kluchten te doen. De verwoesting van Deugd en Zeden nam zódoende hand over hand toe; — de Schouwburg wierd, in den ſtrengſten zin van het woord, ene Schouwplaats van allerlei Ongebondenheid; — en TERTULLIANUS had, niettegenſtaande zyne blinde vóóringenomenheid en diepe onkunde in vele andere opzigten, het grootſte recht, om hem in de vierde eeuw als zódanig te beſchouwen. —

Ook in de daarna volgende tydperken ging het met de Toneeldichtkunde niet veel beter. Het Toneelſtuk, dat tot hiertoe dienstbaar was geweest aan de Zedenloosheid, wierd nu dienstbaar aan de Domheid en Onkunde. De Schouwburg, die tot hiertoe veel nadeel gedaan had by gebrek aan Deugd, deed nu nadeel by gebrek aan Verlichting. De Kristenen begonnen zich van hem te bedienen, om in denzelven hunne Mysteriën en Moraliteiten ten tonele te voeren; en de meeste derzelven droegen de ſprekendſte kenmerken van eenen verbasterden Smaak, waardoor men zó verre ging, van in dezelven alles te verzinlyken, zelfs de Godheid perſoonlyk intevoeren, en Kristus op het Toneel aan het

Kruis

Kruis te laten ſteryen. Noodwendiger wyze moest dit van de nadeligſte gevolgen voor de zuivere begrippen van Zedenlykheid en Godsdienst zyn. — Van dien aart zyn ook vele ſtukken onzer oude Rederykers. — — De Geestlykheid begon daarenboven het Toneel te gebruiken, om de Wereldlyke Overheden, waardoor zy zich beledigd, of dien zy in haar oog te magtig rekende, by het Gemeen verachtlyk te maken: en de voorſtanders dezer Overheden trachteden op hun beurt, langs den zelfden weg, weder de Geestlykheid te beſchimpen. De Schouwburg wierd dus dienstbaar aan Geestlyke en Wereldlyke Heerschzucht. — — Hierby kwam, dat ook, gedurende al dien tyd, de overige ondeugden niet ſtil zaten; maar dat zy, even als te voren, om ſtryd bezig waren, om door middel der Schouwſpelen hare verderflyke zaden te verſpreiden. Het heeft toch nog nooit aan zedeloze en onzuchtige Dichters, zo wel voor het Toneel als in andere vakken van Dichtkunde, ontbroken, en het zal er ook wel nimmer aan ontbreken. En deze Dichters bedienden zich ten dien tyde, in hunne werken, des te meer van de verleidende betoveringen der onzucht, om dat zy, wegens de verbastering van den Smaak en de onvolmaaktheid der Kunst, alsnog met te weinig middelen bekend waren, om de onbeſchaafde menigte aan zich te trekken. En wie weet behalven dit alles niet, dat de tafereelen en vertoningen van lichaamlyken Wellust in alle eeuwen en onder alle Volken gezocht worden, en dat Schryvers, die daarin weten uittemunten, ten allen tyde aan velen behagen-

Digitized by Google

zullen? —— Het is dus geen wonder, dat ook de Toneeldichter en Toneelspeler, als het gevoel van pligt hen niet langer terug houdt, zich met al hun vermogen daarop toeleggen; dewyl zy maar te wél overtuigd zyn, dat er geen geteder middel is, om aan den Smaak der meerderheid te voldoen, en het onverzaadlyk eigenbelang van hun zelven te strelen. Van hier dan de schaamteloze taal, welke men in zó menig Toneelspel, en de ongebondenheid en ontucht, die men in zó vele Schouwburgen aantreft. Zó is het altyd geweest; — zó is het nog heden; — en zó zal het altyd blyven, zo lang de Schouwburg geen byzonder voorwerp vóór de waakzaamheid der Regering wordt, en de hogere Magten hare aandacht op deszelfs verbetering niet vestigen. —— Vooral vertoont zich deze geest van ongebondenheid in de Toneelpoëzy, wanneer zich het Zedenbederf over het gehele Volk verspreid heeft; want wie zal dan voor het Toneel arbeiden, en zich niet aan den algemenen Smaak onderwerpen? Het is op die wyze, dat het bederf der Zeden het Toneel, en vervolgends het Toneel weder de Zeden verbastert. Dit was werklyk het geval in de eeuw van AUGUSTUS, en het was niet minder het geval, vóór enige jaarhonderden, in het naburig Engeland en zelfs op onzen eigenen bodem. —— Het onheil, dat derhalven de Schouwspelen, sedert hunnen eersten oorsprong tot op heden, gesticht hebben, is voornamelyk uit drie verschillende bronnen voortgevloeid:

*) Ten

α.) Ten allen tyde waren zy een middel, van het welk zich de Ondeugd bediend heeft, om zich aangenaam te maken, en de zaden van losbandigheid en zedenloosheid in de harten van duizenden uitteſtorten.

β.) In de eerſte, maar vooral in de midden-, eeuwen der Kristenheid, en ook in latere jaarhonderden, dienden zy, wegens den bedorven' Smaak en de diepe Onkunde, die onder Geestlyken en Wereldlyken plaats had, om alles, zo wel om geestlyke als lichaamlyke dingen, op ene grove en de zintuiglykſte wyze, te verzinlyken; en daardoor moesten zy, indedaad voor de zuivere begrippen, dien men zich van God en Godsdienst maken moet, nadelig worden.

γ.) Eindelyk verſtrekten zy ook menigmaal aan den enen tot gelegenheid, om den anderen beſpotlyk te maken. Zy wierden de ſpeelballen der Driften en de laatſte toevlugt der Heerschzucht. ARISTOPHANES gebruikte hen, om SOCRATES en andere braven van het Griekſche Gemenebest in het openbaar ten toon te ſtellen. De Kerklyken onder de Kristenen bedienden er zich van, om de Wereldlyke Magt te beſchimpen en in het oog des Volks verachtlyk te maken. En voor hunne Tegenparty waren zy een middel, door het welk zy weder, van den anderen kant, de Geestlykheid vernederde, en ook wel nu en dan, by ene zódanige gelegenheid, op den Godsdienst zelven aanviel.

c.) En als men dit nu alles met bedaardheid en onpartydigheid nadenkt, kan men dan wel reden vinden, om zich te verwonderen, dat de

Digitized by Google

Toneelſpelen tot op heden, ter verbetering van Deugd en goede Zeden, zó luttel voordeels gedaan hebben? — Met wat ſchyn van recht kan men deze onvruchtbaarheid, als een bewys tegen de nuttigheid van enen wél-ingerichten Schouwburg, aanvoeren? —— Al was ook het Toneel nooit zó verbasterd geweest, — al was het nooit zó misbruikt geworden, — dan zou men nog geen reden hebben, om uit het weinig nut, dat er door geſticht is, tot deszelfs nutloosheid een beſluit te trekken. Want wie kent het bedorven menschlyke hart niet, om niet te gevoelen, hoe onwettig zulk een beſluit zyn zou? Ziet men nog niet daaglyks, dat de beste inſtellingen, aan welker heilzaamheid niemand twyfelt, menigmaal van zeer weinig gevolg zyn, en zelfs dat de voortreflykſte Leerredenen dikwerf maar geringen indruk maken? Groningens oudſte Predikant klaagt zelf, dat hy als Leeraar, gedurende den tyd van *veertig jaren*, niettegenſtaande alle zyne aangewende moeite, echter van zó weinig vrucht heeft kunnen zyn voor de harten der bedorvene menſchen, dat zy zedenlozer, in ſtée van deugdzamer, zyn geworden (*): en zal Groningens oudſte Predikant dan van den Schouwburg wel meer verwachten dan

van

(*) Zie: *Gods grotelyks gedugte Wafer-roede, aandagtig beſchouwd, en by gelegenheid der onlangs gebeurde Overſtromingen, ter nodige Nabetragting zyner Stad en Landgenoten voorgehouden door* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU, *Oudſten Predikant te Groningen.* Te Groningen, by J. VAN GROENENBERG H. Z. 1799. bl. 15. De prys is twee ſtuivers.

Digitized by Google

van zyne gemoedelyke en wél-doorwrochte Leerredenen? — —

d,) Het kon echter niet anders, of het schandelyk misbruik, dat op die wyze ten allen tyde van de Toneelspelen is gemaakt geworden, en het nadeel, dat zy daardoor verôorzaakt hebben, moest velen in den waan brengen, dat de gehele Toneeldichtkunde uit haren aart met Deugd en Godsdienst onbestaanbaar ware. Het is niet zonderling, dat de beste dingen, door het kwaad, dat er mede gedaan wordt, menigmaal miskend en uit een geheel verkeerd oogpunt beschouwd worden. Dit was in de eerste jaren der Kristenheid, onder anderen, het geval met de Wysgeerte in het algemeen, en in latere eeuwen met de stellingen van CARTESIUS in het byzonder, en ook heden ten dage is het zulks met het *Criticismus* van KANT. De Sophisten misbruikten de Sluitredenen, dien zy in de schole van ARISTOTELES geleerd hadden; SPINOSA sloeg ongelukkiglyk een verkeerd pad in aan den weg, waarop hem DESCARTES gebragt had, en hy verdwaalde; en ene grote schare van halfdenkers maakt een onrecht gebruik van de verbevene lessen der Kritiek, welken zy niet verstaat, en spreekt waartaal, spot met het Kristendom, of leert God verlochening en volslagene Twyfelary. —— Een ieder, die nu met den eigenlyken aart der voorwerpen, door welker verkeerde aanwending zó veel onheil gesticht wordt, niet ten nauwsten bekend is, zal tegen dezelven altyd min of meer bevóóroordeeld zyn; dewyl hy zich niet in staat bevindt, om te doorzien, hoe weinig verband

er

er tusschen deze nadelige gevolge en de zaak zelve plaats heeft. — Zelfs de Kristenlyke Godsdienst heeft, alleen wegens het verkeerd gebruik, dat men immer van hem gemaakt heeft, menigwerf bestryders gevonden, welken hy dus niet zou gehad hebben, indien zy met het eigenlyk wezen van denzelven nader waren bekend geweest. — En het geen nu in dit opzigt waar is, ten aanzien van de Wysgerige Wetenschappen, van den Kristenlyken Godsdienst, en van zó vele andere dingen, is ook ten aanzien van het Toneel waar. Het Zedenbederf, dat in de eerste eeuwen der Kristenheid te Rome, en in latere eeuwen ook in de andere gewesten van Europa, — in Duitschland — in Neêrland — en vooral in Engeland, — door den Schouwburg over het gehele Volk verspreid wierd, moest hem reeds by velen in een haatlyk daglicht stellen en, onder de brave en wêldenkende lieden, ene menigte Vyanden verwekken. En echter voegden zich hierby nog zó veel andere redenen, die insgelyks alle noodwendig de vóóringenomenheid tegen denzelven moesten vermeerderen, en zyne Tegenparty groter en geduchter maken.

De meeste Kerkvaders, by voorbeeld, veröordeelden de Schouwspelen, niet alleen om het misbruik, dat er ten hunnen tyde van gemaakt wierd, maar ook om dat zy dezelven werklyk als ene Afgodische instelling aanzagen. Het ongunstig vonnis, dat door hen over het Toneel wierd uitgesproken, had invloed op het oordeel der Nakomelingschap. Latere Geestlyken lieten zich door gezag verblinden, en veröordeelden den Schouwburg,

Digitized by Google

burg, om dat hunne Vóórvaderen hem veröordeeld hadden. Zy vonden het niet goed, oude palen te verzetten, — oude vóóroordéelen uitteroeiën. De ene herhaalde het gezegde van den anderen, en geloofde het geen de andere geloofd had, zonder verder naar de reden daarvan te zoeken. En het kon dus in de agttiende eeuw niet meer zwaar vallen, om enen nagalm, die reeds in de vroegste eeuwen gevormd wierd, met enen enkelen klank te vermeerderen.

De grote Paus — de grote Vorst — LEO de X. betoonde zich echter een Voorstander van de schone Kunsten en Wetenschappen; — hy beschermde op alle mooglyke wyzen de Toneelpoëzy, en deed door zyne aanmoediging het Treurspel der Ouden onder hem herleven. Doch ook dit alléén was genoeg voor de genen, die anders dan hy over het Leerstellige van den Godsdienst dachten, om den Schouwburg een werk van den Satan te noemen. — — Te Geneve en op vele andere plaatsen van Zwitzerland zyn, zegt VOLTAIRE, gedurende ene gehele eeuw, zelfs gene Vioolspelers geduld geworden. De Jansenisten verboden in vroegere dagen aan ene Prinses van *Conti*, welke zy in al haar doen en laten bestierden, dat zy haren zoon dansen zou laten leren, uit hoofde dat de Dans te onheilig was. Intusschen moest hy ene goede houding hebben en de Menuët kennen. Ene Viool wilde men in het geheel niet gedogen, en het geschiedde eindelyk, na veel aangewende moeite, dat men toeliet, dat de Prins van Conti naar het maatgeluid van klaphoutjes, waar van zich de Moren in het Dansen be-

Digitized by Google

bedienen, zou onderwezen worden. Enige wat onbeschaafde Roomschgezinden, die aan gene zyde der bergen, in Frankryk, woonden, vreesden de verwytingen van de Hervormers, en schreeuwden uit zulk een hogen toon als zy. En het is op die wyze, vervolgt VOLTAIRE, dat zich de gewoonte allengskens in ons Frankryk gevestigd heeft, om CESAR en POMPEJUS in hunne ere te schenden, en zekere plegtigheden aan zekere lieden te ontzeggen, die door den Koning bezoldigd worden en onder het oog der Regering arbeiden. Men vond niet goed, om zich tegen dat misbruik te verzetten; want wie zou zich onvrienden hebben willen maken met vermogende lieden en mannen van den tegenwoordigen tyd, alléén ten dienste van *Phèdre* en de helden der verlopene eeuwen? (*)

Van den anderen kant begonnen in Holland, en ook in Engeland en Frankryk, de Toneelspelers en vooral de Rederykers er zich op toeteleggen, om het Bygeloof, de Onkunde en de Ongeregeldheden der Geestlykheid aanteranden en in een bespotlyk licht te stellen. — Zy mengden zich daarenboven in de Geloofsgeschillen, welke in dien tyd aan weêrskanten allerhevigst bestreden en verdedigd wierden. En het kon dus niet anders, of zy moesten altyd de ene of andere party zich hierdoor ten vyand maken.

Daarby kwam, dat de ondervinding dagelyks bewes-

(*) *Melanges Philosophiques, Litteraires, Historiques, &c.* Tom. II. Geneve, 1771. p. 375. art. Sur la Police des Spectacles.

Digitized by Google

vestigde, dat zich het Volk liever vóór het Toneel dan vóór den Predikstoel liet vinden, en meer behagen schepte, om de zelfde stoffen in Samenspraken dan in Alleen-spraken te hóren voordragen. Dit gaf aanleiding, dat vele Geestlyken, te onvreden dat hunne talenten niet genoeg gewaardeerd wierden, met des te meer yver tegen de Schouwspelen uitvoeren. De *Mysteriën* hadden te voren zelfs een gedeelte van het Godsdienstig Onderwys uitgemaakt; maar alleen deze beledigde eerzucht der Predikanten was oorzaak, dat zy, by vervolg van tyd, op vele plaatsen wierden verboden, en dat onder anderen te Parys, door den Procureur Generaal, in een verzoekschrift van den 9den November 1541, ten aanzien van dezelven gezegd wierd: *que prédications sont plus décentes que mystères, attendu qu'elles se font par théologiens, gens doctes & de savoir, que ne sont les actes que font gens inductes.* (*)

Alle deze redenen werkten derhalven te samen, om den Schouwburg by velen gehaat te maken en hem, zelfs in het óog van brave en geleerde mannen, als ene godloze instelling te doen voorkomen. Het gezag van anderen deed in deze zaak byzonder veel af. En dewyl nu de Toneelspelen in alle eeuwen geduchte vyanden ontmoet hadden, en, schoon uit geheel verschillende en dikwerf tegenstrydige oorzaken, waren veróordeeld geworden, — en dewyl de nadelige gevolgen, welke uit dezelven voor de Deugd en goede Zeden voordvloei-

(*) In art. 2.

vloeiden, daarenboven meer in het oog liepen, dan het nut, dat men door hen had weten te weeg te brengen; zo was het een noodwendig gevolg, dat velen, die de zaak niet diep genoeg doordachten, en te weinig met haar bekend waren, de Toneelpoëzy uit haarzelve als ſchadelyk voor de Deugd en den Godsdienst moesten veröordélen.

Dat nu alle deze gevolgen indedaad gegrond zyn, —— dat de Schouwburg, ter aankweking en uitbreiding van Deugdzame en Godsdienſtige beginſelen, werklyk zeer veel kan bydragen, —— dat, indien hy het tegengeſtelde doet, zulks aan het misbruik alléén moet worden toegeſchreven, —— dat dit misbruik, het geen men maar al te veel van hem maakt, de ſchadelyke invloed, dien hy daardoor op de Zeden menigmaal heeft uitgeoefend, en enige andere redenen van ene verkeerde vóóringenomenheid tegen allerlei ſoorten van Toneelſpelen, de enige oorzaak zyn geweest, waarom vele brave en ook in andere opzigten verſtandige lieden den Schouwburg in het algemeen, zonder de minſte bepaling, veröordeeld hebben, — dat dit alles indedaad gegrond zy, zeg ik, wordt ons bevestigd door het getuigenis van vele Deugdzame, Godvrezende en Verlichte Mannen, die uit hunne eigene ogen zagen, zich niet door het gezag van anderen lieten medeſlepen, en die met den eigenlyken aart der Toneelpoëzy gemeenzaam genoeg bekend waren, om

Digitized by Google

om zich in hun oordeel over de zaak zelve niet door blote toevalligheden te laten misleiden.

APOLLINARIS van *Laodicea* en GREGORIUS *de Nazianzener*, twee vrome en zeer beroemde Kerkvaderen der vierde eeuw, maakten, gelyk ik reeds gezegd heb (*), niet alleen Toneelſpelen, maar voerden hen ook zelfs in tot het Onderwys der Jeugd. CHRYSOSTOMUS, die in de eerſte Kristenheid luisteryk uitblonk, en, om zyne Welſprekendheid, den naam van *Gulden Mond* verwierf, ſtelde zelfs zulk een buitengemenen prys op de Komediën van ARISTOPHANES, dat hy ze menigmaal als een dierbaar kleinood met zich te bed nam, en, zich aan de ſchone gedachten, bevallige uitdrukkingen en wyze leſſen, dien hy, ter zyner lering, daarin vond opgeſloten, niet genoeg kunnende verzadigen, onder ene gedurige overdenking daarvan, eindelyk by haar inſluimerde. En KLEMENS DE ALEXANDRINER, die als een der verlichtſte en wysgerigſte Oudvaders te boek ſtaat, zou, indien hy voor de wél-ingerigte Toneelvertoningen ooit enigen afkeer gevoed had, voorzeker de namen der oude Bly- en Treurſpeldichters, in zyne Werken, niet byna op iedere bladzyde genoemd hebben. — THOMAS VAN AQUINEN, die bekende en geachte Schryver in de Roomſche Kerk, welke voor een der grootſte vernuften en vermaardſte Geleerden van de dertiende eeuw wordt gehouden, en zich, door zyn onderwys, niet alleen een algemenen roem, maar zelfs ook den tytel van den *Engelachtigen Leeraar* en dien van

(*) Zie terug, op bl. 143.

Digitized by Google

van den *Arend der Godgeleerden* heeft verworven, — THOMAS VAN AQUINEN, zeg ik, wien Paus JOHANNES XXII. tot zelfs onder de Heiligen verheven, en PIUS V. voor enen Leeraar der Kerk verklaard heeft, was werklyk, niettegenſtaande hy anders niet dan laffe kluchten gezien had, van gevoelen, dat de Schouwſpelen nuttig konden zyn. Hy was verſtandig en billyk genoeg, om de verdienſten der Toneelgeſening, hoe wanſchapen zy wezen mogt, te erkennen; hy gedoogde haar niet alléén, maar hy keurde haar goed. De Heilige CAROLUS BORROMEUS onderzocht zelf de ſtukken, die te Milanen geſpeeld wierden, en zy kwamen niet op het Toneel, of zy waren met zyne goedkeuring en ondertekening bekrachtigd (*). De Kardinaal BIBIENA maakte, gelyk wy te voren (†) gezien hebben, Blyſpelen, en heeft er in uitgemunt. Paus LEO de X. was een Begunſtiger van de Toneeldichters. TRISSINO, droeg hem zyne *Suphonisba* op; — het was in den uchtend der zestiende eeuw, toen de nevelen van Domheid en Bygeloof nog wyd en zyd over Europa verſpreid lagen, en evenwel — LEO veröordeelde haar niet als een kind door de ydelheid voordgebragt; maar, integendeel, hy liefkoosde haar als de veelbelovende vrucht ener wéldadige moeder, hy juichte *in* haar aanwezen, en vóórſpelde zich reeds in hare geboorte, dat de herſtelling van den goeden Smaak in het Westen naby was. — — De Stad Vicenza maakte, in den

(*) Zie VOLTAIRE, *Mel. Phil.*, *Litt. Hiſt.* Tom. II. Geneve, 1771. p. 376 art. Sur la Police des Spectacles.

(†) Zie hier vóór, bl. 159, 160.

Digitized by Google

den jare 1514, onberekenbare onkosten voor de vertoning van dit ſtuk, het eerſte Treurſpel, dat men, na den val van het Romeinſche Keizerryk, in Europa te zien kreeg en dien naam verdiende. Het wierd geſpeeld op het Stadhuis, en van alle kanten, zelfs van de uiterſte grenſen van Italiën, vloeide de menigte teſamen, om deze vertoning bytewonen. LEO X. zelf liet, twee jaren daarna, te Florence de *Roſamonda* van RUCCELAÏ voorſtellen met ene pracht, welke die van Vicenza nog verre overtrof. — Deze grote Paus, aan wien men de herleving van het regelmatig Toneeldicht grotendeels danken moet, en wiens Paleis zelf menigmaal tot ene Schouwplaats ter vertoning der Toneelſpelen verſtrekte, die als voortbrengſels der ſchone Künſten en Wetenſchappen mede onder zyne Beſcherming bloeiden, kon geenszins vóórzien, dat de Nakomelingen der Celten en Gothen zich eens in een gedeelte van Galliën zouden gerechtigd rekenen, om dat gene te ſchenden, het welk hy in ere hield; even min als LUTHER, CALVINUS en MELANCHTHON vóórſpellen konden, dat er, meer dan twee eeuwen na hunne dood, in Neêrland Kerkelyken zyn zouden, die zich voordoen als rechtzinnige Aanhangers van de zuivere leer der Hervorming, en evenwel de vermetenheid hebben van de zelfde oefeningen als ongeoorlooft en zondig te verfoeïen, welken zy, wier asſche hun heilig moest zyn, niet alleen als onſchuldig, maar als nuttig aangeprezen en beoefend hebben.

LUTHER en LEO verſchilden in het Leerſtellige van den Godsdienſt. LEO verketterde LUTHER, — LUTHER verketterde LEO! — en zeker had dus de eerstgenoemde gene reden, om zich enen Voorſtan-

Digitized by Google

der te tonen van ene Oefening, die door den laatſten met alle kracht wierd bevorderd, zo hy inderdaad niet van mening was geweest, dat deze Oefening anders niet, dan als onſchadelyk en nuttig, kon worden aangezien. In weêrwil derhalven van het verſchil, dat tuſſchen hun beiden was gerezen, — in weêrwil van de hevigheid, met welke zy, overeênkomſtig den geest dier tyden, hunne zaak bepleiteden en elkaêr vloekten en vervolgden, bleef LUTHER, wat de geoorloofdheid van het Toneelvermaak aangaat, ſteeds in dezelfde gedachten, dien er LEO altyd had over aan den dag gelegd. Ten bewyze hiervan diene het geen hy, in zyne *Tischreden*, over de bedoeling der Schouwſpelen gezegd heeft. „ Kristenen" — zegt hy daar ter plaatſe — „ moeten de Komediën niet geheel en al „ ſchuwen, om dat er ſomwylen grove ſchandelyk„ heden en ſchelmeryen in voorkomen, dewyl men „ toch om dezelfde reden ook den Bybel niet zou „ mogen lezen. Het zegt daarom niets; zulks „ voortewenden, en om die oorzaak te willen ver„ bieden, dat een Kristen Komediën lezen of ſpe„ len zou." (*) Ja, ook CALVINUS heeft den Schouw-

(*) *Christen ſollen Comedien nicht gants und gar fliehen, drumb dasſ bisweilen grobe zoten und büberey darinnen ſeyen, da man doch umb derſelben willen auch die Bibel nicht dörffte leſen. Darumb iſt nichts das ſie ſolches fürwenden, und umb der urſach verbieten wöllen, dasſ ein Christen nicht ſolte Comedien leſen und ſpielen.*" — Vergelyk hiermede, indien men zien wil, hoe veel prys LUTHER mede op de Muziek ſtelde, en van hoe veel voordeel hy hare uitwerking op de Zeden reken-

Schouwburg nooit als ene Inſtelling, die ons van het Goede aftrekt en tot het Kwade opleidt, aangezien: want anders zou hy zeker gelegenheid gezocht hebben, om aantetonen, welken ſchadelyken invloed hy op de Deugd en den Godsdienst hebben kan, en niet in gebreken zyn gebleven, om anderen voor het gevaar te waarſchuwen, waaraan zy blootſtaan, wanneer zy zich aan het Toneelvermaak overgeven. Het is er echter zó ver van af, dat hy dit werklyk gedaan heeft, dat hy integendeel de gunſtigſte gelegenheden, die zich van zelven aanboden, om in het brede over de uitwerkſelen van het Toneel te kunnen ſpreken, heeft laten voorbygaan, zonder het geringſte ten nadéle van hetzelve te zeggen. Zó maakt hy, by voorbeeld, in enen gemeenzamen Brief aan FARELLUS (*), gewag van de Schouwſpelen, welke ten zynen tyde te Geneve vertoond wierden, en die tevens, wegens enen opſtand, voor enige dagen hadden moeten geſtaakt worden; en voegt er niet het minſte by, waaruit men zou kunnen beſluiten, dat hy deze Spelen voor

kende, *het Leven, de Bedrijven en de Gevoelens, van Dr.* MARTIN LUTHER, *door den Schrijver van* CALVYN'S *Leven. Uit het Hoogd. vert. door* G. H. REICHE, Utr. 1797. bl. 106.

(*) *Parum abfuit quin ludi noſtri* &c.; — gedagteekend *Genevæ* IIII. *nonàs Julij* 1546., en te vinden in de *Epiſtolae atque Reſponſa, tam* CALVINI *quam inſignium aliorum in Eccleſia Dei virorum*, (ad calcem JOANNIS CALVINI *Magni Theologi Inſtitutionum Chriſtianae Religionis.*) in fol. Amſtelodami, 1667. p. 43, 44.; Genevæ, 1617. p. 95, 96.

Digitized by Google

voor onbetaamlyk gehouden heeft. Ja, wat meer is, toen VATELLUS zich te *Montbelgarde* bevond, en hem, onder meer andere dingen, ook over het geoorloofde der Spelen in het algemeen, ſchriftlyk raadpleegde (*), andwoordde hy hem (†), in plaats dat hy alstoen het Toneelvermaak zoude veröordeeld hebben, dat hy, zonder uitzondering, *alle* Spelen goedkeurde, in zó verre zy door de reden beſtierd, en niet gedreven wierden uit zucht tot winst, of om dwaze menſchen, door de bedrieglyke verwachting van zich te zullen verryken, daartoe overtehalen; doch dat het de pligt der Geestlykheid is, óm te zorgen, dat niemand zynen tyd, zyn geld, of zich zelven door het Spel verwoeste. Zelfs

(*) VATELLUS CALVINO. *Ad diſcipl. Eccleſiaſt. interrogata.* Gedagtekend: *Dabat Montbelgardi, XI. Calendas Octobris.* 1562. en te vinden in JOHANNIS CALVINI *Epiſtolae et Reſponſa.* Edit. Amſt. 1667. p. 202, 203. of Edit. Genevae 1617. p. 443—446. in fol. „ *Quod ad luſiones*, ſchryft hy onder anderen, *quibus homines tempus fallere ſolent, attinet, etſi optandum eſſet ut ab illis Chriſtiani omnes, qui de omni verbo otioſo rationem ſibi reddendam eſſe ſcire debent, prorſus abſtinerent: tamen vix ac ne vix quidem populus hic unquam adduci poterit ut hoc praeſtet. Itaque ſinimus illum bombardulis & arcubalestis ſeſe oblectare & exercere. Sed dubito an perinde liceat pyramidulas, chartas, & fritillos, vel animi relaxandi gratia, permittere. Quod ſi licet, quatenus id licite fieri poſſit, ſcire pervelim.*

(†) Men zie den Brief van CALVINUS *aan* VATELLUS, gedagtekend: *Genevae XXV. Septembris.* 1562. loc. cit. Edit. Amſt. p. 203, 204. — Edit. Genev. p. 446-448.

Digitized by Google

Zelfs voegt hy er by: offchoon velen, onder het voorwendſel van een bruilofts-feest, den Zondag onwaardiglyk ſchenden, is het evenwel goed, dat men vrye dagen toelaat, indien ſlechts alle losbandigheid ten ſtrengſten geſtraft wordt. (*) —— Was nu CALVINUS indedaad van gevoelen geweest, dat de Toneelvertoningen niet ter bevordering der Deugd, maar noodwendig ter onderdrukking van edele grondbeginſelen verſtrekken moesten, en met den Kristenlyken Godsdienst niet beſtaan konden; dan had hy hier niet alleen de ſchoonſte gelegenheid gehad, om de verderflyke gevolgen, dien hy van de Toneelſpelen duchtede, optetellen, en zyne mening met redenen te bekleden, maar hy was zelfs, om dat men hem, over de betaamlykheid of onbetaamlykheid der Spelen, opzetlyk om zyn oordeel

(*) „*Quod ad uſus ſpectat, cupio moderationem teneri. Primum ne quaestus inde fiat, vel lucrandi illecebra ſtultos homines implicet. Ad haec ne modum excedant, vel ſumptu, vel aſſiduitate. Leges ergo ferendae eſſent, ut fratri expoſui, quae vitia quantum fieri poſſet, coërcerent: Ne lucrum quis reportet: ne quod in convivium deſtinatur, gravet luſores: ne ſaepius id fiat, & quae prudenter legislatores cavenda prospicient. Interea noſtrae partes ſunt, animadvertere ſi quis tempus & ſe ac ſua conſumat ludendo: neque ferre diſſolutam illam licentiam que excommunicatione caſtiganda eſt, auctore Paulo, 2. Theſſ. 3. Quamquam nuptiarum praetextu diem Dominicum indigne profanent multi: praeſtat tamen liberos dies permittere, modo ſevere omnis petulantia reprimatur. Qua in re ſumma vigilantia opus eſt.*" l. c. Edit. Amſt. p. 204.

Digitized by Google

deel verzocht had, daartoe onvermydlyk verpligt geweest. Dewyl hy dit nu evenwel niet gedaan heeft, — dewyl hy by ene gelegenheid, die hiertoe allervoegzaamst was, geen woord van het zedenbedervende van den Schouwburg heeft gesproken, — kan men zich verzekerd houden, dat hy de Toneelvermaken, zó wel als de overige Uitspanningen, wanneer zy niet misbruikt, maar door de reden geleid worden, voor goed keurde. Ja, dit is des te zekerer, om dat hy, onder de gemaakte bepalingen, *alle* Spelen, zonder uitzondering voor geoorloofd verklaard heeft, en zelfs de genen, zo als het Kaartspel, het Dobbelspel en diergelyken meer, die om geld gedreven worden, niet geheel veröordeelt: gelyk niet enkel uit dezen Brief van hem aan VATELLUS, maar ook uit een' van zyne andere Brieven blykt, dien hy aan N. N. heeft geschreven (*), en waarin hy zegt, dat, „ schoon de geluks-spelen en die der kaarten de werktuigen van vele ondeugden geweest zyn, en veel nadeel hebben teweeggebragt, zy daarom, zo in derzelver gebruik het geoorloofde slechts in het oog gehouden wordt, niet te enemaal moeten veröordeeld worden." (†) Want wilde CALVINUS zelfs deze Spelen niet

(*) Jo. CALVINUS N. N. *Ad diversos articulos. l. c.* Edit. Amst p. 213-215.; Edit. Genev. p. 468-471.

(†) „ *Aleae enim & quas Cartas vocant, ut ad superstitiones non pertinuerint, sed aliorum vitiorum fuerint instrumenta, multum quoque damni & malorum passim intulerunt. Ac quod ad istiusmodi lusus attinet, non ita prorsus a nobis damnarentur, si in eorum usu, quod licet, locum haberet:*" Ibid. Edit. Amst. p. 214. col. b.; Edit. Genev. p. 470.

Digitized by Google

niet geheel en al verboden hebben; dan heeft men nog meer grond, om te geloven, dat hy de wélvoeglyke Toneelvertoningen geenazins voor onbetaamlyk en nadélig hield; doordien het oogmerk derzelven, in edelheid en verheevenheid, dat van alle andere Spelen verre overtreft. — Doch LEO, LUTHER en CALVINUS waren niet de enigen, die het Toneelvermaak voorſtonden. JOHANNES OECOLAMPADIUS, een der beroemdſte Duitſche Godgeleerden der zelfde eeuw, waarin LEO, LUTHER en CALVINUS bloeiden, en tevens, door de kracht zyner redenéring en wélſprekendheid, een der meest vermogende Verdedigers van de gevoelens van ZWINGLIUS, — en niet alleen hy, maar ook BUCHANAAN en ERASMUS, BEZA, BUCERUS en MELANCHTHON, SCHONËUS en RICHELIEU, HEINSIUS, SCALIGER en DE GROOT, DE WIT, MORHOF en BURMAN, en zó veel anderen, die, even als dezen, met roem hunne namen onſterflyk gemaakt hebben, waren nog ſterkere Begunſtigers, en, voor het grootſte gedeelte, meer dan blote Verdedigers van hetzelve; dewyl de meesten hunner zelfs Toneelſtukken, over gewyde of ongewyde ſtoffen, hebben opgeſteld. — BEZA, onder anderen, heeft het zelfde onderwerp, *Abraham's Offerande van zynen Zoon Izaäk*, het geen LAVATER naderhand zó voortreflyk uitgevoerd heeft, voorgeſteld in een Toneelſpel. HUIG DE GROOT heeft *Adam in Ballingſchap* of den Val van Adam en Eva (*), en *de Verheffing van*

(*) In het jaar 1601, toen HUIG DE GROOT nog maar 18 jaren oud was, wierd reeds dit Treurſpel, met meer

Digitized by Google

van Joseph in Egypten, benevens andere geheiligde Geschiedverhalen, Toneelmatig bewerkt en tot Godsdienstige Dramas gemaakt. Insgelyks hebben OECOLAMPADIUS, ERASMUS, BUCHANANUS, MELANCHTHON, HEINSIUS en JAN DE WIT Toneelspelen geschreven (*); *Joannes de Doper* is een derzelven, het geen door BUCHANAAN, en de *Kindermoord van Herodes* een ander, dat door HEINSIUS vervaardigd is: zelfs de beroemde Kardinaal DE RICHELIEU is een der yverigste Vrienden en Begunstigers van het Toneel geweest, en heeft zyne pogingen allerwege en op allerlei wyze aangewend, om hetzelve te bevorderen, uittebreiden, te beschaven en te verbeteren. „ Indien hy," zegt VOLTAIRE, „ in deze eeuw geleefd had, — hy die de zaal van het *Palais Royal* bouwen liet, hy aan wien Frankryk het Toneel verschuldigd is (†), — hy zou niet gedoogd hebben, dat lieden, dien hy tot het opzeggen van zyne eigene Werken gebruikte,

andere van zyne Heilige Gedichten, door hem uitgegeven; en nu onlangs is het op nieuw, benevens deze Heiligdommen of Sacra, onder den volgenden tytel, in het licht getreden: HVGONIS GROTII *Sacra, in qvibvs Adamvs Exvl, Tragoedia, aliorvmque eivsdem generis Carminvm evmvlvs; propter eximiam raritatem denvo recvsa.* Dordraci, apvd P. van Braam. 8°.

(*) Zie het *Voorbericht* van ERNST WILLEM HIET (bl. 9, 10.) vóór zyne Nederduitsche Vertaling van de *Redevoering over de Tooneelspelen, opgesteld door den wijdberoemden* SAM. WERENFELS.

(†) VOLTAIRE, *sur la Police des Spectacles*; in de *Mel. Philos., Litt., Hist. &c.* Tom. II. Genev. 1771. p. 374.

Digitized by Google

te, door de Franſche Geestlykheid en het verblinde Gemeen met ſchande overladen wierden." In de ſchone eeuw van LODEWYK XIV. was integendeel by de Schouwſpelen, dien deze vertonen liet, zelfs ene byzondere zitplaats, welke men de *Bisſchoplyke bank* noemde. „ Ik ben getuigen geweest," vervolgt de zo even genoemde Schryver (*), „ dat, onder de minderjarigheid van LODEWYK XV., de Kardinaal DE FLEURI, toen nog Bisſchop van Frejus, zich zeer beyverde om deze gewoonte te doen herleven. Dan andere tyden, andere zeden! wy zyn waarſchynlyk veel wyzer dan in de dagen, waarin geheel Europa onze ſpelen kwam bewonderen; waarin RICHELIEU het Toneel in Frankryk herleven deed, waarin LEO X. in Italiën de eeuw van AUGUSTUS op nieuw deed geboren worden. Maar er zal een tyd komen, waarin onze naneven, het onbeſchoft Werk van Vader LE BRUN tegen de Kunst der SOFOKLESSEN, en de Werken onzer grote mannen, die gelyktydig gedrukt zyn, ziende, zullen uitroepen: Is het mooglyk, dat de Franſchen zich hebben kunnen tegenſpreken, en dat de ongerymdſte barbaarschheid het hoofd met zó veel trotschheid heeft om hoog geſtoken tegen de ſchoonſte voordbrengſelen van den menschlyken geest?" Rome, waarvan de Katholyke Kerk hare Geloofsleere ontvangen heeft, ging nooit zó te werk; zy heeft altyd hare wetten naar de tyden en behoeften weten te verzachten; zy heeft de Vertoningen der ſchaamteloze Kluchtſpelers, welken men voormaals in

(*) VOLTAIRE, *ſur la Police des Spectacles*; in de *Mel. Philoſ., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Genev. 1771. p. 376.

te rech veröordeelde, weten te onderſcheiden van de Toneelſtukken van enen TRISSINO en verſcheidene Biſchoppen en Kardinalen, die, om het Treurſpel te doen herleven, hebben medegewerkt. „ Heden zelfs," zeide VOLTAIRE (*) in zynen tyd, „ vertoont men te Rome Blyſpelen in Godsdienſtige geſtichten. De vrouwen gaan er heen zonder aanſtoot te geven; en men gelooft niet, dat het uitſpreken van ſamenſpraken op planken een werk van den Satan zy. Ja, het ſtuk van *George Dandin* heeft men zelfs door de Geestlykheid, in het byzyn van ene menigte Kerklyken en Vrouwen, te Rome zien uitvoeren." —— Het is bekend, welke Redevoering de beroemde Hoogleeraar PIETER BURMAN ter verdediging van de Toneelvertoningen heeft uitgeſproken (†), en met hoe veel kracht van reden hy

(*) VOLTAIRE, *ſur la Police des Spectacles*; in de *Mel. Philoſ., Litt., Hiſt. &c.* Tom. II. Genev. 1771. p. 375, 376.

(†) PETRI BURMANNI *Oratio pro Comoedia, publice in auspiciis Academicarum Recitationum, quibus Terentii Fabulae explicantur, habita a. d. XIV. Septembris* 1711. Trajecti ad Rhenum, ex officina Guilielmi van de Water, 1711. (in 4to.) —— Toen op den 11den Mei van den jare 1772 de Amſteldamſche Schouwburg afbrandde, is, om het Bygeloof en de Dweepzieke Onkunde, die dit ongeval o r een teken van Gods afkeer van zulke Spelen, en voor ene byzondere ſtraf van zyne hand wilden gehouden hebben, palen te ſtellen, deze Redevoering, voor de derde maal, onder den volgenden tytel uitgegeven: PIETER BURMAN's *Redevoering voor de Comedie, in 't openbaar uitgeſproken by den aanvang zyner Academiſche Leſſen, over den Toneeldichter* TERENTIUS. *Op den* 14 *September*, 1711. *Derde Druk.* Te Amſt. 1772. in

Digitized by Google

hy daarin op de bevordering derzelven aandringt. En niet alleen MORHOF en BURMAN, maar ook LUTHER en BUCERUS hebben den Schouwburg als ene nuttige Oefenſchool der Jeugd ten ſterkſten aangeprezen (*): gelyk dan ook de alöm vermaarde JOHANNES LUDOVICUS FABRICIUS, die in zyn leven te Heidelberg het Hoogleeräarämbt in de Godgeleerdheid met luister heeft bekleed, in vyf Samenſpraken, de voordéelen, welken de Jeugd uit de Toneeloefeningen trekken kan, opgenoemd en betoogd heeft. — Ik beroep my met opzet op het gezag van Mannen van allerlei Kristenlyke Gezindheden, op dat ſommigen, ten voordéle van het Toneel gene andere getuigenisſen en daadzaken aangehaald vindende, dan alléén van Mannen, waarmeé zy in godsdienſtige begrippen verſchillen, wegens dat verſchil hunne uitſpraak niet zouden mistrouwen of verwerpen, en misſchien zelfs vóóringenomen worden tegen ene zaak, op welker goed- of afkeuring evenwel het onderſcheid in denkwyze over het Leerſtellige van den Godsdienst hoegenaamd genen invloed heeft. —— PHILIPPUS MELANCHTHON, een van de geleerdſte en verdienſtelykſte Mannen, dien Europa in de zestiende eeuw heeft voordgebragt, welke reeds in zynen veertien-

ja-

in 8vo. — Ook de waardige Leeraar HULSHOF moet, by die gelegenheid, ene Leerrede uitgeſproken hebben, die de goedkeuring van alle verſtandige lieden heeft weggedragen, waarin hy de dwaze vóóroordéelen van die kleine en bekrompene verſtanden, welke in alle zulke natuurlyke voorvallen, onmiddenlyke ſtraföefeningen der Vóórzienigheid menen te vinden, op ene voortreflyke wyze te keer ging.

(*). Zie HIGT *'s Voorbericht.* t. a. pl. (bl. 10.)

Digitized by Google

jarigen ouderdom zó zeer uitblonk, dat hy den zoon van enen Graaf ten Onderwyzer wierd gegeven, en BAILLET hem onder de Kinderen, die door hunne Geleerdheid zyn beroemd geworden, rangschikt; — MELANCHTHON, die zich in het vervolg van zyn luisterryk leven met even veel glans, als in de eerste jaren van hetzelve, heeft doen kennen; die alöm als een der onpartydigste, minst bevóóroordeelde en oordeelkundigste Godgeleerden te boek stond; die van zyne Geloofsgenoten niet alléén, maar ook van alle andere Kristenlyke Gezindheden, wegens zyne vredelievende gevoelens, wegens zyne zachtzinnigheid en verdraagzaamheid, wegens zyne rustloze pogingen om Vrede en Eendragt te bevorderen, geacht en bemind wierd, en die, zó wel om zyne onberispelyke Zeden als om zyne diepe en veelvuldige kundigheden, een ieders verëring verdient, en als een waardig voorbeeld ter navolging moet worden aangeprezen; — deze zelfde MELANCHTHON heeft niet alleen opzetlyk over de heilzame uitwerkselen, dien de Treur- en Blyspelen kunnen hebben, enen uitvoerigen Brief geschreven (*), en daarin den Jonglingen de gestadige lezing derzelven nadruklyk en ten sterkste aanbevolen, maar ook hy zelf heeft Toneelstukken vervaardigd, en anderen door zyn eigen voorbeeld tot het nemen van Toneelvermaak aangemoedigd, nadien hy, volgends het verhaal van JOACHIM CAMERARIUS (†), een

(*) *Ep.* 132. *Lib.* I. pag. 191. edit. Londin. 1642.

(†) JOACHIM CAMERARIUS, in zyne Levensbeschryving van MELANCHTHON.

Digitized by Google

een Toneelspel van JOHANNES CAPNIO, dien algemenen Leermeester der Duitschen, niet slechts onder zyn opzigt, door Studenten, heeft laten uitvoeren, maar er zelf mede een rol in vertoond heeft. —

LUTHER en CALVINUS, THOMAS VAN AQUINEN en MELANCHTHON, en zó vele andere oordeelkundige en vrome Mannen, welken wy nevens hun genoemd hebben, dachten dus geheel anders over den Schouwburg dan sommigen hunner Nakomelingen. Deze verketterden hem als ene Onkristenlyke Instelling: zy allen integendeel meenden, dat hy der Deugd en den Godsdienst konde voordélig zyn. — VOET en SALDENUS (*), WITHERSPOON (†) en

(*) VOET en SALDENUS tegen de Schouwspelen; by gebragt in de *Groninger Courant* van den 25 Oct. 1799, door den Burger G. O. P.

(†) In zyn *Serious Enquiry into the Nature and Effects of the Stage*, in de *Essays on important Subjects. Intended to establish the Doctrine of Salvation by Grace, and to point out its Influence on Holiness of Life. By* JOHN WITHERSPOON, D. D. Vol. II. London: 1765. (in 8°.) p. 3—112.; of in zyn *Onderzoek naar den aart en uitwerking der Toneelen*, gelyk het in de Groninger Courant van den 25 Oct. 1799., door den Burger G. O. P., wordt aangehaald, met de byvoeging: „uit het Engelsch vertaald, toen de Amsterdamsche Schouwburg 1772. ter„wyl er gespeeld wierd, zo gedugt was afgebrand, en „er ten minsten zestien zo Aanschouwers als Acteurs „jammerlyk in ommekwamen." Waarlyk ene gewigtige Bydrage!!!! Het is wezenlyk jammer, dat de Burger G. O. P., die zynen naam niet heeft willen bekend hebben, en zich uit zedigheid onder deze letteren verbergt, niet ene eeuw of vier vroeger geboren is! Hy zou veel nut hebben kunnen stichten.

Digitized by Google

en HERVEY (*), KLINKENBERG (†) en ROUSSEAU (‡), zyn gemeenlyk de aanvoerers, onder welker banieren de Vyanden van het Toneelvermaak te velde trekken, en zich met ene zekere overwinning durven vleiën. — De Wel Eerwaarde Heer DE BLAU wil WITHERSPOON en KLINKENBERG daarom in de pleitzaal hebben (§), en verbeeldt zich, dat alsdan de Beminnaar en Verdediger der Schouwſpelen, alleen op het gezigt dezer achtingwaardige Mannen, weldra verbazen en verſtommen zal. — Maar, eilieve! zouden de Veldheren, dien zy in het veld te beſtryden, of de Tegenparty, welke zy voor de rechtbank der reden te overtuigen hebben, zó wel door hunne wapenen, als door hunnen roem en hunne bekwaamheid, — zó wel door de kracht hunner bewyzen, als door hunne achtbaarheid en hunnen invloed, — niet veel geduchter zyn dan zy? — Kunnen, om van al de vóórgenoemde grote Mannen, dien wy reeds als Begunſtigers van het Toneel hebben leren kennen, niet meer te ſpreken,

AD-

(*) Naar de aanhaling in de zelfde Courant, in zyne *Brieven* II. 40.

(†) KLINKENBERG, *Onderwys in den Godsdienst.* X. Deel. bl. 189–212.

(‡) In zynen *Brief aan* D'ALEMBERT, reeds meermalen genoemd.

(§) Zie het *Iets uit Gellerts loflyk Leven en van zyn zalig ſterven*; enz. enz. enz. *Door* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU, bl. 4. Want ik twyfel niet, of zyn Eerw. zal WITHERSPOON bedoelen, en WHITERSPOON, gelyk er ſtaat, zal wel een drukfeil zyn, die by een tweden druk van het vóórnoemde Stukje ligtlyk kan verbeterd worden.

Digitized by Google

ADDISON en YOUNG, THOMSON en BLAIR tegen enen WITHERSPOON en HERVEY, — kunnen LAVATER en NIEMEYER, VAN WINTER en REINHARD tegen enen VOET en SALDENUS, — kunnen WERENFELS, CRAMER en ZACHARIA, RACINE, MILLOT en D'ALEMBERT tegen enen KLINKENBERG en ROUSSEAU, kunnen GELLERT en KLOPSTOCK, eindelyk, tegen allen niet opwegen? — ADDISON, die, met de dood op de lippen, zynen zoon aan zyne sponde komen deed, om hem te zeggen: *zie! hoe gerust een Kristen sterft*, is mede als Schryver van Toneelstukken bekend, en zyn *Cato* is in algemene achting (*). YOUNG, de vrome — de godvruchtige YOUNG, die, door zyne *Nachtgedachten* en het heerlyk Dichtstuk over den laatsten der Dagen, ook als zódanig by onze Landgenoten bekend is, rekende het geenszins beneden zich, menigmaal zynen tyd ten dienste van den Schouwburg te besteden, en zyne zangster aan de beoefening der kunst van ESCHYLUS en SOFOKLES te wyden. *De Wraak* (*the Revenge*) is een van de beroemdste Treurspelen, waarmede hy het Toneel van Engeland verrykt heeft (†). THOMSON, de geliefkoosde Schryver der *Jaargetyden*, die met een vlammende geestdrift voor Deugd en Godsdienst bezield was, en zó ingetogen in zyne Schriften is, dat men zelfs sommigen daarvan, inzonderheid zyne Dra-

(*) Zie BLAIR, *over de Redek.* enz. III. D. bl. 338, 339; 357; 366; 368, 369; 374, 375. en ESCHENBURG, *Theorie* u. s. w. S. 251.

(†) Zie BLAIR, t. a. pl. bl. 393. — ESCHENBURG, t. a. pl. S. 251.

Digitized by Google

Dramatieke Gedichten (*), als te vol van ſtyve Zedenkunde, en daardoor van langdradigheid ingemaaktheid, beſchuldigt, heeft insgelyks Treurſpelen vervaardigd, onder welken *Frantred en Sigismunda* boven de overigen uitmunt (†). BLAIR, die ook door zyne voortreflyke *Leerredenen* als een uitmuntend Voorbeeld, zó wel van oprechte zuivere Deugd en warme Godsdienſtlieſde, als van een ſchitterend diep doordringend Vernuft en enen bevalligen Smaak bekend ſtaat, is Hoogleeraar en Prediker aan de Hoofdkerk te Edinburg; en echter gy moet hem horen, met hoeveel reden van overtuiging, met hoeveel kracht van welſprekendheid hy de Zedenlykheid van de Schouwſpelen verdedigt. „ De Dramatiſche „ of Toneel-poëzij", ſchryft hy, „ is bij alle be„ ſchaafde volken als een redelijke en nuttige verlus„ tiging beſchouwd, en geoordeeld eene zorgvuldige „ behandeling te verdienen." (‡) „ Gelijk de Tra„ gedie eene hooge en voortreffelijke foort van ſchrif„ ten is, zo is zij ook, volgens haaren gewoonen „ aard en trant, bevorderlijk voor de deugd. Zo „ veel vermag de deugd, ingevolge van de wijze en „ gunſtige inrichting onzer natuur, op het menſche„ lijke hart, dat, gelijk in het Heldendicht geene „ verwondering kan verwekt, zo ook in de Tragedie „ onze hartstogten niet ſterk gaande gemaakt kun„ nen worden, zonder dat er deugdzaame neigingen

„ in

(*) Zie BLAIR, t. a. pl. bl. 393.

(†) Zie BLAIR, t. a. pl. bl. 393. — ESCHENBURG, t. a. pl. S. 251.

(‡) Zie BLAIR, t. a. pl. bl. 323.

Digitized by Google

„ in ons worden opgewekt." (*) „ Offchoon Dra-
„ matiſche Dichters zich, zo wel als andere Schrij-
„ vers, ſomtijds aan onbetaamelijkheden ſchuldig maa-
„ ken, ſchoon het hun niet altoos gelukt, de deugd
„ juist in haar rechte licht te plaatzen, zal echter
„ geen redelijk mensch kunnen ontkennen, dat de
„ Tragedie tot de klaſſe van Zedelijke Schriften be-
„ hoort. Wanneer men de Tragedie in 't gemeen
„ neemt, ben ik volkomen overtuigd, dat de in-
„ drukken, welken dezelve in de ziel achter laat,
„ over 't geheel voor deugd en goede neigingen be-
„ vorderlijk zijn." (†) En naderhand van het Bly-
ſpel ſprekende, zegt hy: „ Dit algemeene denkbeeld
„ van de Komedie, als een beſpottelijke vertooning
„ van de onbetaamelijkheden en dwaasheden der men-
„ ſchen, is een zeer nuttig en zedelijk denkbeeld.
„ 'Er is niets in den aart, of den algemenen aan-
„ leg van deze ſoort van ſtukken, waar door dezel-
„ ve berispelijk zouden zijn. De zeden der men-
„ ſchen te beſchaaven, oplettendheid op het betaame-
„ lijke in den gezelligen omgang te bevorderen, en
„ vooral de ondeugd beſpottelijk te maaken, is een
„ wezenlijke dienst doen aan het menschdom. Ver-
„ ſcheidene gebreken en ondeugden worden veel be-
„ ter door middel van het Belachelijke beſtreeden,
„ dan door ernſtige tegenkantingen en bewijsrede-
„ nen." (‡) — Een ieder onzer weet, door de

Uit-

(*) t. a. pl. bl. 324, 325.

(†) Ibid. bl. 326.

(‡) t. a. pl. 42. Les. bl. 396, 397.

Digitized by Google

Uitzigten in de Eeuwigheid, met welke vervoering LAVATER zynen God lief heeft, in welke verrukking hy geraakt, als hy aan Dood en Onſterflykheid denkt, en met hoeveel hartlykheid en yver hy de Deugd verkondigt; — ene vervoering, die menigmaal zó groot is, dat zy hem ſomtyds aanleiding tot overdrevene en gewaagde ſtellingen heeft gegeven; — en evenwel is deze zelfde LAVATER een Toneeldichter, en de Schryver van het heerlyk Toneelſpel *Abraham und Iſaak*. (*) Zo is ook de brave Prediker en Hoogleeraar NIEMEYER, die de *Characterkunde des Bybels* ſchreef, een werk, waardoor wy allen hem als een' der verſtandigſte Godgeleerden kennen, en om welks wille zeker ook de late nakomelingſchap zyn aandenken nog zal zegenen, als een man bekend, die de Toneeldichtkunde voorſtaat, en met roem zich in dezelve heeft geoefend. Ten bewyze hiervan de uitſpraak, die hy over de bedoeling en het vermogen van het Godsdienſtig Toneelſpel gedaan heeft. „ Het Toneelſpel, of, zo men liever „ wil, het Godsdienſtig Zangſpel," zegt hy, „ is „ het volkomenſte, geweldigſte, maar ook het zwaarſte werk des Dichters voor de heilige Muziek..... „ Het oogmerk onzer Godsdienſtige Toneelſpelen „ (ik ſpreek van alle ſoorten) is Godsdienſtige aandoeningen door geſchikte voorſtellingen van ware „ Geſchiedenisſen te verwekken; zachte en edele „ gevoelens der Menschheid te doen ontwaken; gedach-

(*) *Abraham und Iſaak Ein religioſes Drama von* JOHAN CASPAR LAVATER. Winterthur, 1776. (in drie *Handlungen*. in gr. 8vo.)

Digitized by Google

„ dachten uittedrukken, die zich aan de ziel in een „ zeker overeenkomend geval, voegen, gelyk het „ gewaad aan het lichaam..... Wy worden Leer„ meesters der deugd, zonder het te vermoe„ den; wy rukken het hart uit de verwarring „ der ydelheid tot hogere Tonelen op; wy bren„ gen de Menschen in het gezelschap der Engelen; „ wy drogen de tranen op de wangen onzer Broe„ ders en Zusteren; wy geven, mooglyk aan vele „ stervenden, troost tot geruststelling en vertrou„ wen, wanneer hun oor niet meer hoort, en het „ oog reeds half gebroken is." (*) Ten bewyze hiervan strekken ook de drie Toneelstukken, dien hy zelf heeft uitgegeven, *Abraham auf Moria*, *Lazarus oder die Feyer der Auferstehung*, *en Thirza und ihre Söhne.* (†) — De godvruchtige Predikant

(*) *Uber Dichtkunst und Muſiek in Verbindung mit der Religion von* A. H. NIEMEYER, geplaatst vóór zyne *Gedichte*; of de Vertaling daarvan, in het *Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet. uitgeg. door* G. BRENDER *à* BRANDIS. I. D. bl. 232, 235 en 238.

(†) Het eerste derzelven is door G. BRENDER *à* BRANDIS vryelyk gevolgd, in het zo even genoemde Werk, I. D. bl. 305 — 340, onder dezen tytel: *Abraham op Moria*; *Godsdienstig Zangspel. Het Hoogduitsche van den Heere* A. H. NIEMEYER, *vry gevolgt.* — — In een later Geschrift, naamlyk in de *Grondbeginſelen van de Opvoeding en het Onderwijs voor Ouders, Leermeesters en Opvoeders*, dat door den Heer JOSUÉ TEISSEDRE L'ANGE uit het Hoogd. vertaald is, oordeelt de zelfde NIEMEYER evenwel minder gunstig over de Toneeldichtkun-

kant VAN WINTER, de achtenswaardige echtgenoot van de beminlyke VAN MERKEN, wy geen ſtugge Leeraar, — Of

de, of liever, niet over de Toneeldichtkunde, maar eigenlyk over den gewonen Schouwburg. (Zie de Nederd. Vert I. St. Haarl. 1799. bl. 202 — 204, §. 96. Aanm. 3.) Want ſchoon hy daar ter plaatſe het Toneel ook niet als eene verderflyke Inrichting verächten wil, twyfelt hy echter, *of men het als een zedelijk opvoedings-middel beſchouwen, en dienſvolgens het vlijtig bezoeken van den Schouwburg aanraden kan.* (bl. 202.) De geſtadige opmerking van het veelvuldig Misbruik, dat van de Schouwſpelen gemaakt, en van het onheil, dat deswegens door dezelven geſticht wordt, gevoegd by de lezing van den Brief, dien ROUSSEAU tegen de Schouwſpelen geſchreven heeft, ſchynen hem daartoe gebragt te hebben. Althands kunnen de redenen, dien hy ten nadéle der Toneelvertoningen aanvoert, alleen op de *onvolmaaktheden* en *gebreken*, welken de meeste derzelven hebben, en dus bloot op het *ſlecht Gebruik*, dat van de Toneelpoëzy gemaakt wordt, maar geenszins op de *Toneelſpelen*, zó als zy uit hunnen aart werkelyk *zyn kunnen*, toegepast worden. Ten bewyze hiervan zal ik deze redenen, tevens met de bemerkingen, die daarop te maken zyn, hier laten volgen. —

Vooreerst zegt hy:

a) *Is de wereld, zo als zij op het toneel vertoond wordt, nog te dikwerf geheel verſchillende van de wezenlijke, zonder dat jonge lieden reeds vathaarheid genoeg hebben, om waarheid van verdichtſels te onderſcheiden* Doch, vraag ik, welke hoedanigheden heeft de Toneelvertoning dan, waardoor zy zich van de bedryven des Gemenen Levens onderſcheidt? De Verdichting zelve, van welke men menigmaal in de Toneelſpelen vindt gebruik gemaakt, kan

— O! hoe verheugt het my, dat ik hem onder myne Landgenoten tellen mag! — Hy verkondigde den Godsdienst

kan zulk een onderscheid niet te weeg brengen. Dat is te zeggen: het kan hier niet in gelegen zyn, dat de personen en bedryven, die op het Toneel vertoond worden, menigwerf door den Dichter verzonnen, en de vruchten van zyne Verbeelding zyn, —— dat zy ons derhalven vaak in het ryk der Verdichting rondleiden, en onzen geest met uitgedachte gebeurdnissen bezig houden; terwyl daarentegen al het geen, wat men binnen den kring der Ondervinding ontmoet, gene begocheling is, maar zich op werklyke menschen betrekt, en echte waarheid zen grondslage heeft. —— Want vooreerst is het niet alleen geen wezenlyke hoedanigheid of noodzaaklyk verschichte van het Toneeldicht, dat deszelfs inhoud *verdicht* moet wezen, nademaal het voor *ware* geschiedenissen even geschikt is, gelyk er dan ook indedaad verscheidene Toneelstukken aanwezig zyn, die *ware* gebeurdnissen voorstellen; maar ook ten anderen kan ene gebeurdnis of geheel of gedeeltelyk verdicht wezen, zonder dat daarom de personen benevens hunne gedragingen en ontmoetingen daarin in een ander licht verschynen, dan waarin men dat alles ook in den gewonen loop der Wereld zou kunnen aantreffen. De inwendige aart ener gebeurdnis wordt door de Waarheid of Valschheid derzelve niet veränderd; dat is: het *Verdichte* en het *Wezenlyke* zyn van natuur niet van elkander onderscheiden, om dat het ene *Verdicht* en het andere *Wezenlyk* is. En ook kunnen handelingen, wier grond verfierd is, mits dat zy als mooglyk kunnen gedacht worden, de zelfde uitwerking hebben op den geenen, die daarvan de vertoning bywoont, als wezenlyke bedryven, waarvan hy in de wereld daadlyk ten getuigen strekt: dit heb ik te vóren, op bl. 49 — 58, over het

dienst van JESUS, bragt menige ziel van den rand des verderfs terug, was voorheeldig in leven zó wel als

recht sprekende, dat een Toneeldichter tot *Verdichting* heeft, in het brede, en, zo ik meen, ontegenzeglyk bewezen. Het is uit dien hoofde niet de Verdichting als *Verdichting*, maar alleen de wyze daarvan, welke den aart van het *Verdichte* van dien van het *Wezenlyke*, en dus dat, wat in een Tooneelspel voorkomt, van het geen, dat gemeenlyk in het Daaglyksch Leven gebeurt, onderscheiden kan. — Welk Verschil echter ziet men nu, dat uit de meest gebruiklyke wyze van Toneelverdichting tusschen de zaken en personen zelven, zó als die op het Toneel vertoond en in de Wezenlyke Wereld aangetroffen worden, geboren wordt, het geen het bedenklyk zou kunnen maken, om den Schouwburg, over het geheel genomen, goedtekeuren? — Zal men hetzelve in de Karakters der Personen, en derhalven in hunne Gevoelens en Bedryven, waaruit men hunne Karakters moet opmaken; — of zal men het in den aart der van buiten komende Omstandigheden, dat is, in den Loop der Gebeurdnissen; in de Opvolging en Aaneënschakeling der handelingen, en in de Samenkomst der Ontmoetingen, zoeken? — Schynen de Verrichtingen, dien men soms op het Toneel ziet ter uitvoer brengen, te veel boven het peil der Menschlyke Bedryven verheven; — of schynt de Samenloop der Omstandigheden te zeldzaam en romanesk te zyn? — Dat is: meent men misschien, dat de Personen op het Toneel dikwerf in een te voordélig en vleiënd licht, — dat zy menigmaal te Braaf en te Edel, — te Zedig en te Deugdzaam worden voorgesteld; en dat hunne Daden derhalven te veel van het geen, waartoe wy de Menschen in de Wezenlyke Wereld bekwaam rekenen, afwyken, om niet aan den nuttigen invloed der Toneelvertoningen te twyfelen? —

Digitized by Google

als leer — in werken zó wel als woorden; maar hy ſchaamde het zich niet en rekende het voor ge-

ne

len? — Of gelooft men, dat op het Toneel de Gebeurdnisſen en Ontmoetingen te ongewoon, te zonderling, te wonderbaarlyk, te toevallig, te onnatuurlyk, in den ſamenloop der Omſtandigheden te gezocht, en daardoor van al het geen in het Daaglykſche Leven kan voorvallen te veel onderſcheiden zyn, om niet de uitwerking van het Toneelbedryf voor nadélig te houden? — Wat het eerſte aangaat; het is zó, dat in goede Zedenlyke Toneelſtukken, die met ſmaak en kieschheid geſchreven zyn, vaak Perſonen en Handelingen voorkomen, die, ſchoon dit ook al te ver kan gedreven worden, zich meer verheven en deugdzaam tonen, dan men dezelven doorgaands in het Gemene Leven aantreft; en dat men derhalven in diergelyke Stukken, de Menſchen, niet zó als zy over het algemeen genomen *zyn*, maar zó als zy zyn *moesten*, en zyn *kunnen*, ziet voorgeſteld. Doch byaldien het alleen hierin is, dat zich de voorbeelden op het Toneel van die uit den gewonen kring der menſchen onderſcheiden; dan ſpreekt dit enig Verſchil, althands voor zó ver zulks den invloed op de Zeden betreft, niet dan ten voordéle van het Toneelbedryf. Want men moet het Voorbeeld dat ter Navolging zal verſtrekken, niet gebrekkig, maar in zyne ganſche volkomenheid daarſtellen; en men moet de Deugd in haren glans vertonen, om haar des te oprechter en vuriger te doen beminnen. Zó min de ene als andere van de beide bedenkingen, dien men tegen dit Onderſcheid mogt willen opwerpen, is van enige beduidenis. Vooreerst kan men op genen grond geloven, dat Voorbeelden, die de alledaagſchen verre te boven ſtreven, en waartoe wy ons te zwak gevoelen, om ooit dezelven ge-

Digitized by Google

ne ydelheid, nu en dan zyne ledige ogenblikken aan de bevalligheden ten offer te brengen, en in het ge-

zel-

heel te bereiken, op ons genen invloed hebben, en ons deswegens niet zouden kunnen dienen tot Lering, noch aanſporen tot Deugdsbetrachting. Want dan moesten ook de *Grandiſon* en *Clariſſa*, in weêrwil van het geen GELLERT en menig ander deugdzaam en opgeklaard man ter aanpryzing daarvan gezegd hebben, van geen *nut* zyn; nadien er veelligt nooit een man zó volmaakt als *Grandiſon*, en veel minder nog een meisje zó onſchuldig, zó zonder enige vlek, zó gelykvormig aan een' Engel als *Clariſſa* beſtaan heeft. — En, — om hier alles met één woord aftedoen, — zou het voorbeeld van JESUS KRISTUS, die de hoogſte Volkomenheid zelve was, voor ons Kristenen in dit leven van genen voordéligen invloed, — van geen het minſte nut zyn? Zoude het dan onwaar wezen, het geen ons de Heiland leert, dat wy, in al ons doen en laten, ons de volmaaktheid, niet van enen mensch, maar van God zelven, moeten voorſtellen, en daarnaar ſtreven, *om volmaakt te worden, gelyk onze Vader, die in de hemelen is?* Geen Kristen, die den Bybel ſlechts éénmaal doorbladerd heeft, zal deze gewaagde ſtelling, even ſtrydig tegen de zuivere bybelleer, als tegen het gezond menſchenverſtand, durven verdedigen. — Doch misſchien rekent men — en deze is de twede bedenking — dat, door de Menſchen in de Toneelſtukken veel volmaakter afgebeeld te vinden, dan zy werklyk zyn, men hen verkeerd en te gunſtig zal leren beoordélen; en dat dus het onderſcheid, het welk zódanig Toneelbedryf boven de bedryven in de gemene Samenleving doet uitblinken, nadélig is ter verkryging ener genoegzame Menſchenkennis, dat het ons in gevaar ſtelt, om menigmaal door de Wereld, waarvan wy geen kwaad vermoeden, ons misleid en bedrogen

te

zelfschap van zyne Echtgenote en, onder hare zachte liefkozingen, met haar aan de uitbreiding en verbetering

ze vinden, en dat het werklyk uit dien hoofde allerschadelykst moet geacht worden. — Het is zó; — men zal minder kundigheden voor het Gemene Leven opsamelen, wanneer men de Menschen gestadig veel voortreflyker, dan zy, door elkaêr genomen, zyn, ziet afgeschilderd, dan wanneer men hen, in hunne gewone gesteldheid, zó als zy in den Dagelykschen Omgang voorkomen, met alle hunne zwakheden, listen, lagen en bedriegeryen kan leren kennen. Doch, wat de Menschenkennis, als men de Wereld naar Toneelspelen beoordeelt, waarin de Mensch edeler verschynt dan hy doorgaands is, aan den enen kant, door de meerderheid der Menschen in een veel te voordelig licht te beschouwen, verliest, en waarin zy dus voor de Menschkunde, die men uit den gewonen Omgang verkrygen kan, moet onderdoen, dat wint zy weêr dubbelvoudig aan den anderen kant, door dat het Toneel ons altoos zelfs met de geheimste dryfveêren der handelingen gemeenzaam bekend maakt, en ons tot in de verborgenste schuilhoeken van het hart, dien men in de Verkering maar al te zorgvuldig tracht bedekt te houden, laat doordringen. Ook is het er daarenboven verre van daan, dat de Mensch gedurig in een Zedelyk Toneelspel van zyne beste zyde, en voortreflyker dan hy gemeenlyk is, beschouwd zou moeten worden. Er zyn stukken genoeg voorhanden, waarin hy van zyne slechtste zyde, met alle zyne zwakheden, gebreken en ondeugden wordt voorgesteld, en die evenwel voor de bevordering der goede Zeden zeer vruchtbaar en heilzaam zyn. En zelfs in de Toneelvertoningen, waarin hy op het voortreflykste wordt afgebeeld, doen zich evenwel byna altoos zó wel slechte karakters op als goede, — zo wel ondeugende lieden als brave. Ja, het

ligt

ring der Toneelpoëzy te arbeiden. — En wat zegt REINHARD, de voortreflyke Schryver van het *Systeem*

ligt geenszins in het wezen en de verëischten van het Toneelspel opgesloten, dat 'er de Menschen menigmaal niet zó in voorkomen, als men over het algemeen hen in de Wezenlyke Wereld ontmoet. Want overëenkomstig den aart zyner kunst, kan de Toneeldichter, byaldien hy op de Zedenlykheid zyner Stukken geen acht wil slaan, het Daaglyksch Leven, in alle deszelfs heimlyke handelingen, listen, aanslagen, bedriegeryen en boosheden, werklyk tot in de geringste kleinigheden navolgen en ten Tonele voeren, en daardoor zich zelven van het verwyt zuiveren, dat hy de menschen anders voorstelt, dan zy zyn: en helaas! geschiedt dit maar al te veel! — Dan, een verstandig Schryver, die voor de Deugd enigen eerbied gevoelt, weet te wél, dat het meer zyn pligt is, om de menschen door zynen Toneelarbeid tot Braafheid dan tot Kloekzinnigheid opteleiden, en dat hy dus hierdoor zyne talenten zou verlagen, en anderen wel Menschkundiger, maar geenszins Deugdzamer maken zou; even gelyk een vader, die niet het gezelschap voor zyne kinderen uitkiest, maar hen met allerlei menschen laat verkeren, hen wel voor den Omgang geschikter maakt, doch ook tevens hunne Zeden verwoest. Moet een van beiden gebeuren, dan is het toch altoos nog oneindig beter, honderd malen bedrogen te worden, dan slechts één' maal te bedriegen. Indien er tusschen de vertoning op het Toneel en de voorvallen in het Gemeenzame Leven derhalven geen ander Verschil is, dan het geen, waarvan wy tot hiertoe gesproken hebben; dan is er ook gene reden, om deswegens den Schouwburg te vermyden. — — Wat verder nu het twede, het Onderscheid

tem der Christliche Moral, en der Verhandeling ten Bewyze van de Echtheid van den Kristenlyken Godsdienst,

ſcheid naamlyk tusſchen de Gebeurdnisſen op het Toneel en die in het Gewone Leven, betreft; het is zeker, indien de Perſonen in een goed Toneelſtuk, wat hun Karakter aangaat, van die in het Gewone Leven afwyken, dat dan ook velen hunner Handelingen om die reden verſchillend zullen moeten zyn. Ik wil echter, ten aanzien van den Samenloop der omſtandigheden, die tot het ontſtaan dier Handelingen aanleiding geven of medewerken, niet ontveinzen, dat die in vele Toneelſpelen zó oneigen, — zó onwaarſchynlyk, — zó geheel toevallig — en zelfs zó onnatuurlyk en ongerymd is, dat men, zich met de voorſtelling van zulke wonderbaarlyke Ontmoetingen en Ontknopingen, die alleen de vrucht van ene overdrevene, uitſporige en verhitte verbeelding, of van enen bedorvenen ſmaak zyn, gemeenzaam makende, zynen geest enkel met ydele en bedrieglyke Dromeryen vervullen, en zich ene denkbeeldige en harsſenſchimmige Wereld ſcheppen kan, die van de wezenlyke in alle opzigten verſchilt. En ongetwyfeld is zulk ene uitwerking, nadien daardoor het gemoed ongevoelig ene neiging tot al wat zonderling is verkrygt, — ene neiging, die de gevaarlykſte gevolgen kan hebben, en den mensch voor het daaglyksch leven en de vervulling zyner pligten onbekwaam moet maken, — van enen allerſchadelykſten invloed. Doch dewyl dit gebrek in genen dele aan de Toneeldichtkunde wezenlyk eigen, maar louter aan het *Misbruik*, dat de Dichters van haar maken, toeteſchryven is; zo kan men ook deze bedenking niet met grond tegen den Schouwburg in het algemeen, maar ſlechts tegen de Stukken, die aan zulke onvolmaaktheden ſchuldig ſtaan, doen gelden. Er zyn ook *Romans* genoeg

dienst, Opperhofprediker aan het Keurvorstlyk Saxiſche Hof, een man, die zich door zyne Schriften als een ver-

noeg in wezen, die van denzelfden verderflyken geest aangeſtoken zyn, en de verbeelding even eens op het dwaalſpoor brengen; dochdat heeft GELLERT daarom niet weêrhouden, om, zelfs van een wysgerigen kanzel, de lezing van goede Romans aantebevélen. —— Op deze aanmerking, die dus maar alléén van kracht is, ten aanzien van een willekeurig, aan gene regels gebonden, en al te dikwyls geheel onnatuurlyk Toneel, laat NIEMEYER nu deze twede bedenking volgen:

b) Bevordert zelfs het zedelijkſte toneelſtuk — zegt hy — *ene al te vroege rijpheid bij kinderen van beiderlei geſlacht. Zij geraken te vroeg uit hunnen kring, worden gemaakt, of voeren enen minnehandel in 't klein; waar van men zich in alle die ſteden overtuigen kan, alwaar op den duur een Schouwburg aan den gang is, die door kinderen bezocht wordt.* Men ziet, dat NIEMEYER in deze aanmerking niet den indruk, dien de voorhanden zynde Toneelſpelen op de Menſchen, in het algemeen genomen, maken; maar dat hy, overeenkomſtig zyn ontwerp, in het byzonder alleen hunne uitwerking op de gemoederen der *Kinderen* beoordeelt: en dat de reden, waarom hy het Toneel in het laatſte opzigt als nadélig beſchouwt, ſchoon zy ook ten vollen gegrond mogt wezen, niet verder dienen kan, dan om het ſchadelyke, dat, naar zyne mening, voor de eerſte Jeugd in het bywonen van het Toneelvermaak gelegen is, waartoe hy haar dan ook alleen bybrengt, te bewyzen. Nu worden echter zelfs deze nadélige gevolgen, welken hy meent, dat de vertoning van Toneelſpelen voor kinderen moet hebben, alleen daardoor veröorzaakt, dat velen derzelven onderwerpen behelzen, die niet voor de eerſte Jeugd, maar voor volwaſſene Menſchen, welken de Dichter zich al-

Digitized by Google

verlichten en oprechten Kristen kenschetst, — een man, van welken onze Landgenoot EWALDUS KIST het ge-

alleen heeft voorgesteld, berekend zyn: en deze is ene eigenschap, die niet bloot aan de Toneelstukken, maar ook tevens aan vele andere dingen eigen is, welke nuttig op zich-zelven, doch voor *Kinderen*, om dat zy daarvoor niet geschikt zyn, verderflyk kunnen wezen. Niettegenstaande, derhalven, de bedenking van NIEMEYER volkomen gegrond mogt zyn; zou echter niemand daaruit de schadelykheid van het Toneel in het algemeen genomen, maar alleen nog maar het nadélige daarvan in betrekking tot de teêre Jeugd, kunnen afleiden. Doch ook zelfs in dit opzigt kan zy, daarenboven, zonder uitzondering niet geliden. Want schoon het waar is, dat de uitwerking der meeste, zelfs zedenlyke, Toneelstukken op de harten der eerste Jeugd indedaad zódanig zyn zal, als NIEMEYER zich voorstelt, is het echter niet, gelyk hy schynt te veronderstellen, in het algemeen van *allen* waar; nadien er ook nog genoeg vertoond worden, waarin van geen Minnehandel, of enig ander onderwerp, waarvan de Kinderen niet zouden mogen horen, gesproken wordt: behalven dat WEISSE, DE SAINT MARC, BERQUIN en andere verdienstlyke Schryvers, zelfs opzetlyk Tooneelstukken voor Kinderen vervaardigd hebben. — De hier door NIEMEYER gemaakte bemerking bewyst om die reden niets meer, dan dat niet *alle* Toneelstukken voor *Kinderen* even geschikt en nuttig zyn, en dat men hen dus niet, zonder de minste bepaling, tot de Vertóning van allen moet toelaten: en wie is er, die hieráan twyfelt? — — Maar zegt NIEMEYER, ten derden:

c) Zijn nog vele van onze meest gezochte stukken vol van onbetamelijkheden, dubbelzinnigheden, en verkeerde grond-

be-

getuigenis aflegt: „ dat een ieders aandagt op zyne uitgebreide menschenkennis vallen moet, en hy een Schry-

beginſelen, die redelijkerwijze nog in het geheel niet door de jeugd gehoord moesten worden. Want kinderen moet men zeer ontzien. (Magna puero debetur reverentia.) — Dat wil ik gaarne toegeven; en ook in genen dele ontveinzen, dat het mede hier te Lande niet aan zeer ergerlyke Toneelſtukken ontbreekt, welke niet alleen niet door de Jeugd, maar door niemand moesten gehoord of gelezen worden. Maar is het geoorloofd, enig vak van Wetenſchap of Kunst naar de gebrekkige en misnaakte voordbrengſelen in het zelve te beoordéelen? Is het rechtmatig en billyk, dat men den Schouwburg of de Toneeldichtkunde laakt, om dat er zó weinig Dichters zyn, die Stukken vervaardigen, welke tot het rechte oogmerk ſtrekken, en ter verbetering kunnen dienen? Zyn er ook niet tien, die zich Schilders noemen, tegen één, die in waarheid zeggen kan:

„ *Anch' io ſon Pittore.*"

Ik ben ook een Schilder!? — Doch, gaat NIEMEYER voord:

d) In tien toneelſtukken tegen een, ſpelen de Oude lieden, de Vaders, Voogden en Gouverneurs belachelijke rollen; menſchen van enkel gezond verſtand en ſtille huislijke deugd komen als domkoppen voor; jonge luchtige borſten, met een zogenaamd goed hart, doorbrengers, wellustelingen, zijn de helden en lievelingen van het publiek. Verleiders van vrouwen en meisjes maken opgang, en mannen en ouders moeten hier mede wel inſtemmen, zo zij niet uitgelachen willen worden. Dan, vooreerst vraag ik: Moet men niet bekennen, dat, wanneer de zelfde onderwerpen, die den inhoud van deze onbetaamlyke Toneelſtukken uitmaken, in het zelfde licht en met gelyke uitdrukkingen, *verhalende* voorgeſteld of beſchreven wierden, deze Ver-

hal-

Schryver is, die op alles, wat binnen in ons hart en buiten ons voorvalt, ene verwonderlyke opmerk-

zaam-

halen zó wel zedenbedervende als die Toneelſtukken zyn zouden? Schoon het nadeel, om dat dan de voorſtelling minder levendig, en de indruk dus minder krachtig is, niet zó groot zou zyn. Moet men niet bekennen, dat de ſchadelyke uitwerkſelen der onwélvoeglyke Toneelſtukken niet door het Toneelmatige of de Vertoning als *Vertoning*, maar alleen door de Handelingen, welke vertoond worden, en de wyze van uitdrukking, waarvan men zich daarby bedient, worden veröorzaakt? Moet men niet bekennen, dat de grond tot die ſchadelyke uitwerkſelen in genen dele in de *form* of *gedaante* der Toneelſpelen, het enige echter wat hun van nature eigen is, maar alleen in de *ſtof* of den *inhoud* derzelven, die altoos naar wilkeur kan genomen worden, en waaraan derhalven de Toneeldichtkunde geen deel heeft, opgeſloten ligt? En — byaldien men nu dit alles bekennen moet, zo als voorzeker ieder een, die onvóóringenomen is, doen zal, met welk recht kan men alsdan de Toneeldichtkunde of den Schouwburg beſchuldigen als de oorzaak der nadélige indrukſelen, die door de vertoning van ſommige Toneelſtukken worden voordgebragt? — Daarenboven merk ik aan, dat men ook onder de Romans, tegen één' *Sophia's Reize*, *Pamela*, *Clariſſa* of *Grandiſon*, honderd anderen vinden kan, die verleidenlyk geſchreven zyn, en ons tot ontucht en losbandigheid vervoeren kunnen; en dat men ten minſten tien menſchen zal aantreffen, die zich aan den Wyn dronken drinken, of zich althands op ene onmatige wyze van hem bedienen, tegen enen enkelen, die hem naar behoren gebruikt: waaruit derhalven volgt, dat indien men in het algemeen alle Toneelſpelen wegens de onbetaamlykheden in ſommigen, en dus om de ſlechte Toneelſtukken ook de

Digitized by Google

zaamheid vestigt" (*) — wat zegt deze man, zeg ik, in een Werk, dat hy zelfs over de waarde der Kleinig-

he-

vertooning der goede, afgekeurd wil hebben, men insgelyks om de zelfde reden alle Romans, zo als ook den Wyn, en vele andere dingen, dient te verôordéelen. Doch even min als de Roman, om reden dat er van deze soort van Schriften veel meer voorhanden zyn, welke de Deugd en den Godsdienst ondermynen dan dezelven bevorderen, deswegens zou ophouden, om van natuur voor de verbetering der Zeden niet alleen onschadelyk, maar zelfs allerdienstigst te kunnen zyn; — waarom dan ook GELLERT haar mede onder de Schriften, die ter verbetering van het hart dienen, openlyk heeft aangeprezen, en REINHARD, zelfs in een werk *over de Waerde der Kleinigheden in de Zedenkunde*, (Neêrd. Vert. Amst. 1799 bl. 117.) van haar schryft: „ hoeveel 'er uit *Romans* te leren zij, blijkt in „ de Schriften van HERMES en WIELAND"; — of even min als het overdadig en daardoor nadélig gebruik van den Wyn hem iets van zyne nuttigheid voor het menschdom beneemt; — waarom er dan ook onder ons niemand is, die hem niet voor een heilzaam en wéldadig geschenk der natuur houdt; — even min kunnen de ongetogene en ongeoorlooide Toneelspelen, waarmede het Toneel bezwaakt is, en die tot groot bederf der Zeden vertoond worden, den Schouwburg zyne nuttigheid benemen. Zy bewyzen alleen, dat het openbaar Toneel, zó als het tot hier toe op de meeste plaatsen bestaat, nog aan vele zedenlyke gebreken onderhevig is, van welken het echter *kan* en *moet* gezuiverd worden, — dat het derhalven aanmerklyke verbetering nodig heeft, en dat, alvorens deze verbetering, die,

zon-

(*) In de *Voorrede* vóór de hier onder genoemde Verhandeling van REINHARD, bl. IX, X.

Digitized by Google

heden in de Zedenkunde heeft uitgegeven, aangaande de geoorloofdheid of ongeoorloofdheid der Schouwspe-

zonder dat zich de Regering onmiddenlyk met het opzigt over de Toneelvertoningen belast, niet geheel kan bewerkt worden, geschied is, men met omzigtigheid in het bezoeken van hetzelve moet te werk gaan, en gene andere Toneelvertoningen, dan van stukken, van welken men weet, dat zy onschadelyk zyn, moet bywonen. En wie is er, die dit ontkennen zal? — Inzonderheid zyn in Engeland zulke Toneelspelen, waarin de Oude lieden, de Vaders, Voogden en Gouverneurs belachlyke rollen vertonen, en de Ondeugdzamen integendeel in een aangenaam licht verschynen, waarover NIEMEYER ter dezer plaatse klaagt, in menigte vertoond geworden; en BLAIR heeft den verderflyken invloed, die zulke vertoningen op de Deugdsbetrachting hebben, in alle zyne kracht gevoeld, en aan zyne Lezers doen opmerken. Doch dit wederhield hem niet, om in het algemeen de Toneelspelen als zeer heilzaam aantebevélen, en dat zelfs op enen tyd, waarin zyn Vaderland door verleidenlyke Stukken overstroomd wierd. Wy hebben boven reeds gezien, hoe hy zich over de verdiensten derzelven heeft uitgedrukt, en by die gelegenheid onder anderen zegt: „ Offchoon Dramatische Dichters zich, zo wel als andere Schrijvers, somtyds aan „ onbetamelijkheden schuldig maaken, schoon het hun „ niet altoos gelukt, de deugd juist in haar rechte licht „ te plaatzen, zal echter geen redelijk mensch kunnen „ ontkennen, dat de Tragedie tot de klasse van Zedelijke „ Schriften behoort. Wanneer men de Tragedie in 't gemeen neemt, ben ik volkomen overtuigd, dat de indrukken, welken dezelve in de ziel achter laat, over 't geheel „ voor deugd en goede neigingen bevorderlijk zija." (Les-

ſpelen? —— Zie hier, hoe hy zich daarover uitdrukt: „ De werken der Dichters kunnen met zeer veel

ſen over de Redek. enz. III: D. bl. 326) — De *gebrekkige toeſtand onzer Nationaale Toneelen* heeft de oordeelkundige Kristen-Leeraar H. W. VAN DER FLOEG, die hem te recht als ene der oorzaken opgeeft, waarom de ware Volksverlichting hier te Lande geen meer opgang maakt, in zyne uitmuntende Prysverhandeling over *het Belang der waare Volk-verlichting.* Amſt. 1800, die door de Maatſchappy *tot Nut van 't Algemeen* bekroond en uitgegeven is, van bl. 80 — 84 beſchreven. Uit het geen hy daar ter plaatſe, en naderhand op bl. 113 — 118, van *de verbetering der Nationaale Toneelen* gewagende, ſchryft, is duidlyk te zien, dat het er ver af is, dat hy te veel met het Toneel zou ingenomen zyn, of het uit een te gunſtig oogpunt zou beſchouwen; en desniettegenſtaande belydt hy, nademaal hy te veel verlicht is en te opgeklaard denkt, om daar niet van overtuigd te zyn, dat de Toneelen niet kunnen gemist worden, „ niet alleen, om dat „ men daaraan gewoon is, maar ook, om dat zij, bijzonder in volkrijke ſteden, een doelmatig behoedmiddel „ zijn tegen andere kostbaarder uitſpanningen, en, wel „ ingericht, zeer veel zedelijk nut kunnen bewerken," bl. 113. „ Wat is het middel" vraagt hy vervolgends bl. 114, „ om beide deeze gebreken [der Toneelſpelers, naamlyk van hun verſtand en hart] weg te neemen?" „ Het „ zelfde als bij het Schoolwezen" — is zyn andwoord, „ een *Kweekſchool.* En waarlijk," gaat hy voord, „ ſchoon „ men mij misſchien veracht of beſpot, dit is wel der „ moeite waardig. Want daar de Schouwburg in een „ Staat, bijzonder in een Gemeenebest, zeer wel een nuttig ſchool der zeden en der verlichting worden kan, zo „ kan ook zulk ene inrichting niet beneden de waarde zijn

„ van

veel nut gelezen worden; want het gezegde van HORATIUS aangaande HOMERUS:

— — *wel-*

„ van de wetgeevers en regenten des Lands — ja de Natie „ zal op den duur de onkosten daarvan overvloedig be- „ taald vinden." — „ De verdienſtelijke Maatſchappij: „ *tot Nut van 't Algemeen*," voegt hy 'er eindelyk by bl. 117, 118. „ zoude inderdaad een heilzaam werk be- „ vorderen, zo zij haare hand leende door het uitſchrijven „ van prijsvraagen, om zulke ſtukken ten voorſchijn te „ brengen, die nuttig waren voor het volk. —. Doch „ welke ſtukken zouden dat dan zyn? — Louter vrijerijen „ en huwelijken vol ongerijmdheid? — Louter cabaalen „ en ſteeds herhaalde onnatuurlijke liefdehistoriën? O! „ laaten zij aanvangen, waar zij gewoonlijk eindigen. Laa- „ ten zij over huislijk geluk en ongeluk — derzelver bron- „ nen en gevolgen handelen; laaten zij den ſtaat der men- „ ſchen ſchetſen, zo als hij is, en de natuur getrouw „ blijven; laaten zij den mensch als mensch voorſtellen, „ in het daaglijksch leeven. Laaten zij de betrekkingen „ tusſchen ouders en kinders, tusſchen echtgenoten, „ tusſchen vrienden, tusſchen Regenten en Burgers, in „ haar edel daglicht vertoonen. Laaten zij uit de historie „ des Vaderlands, en bijzonder uit de laatere gebeurenis- „ ſen, de verheevene voorbeelden van Vaderlandsliefde, „ van menſchen- en vijandenmin daarſtellen, in zo verre „ zij navolgbaar zijn voor het gros des volks. Met één „ woord: laaten zij zulk een inhoud hebben, die meer „ dan onſchadelijk, die nuttig is, om kennis, verlich- „ ting en goede zeden te bevorderen; opdat men in den „ Schouwburg het dagelijksch leeven wedervinden en „ zeggen kan: — *het is alles gelijk bij ons.* Eenige ſtuk- „ ken van IFLAND hebben veel daarvan." — Maar, ver- volgt NIEMEYER,

Digitized by Google

— — welke, watschoon en schandelijk,
Wat nuttig zij en niet, ons klarer leert en beter,
Dan Crantor en Chrijsipp (*)

kan

e) *Zelfs bij de allerzedelijkste stukken, zo als wij'er verscheidene hebben, moet de deugd door de hulp der verbeeldingskracht en der hartstochten voortgebragt worden. Maar deze zijn dubbelzinnige en ontrouwe helpsters. Het bedrog der zinnen is bijna onvermijdelijk. Men gloeit van drift voor den* acteur *of de* actrice *en verbeeldt zich, dat men voor het deugdzaam karakter, dat zij vertonen, dermate ingenomen is. De deugd bestaat in het beheerschen der zinnelijkheid. Het toneel doet al wat mogelijk is, om de zinnelijkheid op te wekken. Dus is het in de jaren der jongelingschap nog bedenkelijker, dan in die der kindsheid.* — Deze tegenwerping, dat de Toneelspelen door het opwekken der Zinlykheid gevaarlyk voor de Deugd zyn, die ook reeds menigmaal door anderen gemaakt, en inzonderheid door ROUSSEAU ten sterksten aangedrongen is, kan echter, alléén voor zó verre men onder het opwekken der Zinlykheid, niet het in werking brengen der Hartstogten in het algemeen, maar enkel het aanzetten derzelven tot ongeregeldheid en losbandigheid verstaat, met grond tegen de Zedenlyke Nuttigheid der Toneelvertoningen gemaakt worden; en uit dien hoofde blootlyks op het *Misbruik* der Toneeldichtkunde, en het Kwaad, dat daardoor gepleegd wordt, maar in geen dele op de wél aangewende Toneelpoëzy zelve worden toegepast. Want het is niet zó, dat de Dichten altoos *dubbelzinnige en ontrouwe helpsters* ter bevordering der Deugd zyn zouden; en even min, dat de in beweging zynde Hartstogten niet met een Deugdzaam gemoed zouden kunnen samengaan. —— Immers, dat

on-

(*) *Epistolar.* L. I. epist. 2. vs. 3. *sqq.*

Digitized by Google

kan op alle uitmuntende dichters toegepast worden; wie toch is onkundig, dat alle gewaarwordingen der

onze Driften niet opgewekt zouden kunnen worden, dan ten koste van de zuiverheid onzer Zeden, ſtrydt met de Goedheid en Wysheid van het Opperwezen, zo wel als met velen der Uitwerkſelen zelve, dien wy door eigene opmerkzaamheid waarnemen, en ook door de bevindingen en op het getuigenis van anderen weten, dat de Driften met opzigt tot de Zedenlykheid hebben. Wy kunnen, overëenkomſtig de denkbeelden, dien wy ons van den Liefderyken en Alwyzen Schepper voorſtellen, niet geloven, dat Hy ons den aanleg tot enig vermogen zou gegeven hebben, het welk ons niet anders dan tot verwoesting van ons Geluk zou kunnen dienen. Dat nu echter de Hartstogten werklyk onder die Vermogens behoren, waartoe Hy zelf ons den aanleg verleend heeft, dat is te zeggen, dat zy werklyk in ons wezen gegrond en onaſſcheidbaar van de menschlyke natuur, en geenszins, gelyk de Stoïcynſche Wysgeren, ZENO en die hem aanhingen, geloofd hebben, *Ongeſteldheden* en *Ziekten* (*perturbationes animi*, zó als CICERO van dit gevoelen ſprekende, *de Finib.* L. III. c. 10. §. 35., zich uitdrukt.) *der Ziel* zyn, blyke, dunkt my, duidlyk genoeg, zó wel uit den invloed, dien zy op onze werkzaamheden hebben, als uit het nut, het geen zy te weeg brengen. — — Ieder onzer, die ſlechts op zyne gemoedsgeſteldheid acht wil geven, kan reeds door eigene waarneming zich ten volle overtuigen, hoe weinig de geest tot enige werkzaamheid is geſchikt, wanneer hy niet door de Driften wordt in beweging gebragt, en deze voor ene koude onverſchilligheid plaats maken; en integendeel met hoeveel vaardigheid en levendigheid men waarneemt, met hoeveel vlugheid en ſcherpzinnigheid men denkt, met hoeveel juistheid en

der ziel, alle bewegingen des harte van niemand levendiger en naauwkeuriger uitgedrukt worden, dan

fynheid men oordeelt, met hoeveel naauwkeurigheid en gemaklykheid men zich uitdrukt, wanneer de ontvonkte en in werking gebragte Aandoeningen in de Verbeelding aangenamer voorſtellingen opwekken, het bloed met meer levendigheid doen bewegen, het gemoed lieflyker ſtemmen, en door de veelvuldige indrukſelen aan de ziel nieuwe veêrkracht en ene vrye werking gegeven hebben. Indien de Gemoedsbewegingen onzen geest niet tot voedſel ſtrekten; — indien zy hem gene aanleiding tot werkzaamheid verſchaften; — indien zy de ontwikkeling zyner vermogens niet bevorderden; — indien zy hem gene meerdere krachten gaven; waarom zouden wy dan onze gedachten nooit zó goed aan anderen mededelen, als wanneer een zeker vuur van Drift zich daarmeê vereenigt, door het welk de onbeſchaafdſte en ruwſte mensch zelfs zich ſomtyds met zó veel kracht en nadruk, ja zelfs met zó veel welſprekendheid kan uitdrukken, dat men er over verbaasd moet ſtaan? Dat dit echter werklyk zó is, wordt door iederen Schryver, die over de Welſprekendheid gehandeld heeft, geleerd, (men zie ſlechts onder velen, BLAIR, ter meergen. pl. I. D. bl. 399.) — wordt door iederen mensch, die op de verrichtingen van zynen geest oplettend is, bevestigd. Ja, het is zeer waarſchynlyk, dat de Mensch, in zynen tegenwoordigen ſtaat, voor alles weldra ongeſchikt zou worden; zo de Driften enigen tyd geheel in hare werking ophielden, of zo hem die te enemaal ontnomen wierden, en zyne Verbeelding zich niet langer met verrukkende toverbeelden bezighouden, en gene luchtkaſtélen verder bouwen kon. Het Geheugen, door de Verbeelding niet langer geholpen, zou dan ras worden uitgewischt, — het Lichaam zou ſpoedig ongeſteld raken, — en de daaraan gekluisterde Geest

zou

Digitized by Google

dan van een' dichter?..... En deze allen zullen voor ons nuttig zijn, zoo wij niet alleen uit vermaak,

zou eindelyk, tot zó lang hy van hetzelve ontslagen was, geheel moeten ophouden te denken en te werken. — De Zinlyke Neigingen en Hartstogten —— dit is derhalven zeker — behoren onafscheidenlyk tot de Menschlyke Natuur, en moeten uit dien hoofde, als krachten die ons door den Schepper verleeend en dus bekwaamheden onzer ziel zyn, ook werklyk door ons ontwikkeld, aangekweekt, beschaafd, en tot de rechte oogmerken, waartoe zy verordend zyn, gebruikt worden. De Godheid heeft ons niets gegeven, op dat wy het onöntwikkeld zouden laten. Want krachten te verlenen, en niet te willen, dat zy zouden werken, ware krachten verspillen: en dat kan men zich van den Schepper der wereld niet voorstellen. Alles wat in de Natuur is, moet leven; niets in dezelve moet dood zyn. Verre derhalven, dat de ontwikkeling dezer vermogens onbestaanbaar met de Deugd zou wezen, vinden wy integendeel ons tot de bevordering derzelve verpligt. —— —— Daarenboven, hoeveel weldadige bronnen van onschatbaar Geluk en Vergenoegen worden niet voor den Mensch, alléén door de werking der Driften, geopend? Ons gemoed, dat door zorg en kommer of een aanhoudend peinsen is ter neêrgedrukt, wordt aanstonds weder opgeruimd, zo dra slechts de voorstelling van voor de Zinlykheid behaaglyke voorwerpen de Aandoeningen in beweging brengt, en nieuw voedsel aan de Verbeelding geeft. Hoeveel Aangenaamheden verschaft byvoorbeeld het Gevoel der Liefde, der Eerzucht en des Medelydens niet? Tot hoeveel Genoegten worden wy door hetzelve niet vóórbereid? Hoeveel Rozen strooit het niet op ons levenspad? Ja, hoe zeer veraangenaamt het, onder den vermoeiendsten arbeid, in de grootste gevaren, on-

Digitized by Google

maak, maar ook om te leren, hen lezen willen. Dit geldt voornaemlijk van de *hekel-* en *blijspeldichters*,

der de drukkendſte elenden, ons leven niet, zelfs alleen door het vóóruitzigt der Zaligheden, dien het ons aanbiedt? En hoeveel Genoegens voor geest en lichaam zou derhalven de Mensch, by gemis zyner Aandoeningen, by gemis zelfs van ſlechts een gedeelte zyner gevoeligheid, niet moeten derven? — Zie ſlechts op den uitgeteerden grysaard, die waggelend aan den rand van het graf ſtaat, wiens hart koud is voor alle de vermaken van dit leven, en vergelyk zynen toeſtand met dien van den ſchuldlozen jongeling, die zich nog in den bloei van zyne jaren bevindt! — Banden der Liefde zouden dan de zachtgeaarte vrouw en den ſterkeren man niet langer aan een verbinden. Gevoel van Zaligheid zou dan de maagdlyke boezem tegen het hart van haren beminden niet meer doen kloppen. Pligt — Pligt alléén — moest dan in alle onze handelingen ons aanvuren. Alléén uit het bezef daarvan moest dan de Mensch met den Mensch verbroederd, — Man en Vrouw met elkaêr verënigd worden; of het Pronkſtuk der Schepping zoude geheel op zich zelven alléén ſtaan, — geheel in zich zelven wegzinken, — weldra aan de vernietiging ten prooi vallen, en — in ſteê van nakomelingen, ene onvolmaakte wereld, waar het ſchoonſte ſieraad aan ontbreken zou, achterlaten. — — De Driften zyn menigmaal daarom ook de alvermogende prikkels, die ons de hachlykſte en moeilykſte ondernemingen doen wagen, — die ons de grootſte hinderpalen met gemak doen te boven ſtreven, — die de ſtoutſte ontwerpen tot rypheid en ter uitvoer brengen; — zy zyn de alles in beweging brengende dryfveêren, die den mensch tot het doen der verst afgelegene reizen hebben aangezet, — die de gewigtigſte ontdekkingen hebben veröorzaakt — en die de grootſte

en

Digitized by Google

ters, waer van CICERO de nuttigheid erkende, wanneer hij het blijspel eene *beeltenis van het daeglijksch le-*

en op den welvaart van het ganſche Menſchdom invloed hebbende daden hebben voordgebragt. — Indien byvoorbeeld de Begeerte naar Rykdom, Magt en Aanzien, of ene brandende Eerzucht den mensch niet bezield had; hoeveel bedryven zouden alsdan onvolvoerd gebleven zyn, die nu het heil van hem, en van duizenden met hem, — vaak van gehele Landen en Volken ten gevolge gehad hebben? En indien hy door de alles vermogende Hartstogt der Liefde niet gedreven was; hoeveel handelingen, waaraan millioenen van menſchen hun geluk te danken hebben, zouden alsdan nimmer tot beſtaan gekomen zyn? Een verhaal van twee deugdzame en onſchuldvolle gelieven, met name *von Burgheim* en *Auguste*, doende, zegt de oordeelkundige en bevallige Schryver van enen uitmuntenden Almenak, waaruit ik aanſtonds meer zal bybrengen: „Das einzige, reine und offne Geständ„niſz ihrer Liebe hat Wunder von Vorſätzen, von Ent„ſchlieszungen in ihnen hervorgebracht, die keine Kunst „der Erziehung, keine Bildung im feinern Umgang mit „der Welt, keine Zärtlichkeit für Aeltern und Geſchwis„ter, kein Geſetzbuch, kein Beiſpiel, kein Religion, „kein Glaube an Ewigkeit und Unſterblichkeit, in „ihnen hervorgebracht hätte." — By gebrek aan nadruk, welken de mensch van zyne Gemoedsbewegingen ontvangen moet, was alvast al dat grote en ongewone geheel vreemd en onbekend gebleven, dat nu in den levensloop van velen bewonderd wordt. *Amerika* zou zekerlyk door genen COLUMBUS ontdekt zyn; — de uitgebreide togten, dien men nu van de ene pool tot de andere met gevaar van zyn leven ondernomen heeft, en waardoor de verst van elkaêr verwyderde Volken door

enen

Digitized by Google

leven noemde" (*). — De wydberoemde WERENFELS, de zelfde Hoogleeraar in de Heilige Godgeleerd-

enen gemeenſchapelyken band zyn verbonden geworden, zouden zeker niet beproefd wezen, indien de Driften daartoe den weg niet gebaand hadden. — Het is derhalven uitgemaakt zeker, dat, in den toeſtand als Mensch, waarin wy ons op deze wereld bevinden, door het gemis der Hartstogten voor ons de ene dryfveêr tot Werkzaamheid weggenomen, en de ene bron van Geluk opgedroogd zou zyn. Wy zouden alsdan nog Mensch wezen, — nog dezelfde beſtemming hebben; zonder evenwel de vereischte hoedanigheden te bezitten, om er aan te kunnen voldoen. Met wat ſchyn van grond kan men dus geloven, dat het in werking brengen onzer Hartstogten, — dat de aanwending van Vermogens, die ter bevordering van het algemeen Menſchengeluk zó behulpzaam geweest zyn, — die zó vele heilzame inrichtingen veröörzaakt hebben, — die zó zeer tot de inſtandhouding en beſchaving der Maatſchappy dienen, en die zó vele zaligheden op den levensweg van ons en anderen verſpreiden kunnen, niet met ene onbevlekte Zedenlykheid zou kunnen gepaard gaan; en dat wy deze algemeen nuttige Vermogens ganschlyk zouden moeten onderdrukken? — — — Doch, ook leert ons, ten tweeden, de Ondervinding, zo wel door eigene waarneming als door die van anderen, dat de Gemoedsbewegingen zelfs aan de Pligten menigmaal de dienstvaardige hand

(*) *Over de Waerde der Kleinigheden in de Zedenkunde, door Dr* FRANS VOLKMAR REINHARD. *Uit het Latijn en Hoogduitsch vertaald, door* * * * *Met eene aanprijzende Voorrede van* EWALDUS KIST. Amſt. 1799. bl. 116, 117.

heerdheid, die zó wel wegens zyne onberisplyke zedigheid en voorbeeldig gedrag als wegens zyne diepe en ver

hand lenen, en, door in de plaats derzelven te treden, of in hunne uitspraken hen te ondersteunen, zich ter bereiking van het zelfde einde met hun verenigen. Immers, hoeveel edele, brave en uiterlyk Deugdzame bedryven, welke met de wetten der Reden ten vollen overëenstemmen, worden er niet verricht, die enkel en alléén, byvoorbeeld, uit de drift van Vriendschap, Liefde, Medelyden en Eerzucht, of uit andere onzer Gemoedsaandoeningen voordvloeiën? — En schoon deze handelingen, om dat zy niet met het rechte oogmerk gepleegd worden, den toets der Zedenlijkheid niet kunnen doorstaan; zo zyn zy echter, wat hare uitwerking aangaat, en dus in betrekking tot onzen evenmensch, van echte Deugdzame daden niet onderscheiden, en geven daarenboven, vaak genoeg herhaald wordende, eene zekere plooi aan het gemoed, waardoor het veel gemaklyker en zelfs ten laatsten tot eene heblykheid wordt, om in ieder geval de geboden, door den Pligt ons voorgeschreven, ter uitvoer te brengen. — Het is dan ook om die reden, dat men den mensch, dien men tot de beoefening van het goede wil opleiden, of van het kwade begeert afstetrekken, zó wel van den kant zyner Zinlykheid als van den kant zyner Reden moet aangrypen: en niet zelden gebeurt het, dat men door het eerste meer dan door het laatste op hem vermag, en dat hy even zó veel, zo niet meer, door zyn Zinlyk Gevoel, als door zyne Reden, tot Deugzaamheid wordt gevormd. De twede Afdeling van deze myne Verhandeling zal hiervan de waarheid buiten allen twyfel stellen. —— —— indien nu echter al, wat ik tot hiertoe van de menschlijke Hartstogten gezegd heb,

Digitized by Google

ver uitgeſtrekte kundigheden, aan de Baſelſche Hoogeſchool, met helderen glans geſtonkerd heeft, — die,

heb, gegrond is, welke reden kan men alsdan toch hebben, om in het algemeen voor de opwekking en het in werking brengen derzelven te vrezen, en zulks als ongeoorloofd en als ſtrydig met de Deugd te veröordéelen? — Welke reden kan men alsdan hebben, om de Gemoedsäandoeningen, die ons zelfs tot Deugdzaamheid vóórbereiden moeten, ter bevordering der Zedenlykheid als *dubbelzinnige en ontrouwe helpſters*, waar voor WEMEYER haar houdt, aantezien? — Ik beken, dat wel is waar, deze zelfde Hartstogten en Gemoedsäandoeningen ook, van den anderen kant, zo zy zich in hare werking tot verkeerde voorwerpen uitſtrekken, of, zich tot de rechte bepalende, niet naar behoren beſtierd — in het kort, zo zy aan de Reden niet ondergeſchikt en dienstbaar gemaakt worden, zeer nadelig kunnen zyn, — dat zy onze Zeden geheel en al kunnen bederven, — dat zy de verwoesting over gehele Landen en Volken kunnen brengen, — en dat zy de volſtagene Vernietiging van ons Geluk, en van dat van duizenden anderen kunnen naar zich ſlepen. Ik beken, dat zy dit menigmaal gedaan, — dat zy den Welvaart van gehele Staten menigmaal ondermynd, — dat zy Zedenbederf en Losbandigheid menigmaal over den ganſchen Aardbol verſpreid, — dat zy Ongebondenheden en Schenddaden, die by God en Menſchen om wraak roepen, menigmaal ten hemel verheven hebben. — Doch het zyn de Driften niet alleen, die tot het verwekken van zó veel onheils in ſtaat zyn. Zelfs de Reden, voor zó verre zy beſpiegelende is, kan, op het dwaalſpoor gebragt, door verkeerde beſchouwingen een onbeſchryflyk nadeel doen: en er is geen kracht in de Natuur, of wy kunnen, door haar te misbruiken,

Digitized by Google

die, door zyne voortreflyke Schriften, ook in ons Vaderland met algemenen lof bekend is, — en van

ken, dezelven schadelyk doen worden. Even als alle onze andere Vermogens, zyn ook onze Driften voor zulk een Misbruik vatbaar; en het is dan ook slechts, wanneer zy misbruikt worden, dat haar invloed wezenlyk tot nadeel verstrekt. Het Kwaad, dat zy somtyds, gaande gemaakt zynde, te weeg brengen, wordt niet veröorzaakt, om dat zy in Werkzaamheid zyn, maar enkel om dat deze hare werkzaamheid een verkeerd Doel heeft of ongeregeld is, en zy daarin niet door de Reden geleid en bestierd worden. Het zyn bloot deze Ongeregeldheden, en geenszins de Driften als *Driften*, van welken het zyn bestaan ontleent. Doch daar men beiden niet genoeg van elkaer onderscheidt, en zich velen onder de Driften niet anders dan zulke teugelloze en ongebondene Hartstogten voorstellen, gebeurt het menigmaal, dat men aan de eersten te last legt, het geen eigenlyk alleen maar aan de laatsten kan geweten worden. Wil men echter om het Misbruik, dat van de Driften gemaakt kan worden, haar tot eene eenwigdurende werkloosheid veröordelen; dan gaat men even onverstandig te werk als een Vorst, die, om te zekerer van zyne regering te zyn, alle zyne Onderdanen zou willen laten om het leven brengen „ Das „ Vernunftgesetz", zegt de Wysgerige en Smaakvolle Schryver van den voortreflyken *Almanach für das Jahr* 1800. *Die Kunst mit Männern glüklich zu seyn.* (Berlin 1800 bey Oehmigke d. Jünng: gr. 12°) — een uitmuntend en allereerzaamst stuk, waarvan ik de lezing niet te sterk kan aanbevelen, — „ soll den *Wunsch nach Vergnügen* so wenig unterdrücken, als es das Bedürfniß „ darnach vernichten kann; aber einschränken, höherem „ Ver-

van wien Groningens Oudſte Predikant, welke de Avondmaals-Voorbereiding over 1 Korinthen XI: 26. van

„ Verlangen, unterordnen, ihm die Gegenſtände ſeiner „ Befriedigung ſelbſt beſtimmen, das heiszt, machen, „ das dasjenige, wornach die Pflicht zu ſtreben, und was „ ſie zu thun gebietet, Quelle des Vergnügens und Be„ ſtandtheil der Glükſeeligkeit werde." S. 137. „Sinnliche „ Neigungen, Begierden und Leidenſchaften," laat hy (S. 136) onmiddenlyk vóórafgaan, „ müſſen da ſein, „ wenn menſchliche Vernunft da ſeyn ſoll. Aus ſtumpfen Sinnen werden nie helle Begriffe hervorgehen, und „ wo Schwäche der Triebe und Begierden iſt, da kann „ weder Weisheit noch Tugend eine Stelle finden. Unſere Neigungen ſollen nicht *ausgerottet*, ſondern viel„ mehr nur *bezähmt* werden, damit ſie zur Zuſammen„ ſtimmung in einem Ganzen, *Glückſeligkeit* genannt, „ gebracht werden können." —— Ja, de Uitſporigheden, waartoe de Hartstogten den mensch vervoeren kunnen, en het Verderf, dat zy, niet tot de rechte oogmerken aangewend wordende, ſtichten, leveren zelfs enen niet min krachtigen bewysgrond op, om te tonen, hoe noodzaaklyk het is, dat de Driften, *door ons eigen toedoen*, ontwikkeld en in beweging gebragt worden; en behelzen ene nieuwe, veel vermogende drangreden, om ons ten ſterkſten tot die ontwikkeling aanteſporen. Want ſchoon het ook nuttig en heilzaam wezen mogt, hare opwekking te verhinderen, waarvan evenwel het tegendeel ten vollen uit het voorgaande gebleken is, zal zulks echter niet onophoudenlyk geſchieden kunnen; om dat het niet mooglyk zal zyn, haar ſteeds voor den invloed van de aanlokſelen der wereld te behoeden. Wordt hare ontwikkeling nu uitgeſteld, tot dathaar deze aanlokſelen uit hare ſluimering

Digitized by Google

van hem op nieuw met ene *Aanprijzende Voorrede*, heeft in het licht gegeven, zelf getuigt: „ Hoe „ groot

ring doen ontwaken; zo is het, byna zeker, dat de verleiding, om dat zy alsdan daarvan in het eerste ogenblik geheel en alléén zullen afhangen, en daardoor blindlings zullen moeten geleid worden, haar ene verkeerde richting geven, en geheel buiten het spoor zal brengen. Bovendien zullen zy daardoor uit haren staat van werkloosheid eensklaps tót zulk ene grote hoogte gevoerd worden, dat het de Reden, die van hare werking en de wyze hoe die best bestierd worden kan, vóór alsnog onkundig is, even zó als zy nog ongewoon zyn, zich naar de stem der Reden te voegen, ten uitersten moeilyk vallen moet, om haar te bedwingen. De Gemoedsneigingen moeten om aan het rechte oogmerk te voldoen, in hare werkzaamheden naar een bepaald ontwerp, dat haar de Reden vóór moet schryven, doch waartoe dan ook ene nauwkeurige kennis, die men alleen door eigene ondervinding verkrygen kan, van den aart en de werking dezer aandoeningen vereischt wordt, geregeld wezen. Indien nu echter de natuur der Driften ons geheel vreemd blyft, tót dat zy eindelyk door de vervoeringen der wereld in volle beweging raken, en wy dus op zodanig een ontwerp, en de middelen, om, overeenkomstig hetzelve, haar te bestieren, niet kunnen bedacht zyn, vóór dat zy plotsling met al haar geweld opbruischen, en zich buiten onze magt stellen; hoe kunnen wy ons dan beloven, dat zy zich naar hetzelve schikken zullen, en door ons zich zullen laten gebieden? — Het is altoos zeer verkeerd, en ten uitersten gewaagd en onvóórzigtig, enen Vyand zó lang in rust te laten, en zelfs daarby ganschlyk onkundig te blyven van zyne magt, tot op het ogenblik, waar-

„ groot een Man, ſchrander en geleerd, wijlen de
„ Prof. WERENFELS ware; (1740 overleed hij,
„ over

in hy alle zyne krachten verſameld heeft, en hy zelf, in zyne ganſche ſterkte, eensklaps op ons aanvalt. Want dan zullen wy menigmaal hem nauwlyks weêrſtand kunnen bieden, en misſchien ons wel geheel aan hem moeten onderwerpen; daar anders indien wy vroeger kundſchap van zyne ſterkte genomen, en toen die nog gering, en hy daardoor ligter te overwinnen was, hem beſtreden en bedwongen hadden, wy hem gemaklyk aan ons dienstbaar hadden kunnen maken. Een jongling, die nooit met vrouwen verkeerd heeft, is, wanneer hy de wyde wereld eindelyk intreedt, ſteeds veel meer voor verleiding blootgeſteld, dan wanneer hy, van zyne eerſte jeugd aan, haren omgang gewoon was. Zelfs alléén reeds de Nieuwheid der voorwerpen, waardoor de Driften opgewekt worden, maakt den indruk daarvan op ons gemoed aanmerklyk ſterker. Met wat grond dus kan de Reden zich voorſtellen, haar gezag over de zinlyke Begeerten met een gelukkig gevolg te zullen handhaven, byaldien deze niet, reeds van hare tedere kindsheid aan, gewoon zyn, om de geboden der Reden te helpen uitvoeren, en de vóórſchriften, dien zy haar geeft, te eerbiedigen? — Met wat grond kan zy op enen gelukkigen uitſlag van den ſtryd tuſſchen haar en de Hartstogten hopen, byaldien zy dezen, zonder zelfs eens hunne vermogens te kennen, of ooit enen kamp met hun beproefd te hebben, zó lang ongeſtoord laat voordſluimeren, tot dat eindelyk, in enen meer gevorderden ouderdom, — in het blakende vuur der jeugd, — hen de toverkracht der verleiding op één ogenblik met reuzenſterkte bezielt? — — — Worden de Neigingen des gemoeds,

„ over de tagtig jaren oud) is bekend aan allen,
„ dien de twee grote Delen zijner verzamelde Schrif-
„ ten,

moeds, daarentegen, opgewekt, aangekweekt, en van gronds op langzamerhand gewend, om zich naar de bevelen der Reden te gedragen, en zich binnen de juiste palen te houden, lang vóór dat de begoochelingen der zinnen haar vervoeren kunnen; —— kan, terwyl zy, by gebrek aan voedsel, nog zwak in krachten, en daardoor ligtlyk te bestryden, te beheerschen en te leiden zyn, de Reden reeds met hare vermogens, en de wyze, om die tot de rechte oogmerken te doen dienen, bekend worden, en heeft zy daardoor gelegenheid, om, lang vóór dat de Hartstogten hunne grootste hoogte bereiken kunnen, hen ongevoelig te gewennen, dat zy zich bestendig in hunne werking naar de Pligtsgeboden schikken; dan zullen de Driften, reeds lang vóór dat de mensch aan de verleiding blootstaat, ene behlykheid, om zich aan de uitspraken der Reden te onderwerpen, en daardoor ene zekere wending en neiging tot het Goede verkregen hebben, waarnaar zy zich dan ook in enen typerten leeftyd zullen richten. —— Derhalven zien wy, dat, ook van dezen kant, het opwekken der Driften, om haar binnen de juiste grenzen te doen blyven en aan ene zuivere harmonie te gewennen, niet te veroordelen is. ——
—— —— Het is buiten myn bestek, dat ik misschien reeds te veel overtreden heb, my hier verder over uitetebreiden; doch een ieder die verlangend is, om deze zelfde stof breedvoeriger behandeld en in byzonderheden ontwikkeld te zien, —— een ieder, die naar waarheid beoordelen wil, welken dienst ons de Driften bewyzen, en tot welke heilzame oogmerken zy verstrekken, —— kan ik, onder vele fraaie Werken, die daarover in het

„ ten, in 't Latijn, niet onbekend zijn. Hoe dien
„ hij, bijzonder over het heilig Nagtmaal, had door
„ ge-

lícht verſchenen zyn, de voortreflyke Verhandeling, die D. JOHANN FRIEDRICH ZIICKERT, *von den Leidenſchaften*, (Dritte Auflage. Berlin, 1774. in 8°.) heeft uitgegeven, niet genoeg ter lezing aanbevélen; — ene Verhandeling, waaruit hy den invloed der Gemoedsbewegingen op ons Lichaam zó wel als op onze Ziel, het nadeel, dat zy ons kunnen toebrengen, en de wyze, op welke zy moeten gewyzigd en beſtierd worden, op dat hare werking niet bloot onſchadelijk, maar tevens nuttig en heilzaam zy, zeer duidlyk en nauwkeurig kan leren kennen. Vergelyk ook den reeds genoemden *Almanash für das Jahr 1800. Die Kunst mit Männern glücklich zu ſein*; waarin tevens de gronden der Zedenleer, volgends de beginſelen der Kritiſche Wysbegeerte, op ene bondige en bevatlyke wyze ontwikkeld, en zeer bevallig en verſtaanbaar worden voorgedragen. Inzonderheid moet men ook den Hoogleeraar VILLAUME, in zyne *Brieven over den Oorſprong en de Oogmerken van het Kwaad*, welken ik te laat, en eerst, terwyl myne Verhandeling reeds tot hiertoe is afgedrukt, inzie, daarover raadplegen. By ene vlugtige doorbladering van de Nederduitſche Vertaling dezes Werks, (in drie Delen, in 8°, te Utrecht en Amſt. 1789, 90, 92.) zyn my in het I. D. op bl. 87— 89. VIII Brief; bl. 108, 109. IX. Br. in fin.; bl. 110 — 115; 121 — 140. X Br.; bl. 148 — 156. XI. Br.; bl. 257, 258. XVII. Br.; bl. 316 — 318. XXI. Br.; in het II. D. op bl 35, — 41. XXVII. Br.; bl. 57; 60 — 66. XXIX. Br.; bl. 72 — 83; 85 — 89. XXX, Br.; bl. 136 - 138. XXXIV. Br.; bl. 168 — 171. XXXVI. Br.; 180 — 192. XXXVII. Br.; bl. 222, 223, 230, 237, 238. XXXX. Br.; bl. 240 —

256

Digitized by Google

„ gedagt, blijkt vooral uit zijne uitvoerige Verhande-
„ ling, over 's Heilands woorden: *dit is mijn lig-*
„ *haam.*

256. XLI. Br.; en in het III. D. op bl. 102 — 116. XLIX. Br.; bl. 120 — 130. L. Br.; bl. 131 — 148. LI. Br.; bl. 149 — 155. LII. Br.; 162 — 172. LIII. Br.; bl. 173 — 185. LIV. Br; en bl. 194, 195. in den LV. Br., bemerkingen voorgekomen, die, mits men zich door de verkeerde voorſtellingen en volſlagene wanbegrippen van Vryheid en Deugd, welke daarin verdedigd, doch die door de Zedenleer der Kritiſche Wysbegeerte geheel kunnen ontzenuwd worden, niet in de war laat brengen, ten uiterſten belangryk zyn, en aan deze ſtof ongemeen veel licht byzetten. — Insgelyks vergelyke men hiermede de tweede Afdeeling van POPE *'s Eſſay on Man;* waarin hy, volgends de ſchone vertaling, *Proeve over den Mensch. Uit het Engelsch van* ALEXANDER POPE, *in Dichtmaat overgebragt door* PIETER VAN WINTER, NSZ. (te Amſt., by P. J. Uylenbroek, 1797. in gr. 8°.), onder anderen zegt:

„ Zie twee beginſelen der Menſchen aart regeeren:
Vervoert hen de eigenmin, de reden doet hen keeren:
Noem dit geen louter kwaad, noem dees geen zuiver goed;
De een wekt een werkzaamheid, die de ander reglen moet.
Schryf al het goede toe aan 't juiste dier beperking,
Al 't kwaade aan een gebrek van beider ſamenwerking.
De eerſte is een dryfveêr, die de ziel beweegt met kracht,
De laatſte een tegenwigt, ter ſtuiting van die magt:
Dit, deed haar werkloos zyn, beſluitloos zich beraaden,
Dat, dreef haar eindloos voort tot onberaamde daaden;"

II. Afd. vs. 55 — 64. bl. 26, 27.

„ *haam*. Ja, hoe gemoedelijk zo wel, als zeer ge-
„ matigd, hij dagt en handelde, doortrokken met
„ een

„ De driften zyn als 't kroost der eigenliefde te achten,
't Zy 't heil of ſchynheil is, waarmaar zy yvrig trachten,
En, daar een zelfde goed nooit allen wierd bedeeld,
Daar reden zelf de zorg ons voor ons zelv' beveelt,
Kan zy door driften zich met bondgenooten ſterken,
Die, ſchoon uit eigenbaat, door zuivre middlen werken."
II. Afd. vs. 95 — 100. bl. 28, 29.

„ De reden volg' het ſpoor dat haar natuur leert wandlen;
Nooit moet ze een ſterke drift als vyandin behandlen.
Zy ſtrekke een wacht, maar nooit een leidsvrouw, op haar paên:
Zy werp' haar niet ter neêr, maar doe haar juister gaan."
II. Afd. vs. 163 — 166. bl. 32.

„ Gelyk de vruchten, die der plantren zorg niet loonen,
Op wilden ſtam geënt, zich dikwils milder toonen,
Zo word ook ſterke deugd uit driften voortgebragt:
Op haren wortel werkt natuur met volle kracht."
II. Afd. vs. 183 — 186. bl. 33.

„ Wat deugd is u bekend, die man of vrouw zou paſſen,
En waarlyk niet uit ſchaamte of hoogmoed op kan waſſen?"
II. Afd. vs. 195, 196. bl. 34.

Wat nu in het byzonder het opwekken der Driften door het Toneelſpel aangaat, — er zyn zekerlyk weinig middelen, die zó uitnemend tot ene behoorlyke regeling derzelven geſchikt zyn, als de Toneelvertoningen; nadien die zo wel op onze Reden als op onze Zinlykheid kunnen werken, en de Dichter over den indruk, dien zy op ons Gevoel maken, en de richting, welke daardoor aan onze Aandoeningen gegeven word, naar verkiezing beſchik-
ken

Digitized by Google

„ een zucht ter behoudenis van die hem hoorden, en „ zijn onderwijs genoten, is uit verſcheidene proe-

„ ven

ken kan. Het verwondert my daarom, dat men, zonder de minſte bepaling, deze zelfde uitwerking van het Toneelſpel, de ontvonking der Gemoedsaandoeningen door hetzelve, waardoor het echter inzonderheid voor de Zedelyke Opvoeding berekend is, als ſchadelyk, en als enen grond, om het te moeten afkeuren, heeft kunnen aanzien. Er zyn, wel is waar, menigvuldige Toneelſtukken, die op de goede Zeden, door het in beweging brengen der Hartstogten, om dat zy dezelven tot ene te grote hoogte verheffen of ene verkeerde richting geven, inbreuk doen; doch zulks wordt dan ook alleen door het verkeerd gebruik veroorzaakt, dat de, dikwerf ſnode, Dichters van de Toneeldichtkunde maken, en kan dus geenszins op andere Stukken, die van deze gebreken vry zyn, of op de Toneelſpelen in het algemeen, worden toegepast. Het is genoeg, dat de opwekking der Neigingen op zich zelve nuttig en noodwendig is, om te tonen, dat dus ook het Schouwſpel, voor zó ver het enkel die opwekking bevordert, niet zedenbedervend, en dat het dus uit zynen aart niet ongeoorloofd kan zyn. Want het is alleen deze opwekking der Neigingen, *in het algemeen genomen*, zonder opzigt op het einde, waartoe zy gaande gemaakt worden, of de wyze, waarop zy werken, waarin de uitwerkſelen van alle Toneelvertoningen overëenkomen; — wat zy met elkaër gemeen hebben, en het enige dus ook, wat van natuur hun eigen, en van hun wezen onaffcheidbaar is; terwyl daarentegen de voorwerpen, waardoor, en de einden, waartoe het Toneelſpel de Driften in beweging brengt, voor zó ver de Zedelykheid aangaat, in geenen dele van den aart der Toneelpoëzy, maar blootlyks van

Digitized by Google

„ven openbaar." (*) —— deze zelfde Hoogleeraar zegt, ten aanzien der Toneelvertoningen, in de

de keuze des Dichters afhangen, in wiens magt zy ſtaan, en die daarover naar willekeur beſliſſen kan. En dus is enkel het gaande maken der Hartstogten, dat men op zich zelven niet anders dan als nuttig en heilzaam kan beſchouwen, maar geenszins de bepaalde leiding derzelven, of de wyze, waarop zy in hunne werking beſtierd worden, die zó wel kwaad als goed kan zyn, en ten dezen opzigte louter toevallig is, een wezenlyk en noodwendig gevolg der Toneelvertoningen. En daaruit blykt, dewyl de invloed, dien de Gemoedsaandoeningen op de Zeden hebben, eigenlyk niet door de opwekking der Driften, maar alleen door deze hare leiding bepaald wordt, dat ook de ſchadelyke uitwerking van ſommige Toneelſtukken op de Deugdsbetrachting niet, als een noodzaaklyk gevolg der Schouwſpelen, aan dezelven kan toegeſchreven worden; en dat bloot de *Toneeldichter*, maar geenszins de *Toneeldichtkunde*, daarvoor verändwoordelyk kan zyn. — Hoe kan men zich ook verbeelden, dat ARISTOTELES, die beiden, en de verſchillende vermogens van den Mensch, en de hoedanigheden van het Toneeldicht, door en door kende, ooit geloofd en geleerd zou

(*) Zie *Avondmaals-Voorbereiding over* 1 *Korinthen* XI: 26. *door* SAMUEL WERENFELS *in Leven Theol. Profeſſor te Bazel. Der Gereformeerde Nederduitſche en Fransſche Gemeenten in Groningen, als mede den Doopsgezinden aldaar, aangeprezen door* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU, *Ruſtend Predikant te Groningen.* Te Groningen, Bij THEODORUS SWOORMAKER, Boekverkoper. 1793.

Digitized by Google

de *Voorrede* van zyne *Redevoering over de Tooneelſpelen*, in het Latyn door hem opgeſteld (*), om door

zou hebben, dat het Tooneelſpel *de Driften zuivert*, — dat het dezelven in Deugdzame Heblykheden verändert, en ter bereiking van de rechte oogmerken geſchikt maakt, (zie hier vóór bl. 28. in de noot,) indien het in den aart der Tooneelſpelen gegrond ware, dat door derzelver vertoning de Hartstogten tot uitſporigheid en verkeerde voorwerpen gedreven worden? — — — Opzetlyk, om dat zy, die de Tooneeloefening veröordélen, in deze tegenwerping, dat door haar de Driften worden opgewekt, de meeste kracht ſtellen, om het nadeel en de onbetaamlykheid daarvan, huns inziens, te bewyzen, en deze tegenwerping daarenboven hier, door een zó groot man als NIEMEYER, werklyk

(*) Deze Redevoering: *Oratio de Comoediis*, is naderhand, te ſamen met zyne overige Schriften, uitgegeven, en te vinden in: SAMUELIS WERENFELSII, *S. S. Theologiæ Doctoris, ejusdemque in Academia Baſilienſi Profeſſoris, Opuscula Theologica, Philoſophica et Philologica, Editio altera ab Auctore recognita, emendata & aucta.* Tom. II. Laus. et Genev. 1739. (in 4to) pag. 441 — 454. Ook is dezelve, door ERNST WILLEM HIGT, uit het Latyn in het Nederduitsch overgebragt, en benevens dezen zynen *Lof der Tooneelpoëzy*, onder den volgenden tytel in het licht verſchenen: *Redevoering over de Tooneelſpelen, opgeſteld door den wijdberoemden* SAM. WERENFELS, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid en Welſpreekenheid te Bazel; en nu uit het Latijn vertaald door* ERNST WILLEM HIGT. *Waar achter volgt Lof der Tooneelpoëzy, door denzelfden.* Te Leeuwarden, 1746. (in 4to.)

Digitized by Google

door enen zyner Leerlingen, JOH. RODOLFUS THURNISIUS, in het openbaar te worden uitgeſproken: (*)

„ als

lyk op nieuw is aangedrongen, ben ik zó uitvoerig in hare wederlegging geweest, en heb ik er my langer by opgehouden, dan ik anders zoude gedaan hebben. Laat my nu, ten ſlotte, er dit nog alleen byvoegen: ROUSSEAU meent, dat de indrukken der Toneelvertoning onze Hartstogten tot ene onmatige hoogte verheffen, hen in ſpoorloze ongeregeldheden doen ontaarden, en ons tot het beteugelen derzelven onbekwaam maken; en verklaart, in de gezegden, dien NIEMEYER ter dezer gelegenheid van hem bybrengt, *de Reden* als *het enige geſchikte werktuig*, dat *tot het zuiveren der Driften* dienstig is. Doch ARISTOTELES, die een zó wél doordacht ſamenſtel over de wetten der Toneeldichtkunde heeft geſchreven, dat hy onder de genen, waardoor zy op de oordeelkundigſte en volmaaktſte wyze ontwikkeld zyn, gerangſchikt wordt; en die door de gegronde en uitgebreide kennis van den aart en den invloed der Toneelſpelen, welke daaruit blykt, dat hy moet gehad hebben, gevoegd by zyne diepe wysgerige inzigten, by uitnemendheid in ſtaat moest zyn, om naar waarheid over de wezenlyke uitwerkſelen van het Toneeldicht te oordélen, was daarentegen van gevoelen, dat de Driften ook door zich zelven kunnen gezuiverd worden, en dat de opwekking en leiding derzelven door goede Toneelvertoningen inzonderheid daartoe een voortreflyk middel zyn, en daarom als de groote verdienſte der Toneeldichtkunde moeten worden aangezien. — Behalven dat

kan

(*) Naar de Nederd. Vert. door E. W. HIGT, in de Voorrede des Schryvers, (bl. 1, 2.)

Digitized by Google

„ als ik onlangs eenige uitlandſche Tooneelſpelers „ zag, die in onze ſtad waaren toegelaaten, en „ aan-

kan men deze zelfde bedenking, dat de Driften door de Schouwſpelen gaande gemaakt worden, ook tegen de Dichtkunde in het algemeen, en insgelyks tegen den Zang en de Muziek aanvoeren; aangezien dit alles mede ten ſterkſten op het Gevoel werkt. De gehele plaats zelfs, die NIEMEYER uit den *Brief van* ROUSSEAU *aan* D'ALEMBERT hier heeft overgenomen, en die met deze woorden begint: „ De „ ontroering, de verwarring, de vertedering, die men bij „ zich zelven gevoelt, en na het eindigen van het ſtuk „ nog voortduuren, kondigen die die wel zulk enz' ge„ ſteldheid aan, als geſchikt is om onze driften te doen „ beteugelen en beſtieren?" (Zie NIEMEYER, bl. 203, 204.) kan in den ſtrengſten zin met gelyk recht op de uitwerkſelen der Muziek als op die der Dramaturgie worden toegepast. En evenwel worden door ROUSSEAU, MARTINET en anderen met hun, die de Tooneelſpelen, wegens het opwekken der Hartstogten door dezelven, afkeuren, de Dichtkunst en Muziek, ſchoon zy dit insgelyks doen, niet alleen als onſchadelyk, maar zelfs voor zeer nuttig ter verbetering van het hart gehouden. Ja, ROUSSEAU gebruikt, in den 48ſten Brief de la I. Partie de *Julie*, ou de, *la Nouvelle Heloïſe*, (men zie de *Coll. compl. des Oeuv. de* J. J. ROUSSEAU. Tom. III. à Geneve 1782. in 8°. p. 217.) zelfs deze uitwerking der Muziek als ene reden, om haar aantepryzen; en ook MARTINET geeft het (in zyne *Hiſtorie der Waereld*, II. D. Amſt. 1781.) als ene voorname verdienſte der Muziek op, dat zy het vermogen heeft, om ons gevoeliger te maken. Het is indedaad verwonderlyk, dat de mensch, zich zó zeer kan tegenſpreken, dat hy het ene verwerpt, volmaakt op den zelfden grond waarop, of om

de-

Digitized by Google

„ aanſchouwde dat in de onſtandvastige leevenswijze
„ deezer zwervelingen, en in het veilen van hunne
„ kunst,

dezelfde reden waarom hy het andere aanpryst, — dat hy de zelfde uitwerking dan kwaad, en dan goed keurt, zó als zulk best met zyne byzondere meningen overëenkomt, alléén naar de onderſcheidenheid der oorzaaken, — dat hy zich alleen op die uitwerking beroept, om de ene oorzaak voor iets ſchadelyks, en tevens de andere voor iets heilzaams te doen doorgaan, — dat hy dus van twee dingen, die in zeker opzigt gelyken invloed hebben, het ene om dien invloed veröordeelt, en het andere om den zelfden invloed zynen byval geeft, — en eindelyk, dat hy zódoende op den eenen tyd laakt, en voor nadélig en onbetaamlyk verklaart het zelfde, dat hy op den anderen tyd als voordélig en wélvoeglyk ten ſterkſten heeft aanbevolen. — Want ſchoön het, van den enen kant, waar is, dat vele Toneelſpelen, door het in beweging brengen der Gemoedsäandoeninigen, de zinlyke Begeerten buiten het ſpoor leiden, en daardoor de zuiverheid der Zeden ondermynen; is het toch ook niet minder, van den anderen kant, waar, dat 'er insgelyks Muziekſtukken en Gezangen zyn, door welker, geile dartelheid en vuigen wellust ademende, tonen, de Verbeelding in onreinen gloed ontvlamd, en de mensch van de Deugdsbetrachting afgetrokken en tot losbandigheid gedreven wordt. Zekerlyk is 't het *Misbruik* der Muziek, van het welk de gevolgen zó nadélig zyn; doch het is ook alleen door het *Misbruik*, dat de Toneeldichtkunde onheil veröorzaakt. En zal dus, in het ene geval, het *Misbruik*, waarvoor de Toneeldichtkunde vatbaar is, ene genoegzame reden geoordeeld worden, om haar voor Zedebedervende te houden, of ten minſten aan haren heilzamen invloed op de Zeden te mo-

gen

„ kunst, en in de Tooneelstukken zelve dieze ver-
„ toonden, veele dingen waaren die van alle braa-
„ ve mannen met recht werden afgekeurd; maar te
„ gelijk bemerkte, dat evenwel in deeze Spelen iets
„ was, dat, bijaldien het, van alle vuiligheden,
„ en allen schijn van ondeugd geheellijk gezuiverd,
„ in

gen twyfelen; dan behoort ook, in het ander geval, indien men zich gelyk zal blyven, de Muziek, op den zelfden grond, wegens het *verkeerd Gebruik*, dat van haar dyen schadelyk is als dat der Toneelpoëzy, als onbestaanbaar met de Deugd geacht te worden. — Ook is het ogenschynlyk om niets anders dan om het Misbruik, dat veele Toneeldichters niet zelden van hunne bekwaamheden maken, en in genen dele, als of hy de Toneeldichtkunde zelve, uit haren aart, van enen schadelyken invloed op de beoefening der Deugd, rekende, dat NIEMEYER zich hier zó huiverig betoont, om het Toneel als een Zedenlyk Opvoedingsmiddel te beschouwen, en in dat opzigt zyne goedkeuring aan hetzelve te schenken. Immers het is, na dat hy alle deze bedenkingen heeft laten vóórafgaan, die enkel van kracht zyn in betrekking tot de Verbastering der Toneelpoëzy, en die uit dien hoofde ons reeds niet onduidlyk te verstaan geven, dat hy deze Kunst, bloot wegens hare kwalyke bestiering, voor gevaarlyk aanziet, dat hy, om eindelyk ons hiervan geheel te overtuigen, er (op bl. 204.) nog ten overvloede byvoegt:

f) Voor het overige bewijst dit alles niets tegen de schadeloosheid van den matig bezoeken van den Schouwburg, dat met voorzichtigheid en kennis van het stuk bestierd wordt, ten minsten wanneer men 'er zijn werk van maakt, om de indrukken, die het stuk maakt, waar te nemen en ene goede richting te geven.

Digitized by Google

„ in onze ſchoolen wierd ingevoerd, mogelijk op meer „ dan eene wijze der leergierige jeugd zoude nuttig „ zijn: bleef ik eenigen tijd ſtilleſtaan, en begon „ bij mij zelf ernſtig te overweegen, of dit niet „ misſchien zoude kunnen geſchieden. Mij dacht „ dat deeze oeffeningen ten hoogſten werden aan- „ bevolen, eensdeels door het oordeel dat van de „ geleerdſte mannen over dezelve gegeeven werd, „ anderdeels door het voorbeeld veeler bloejende „ ſchoolen; en ik vond, dat, te gelijk met de „ Letteren zelve, deeze vermaakelijke Weetenſchap „ in de hooge ſchoolen van Duitschland, al- „ lereerst door den algemeenen leermeester der Duit- „ ſchen, JOHANNES CAPNIO, was ingevoerd," (*) „ en

(*) — *cum nuper, peregrinis quibusdam histrionibus in urbem nostram admissis, viderem, plurima quidem & in vaga horum erronum vita, & in arte venali, & in ipsis fabulis merito bonis omnibus improbari; at simul animadverterem, esse in his ipsis ludis tamen aliquid, quod si ab omnibus sordibus, omnique impietatis specie penitus defæcatum, in Scholas introduceretur; futurum fortasse, ut non una inde ad Studiosos adolescentes utilitas rediret: subsliti hic aliquantisper, cæpique egomet mecum, an & quatenus hoc fieri possit, serio deliberare. Suadebant hæc exercitia magnopere cum judicia sapientissimorum hominum, tum multa Scholarum florentissimarum exempla: atque inveniebam, in Academias quidem Germaniæ ludicram hanc artem, una cum ipsis literis, à* Johanne *primum* Capnione, *communi Germanorum omnium præceptore. fuisse invectam*, — SAM. WERENFELSII *Opuscula*. Tom. II. p. 441.

Digitized by Google

en (*): „ ik twijffelde niet langer of deeze was „ eene gansch nuttige oeffenſchool (†): inder„ daad 'k zal te weeg brengen," zegt hy in de Redevoering zelve (§), „ [indien gij mij vervolgens „ aanhooren wilt,] dat deeze Tooneeloeffeningen „ U niet ſlechts zullen ſchijnen geduld te mogen „ worden in de jeugd, als eene eerlyke gemoeds„ uitſpanning, maar ganſchelijk als een zeer nuttig „ en hoognoodig ding te moeten worden aangepree„ zen, aanbevolen, onophoudelijk ingeſtampt, en „ op allerleije wijze voortgezet." (‡) — „ Keert (**) „ en draait U waar heenen gij wilt, wendt het „ op deezen en op geenen boeg; doorloopt alle „ vermaaken der ſtervelingen; telt op alle uitſpan„ ning.

(*) *Redev. over de Tooneelſp.* van SAM. WERENFELS, *door* E. W. HIGT. Voorrede des Schrijvers. (bl. 4.)

(†) *Jamque non dubitabam amplius, quin utiliſſima ſit hæc Palæstra,* — WERENFELSII *Opuscula.* Tom. II. P. 442.

(§) Neêrd. Vert. bl. 4.

(‡) *Date veniam, ſi aliquanto liberius loquor; quod ſi enim me audire pergetis, efficiam profecto, ut Comica hæc exercitia, non modo tanquam honeſtiſſimam animi remiſſionem, in adolescentibus toleranda, ſed plane, ceuram utiliſſimam, jubenda, inculcanda, omnique ratione promovenda eſſe videatur.* WERENFELSII *Opuscula.* Tom. II. P. 444.

(**) Neêrd. Vert. bl. 8.

Digitized by Google

„ ningen van den geest; geen vermaak, geene uit-
„ ſpanning zult gij vermogen uit te vinden (zo
„ weezenlijk, zo deftig, zo waardig voor eenen
„ menſche, zo gepast voor eenen beminnaar der
„ letteren, zo min gevaarlijk voor eenen jongeling,
„ als deeze ſpelen der jeugd, die wij U zoeken
„ aan te prijzen." (*) — „ of alle vervrolijking
„ (†) werde ons benomen; en men maake de
„ jeugd in 't vervolg droevig, ſtraf, ſtuursch, on-
„ hebbelijk; of, zo gij ons, gelijk onze voorou-
„ ders gedaan hebben, iets tot uitſpanning en korts-
„ wijl wilt toeſtaan, dienen voornaamentlijk, die-
„ nen alleenig deeze ſpelen, ... te worden
„ uitgekooren." (§) — „ Vorders, wat kunnen 'er
„ deftige vermaaningen tot deugd, en krachtige drang-
„ re-

(*) *Verſate mentem in omnes partes, hac illac circumſpicite; percurrite omnes hominum voluptates, omnes animi delectationes: nullam ſolidiorem, nullam liberaliorem, nullam homine digniorem, nullam Studioſo convenientiorem, nullam adolescenti minùs periculoſam, atque hos, quos ſuademus, juveniles ludos reperietis.* WERENFELSII *Opusc.* l. c. p. 445.

(†) Neêrd. Vert. bl. 9.

(§) *Quamobrem aut adimendæ ſunt nobis omnes voluptates, & fingenda imposterum erit adolescentia tristis, severa, torva, horrida: aut ſi nobis, uti Majores nostri adhuc fecerunt, ludicra quædam permittetis; hi ſoli, hi potisſimum ludi,..... vobis erunt eligendi.* l. c. p. 445.

Digitized by Google

„ redenen tot dezelve in deeze ſpelen worden inge-
„ lascht, en overheerlijke beloonigen den deugd-
„ ſaamen voorgeſteld!" laat hy kort daarna (*) hier-
öp volgen; — en daaruit blykt, hoe zeer de Pro-
feſſor KLINKENBERG ter kwader trouw handelt,
wanneer hy zyne Lezers in den waan tracht te
brengen (†); dat de Hooglecraar WERENFELS de
Toneelſpelen alléén zou aangeprezen hebben, voor
zó verre zy nuttig zyn, om zich in de Kunst der
Welſprekendheid te oefenen: — „Met welke eene be-
„ minnelijke gedaante" — gaat WERENFELS voord
„ (§) — kan dit alles ten tooneele gevoerd wor-
„ den! integendeel, wat kunnen 'er afgrijzelijke
„ verbeeldingen van ondeugden worden gemaakt!
„ wat belacchelijke ſchilderijen van de zotheid der
„ menſchen vertoond! op hoe verſchrikkelijke wijze
„ de ſtraffe der ſchenddaaden onder het ooge ge-
„ bragt! Hier leeren wij reeds vroegtijdig gunſtige
„ gedachten te voeden van deugd; in toorn te ont-
„ vlammen over het kwaade; ons te erbarmen over
„ die geenen die buiten hunne ſchuld elendig zijn;
„ ons te verwonderen over heldhaftige bedrijven;
„ gebreken te verſmaaden; een' afkeer te krijgen
„ van al wat laag en veracht is; en al wat naar
„ zotheid riekt te belacchen. In deezen ſpiegel des
„ menſchelijken leevens kunnen wij van nabij be-
„ ſchouwen wat betaamelijk, of wat ongerijmd
„ zij;

(*) Neêrd. Vert. bl. 12, 13.

(†) In zyn *Onderwys in den Godsdienst.* X. Deel.

(§) Neêrd. Vert. bl. 13, 14.

„ zij; wat hupsch en welleevend, of wat onge-
„ ſchikt zij en boersch; wat edelaardig zij, ofte
„ wat ſlaafsch; wat verheven, ofte wat laag zij; en
„ eindelijk wat ieder perſoon betaame, of niet be-
„ taame. En alle deeze zaaken aanſchouwen wij
„ ter loops, en al ſpelende. —— Op deeze wijze
„ ſluipt de deugd allengskens, ongevoelig en als
„ door hinderlaagen, in de tedere gemoederen; tot
„ datze, langſaam en hand over hand toeneemende,
„ en ſterker wordende, zich breeder uitbreidt; de
„ ganſche ſterkte des harten vermeestert; en die ein-
„ delijk zich ten eenenmaal onderwerpt. Orbilius-
„ ſen gij dwaalt! gij dwaalt knorrige Schoolmees-
„ ters! die u verbeeldt meerder indruk te kunnen
„ maaken op onzen geest door een geſtadig gekijf,
„ een onophoudelijk dreigen, en opheffen van uwe
„ handplak, dan deeze kunſtenaars op het tooneel al
„ boertende doen. En gij Wijsgeeren! die te ken-
„ nen zijt aan eene Stoïſche winkbrauw en Peri-
„ pateetiſchen tred, zult door uwe geſtrenge grond-
„ regelen, of netelige twistredenen over de deugd,
„ ſcherpzinnige ſtrikvraagen, kibbelaarijen, verdee-
„ lingen en onderverdeelingen, onze gemoederen,
„ op deeze fijnigheden weinig geſcherpt, niet lich-
„ ter tot het goede doen overhellen, dan deeze
„ ſpelen der jeugd." (*) —— „ Overedel ver-
„ maak!

(*) *Præterea quàm graves ad virtutem cohortationes, quàm efficacia ad eam incitamenta his ludis inſeri, quàm excellentia ejus præmia proponi, quàm amabili facie hæc omnia in ſcenam produci poſſunt? Quænam contra vitiorum,*

„ maak! (*) 't welk alleenig den naam van een zui-
„ ver vermaak, van een vermaak des gemoeds toe-
„ komt! Dit verzwakt niet het lichaam, dit ont-
„ ze-

orum, quàm horrendæ imagines exhiberi? quæ ſtultitiæ humanæ, quam ridiculæ picturæ oſtendi? quæ ſcelerum pœnæ, quàm terribili vultu repræſentari? Nimirum diſcimus hic, maturè virtuti favere; vitiis irasci; injuste afflictorum miſereri; Heroica facta mirari; vitia contemnere; ſordida faſtidire; ſtolida ridere. In hoc vitæ humanæ ſpeculo, quid decorum, quid ineptum; quid ruſticum, quid urbanum; quid ingenuum; quid ſervile; quid celſum, quid abjectum; quid cuique perſonæ repugnet, quid conveniat, clariſſimè videmus, & videmus hæc omnia ludentes, aliud agentes.

Paulatim hic, & quaſi per inſidias, virtus tenellis non advertentium animis irrepit, donec ſenſim magis ac magis confirmata, latiusque ſe diffundens, totam tandem pectoris arcem occupet, eamque penitus ſibi ſubjiciat. Erratis Orbilii, erratis tetrici Magiſtri, qui continuis jurgiis veſtris, qui minis, qui intentata quaſi ferula, plus in animis noſtris vos efficere poſſe exiſtimatis, quàm hi artifices in ſcena ridendo efficiunt. Neque vos Philoſophi, Stoico ſupercilio & Peripatetico inceſſu, ſeveris decretis veſtris, aut ſpinoſis de virtute diſputationibus, argutationibus, diſtinctionibus, facilius animos noſtros, harum ſubtilitatum parum capaces, ad virtutem flectetis: quàm hi qualescunque ludi juveniles poterunt. WERENFELSII *Opuſcula.* Tom. II. p. 446, 447.

(*) Neêrd. Vert. bl. 37, 38.

„ zenuwt de krachten niet, dit maakt de ziel niet „ verwijfd, gelijk andere vermaakleijkheden plee„ gen te doen: neen, hier door wordt het ge„ moed opgebeurd, ſterker gemaakt, aangezet tot „ al wat doorluchtig is. Hier door wordt een on„ verzettelijk voorneemen in ons verwekt, om na„ derhand in onzen geheelen levensloop die Deugd „ na te wandelen, welker uitmuntende ſchoonheid, „ toenze voor onze oogen ten tooneele trad, wij „ begosten te lieven. Hier verſcheelt het eerlijke, „ het nutte, en het vermaakelijke niet van elkan„ der, gelijk in andere dingen. Het zelfde dat „ hier vermaakelijk is, is te gelijk nut: ja de ver„ maakelijkheid zelve, is nuttigheid." (*) —— „ Men kan" — verklaart, in de Levensbeſchryving van GELLERT (†), de brave en eerbiedwaardige Leer-

(*) *O liberalem voluptatem, quam ſolam puram, ſolam animi voluptatem, dicere poſſumus! Hæc non, ut reliquæ, corpus emollit, vires enervat, animum effæminat; ſed hunc erigit, hunc confirmat, hunc ad magna excitat. Hæc conſtans virtutis, cujus pulchritudinem in ſcena amare incepimus, in tota poſtea vita imitandæ propoſitum in nobis accendit. Hic non, ut in alïs rebus, diſſident honeſtum, utile, jucundum. Ipſum quod hic jucundum eſt, utile quoque eſt; immo ipſa jucunditas, utilitas.* WERENFELSII *Opuscula.* l. cit. P. 453.

(†) CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT GELLERTS Leben; — in C. F. GELLERTS *ſämmtliche Schriften.* X. Th. Reutlingen, 1786. S. 53, 54.

Digitized by Google

Leeraar JOHANN ANDREAS CRAMER, een Man, op wiens gezag Groningens Oudſte Predikant (†) zich zelf heeft beroepen, en van welken de Hoogleeraar ZACHARIA, in zyne Dichterlyke *Beſpiegelingen over de vier getyden van den Dag* (*), zegt: dat hy; „ door een heilig vuur bezield, de harpe opnam, om Davids Liederen aan het menſchelyk geſlacht in verrukkelyke gezangen voor te prediken; toen hy op de heilige plaatze het woord van den eeuwigen God voor de grooten der waereld als een tweede Chryſostomus niet meer verkondigde." — „ Men „ kan met geen philoſophiſche of theologiſche Magt- „ ſpreuk bepalen, wat het Toneel door de gebre- „ ken der Dichters, of zonder dezelven, voor uit- „ werking op de Driften der menſchen hebben; „ wat het dezen voor nieuwe gedaanten of wen- „ dingen geven kunne. Dit echter is zeker, dat „ zó wel de Godgeleerden, als anderen, die Kris- „ tenen zyn, of zyn willen, zich in dit ſtuk gene uit- „ ſpraak behoren aantematigen, alvorens zy zich zel- „ ven wél onderzocht hebben, of zy ook alle de „ vereischte kundigheden tot dit Richter-ambt bezit- „ ten; want het is zeer bedenklyk, over de Zeden- „ lyk-

(†) In het *Iets uit* GELLERTS *loflijk Leven en van zijn zalig Sterven*; enz. *door* THEOD. BRUNSVELD DE BLAU. bl. 5, 6.

(*) *Beſpiegelingen over de vier Getyden van den Dag. Dichtſtuk in Rymelooze Vaarſen van den Heere* ZACHARIA. *Prof. in de fraaye Wetenſchappen te Berlyn. Naar den tweeden Druk uit het Hoogd. Vert.* Amſt. 1772. (in 8°.) bl. 88. in de Beſpiegelingen over den Middag.

Digitized by Google

„ lykheid van zulke Vermaken, dien zy zelve toch
„ onder zekere veronderſtellingen en naar een zeker
„ ideaal voor onſchuldig houden, op enen beſlis-
„ ſenden toon te oordélen. Heeft men niet alle de
„ daartoe nodige kennisſen; zo kunnen diergelyke
„ oordélen zeer ligt verkeerdlyk uitvallen, en tot
„ even zó verkeerde en aanſtootlyke tegenoordélen
„ aanleiding geven. Kunnen zich echter die genen
„ daarmede wel inlaten, welke, ſchoon zy ook hun-
„ ne Zedenkunde verſtaan mogen, evenwel misſchien
„ van de Werken van Smaak, en van hunne
„ Uitwerkſelen op de menſchlyke ziel, van de Ver-
„ binding, waarin zy met de leringen van den Gods-
„ dienst kunnen gebragt worden, van de Regels
„ dezer Verbinding, en van de Overëenſtemming van
„ ene op zich zelve onſchuldige Verlustiging van
„ het Verſtand met de Deugd gene nauwkeurige ken-
„ nis genoeg hebben?..... GELLERT zelf had by
„ zyne Toneelkunſtige Werken zekerlyk het oog-
„ merk, voor de Misdaad afgryzen, voor Gebre-
„ ken en Dwaasheden afkerigheid te verwekken,
„ en integendeel goede en beminnenswaardige karak-
„ ters door ene bekoorlyke voorſtelling aantepryzen,
„ en den menſchen aangenaam te maken. Hy wilde
„ even zó zeer aan het goede Hart als aan het
„ Vernuft behagen; men kan derhalven zyne To-
„ neelſpelen niet zonder Kwaadwilligheid of Dom-
„ heid aanſtootlyk voor de Deugd vinden, ſchoon
„ het ook gene moeite zoude kosten, om, voor-
„ al in zyne Bidzuster, enige trekken, die ene al
„ te angstvallige nauwgezetheid zou kunnen weg-
„ wenſchen, te doen verdwynen, zonder daar-

„ door

„ door hunne ſchoonheid te verminderen." Ook de zó even genoemde ernſtige en Godvruchtige Dichter ZACHARIA laat, in zyne *Beſpiegelingen over de vier Getyden van den Dag*, die overal blyken van de ſtrengſte Zedenkunde dragen, ten voordéle der wél ingerichte Schouwſpelen, in de volgende bewoordingen zich horen (*): „ In de groote Ste„den ziet men den prachtigen Schouwburg tegens„den Avond openen, de Inwooner word nu ge„nodigd zich naar het School der Zeden te bege„ven: Hermann hangt nu in triomf den Adelaar, „die zoo lang voor het uitheemſche Tooneel-ſpel „de vlucht heeft moeten nemen, op aan de hei„lige lommerryke Eiken; hy plengt het offer ter „eere van die verhevene geesten, welke ons den „weg tot de vryheid gebaand, en door hunne ge„leerde Tooneel-ſpelen verlost hebben van het na„volgen en hooren der gedachten van buitenlan„ders. In dezen Tempel ziet men het hoogdra„vende Treurſpel zich met zynen met pluimen be„ſtoken helm vercieren, en zynen held zich naar „eenen bloedigen veldſlag, of verſchrikkelyk twee„gevegt ſpoeden; of wel, zich de tekenen van het „ryks-beſtier ontrukkende, aan de ſchim van eene „getrouwe minnares het leven opofferen; zyne hel„dinnen zich op haar zelven wreeken van de ver„achting, haar door eenen ondankbaaren minnaar „aan-

(*) *Beſpiegelingen over de vier Getyden van den Dag*, door ZACHARIA. Neêrd. Vert. Amſt. 1772. bl. 132 — 136. *De Avond.*

„ aangedaan. Dus zucht de ongelukkige Dido (†)
„ te vergeefs, en verſmelt in haare vruchteloofe
„ traanen, welke Eneas ontvlucht, die haar ten
„ proey laat aan haare droefheid. Dus doet eene
„ ſtervende Sara (§) traanen van medelyden over
„ onze wangen biggelen. Ginds toont ons het
„ vrolyke en boertende Blyſpel, met een laag ſchoey-
„ zel pronkende, dikwyls, om onze zinnen afte-
„ trekken, naare en droefgeestige afbeeldzels op
„ eene vrolyke wyze: of wel doet het ons in lac-
„ chen uitbarsten door zyne welgepaste berisping
„ onzer beſpottenswaardige gebreken: welk eene
„ ſchrandere Les voor het menschdom ligt hier niet
„ in opgeſloten. Maar dikmaals is zy vry minder
„ heilzaam voor hen, wier waar *Character* hier
„ naar het leven word afgebeeld, dan gunſtig aan
„ het uitjouwen der ſpotters, aan wien zy de droe-
„ vige kunst leert om deugd en bekwaamheid, Go-
„ den en Menſchen zelfs, belacchelyk te maaken:
„ Laura en Carolina (*) betoveren ons hier door
„ alle de bekoorlykheeden, welke de edele deugd
„ aan verhevene Zielen ſchenkt: de Duitſche Myrtil
„ en Sylvia (†) voeren de taal der gezuiverde liefde,
„ die

„ (†) Een Treurſpel van wylen den Profeſſor *Schle-
gel.*"

„ (§) Een Treurſpel van den Heer *Leſſing.*"

„ (*) De teêrhartige Zusters, Blyſpel van den Heer
Prof. *Gellert.*"

„ (†) De beproefde Trouw, Blyſpel van den Heer
Prof. *Gärtner.*"

Digitized by Google

„ die het oude Arcadien zich niet behoefde te ſcha-
„ men. Doch hoe zelden gunt ons het Noodlot
„ diergelyke vreugde te mogen bywoonen, het welk
„ de Duitſchers nog ſteeds met zyne yzere handen
„ te rug houdt, en tot heden toe aan alles, wat
„ uitheemsch is, verſlaafd doet zyn! Onder veele
„ honderden machtige Steden, die zich alle vleyen
„ in haaren ryken ſchoot de beſchaafde Zeden aan
„ te kweeken, is er nauwlyks eene, die moeds ge-
„ noeg bezit om het tooneel haarer moedertaal aan
„ te moedigen, te beſchermen, en te beloonen.
„ Hoe jammerlyk dwaalt de verlaatene ſchaar onzer
„ Duitſche Tooneel-ſpeelers, die met hunne bekoor-
„ lyke bekwaamheeden ons tot lacchen aanſpooren,
„ en ons de traanen uit de oogen perſſen, niet
„ door geheel Duitschland heen, daar zy door ge-
„ brek gedwongen word, tegen haaren beteren en
„ verhevenen ſmaak aan, zich aan de laage zinne-
„ lykheid van het onkundige gemeen te onderwer-
„ pen. Is 'er dan niemand onder U, Gy Vorſten
„ van Duitschland? niemand, die door zynen mag-
„ tigen byſtand zich wil onderwinden deze verach-
„ te kunst aan te moedigen? Hoe? Gy Cieraaden
„ van Duitschland, die met uwe Duitſche benden
„ de Franſche Heirlegers zoo dikmaals de neder-
„ laag hebt gegeven, die in zoo veele gevallen
„ denkt op eene wyze, die den Duitſcher volmaakt
„ waardig is, en u zelven zoo edel in het Duit-
„ ſche weet uit te drukken; Hoe? Schaamt gy u
„ Duitſchers te zyn, en haalt gy de Vreemdelingen
„ over den Rhyn en het Alpiſche Gebergte in het
„ Land in, om U tot vermaak te ſtrekken? Scheuke

Digitized by Google

„ aan uwe eigen Inboorlingen, aan uwe eigen Land-
„ genooten, aan de Duitſchers maar de helfte der
„ Loftuitingen, de helfte van het goud, dat gy tot
„ hier toe aan de Vreemdelingen hebt uitgedeeld,
„ en terſtond zal het Toneel-ſpel door uwe gunst
„ aangeſpoord, moedig het hoofd opſteeken. Eene
„ Duitſche *Gausſin* zal zeer ſchielyk u door haare
„ uitmuntende bekwaamheeden betoveren. Een twee-
„ de *Le Kain* zal 'er onder hen geboren worden,
„ en veele gelukkige Verſtanden zullen even als een
„ *Schlegel*, *Leſſing* en *Weits* hunne voortreffelyke
„ Talenten doen uitblinken, welke tot hier toe,
„ door geene beſcherming aangenoopt, in de ver-
„ getelheid ſluimeren. Onze Burgers zullen alsdan niet
„ verplicht zyn alleen hunne oogen te vergenoegen
„ met de veelerhande veranderingen van Tonee-
„ len, welke de Schouwburg oplevert, maar dan
„ zult gy verhevener denkbeelden in hunne zielen,
„ teêrhartiger gevoelens in hunne herten verwek-
„ ken, de Zeden verbeteren, en alle ſtanden met
„ ſmaak en aandoening bekleeden." —

Wel is waar, dat JAN JAKOB ROUSSEAU den Schouwburg als ongeoorloofd, en ſchadelyk voor de Zeden zo wel als voor den Welvaart van den Staat, veröordeeld heeft; en men moet zich, in den eerſten opſlag, verwonderen, dat een Man als ROUSSEAU, boven menige vóóroordéelen verheven, zelfs door veelen van Ongodsdienstigheid beſchuldigd, en dien zeker niemand van te groote naauwgezetheid in den Godsdienst kan verdacht houden, zulk een vonnis over den Schouwburg heeft uitgeſproken. Dan, ROUSSEAU had de zwakheid,

van

Digitized by Google

van zonderling te willen zyn. Daarenboven had D'ALEMBERT, die er in de *Encyclopédie* op aangedrongen had, dat de Burgers van Geneve, om zich te beſchaven, ene Komedie in hunne Stad ſtichten zouden, en hen, als het ware, berispt had, om dat zy tot nog toe gene Toneelſpelers onder hen hadden toegelaten, hem misſchien in zyne eer getast, door den roem zynes Vaderlands, en inzonderheid dien zyner Geboorteplaats, in zyne ogen, te verkleinen: en ROUSSEAU kon derhalven, op het laatſte van zyn leven, den trek niet weerſtaan, om zich tegen enen Man, als D'ALEMBERT, in het ſtrydperk te laten vinden; — ROUSSEAU, die zich bovendien meesttyds meer als een bevalligen en welſprekenden Schryver, dan als eenen diepdenkenden Wysgeer, onderſcheiden heeft. Doch, was ROUSSEAU een Vyand van den Schouwburg, in D'ALEMBERT heeft hy ene geduchte Tegenparty gevonden, die hem zeker in nauwkeurigheid en ſcherpzinnigheid van denken verre overtrof. „ De Toneelvertoningen, zegt deze, vormen den ſmaak der Burgers, en geven hun ene fynheid van gevoel en ene kieschheid van denken, die het zeer moeilyk is, zonder deze hulp te verkrygen. ..... Het barbaarsch vóóroordeel tegen het beroep van Toneelſpeler, de verachting, waarom wy die menſchen, voor den voordgang en ſteun der Kunsten zó nodig, hebben blootgeſteld, is zekerlyk ene der voornaamſte redenen, welke tot de ongeregeldheden, dien wy in hun berispen, medewerken; zy zoeken zich door de vermaaken ſchadeloos te ſtellen voor het gemis der achting, die hunne ſtand hun niet geven kan.

hy door en door bedreven was, vóórgelicht, en door zyn ſcherpzinnig vernuft geleid, uit de uitwerkſelen,

„ de conſerver. tels ceux qui ont le bonheur de l'être.
„ En ſecond lieu, les mêmes cauſes qui ont corrompu
„ les peuples ſervent quelquefois à prévenir une plus
„ grande corruption; c'eſt ainſi que celui qui s'eſt gâté
„ le tempérement par un uſage indiscret de la médeci-
„ ne, eſt forcé de recourir encore aux médecins pour
„ ſe conſerver en vie; & c'eſt ainſi que les arts & les
„ ſciences après avoir fait éclore les vices, ſont néces-
„ ſaires pour les empêcher de ſe tourner en crimes; el-
„ les les couvrent au moins d'un vernis qui ne permet
„ pas au poiſon de s'exhaler auſſi librement. Elles dé-
„ truiſent la vertu, mais elles en laiſſent le ſimulacre
„ public qui eſt toujours une belle choſe. Elles intro-
„ duiſent à ſa place la politeſſe & les bienſéances, &
„ à la crainte de paroître méchant elles ſubſtituent celle
„ de paroître ridicule. — Mon avis eſt donc, & je l'ai
„ déja dit plus d'une fois, de laiſſer ſubſiſter & même
„ d'entretenir avéc ſoin les Académies, les Colleges, les
„ Univerſités, les Bibliotheques, les Spectacles, & tous
„ les autres amuſemens qui peuvent faire quelque diver-
„ ſion à la méchanceté des hommes, & les empêcher
„ d'occuper leur oiſiveté à des choſes plus dangereuſes.
„ Car dans une contrée où il ne ſeroit plus queſtion
„ d'honnêtes gens ni de bonnes moeurs, il vaudroit
„ encore mieux vivre avec des fripons qu'avec des
„ brigands. — Je demande maintenant où eſt la contra-
„ diction de cultiver moi-même des goûts dont j'approu-
„ ve le progrès? Il ne s'agit plus de porter les peuples
„ à bien faire, il faut ſeulement le diſtraire de faire le
„ mal;

len, dien de onderſcheidene Inrichtingen in verſchillende tyden gehad hebben, het best hare nuttigheid of

„ mal; il faut les occuper à des niaiſeries pour le détourner des mauvaiſes actions; il faut les amuſer au „ lieu de les prêcher." l. c. *Préface.* p. XXXIII — XXXV. Nu is niets natuurlyker, dan dat iemand, die zich zulke voorſtellingen over den invloed der Verlichting en Beſchaving op den Zedelyken Toeſtand van het volk maakt, en die alles, wat ter Opklaring van het Verſtand en ter Verfyning van den Smaak verſtrekt, voor de Maatſchappy, wier Leden zich nog in den ſtaat der eerſte eenvoudigheid bevinden, als zedenbedervend beſchouwt, in het byzonder ook het vertonen van Toneelſpelen, in alle die Steden, daar de Zeden nog niet ontaard zyn, als iets zeer verderflyks moet aanmerken; en het is uit dien hoofde in geenen dele te verwonderen, dat ROUSSEAU werklyk van oordeel was, dat door het oprichten van enen Schouwburg binnen Geneve de Zeden der Inwoners zouden bedorven worden, nademaal hy, als Inboorling en Burger dezer Stad, een tytel, waarop hy by alle gelegenheden zich ongemeen veel liet voorſtaan, gewoon was, zich zeer hoge gedachten ten aanzien van hare Zeden te vormen, en by dezelven gaarne voor onbeſchaafd en ruw, maar daardoor, naar zyne mening, ook voor zuiver en onbevlekt wilde doen doorgaan. — Moet men echter zyn gevoelen aangaande de nadélige werking, die hy meent, dat de invoering der Toneelvermaken op de Volksdeugd kan teweegbrengen, uit zódanig een oogpunt beſchouwen; dan bemerkt men ligtlyk, dat het op onze Tonelen niet toegepast kan worden, en dat zyn gezag niet tegen dezelven kan worden aange-

of ſchadelykheid moest kunnen beoordélen, en die derhalven beter, dan ontelbare anderen, zich moest in

voerd. Want niemand onzer zal verwaand genoeg wezen, om te geloven, dat in ene onzer Vaderlandſche Steden de Volksdeugd nog geheel zuiver en onbeſmet zou zyn; en hy zelf zegt: „ Lorsqu'il n'y a plus de „ moeurs, il ne faut ſonger qu'à la police; & l'on ſait „ aſſez que la Muſique & les Spectacles en ſont un des „ plus importans objets." l. c. *Préface.* p. XXXVI. waardoor hy zyne goedkeuring van het Toneel, in gevalle de Zeden hare oorſpronglyke zuiverheid verloren hebben, niet onduidlyk te kennen geeft. — Ik wil hierdoor evenwel niet zeggen, dat hy in zynen *Brief* aan D'ALEMBERT ook altoos even eens heeft geredeneerd, en dat hy daarin in alles volkomen van het zelfde gevoelen is, en insgelyks den Schouwburg op genen anderen grond, dan alléén op dezen, en onder gene andere vóórwaarde, dan alléén onder de vóórnoemde bepaling en omſtandigheden, heeft willen veróórdeeld hebben; doch het kan niemand, die ſlechts enigermate met de Schriften van ROUSSEAU bekend is, en daardoor weet, hoe menigwerf hy op de ene plaats beſtrydt, het geen hy op de andere verdedigd heeft, vreemd voorkomen, te ondervinden, dat deze man, die, in weêrwil van dit gebrek, als Schryver en oorſpronglyke Denker, behalven het Nut, dat zyne Werken geſticht hebben, en nog daaglyks ſtichten, ook wegens zyne bevallige Uitdrukking en zyne hem eigene Gedachten; doch vooral wegens zyn gevoelig Hart, zó veel wezenlyke verdienſten bezit, dat hy deswegens altoos de algemene achting, liefde en bewondering zal tot zich trekken, ook in dit geval zich zelven tegenſpreekt. —

Wat

TWEEDE AFDELING.

Over de Verſtandlyke en Zedenlyke Nuttigheid van enen wel-ingerichten Schouwburg, en de wyze, hoe door denzelven het Verſtand verlicht, en het Hart verëedeld kan worden.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Verſtandlyke en Zedenlyke Nuttigheid van den Schouwburg, beſchouwd als een Middel tot Verſtandlyk en Zedenlyk Onderwys.

Ieder een, die de natuur en verëischten der Toneelſpelen hebbende leren kennen, zich, in zyne oordélen over dezelven, door gene blinde vóóringenomenheid beheerſchen laat, maar zich ene ſtrenge onzydigheid ten richtſnoer heeft geſteld, zal — daaraan twyfelen wy geen ogenblik — het voor ene uitgemaakte en klaarblyklyke waarheid houden, dat er niets in hunnen aart gelegen of met hun wezen onafſcheidbaar verënigd is, het welk hen verderflyk of nadélig voor de goede Zeden moet doen worden: en hy zal uit dien hoofde niet aarzelen, te belyden, dat ene Toneelvertoning werklyk in alle opzigten *onzondig*, *ſchadeloos* en *betaamlyk* kan zyn. — De *geaardheid* toch van de uitwerking, die door de Vertoning van het Toneelſpel op het gemoed wordt teweeggebragt, dat is, de *deugdlykheid* of *ondeugdlykheid* van haren invloed, of van het gevoel, dat daardoor in hetzelve wordt opgewekt, is geheel en al van het Onderwerp, en de Wyze, waarop de Dichter dit behandeld heeft, en in genen dele van

Digitized by Google

de *Toneelmatige Gedaante*, of van de werklyke Vertoning als *Vertoning*, afhanglyk (*). Nu is echter de Toneelmatige Gedaante of het *daadlyke* der Voorſtelling het enige, wat aan een Toneelſpel in eigendom toekomt, en het enige derhalven, waaraan de Toneeldichter gebonden is: — al het overige ſtaat in zyne magt en ter zyner vrye beſchikking. Hy is meester, om te bepalen, wat den inhoud van zyn Toneelſtuk zal uitmaken, welke bedryven en voorvallen daarin ten grondſlag zullen liggen, in welk licht zich zyne ſtof zal voordoen, tot welk gebruik zy hem zal ſtrekken, op welke wyze hy haar zal behandelen, welke gevoelens hy ten toon ſpreiden, welke wendingen hy aan de gedachten geven, en van welke woorden en uitdrukkingen hy zich bedienen zal. Hy is dus meester van alles, wat de *zedenlykheid* of *onzedenlykheid* zyner Kunstgewrochten bepalen moet: en het zal hem daarom, wanneer een deugdzaam hart by hem met de nodige bekwaamheden gepaard gaat, even zó doenlyk moeten vallen, om Toneelſtukken te ontwerpen, waarvan men voor de betrachting der Deugd en de inachtneming van den Godsdienst gene gevaarlyke gevolgen te duchten heeft, als de ondervinding leert, dat het anderen mooglyk valt, om Redevoeringen, Geſchiedverhalen, Heldendichten, en wat dies meer is, ſamenteſtellen, welke op de goede Zeden geen inbreuk maken, maar in-

(*) Vergel. hiermede het geen door my te vóren, op bl. 22, 23; 41, 42; 48—52., gezegd is.

Digitized by Google

integendeel dezelven aankweken, uitbreiden en bevorderen.

Mogt echter iemand hier tegen willen voorwenden, dat, ſchoon Toneelſtukken, welke geen voedſel aan de boze neigingen verſchaffen, in zó ver men bloot op het wezen der Toneeldichtkunde acht geeft, niet voor onbeſtaanbaar gehouden kunnen worden, zy evenwel een te ſtyf en droog aanzien hebben, en een te gering belang verwekken, om ooit in de vertoning te behagen, en dat zy dus wel *denkbeeldig*, maar niet *in het gebruik* of *in de uitvoering* mooglyk zyn; — mogt dus iemand hier tegen willen voorwenden, dat, ſchoon het Toneelſpel uit zyn innerlyken aart of in zó verre het enkel *op zich zelven* en *in het afgetrokkene* beſchouwd wordt, zódanig mogt kunnen ingericht worden, dat men er geen nadeel van te vrezen heeft, daaruit evenwel in genen dele voordvloeit, dat het insgelyks, wanneer het aan de *Toeſchouwers behagen*, en bygevolg zyne werking niet misſen zal, even zó onſchadelyk zal kunnen geoordeeld worden; en dat derhalven de groote vraag nog blyft, of het ook, *met opzigt tot de genen, dien het bezig houden moet*, zulk eene geſteldheid hebben kan; dat wil zeggen: of het wel zó onſchuldig zal kunnen blyven, byaldien het de Toeſchouwers verlustigen en hen genoegzaam onderhouden zal; en of het derhalven wel mooglyk is, dat ook de Toneelſtukken, die voor dezelven geſchikt zyn, en waarby zy mede in aanmerking komen, voor even onzondig kunnen gehouden worden? — want dit is de

gewone, doch niets beduidende uitvlugt, welke de bedillers van het Toneelvermaak eindelyk te baat nemen, wanneer zy de waarheid, dat de Toneelvertoningen van natuur niet onzedenlyk zyn, niet langer kunnen lochenen; — mogt, zeg ik, iemand deze bedenking willen voorwenden; dan behoef ik hem, om hem dezelve te ontnemen, enkel en alleen onder het oog te brengen, dat elke *Stof*, van wat natuur en hoe ingetogen ook behandeld, door de *Toneelmatige Uitvoering*, zich levendiger laat gevoelen, een bevalliger voorkomen aanneemt, en daardoor meerdere magt verkrygt, om de aandacht optewekken en gaande te houden; — dat dus hare uitwerking op het gemoed, schoon zy door de Toneelmatige Gedaante niet in *geaardheid* wordt veranderd, evenwel daardoor in *trap* en *hoegrootheid*, of in *nadruk* en *sterkte* aanmerklyk vermeerderd wordt (*); — en dat bygevolg elke *Zaak*, die reeds, zonder in een Toneelspel gebragt te zyn, onderhoudend is, nog des te onderhoudender moet wezen, als een Dichter, die de nodige begaafdheden heeft en ten vollen meester van zyne kunst is, haar in een goed Toneelstuk heeft uitgedrukt, en hetzelve als eene daadlyke voorstelling met de hoogst mooglyke begocheling ten tonele wordt uitgevoerd. *Alle Onderwerpen*, hoe deftig, hoe ingetogen, hoe zedig, hoe streng zy ook zyn mogen, zullen derhalven voor de genen, voor wien zy buiten het Toneel-

spel

(*) Hierby leze men na het geen ik te vören, op bl. 21 — 23; 48 — 52; 227, 228, en elders, gezegd heb.

gen vaststellen, dat men ook niet door Toneelen, die van ene Zedenlyke en meer verhevene natuur zyn, op ene aangename wyze zou kunnen onderhouden worden; vooral als men zich van den Schouwburg edeler begrippen heeft leren vormen, en, door het verbieden van alle ongeoorloofde Toneelvertoningen, aan een ieder de gelegenheid, om zich met schandelyke Spelen te kunnen verlustigen, en daardoor zynen smaak te bederven, benomen was? Integendeel, mag men er niet veeleer uit afleiden, dat de genen, die het Toneel gestadig in het afzigtlykste daglicht stellen, en den Schouwburg afschilderen, als te enemaal onbekwaam, om goede grondbeginselen voordteplanten, of op enigerlei wyze iets ter verbetering van het hart te kunnen bydragen, door dit hun gedrag, nademaal zy door hetzelve het edelste vermogen der Toneelöefening verdonkeren en voor velen twyfelachtig maken, er mede schuld aan zyn, dat zy zó zelden tot een ander oogmerk, dan om aan ene menigte menschen, gedurende enige weinige uren, een vlugtig en ydel vermaak te bezorgen, gebruikt wordt, en men er voor als nog zó weinig aan gedacht heeft, om haar ene strekking te geven, waardoor zy aan de bereiking van edeler en verhevener einden zou kunnen dienstbaar gemaakt worden? Mag men dus niet veronderstellen, dat die onverstandige bedillers van den Schouwburg, op deze wyze, door hunnen kwalyk geplaatsten yver, werklyk aan de goede zaak hinderlyk en nadelig zyn? (*) — Zó veel is ten minsten

(*) De verdienstelyke FEITH is mede van dit gevoelen. „ Mog-

ſten uit al het gene, wat ik tot hiertoe heb voorgedragen, zeker, dat de Dichter en Toneelvertoner, in

„ Mogten toch eenmaal de zulken," zegt hy in zyn *Voorbericht* vóór de *Ladij Johanna Graij* (Amſt. 1791.) bl. XII—XIV., „ wier pligt het is voor de zeeden des Volks in de eerſte „ plaats te zorgen, hunne aandacht eens laaten vallen op de „ verbetering van het Toneel in Nederland! Mogt de Geeste„ lijkheid toch eenmaal verlicht en eerlijk genoeg worden, „ om liever de toejuiching en vergoding van eenige bevoor„ oordeelde menſchen te miſſen, dan het Zeedenbederf zo „ lijnrecht in de hand te werken, als zij waarlijk doet, zo dik„ werf zij, om het misbruik het gebruik veroordeelt en „ hier door juist alles op den ouden voet doet blijven en „ de minſte verbeetering onmogelijk maakt! Zo als de zee„ den van onze Eeuw zijn, is de Jeugd mooglijk nog „ nergens beter in haare avonden van vermaak dan in een „ goed ſchouwſpel. Hier kunnen ze ten minſten leeren „ om waarlijk wijzer en beter te worden. Voelt men „ niet, hoe zeer men dit heilzaam oogmerk tegenwerkt, „ wanneer men geduurig tegen alles, wat Schouwburg „ heet, verkiest te declameeren? wanneer men het redelijk vermaak, dat een weluitgevoerd zedelijk Toneelſtuk geeft, in den eigen rang plaatst met ſpeel- en danspartijen, die, hoe men 'er dan ook over denken moge, ons verſtand en hart gewis niet verbeteren kunnen. „ De Jeugd wil dien weg wel uit. Zij gebruikt dan den „ Schouwburg als het kaartſpel of het danſen, om eenen „ langen winteravond te vermoorden, en men helpt haar „ de moeite uitwinnen van op zelfverbetering te denken, „ die toch even zo wel voor haare rekening ligt, als ze „ eene goede les van het Toneel hoort, dan of zij ze van „ den Kanſel ontvangt." Het geen hy verder, over het ſchadelyke van de minächting, waarmeê in het algemeen de Acteurs behandeld worden, hierby voegt, verdient me-

de

Digitized by Google

indien zy genoegzaam meester van hunne kunst zyn, geenszins die ongure kluchten, die dartele ligtzinnigheid en die dubbelzinnige toefpélingen, waarvan zy zich menigwerf bedienen, om hunne Stukken en Vertoningen fmaaklyk te maken, behoeven te baat te nemen, om de aanfchouwers aan hun te verbinden, en op ene voldoende wyze bezig te houden: en dat men derhalven, wanneer men ondervindt, dat fommige Toneelbedryven op het gemoed enen kwaden indruk teweegbrengen, — wanneer men ondervindt, dat zy ontflichtende zyn, en aan de Zedenloosheid tot voedfel verftrekken, — dezé onrype vruchten niet op rekening van het Toneel moet ftellen; maar dat men haar enkel en alleen, of aan den verkeerden inhoud der Toneelfpelen, of aan het fchandelyk gebruik, dat door den Schryver van de beste onderwerpen gemaakt is, en de onwélvoeglyke wending, die hy aan dezelven gegeven heeft, behoort toteteschryven. (*)

Was er echter ooit ene zaak, waarvan men *Misbruik* heeft gemaakt, waarvan men het nog maakt, en waarvan men het mooglyk nim-

de een leders opmerkzaamheid. „ Ik zeg niets meer," laat hy er bl. XV. eindelyk op volgen, „ dan de onder„ vinding in Duitschland getoond heeft. Van het oogen„ blik, dat men hieromtrent redelijk heeft beginnen te „ denken, heeft men Tooneellisten gehad van onbefproken „ zeeden, wier verkeering de waardigfte menfchen gezocht „ hebben."

(*) Hiermede, en met het geen ik te vóren op bl. 220,

nimmer geheel zal kunnen beletten; dan is het ontegenzeglyk de *Schouwburg*: en dit *Misbruik* alléén is oorzaak, dat hy zó veel Nadeel gedaan, dat hy zó veel Onheil geſticht, — zó veel Verwoesting aangericht, — zó veel Kwaads verſpreid, en zó veel Verderfs veroorzaakt heeft; — dit *Misbruik* alléén is oorzaak, dat de kreet der onſchuldige menschheid menigmaal te recht tegen hem opging. De eerſte Afdéling dezes Werks heeft ons daarvan, op meer dan éne wyze overtuigd: en naar mate wy, het geen wy aldaar ter neder ſtelden, meer overpeinſen en dieper nadenken, worden wy te ſterker in onze dáár uitgedrukte gevoelens bevestigd. Doch even zó onverſtandig en onëerlyk nu, als het, naar de aanmerking van den ſchranderen MONTESQUIEU, gehandeld is, alle de onheilen, welke door de verbastering van het menschdom uit den Godsdienst zyn voordgevloeid, met de ſomberſte kleuren aftemalen, terwyl men listig alle die voordélen verzwygt, welken hy tevens heeft aangebragt (*); even zó dwaas en onbillyk is het ook, wan-

220, in het vóórbygaan, heb aangeroerd, meen ik genoeg gezegd te hebben, om de ongegrondheid van de bedenking, die de Hoogleeraar KLINKENBERG, in zyn *Onderwys in den Godsdienst*. X. Deel, tegen de Zedelykheid van den Schouwburg oppert, als of een kiesch Toneelſtuk te weinig belang verwekken en genen invloed genoeg hebben zou, aantetonen.

(*) Deze zyn zyne eigene woorden: „ C'est mal raiſonner contre la religion, de raſſembler dans un grand „ ouvrage une longue énumeration de maux qu'elle a „ produits, ſi l'on ne fait de même celle des biens „ qu'elle a faits." *De l'Eſprit des Loix*. Liv. XXIV. ch. 2.

Digitized by Google

wanneer men, in het beoordeelen der Zedenlyke uitwerking van het Tooneel, zyn oog alleen gevestigd houdt op het Kwaad, dat door de onbekwaamheid en de gebreken der Tooneeldichters, of de ongeoorloofde vryheden, waarvan zy zich niet ontzien gebruik te maken, veroorzaakt wordt, en het Nut, dat door betaamlyke en welgeregelde Tooneelvertoningen wordt teweeggebragt, moedwillig of onbedachtzaam vóórbyziet. Men kan ten aanzien van den Schouwburg het zelfde voor vast ſtellen, het geen VILLAUME zegt in betrekking tot den Godsdienst-yver. „ Menigmaal, 't is waar, heeft hij „ de heiligſte pligten met voeten getreden. Maar, „ heeft hij ook niet veel goeds geſticht? Men kan „ zich in deeze berekening ligt vergiſſen; om dat het „ onheil, welk de yver heeft veroorzaakt, in het „ oog valt; terwyl deszelfs nuttigheden niet gekend „ worden; om dat zy doorgaans in het verborgene „ plaats grijpen. Wie weet, hoe veele weldaden, „ hoe veele verzoeningen uit dit gevoel gebo- „ ren worden; — hoe dikwerf zulks matiging „ van begeerten, en hartstogten, betrachting van „ pligten, en eene getrouwe waarneming van ambt „ heeft uitgewerkt? Wie kan het kwaad, de mis- „ daden en ſchandelyke bedryven opnemen en „ bereekenen, welke niet geſchied zyn, om dat de „ Godsdienst dezelven verhinderd heeft? Wie kan „ dat geen waardeeren, welk zonder denzelven zou „ geſchied zyn, en thans niet geſchied is? — — — „ 't Geen het oordeel over den Godsdienst, altyd „ tot deszelfs nadeel, zal doen uitlopen, is, dat „ een groot gedeelte van het kwaad, dat hij ver-

„ oor-

eigen Vaderland aangaat, het is in de *Inſtructie*, die door deszelve aan den Agent, belast met het toezigt over de Nationale Opvoeding, en om te zorgen voor de verbetering van den Verſtandlyken en Zedenlyken toeſtand zyner Medeburgeren, is vóórgeſchreven, dat deze aanmerklyke woorden voorkomen, en uitdruklyk gezegd wordt, dat hy te zorgen hebbe, „ dat de Schouwſpelen, overal daar de„ zelve in de Republiek gevonden worden, Leer„ ſchoolen zyn van het Volk, — Kweekſchoolen „ voor de Deugd, en behoedmiddelen tegen de on„ deugd; — dat zy tot dien trap van verbetering ge„ bragt worden, waar voor zy vatbaar zyn, — en dat „ van dezelve worden geweerd die ſtukken, welken „ de zeden bederven of den Nationalen geest ver„ zwakken, — dat zy ſtrekken tot opwekking van „ Republikeinſche deugden, dat zy de belooning „ voorſtellen, die een eerlyke handel te wachten „ heeft, en de ondeugd haar masker ontruk„ ken." (*) — En vervolgends, dat hy zorgen moet, „ dat de Nationaale geest door alle moge„ ly-

„ ſujets heureux? Avec du pain, des ſpectacles & de la „ juſtice; en établiſſant des manufactures, où le peuple „ emploie le temps; des théâtres où il l'oublie, des hôpi„ taux où il trouve la ſanté; des tribunaux qui paroiſſent „ juſtes." *Lettres ſur l'Italie, par Feu M.* DUPATY. Et me meminiſſe juvabit. VIRG. Ire Partie. (In kl. 8vo.) à Paris. L'an IIIe de la République. Lettre XXXVIII. p. 118, 119.

(*) *Inſtructie voor den Agent der Nationaale Opvoeding van het Bataafſch Gemeenebest.* Art. 25.

Digitized by Google

„ lyke middelen, gevormd en geleid worde tot „ Deugd en Vaderlandsliefde, en tot de kennis van de „ waare belangens van het Gemeenebest, — tot „ het goed verſtand der Staatsregeling en Vader„ landſche Historie, — door het doen vertoonen „ van zedelyke Toneelſtukken, tot opwekking van „ Vaderlandsliefde." (*) Ja, de wysgerige en in de Rechts-

(*) Art. 27. Vergl. *Algemeene Beginſelen van Staatsregeling voor het Bataafſche Volk.* Art. I. LX. LXI. en *Acte van Staatsregeling.* Tit. IV. Art. XCII. en XCIII.

„ Dat het Tooneel" — ſchryft FEITH, in het Voorbericht vóór zynen *Mucius Cordus* (Amſt. 1795.) bl. VI, VII. — „ in alle landen, daar men een Schouwburg kende, met „ de regeeringsvorm, die 'er plaats had, in het naauwſte „ verband ſtond, zal geen bevoegd rechter in dit ſtuk te„ genſpreken. Hoe benzelachtig de groote menigte, die „ niets dan zinnelijk vermaak zoekt, en dit gevonden heb„ bende, zonder verder te denken of iets meer te begeeren, geheel voldaan is; hoe oppervlakkig en bevoor„ oordeeld een aantal Geestelijken, die aan de ſchors blij„ ven kaauwen en de kern over 't hoofd zien, en gewoon„ lijk het tooneel niet dan bij naam kennen, ook over den „ Schouwburg denken mogen, voor den wijsgeerigen be„ ſchouwer zal hij altijd de waare ſchool des Volks zijn, „ eene ſchool, die nooit in gebreke blijft de indrukken „ na te laaten, welke het hart door middel van de zinnen „ daar ontvangt, en die beurteling in de eeuw van Mild„ ades vaderlandlievende Helden aan Griekenland, en in „ die van Lodewijk de XIV verwijfde Hóvelingen aan „ Frankrijk gegeven heeft. 't Is toch voornaamlijk daar„ dat de ziel van een Volk, onder den ſchijn van enkel „ vermaak, tot de laagheid van gevoellooze ſlaaven ver„ nederd, of tot de grootheid van vrije Burgers verhe„ ven wordt."

Digitized by Google

Rechtsgeleerdheid en Staatkunde zeer ervarene Schryver, Mr. HENRICUS CALKOEN, acht in ene wélgeregelde Maatſchappy den Schouwburg, ten minſten in alle volkryke Steden, voor een allernoodwendigst verſchichte, en geeft hem, in zyne oordeelkundige en uitmuntende *Verhandeling over het voorkomen en ſtraffen der Misdaaden*, als een der Middelen op, die hem het geſchiktſte ſchynen, om Misdaden van allerlei aart te verhoeden; by welke gelegenheid hy zich over denzelven in deze bewoordingen uitdrukt: „ In groote Steden althans is eene openbaare Schouw„ burg eene onontbeerlyke zaak — Het is eene „ inrichting, die ſtaatkundig goed genoemd mag „ worden — Zy die dezelve uit een ander oogpunt „ beſchouwen, kennen de Menſchelyke Natuur niet; „ of blyven aan de misbruiken, die van de beste zaaken „ onaffcheidelyk zyn, hangen — Daar moet eene ver„ ſcheidenheid van vermaaken zyn, om dat de ſmaaken „ der menſchen verſchillen. Ja al was dit zo niet, „ de eentoonigheid in de vermaakſyke tydkortingen, „ moet zorgvuldig vermyd worden, zullen dezelven „ eenigen invloed behouden. — Een Schouwburg, „ die den naam van een oeffenſchool van kunst en „ zeden verdient, is daarom van een onbegrypelyk „ nut voor de Maatſchappy. Onder ſchyn van „ vermaak, is 'er geene deugdsbetrachting, die door „ deezen niet ingeboezemd kan worden. Liefde „ voor 't Vaderland, liefde voor alles wat welluidende en betaamelyk is, kan hier, al ſpeelende, „ eene gantſche Natie worden ingeboezemd. — De „ vermaaningen van eenen Godgeleerden, van eenen „ Zedemeester hebben, hoe kunſtig, hoe liefderyk,

„ hoe

„ hoe heusch ook voorgesteld, altoos iets onaange-
„ naams voor onze eigenliefde: men is altoos ge-
„ raakt en voelt zich getroffen. Maar leg die zelf-
„ de lessen verdichte persoonen in den mond; voer
„ reeds voor lang overleedene brave Mannen, waar-
„ voor de Natie achting en liefde heeft, ten toon-
„ neele. — Vertoon de daartegen overgestelde on-
„ deugende *Caracters*, met de behoorlyke en in 't
„ oog loopende veröntwaardiging — Laat de Deugd,
„ na vecle geledene folteringen eindelyk zegepraa-
„ len; of, zo dit niet altoos geschieden kan, (de-
„ wyl dit in het dagelykſche leven niet altoos ge-
„ beurt, en uwe nabootsing de natuur gelyken
„ moet,) maak dat uwe aanschouwers liever met
„ de rampspoedige deugd willen lyden, dan met den
„ gelukkigen booswicht zegepraalen. — Drie Toon-
„ neelstukken, waartegen de strengste Zedemeester
„ niets strydigs met eenige zedelyke deugd zal kun-
„ nen inbrengen, vallen my thans in gedachten —
„ Het Zinnespel de *Mode*, de *Vriendschap* en de
„ *Eerlyke Armoede* — Het kan niet misſen, of dee-
„ ze en soortgelyke stukken zyn van een onbegryp-
„ lyk nut. En zo lang men deeze, hoe dikmaalen
„ ook herhaald, met eenen opgepropten Schouw-
„ burg speelt, 't geen wy hoopen dat nog lang zyn
„ zal, mag men billyk vaststellen, dat het gros der
„ Natie voor de beginselen van waare en rechtschaape-
„ ne Zedekunde vatbaar blyft. — Men ga dus voort
„ diergelyke stukken ten tooneele te voeren. Aan de
„ zodanigen heeft de Schouwburg gebrek, zo wel als
„ aan de zulken, die de meer en meer verkoudende
„ liefde voor het Vaderland en het algemeen welzyn

„ weder nieuwe krachten byzetten." (*) Wierd derhalven ooit ene waarheid door een aanzienlyk Gezag ondersteund en begunstigd; dan zyn het de gevoelens, die, ten aanzien van den invloed der Toneelvertoningen, door my worden staande gehouden. Doch geen Gezag, van hoeveel gewigt het bevonden worde, is in myn oog toereikende, om alléén daarop een onfeilbaar betoog te kunnen grondvesten: en ook is de Stelling, welker verdediging ik my heb voorgesteld, van zulk een' aart, dat zy zich ten vollen alleen door kracht van redenen bewyzen laat.

Wanneer alles op het Toneel, en in de Stukken, die voor hetzelve geschikt zyn, door enen kieschen smaak wordt bestierd; — wanneer ten aanzien van het uiterlyk voorkomen, ten aanzien van de kleding, van de houding, van de gebaarden, van de uitdrukkingen, van de gewoonten, zó wel als van de in-

— wen-

(*) *Verhandeling over het voorkomen en straffen der Misdaaden, ter Beantwoording der Vraag, door dit Genootschap, om voor den* 1 *May* 1777 *te beantwoorden, opgegeeven.* Welke zyn de beste Schikkingen omtrent het straffen der Misdaaden, in eene welgestelde Maatschappy; met eene byzondere bepaaling op deeze Republiek? *Door Mr.* HENRICUS CALKOEN, *Advokaat te Amsterdam. Ingeleverd onder de Zinspreuk* Virtutis est domare quæ cuncti pavent. *Welke op den* 12 *Maart* 1778 *de eenpaarige goedkeuring heeft weggedraagen, om met den eersten Prys begiftigd te worden.* Uitmaakende het Tweeden Deels Tweede Stuk van de *Verhandelingen van het Genootschap; onder de Zinspreuk,* FLOREANT LIBERALES ARTES. Te Amst. 1780. (in 8vo.) bl. 71 — 73. I. Afdeel.

Digitized by Google

wendige hartstogten, niets, dat onbetaamlyk, onzedig, misdadig of schandelyk is, als vermaaklyk, aangenaam of voordelig wordt voorgesteld; — wanneer de zwakheden en ondeugden onder ene belachlyke of afschuwlyke, en onder gene verleidende gedaante zich vertonen, zo dat het geen den Aanschouwer voornaamlyk vermaakt, en in welks voorstelling hy het grootste behagen vindt, in niets besta, dat ondeugdzaam is, of op de ene of andere wyze nadelig zou kunnen worden; zo heeft men ongetwyfeld reden, om de vertoning van zulke Toneelstukken ten minsten als onschadelyk aantezien. — Doch wordt ons nu, door den inhoud dezer Tonelen, bovendien nog ene vurige vryheidsliefde, ene edele zucht naar ware verdiensten, enen blakenden yver voor het algemeen welzyn, enen onverzetlyken afkeer van gewelddadige onderdrukking, ene grootmoedige verachting van het eigenbelang, ene onwrikbaare standvastigheid onder de folterendste rampen, — worden alle deze gevoelens ons daardoor ingeboezemd; — leren ons de wél uitgezochte Treurspelen, hoe belangloos men al wat men bezit, het leven zelf niet uitgezonderd, moet kunnen opofferen, zodra het op het belang van den Staat, op het geluk van alle onze medeburgers aankomt; — vertonen zy ons, welke de rampzalige gevolgen van den haat, van den toorn, van de wraakzucht, van den minnenyd, van ene overdrevene of ongeoorloofde liefde, van de verdrukking der weerlozen, en van de verleiding der onschuld zyn kunnen; — schilderen zy ons het ongenoegzame en onzekere, dat in alle menschlyke schikkingen doorstraalt, of

den

den heldenmoed, waar mede sommigen de slagen van het ongeluk geduldig en tevreden weêrstaan hebben, de zwakheid integendeel, die anderen in zulke gevallen ten toon spreidden; — onderrichten zy ons niet alleen, wat of Reden, Deugd en Godsdienst aan de eene zyde, wat of de driften en de bloote zinlykheid aan den anderen kant, in voorkomende gelegenheden, voor invloed op het gedrag van den mensch hebben; maar weten zy dit zelfs, met onuitwischbare trekken, in ons gevoel intedrukken; — zal men dan niet gewillig moeten toestaan, dat het Treurspel, het welk tot het bereiken van zulke gewigtige en edele doeleinden is ontworpen, de Deugd en den Godsdienst bevordert? — — Of, wanneer wy overtuigd zyn, dat de Blyspelen, indien zy maar de vóórschriften van enen zuiveren en kiefchen smaak, en door mannen, waarin zich deugd en menschenkennis gelukkig met elkander verënigden, zyn vervaardigd, ons het ongerymde of wélvoeglyke, het berispenswaardige of prysbare, het misdadige of deugdzame in het karakter, de zeden en de handelingen der menschen kunnen voor ogen stellen; — wanneer wy gezien hebben, hoe zy den listigen bedrieger zó wel als den snoden huichelaar het mom-aangezigt afrukken; hoe zy den gierigaard, den roemzuchtigen, den leugenaar, den eigenbelangzoeker, den verleider der onschuld, in hunne ware gedaanten vertonen kunnen, en integendeel den wezenlyk braven man, zelfs in de nételigste omstandigheden zynes levens, in een zódanig licht stellen, dat een ieder met hoogachting voor hem doordrongen wordt; — wanneer wy bespeu-

Digitized by Google

ſpeuren dat de verdienstlyke Toneelſchryver, in zyne Blyſpelen, onöphoudenlyk is bedacht geweest, om alle zyne vermogens aantewenden, ten einde het berispenswaardige, door ene fyne boert, te verbéteren, en integendeel den indruk van alles, wat aan elk een als ſchoon en edel moet voorkomen, te vergroten; — wanneer wy in alle zyne tafereélen ten duidlykſten ontwaar worden, dat hy ons het natuurlyke, vrye, edele en grote, zó wel als het belachlyke, gedwongene, ſlaaſſche en verächtlyke, in de gewoonten en zeden heeft willen doen opmerken; — zullen wy dan nog onze blikken naarden Almagtigen wenden, en het Toneel Zedenbedervend noemen? — „ Indien wy," zegt SULZER, „ zonder als nog te bewéren, dat het alzó werk„ lyk gebeurt, veronderſtellen, dat voor den aanſchou„ wer een Schouwſpel vertoond worde, hetwelk van „ enen leerryken en gewigtigen inhoud is, het welk „ in zyn verſtand belangryke voorſtellingen, in zyn „ hart grote en edele, of ten minſten wezenlyk nut„ tige neigingen en aandoeningen verlevendigt; in„ dien wy veronderſtellen, dat hy in hetzelve men„ ſchen zie handelen, welker denkwyze, leefregen„ len, grondſtellingen en geneigdheden hy ten voor„ beelde nemen, of ter zyner waarſchuwing gebrui„ ken kan; dat hy daden zie verrichten, welker „ ſprekende braafheid en grootmoedigheid zyn hart „ met liefde voor de Deugd ontvonken, of aan den „ anderen kant afſchrikkende voorbeelden van de „ vernedering, afſchuwlykheid en treurige gevol„ gen van het Misdryf gewaar worde: kan men „ dan aan de belangrykheid van zulke Schouwſpelen „ nog twyfelen? Geen verſtandig man zal het wa„ gen

„ gen een zódanig Toneelſtuk de grootst mogelyke „ nuttigheid te ontzeggen: veeleer zal men integen- „ deel zyne goedkeuring aan Aristoteles geven, die „ aan hetzelve den hoogſten rang onder de werken „ van den ſmaak toekent." (*) En geen wonder! Want elk toneel des levens, waarin wy de aandoeningen, gedachten, ontwerpen en ondernemingen der menſchen, met bedaardheid, kunnen waarnemen, is voor den denkenden aanſchouwer een vermaaklyk, nuttig en leerzaam gezigt.

Doch — zal men my ongetwyfeld tegenwerpen — toegeſtaan, dat het Toneel, volgends zyne natuurlyke geaardheid, onſchadelyk is; — toegeſtaan, dat het op ene zódanige wyze kan ingericht en beſtierd worden, dat men van hetzelve gene Zedenbedervende gevolgen te vrezen heeft; — toegeſtaan zelfs, dat men het tot die volmaaktheid brengen kan, om het ter Verbetering van Hart en Verſtand te doen dienen; — zal men dan daarin nog wel ene genoegzame reden vinden, om met zó veel yver voor de aankweking van hetzelve te pleiten? — zyn er gene andere middelen, van veel meer vermogen, om de Deugd en den Godsdienst te bevorderen? — Is de zuivere Zedenkunde niet door de grootſte mannen, in afzonderlyke Verhandelingen, die enkel en alléén ten dien einde door hun geſchreven zyn, opzetlyk voorgedragen? — Bezitten wy niet het volmaaktſte Samenſtel van Zedenkunde in de Openbaring,

(*) *Algemeine Theorie der ſchönen künſte von* JOHANN GEORGE SULZER. Neue vermehrte Auflage. Leipzig, 1786, 87. IV. Th. S. 208.

Digitized by Google

zing, die wy van de Godheid zelve ontvangen hebben, waarin wy op elke bladzyde de lesfen van de verhevenſte Deugd en den besten Godsdienst uitgedrukt vinden? — Hebben wy gene Kerken, waarin wy geſticht, gene Leeraren, door welker onderwys wy tot het vervullen onzer pligten aangemoedigd worden? — En waartoe dan nog Toneelſpelen, door welken men in de leer van de Deugd en den Godsdienst toch niet anders, dan in het voorbygaan en van ter zyde, kan onderwezen worden? — Waartoe een Schouwburg? dewyl het toch zeker is, dat men in denzelven de kennis onzer Zedenlyke Pligten niet zó geregeld en met zó veel ernst, als in ene wèluitgewerkte Leerrede, of in ene Verhandeling, die zich met niets anders bezig houdt, kan voorſtellen? — Is het wèl-ingericht Toneel onmiddenlyk van genen nadéligen invloed; zou het dan evenwel nog op gene middenlyke wyze ſchadelyk voor het hart en verſtand kunnen worden, om dat wy er den tyd aan opöfferen, dien wy, tot veel nuttiger en meer noodzaaklyke bezigheden, konden en moesten beſteden? — —

Maar hoe? Is het dan niet volmaakt de zelfde Zedenkunde; welke ons door de Wysgeerte der Reden en de ſtem der Openbaring geleerd wordt; waar naar de Toneelſchryver, om wezenlyk nut te ſtichten, zyne Stukken moet ontwerpen? — Zyn de Zedenkundige Verhandelingen, die opzetlyk de kennis van den waren aart der Deugd en de beſtemming onzer Pligten bedoelen, niet de vruchtbare bronnen, van welken zich de Schouwburg, waarvoor ik heden pleite, moet bedienen? — Het lydt

Digitized by Google

geen tegenſpraak, dat het Toneel niets tot de volmaking der Zedenkunde, als Wetenſchap beſchouwd, kan toebrengen. En wie ook heeft ooit het tegendeel willen ſtaande houden? — Wie heeft ooit willen beweren, dat de Schouwburg een noodzaaklyk vereischte is, om ons tot de *kennis* onzer Pligten te brengen? — Wel verre dat tusſchen de Godsdienſtoefening en het Toneel ene tegenſtelling zou plaats vinden, dienen zy beiden om aan het gebied der Zeden, die ons door de Wysgeerte en Openbaring worden voorgeſchreven, een grotere uitbreiding te geven. Beiden ſtrekken zy tot heilzame middelen, ter aankweking van ware Deugd en zuivere Godsvrucht. — En, offchoon ik al te veel hoogachting voor den Godsdienst in my gewaarworde, en al te veel belang aan de eigenlyke Godsdienst-oefeningen hechte, om, wanneer men een dezer beide middelen misſen moest, niet van harten gaarne aan den Schouwburg vaarwél te zeggen; zo zie ik echter alsnog gene reden, waarom men het een en ander niet, met zeer veel vrucht, zou kunnen verënigen. — Het Toneel zelf moet ons, wanneer het dien trap van volmaaktheid bezit, waar voor het uit zynen aart vatbaar is, tot de plaatſen, voor de openlyke Godsdienſtoefening beſtemd, terug leiden, en ons aanſporen, om, door haar dikwerf te bezoeken, ene meer verlichte kennis van de pligten, dien wy hier te vervullen hebben, te verkrygen. — En ik kan dus, met vrymoedigheid, meer zeggen. Ik mag met volkomen recht ſtaande houden, dat de wél-ingerichte Schouwburg, in den Staat, een noodzaaklyk vereischte is, wanneer Deugd en Godsvrucht in den zel-

Digitized by Google

dus het Toneel zeer goed ene Leerſchool, tot beoefening der Zedenlyke Wysbegeerte, kunnen noemen.

Wie is nu echter zó onkundig, dat hem den onweêrſtaanbaren indruk, welken de Voorbeelden op ons maken kunnen, te enemaal zou onbekend zyn? — Leert ons niet zelfs de dagelykſche ondervinding, in de verkéring met onze vertrouwde vrienden, of zelfs met de genen, waarmede wy ſlechts dikwerf moeten omgaan, welken onbegryplyken invloed of hunne Voorbeelden op onze denk- en levenswyze kunnen hebben? (*) — Hebben ook de verſtandigſte

„ bij in ons verwekt, ons daartoe brengt, dat wij ons „ tegen misſlagen in ons eigen gedrag in acht neemen, „ heeft alle de Zedelijke oogmerken der Tragedie be„ reikt." — „ Het Treurſpel" — zegt WIELAND daarom ook — „ is aan het edele doelwit toegewijd, om het „ Groote, Schoone en Heldhaftige der Deugd op de aan„ doenlijkſte wijze voor te ſtellen, om het gevoel der „ menschlijkheid en de ſijmpathetiſche deelneeming aan „ alles, wat de menſchen betreft, op het levendigſte op „ te wekken en te onderhouden, om over 't algemeen „ de Deugd in handelingen en naar het leven te maalen, „ en de menſchen bewondering en liefde voor haar af te „ dwingen."

„ De Treurſpeldichter is derhalven een Moralist," enz. Zie 't *Voorbericht* van den Heer RHIJNVIS FEITH vóór zyne *Ladij Johanna Graij*, bl. XV, XVI.

(*) Om zich van het verbazend vermogen der Voorbeelden des te ſterker te overtuigen, kan men lezen het geen GELLERT daarover, in zyne negende *Moraliſche Voreſung*, gezegd heeft. o. a. pl. S. 233—236. Vergel. *Für Tüch-*

ſte en godvruchtigſte mannen de beoefening der Geſchiedkunde niet alleen ten dien einde aangeprezen, als een der heilzaamſte middelen, om ons verſtand en hart te verbeteren? Want waarom toch deden zy dit anders, dan om dat ons de Geſchiedenis, door ons indedaad Mannen voor ogen te ſtellen, die door hunne braafheid beroemd, of door hunne misdaden berucht zyn, en ons hunne Gevoelens en Handelingen met derzelver verſchillende Gevolgen te doen kennen, tot de Deugd moet aanmoedigen en van de Ondeugd terughouden? — Waarom dus anders, dan om dat zy, door werklyke Voorbeelden van Zedenlyke en Godsdienſtige Daden te geven, by uitſtek dienſtig is, om ons met onze Pligten bekend te maken, en de vervulling van dezelven te bevorderen? — Waarom dus anders, dan om dat de Geſchiedenisſen in het algemeen, en vooral de Levensbeſchryvingen en Karakterſchetſen in het byzonder, die wél gekozen en tot een goed oogmerk, met oordeel en ſmaak, zyn opgeſteld, van een onberekenbaar nut zyn, om den mensch bekend te maken met

„ Het leven van elck een; op dat hy daar in zie
„ Als in een ſpiegel, om te letten wat en wie

„ Dat

Töchter edler Herkunft, eine Geſchichte. Carlsruhe, 1789. II. Th. S. 6. OCKERSE, *Ontwerp tot eene algem. Characterkunde.* St. II. bl. 166, en elders; — en REINHARD, *over de Waerde der Kleinigheden in de Zedenkunde.* I. Afd. §. XI. bl. 34—36.

Digitized by Google

„ Dat hy te volgen heeft, en leer' uit andre lieden
„ Wat dat hy doen moet.... en wat hy heeft te vlieden."(*)

Verhevene Voorbeelden toch zyn dikwerf de krachtigſte drangredenen, om den mensch tot waardige beſluiten, grootſche voornemens, wyd uitgeſtrekte veel belovende ontwerpen, en edele daden aanteſpooren. Want gelyk SCHILLER daaromtrent zich uitdrukt,

„ Ein groszes Muster weckt Nacheiferung
„ Und giebt dem Urtheil höhere Geſetze.
——— ——— ——— ——— ———
——— ——— ——— ——— ———
„ Denn nur der groszе Gegenſtand vermag
„ Den tiefen Grund der Menschheit aufzuregen,
„ Im engen Kreis verengert ſich der Sinn,
„ Es wächst der Mensch mit ſeinen gröszern Zwecken."(*)

Alle de deelen der Geſchiedenis echter zyn voor-
ze-

(*) TERENTIUS *Adelphi* [de Broeders] III. Bedr. IV. Tooneel, volgends de Vertaling van WESTERBAEN.

Inſpicere, tanquam in ſpeculum, in vitas omnium
Jubeo, atque ex aliis ſumere exemplum ſibi.

zyn de oorſpronglyke woorden, welken TERENTIUS aan *Demea*, ſprekende van de opvoeding van zynen *Ctesiphon*, in den mond legt.

(*) In de *Prolog. Geſprochen bey Wiedereröffnung der Schaubühne in Weimar im October* 1798. Geplaatst vóór het Iſte Deel van *Wallenſtein ein dramatiſches Gedicht von* SCHILLER. 2te Aufl. Tübingen, 1800. (gr. 8vo.) S. 3. 4.

Digitized by Google

zeker niet even zeer geschikt, om er dit heerlyk doeleinde door te bereiken. Menschkundige Schryvers, die getracht hebben, zich van haar, ter uitbreiding van de Zedenlykheid, in hunne Schriften te bedienen, hebben zich daarom ook altyd by eene verstandige keuze uit den ryken voorraad, dien dit onöverzienbare veld en hunne eigene ondervinding hun aanboden, zoeken te bepalen; en alléén dat gene, wat hun, in de Geschiedenissen van den vórigen tyd en van dien, waarin zy leefden, het belangrykste voorkwam, om het verstand te verlichten en het hart te verbeteren, getrouwlyk byéengezameld. Zy hebben den mensch tot navolging van zyne Vóórzaten en Tydgenoten, die in het byzonder wegens hunne braafheid uitblinken, voornamelyk trachten aantemoedigen, door hem wél uitgevoerde Levensbeschryvingen en Karakterschetsen van dezelven te leveren; of zy hebben getracht, door al het belangryke, dat zy in de verschillende karakters, in de menigvuldige daden, en in onderscheidene omstandigheden, in de Geschiedenissen van alle tyden, verstrooid vonden, gelukkiglyk en onder een aanminnig voorkomen, in *zedenkundige Romans*, te verënigen, het gevoel voor de Schoonheid der Deugd omtrent op de zelfde wyze in hem te vergroten, als de Schilder der Schone Natuur den indruk der zigtbare Schoonheid vermeerdert, wanneer hy van alle de enkele schoonheden, dien hy overâl in de Natuur afzonderlyk verspreid vindt, weet party te trekken, en, door haar met smaak te vergelyken en op ene kunstige wyze samentevoegen, een *Ideaal* schept, dat, over het geheel genomen, de

Na-

Digitized by Google

Natuur zelve in ſchoonheid overtreft. — En nu vraag ik, zeker niet ten onrechte, kan de beoefening der Algemene Geſchiedenis ene voordélige uitwerking op onze Zeden hebben, hoe veel te groter moet die uitwerking dan zyn, wanneer de Gebeurdnisſen, welke het meest geſchikt zyn, om de Deugd in al haren luister, of het Misdryf in zyne gehele áffchuwlykheid ten toonteſtellen, bepaaldlyk met het oogmerk om er de Zeden door te verbeteren, door ene bekwame hand zyn bearbeid, en zy bovendien, door ene bevallige ſchildering, nieuwe levendigheid verkregen hebben? — (*) Het was met dit edel oogmerk, dat

(*) Vergel. ESCHENBURG, *Theor. u. ſ. w.* S. 338. en *De l'uſage des Romans, avec une Bibliotheque des Romans, par Gordon de Percel* (LENGLET DE FRESNOY,) Amſt 1734. Tom. I. Ch. I. II. IV—VII. Ook VOLNEY, een der Leden van het Nationaal Inſtituut te Parys, kent aan deugdzame en wél geſchrevene Romans, wat hunne zedenlyke en byzondere of *perſonéle* nuttigheid aanbelangt, ver boven de Geſchiedenis der vóórrang toe; in een Werk, het welk elks aandachtige overweging verdient, en onder den volgenden tytel is uitgegeven: *Leçons d'histoire, prononcées à l'école normale, en l'an* III *de la république françaiſe: ouvrage élémentaire, contenant des vues neuves ſur la nature de l'histoire; ſur le degré de confiance & le genre d' utilité dont elle eſt ſuſceptible; ſur l' abus de ſon emploi dans l'éducation de la jeuneſſe; & ſur le danger de ſes comparaiſons & de ſes imitations généralement vicieuſes en matière de gouvernement; accompagnées de notes, & de trois plans relatifs à l'art de conſtuire les ſalles d'aſſemblées publiques & délibérantes; par* C. F. VOLNEY, *membre de l'Inſtitut.* Paris, an VIII.

Digitized by Google

dat ook, onder anderen, de voortreflyke Kerkleeraar FEDDERSEN zyne *Beyſpiele der Weisheit und Tugend aus der Geſchichte* bekend maakte, op dat zy als Zedenkundige Leſen voor de Jeugd zouden dienen: en het was met het zelfde oogmerk, dat RICHARDSON — de onnavolgbare RICHARDSON zyne zedenlyke Romans, — zynen *Grandiſon*, en zyne *Clariſſa* ontworp, die reeds zó menigwerf een onberekenbaar voordeel aan de Deugd hebben toegebragt, en zelfs daarom nog den lof van de laatſte Nakoomlingſchap zullen wegdragen. — Het is waardig te horen, met hoe veel kracht en nadruk GELLERT deze meesterſtukken, als bronnen ter verkryging van Deugdzame heblykheden, aan zyne Leerlingen, aanbeveelt. „ Tot deeze klaſſe" (der goede Schriften voor het verſtand en voor het hart), zegt hy tot hun, in zyne *Zedekundige Leſen* (*), „ reken ik verder de goede proſe gedichten, inzonderheid de *Clariſſa* en *Grandiſon*. Maar hoe! Romans van een' wysgeerigen kanſel aan te pryzen? ó Ja! wanneer het de werken van een' RICHARDSON (†) zyn, acht ik

(*) C. F. GELLERTS *zedekundige Leſen; in het Nederduitsch overgezet door* JOANNES LUBLINK, *den Jongen*. Tweede druk. Amſt. 1775. Xde Les, bl. 264, 265.

(†) Ook omtrent de *Pamela* laat GELLERT, in zyne *Betſchweſter*, Simon tegen de Schynheilige zeggen: „ *Pamela* is een zeer goede roman, die de onſchuld en „ de deugd beminnenswaardig cragt te maaken. Een kerkely„ ke in Engeland heeft hem op den predikſtoel zelve „ aangepreezen om te leezen." *Vier Blyſpeelen van den Heere* C. F. GELLERT. Uit het Hoogd. Amſt. 1769. bl. 165.

Digitized by Google

ik die aanpryzing myn pligt te weezen. Maar evenwel, de ondeugende karakters in de *Clarissa*; konnen deeze niet het hart der jeugd bederven? — Dit hangt alleen van ons af, die leezen. Eigenlyk zyn die karakters geschikt om ons eenen afkeer tegen de ondeugd in te boezemen; ook hebben zy hun tegengif by zich. Ik beveel u hier, myn Heeren! het leezen van het onderzoek en den lofspraak van dit boek, te vinden in de kleine schriften van den Heere VAN HALLER; een verhandeling, die, mogelyk, onder alle de groote geleerden van Duitschland, door niemand dan een' HALLER had kunnen worden opgesteld. Daar zyn ledige en vrye uuren, waarin wy deeze werken, zonder blaam, en met veel nuttigheid konnen leezen. Ik heb verscheide maalen by het zevende deel van de *Clarissa*, en het vyfde van den *Grandison*, eenige der merkwaardigste uuren voor myn hart, met een soort van aangenaame weemoedigheid, al weenende, doorgebragt; waar voor ik u, ô RICHARDSON! *nog tegenwoordig* dank zegge." — En, zeide hy by ene andere gelegenheid (*)," Ik zou my niet verwonderen, wanneer een enkel goed boek, wanneer ene *Clarissa* en een *Grandison* den opmerkzamen Lezer meer goede en edele gevoelens instort, dan ene gehele boekery van Zedenkundige Schriften aan den Geleerden geeft, die hen slechts leest, om hen gelezen te hebben, daarover te spreken, en met zyne belezenheid te schitteren. GELLERT,

(*) In zyne *Rede, von dem Einflusse der schönen Wissenschaften auf das Herz und die Sitten.* — C. F GELLERTS *sämmtl. Schr.* Leipzig 1775. V. Th. S. 89, 90.

Digitized by Google

LERT, die dus den voordéligen invloed van ene goedgeſchrevene Roman, ter aankweking van de Deugd, zó overtuigend kende, trachtte daarom ook zelf, zyne Schriften met een zódanig Werk te vermeerderen, „ De Duitſchers hadden", gelyk CRAMER, in het Leven van dezen onſterflyken Man, zegt, „ nog geen origineel van ene draaglyke zedenkundige Roman,..... GELLERT wilde dus ene proeve nemen, of hy deze zó aantreklyke Werken van ſmaak meer ernſt, meer waardigheid, en te gelyk meer nuttigheid geven kon, dan de gewone Romans hebben, en ſchreef 1746. zyne *Schwediſche Gräfinn*. (*)

Het is my echter onbegryplyk, hoe of men, na toegeſtemd te hebben, dat de Geſchiedenis, dat de Levensbeſchryvingen, dat de Karakterſchetſen, en de zedenlyke Romans, tot het bereiken van zulke verhevene doeléinden, als de Verlichting van het Verſtand en de Verédeling van het Hart zyn, zyn berekend, dit groot voorrecht nog aan wél- uitgevoerde Toneelſtukken, met enigen grond van waarſchynlykheid, kan ontzeggen, — Want wat doet de Toneeldichter, die zich heeft voorgeſteld, het Menschdom door zyne Schriften wyzer en beter te maken, toch anders, dan zich, even zó als de Geſchied- of Roman-ſchryver, die insgelyks met dit oogmerk arbeidt, van de bronnen der Geſchied- Mensch- en Karakterkunde en van zyne eigene Ondervinding bedienen? — De inhoud van de voordbreng-

(*) C. F. GELLERTS *ſämmtl. Schr.* X. Th. Reutlingen, 1776. S. 62.

Digitized by Google

brengſelen van genen ligt dus, even als die van dezen, of in ware of in verdichte gebeurdniſſen. In zó verre alleen onderſcheidt zich de Toneeldichter, ten zynen voordéle, van alle andere ſoorten van Geſchiedſchryvers, dat hy in plaats van zelf het woord te voeren, dit de perſonen laat doen, dien hy ſprekende ten toncle brengt. De gevoelens, de daden en de handelingen, die het onderwerp zyner Stukken zyn, leren wy dus uit geen bloot Verhaal kennen; maar wy vernemen uit den eigen mond der Perſonen, wat of zy gevoelen, — wy worden met hunne daden en handelingen, door dat zy zelve in onze tegenwoordigheid op het Toneel werken, (*) bekend, — en, om de woorden van SCHILLER te gebruiken,

— „ ein harmonisch hoher Geist ſpricht uns
„ Aus dieſer edlen Säulenordnung an,
„ Und regt den Sinn zu feſtlichen Gefühlen." (†)

De Toneeldichter derhalven doet meer dan een eigenlyke Geſchiedſchryver doen kan. Hy reikt ons gene Geſchiedenis van gebeurde dingen, gene Beſchryving van plaats gehad hebbende handelingen over, — maar in ſtede van deze, geeft hy ons de gebeurde Dingen en de voorgevallene Handelingen zel-

(*) Vergel. BLAIR, t. a. pl. bl. 324. ESCHENBURG, *Theor.* S. 193 &c., 216, 221, 222. *Bydragen* enz. uitgeg. door R. FEITH en J. KANTELAAR, I. ſtuk, bl. 19 in de noot; en vooral SULZER, *Allg. Theor.* art. Geſpräch.

(†) SCHILLER, t. a. pl. S. 3.

Digitized by Google

zelven. — Hy delft dus niet alleen de Gevoelens en Daden der Verſtorvenen uit de vergetenheid op, om die, even als de Geſchiedſchryver, ons voor den geest te brengen; maar hy roept ook zelfs de Perſonen ten voorſchyn, om hen het gene, wat zy voor eeuwen verrichteden, in onze tegenwoordigheid en voor onze eigene ogen te doen hernieuwen. Doch indien nu zelfs het Verhaal van grote en deugdzame Daden reeds zó veel invloed op de Zedenlykheid heeft, dat ons de getrouwe beoefening der Geſchiedenis als een heilzaam middel ter verbetering onzer Zeden wordt aangeprezen, hoe veel te groter moet dan de indruk an het Gezigt dezer Daden zelf niet zyn? (*) — De Toneeldichter gebruikt bovendien, ten aanzien van de Vertoning zyner Gebeurdnisſen, dikwerf de zelfde vryheid, waarvan zich de Geſchiedſchryver ſoms, ten aanzien van het Verhaal derzelven, gewoon is te bedienen. Hy vertoont even zó min altyd *ware* Geſchiedenisſen, als de Schryver, die alleen ten oogmerk heeft, door zyne Schriften het

(*) Hoe ongemeen groot het vermogen is, dat op den Mensch door de Zinlyke Voorſtellingen, of door al het gene, wat op de Verbeelding werken kan, en inzonderheid mede door de Dichtkunde, wordt uitgeoefend, en hoeveel dit alles daarom tot de vorming van zyn Verſtand en Hart toebrengt, is ook door H. F. SYBEL in zyne kleine, doch fraaie, Verhandeling: *Bewys, dat de Dichtkunde niet Verwerpelyk maar Nuttig is*, niet onaangeroerd gelaten: welke Verhandeling, uit het Hoogduitsch vertaald, voorkomt in het II. Deel van de *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandſe Maatſchappy der Weetenſchappen, te Haarlem*, van bl. 53—76.

enkel de Geſprekken, maar ook de Perſonen, met elkander afwisſelen! — Op het Toneel, waar elke Spreker ook zyne byzondere Houdingen, zyne byzondere Kleding, zyne byzondere Gebaarden heeft! — Op het Toneel, waar niet enkel *geſproken*, maar ook *gehandeld* wordt! — Op het Toneel, waar zich met de verſchillende Tonen der ſtem ook verſchillende Driften en Aandoeningen verënigen! — Op het Toneel, dat niet enkel op het Gehoor, maar ook op het Gezigt werkt! — Op het Toneel waar de Gevoelens in Daadlykheden overgaan! — Op het Toneel eindelyk, waar *alles* Werkzaamheid, *alles* Beweging, *alles* Leven is! —— Uit welk gezigtspunt men het derhalven ook beſchouwen moge; zo ziet men echter immer, dat de ſterkſte indruk, welken de belangrykſte Geſchiedenis, de gewigtigſte Levensbeſchryving, de best uitgevoerde Karakterſchets, de bevalligſte Roman op ons te weeg brengt, niet te vergelyken zy met den indruk, dien de inhoud dezer Geſchiedenis, dezer Levensbeſchryving, dezer Karakterſchets, dezes Romans op ons zou te weeg brengen, wanneer hy, onder de gedaante van een wél-ingericht Treur- of Blyſpel bearbeid, ten Tonele gevoerd wierd: en het lydt dus genen twyfel, dat de Toneelſtukken uit hunnen aart, als zy ſlechts overëenkomſtig dat oogmerk vervaardigd worden, de vermogendſte middelen kunnen zyn, geſchikt, om, door derzelver *lectuur*, en nog meer door hunne vertoning, het Verſtand en Hart te verëdelen.

1. *Vooreerst maken de Voorbeelden, dien wy van het Toneel ontvangen, op ons een ſterkeren indruk dan de genen, welke ons in de Geſchiedenis gegeven worden, al ware het enkel, om dat de gebeurdnis-*

ſen

Digitized by Google

ſen en daden in den Schouwburg, in onze eigene tegenwoordigheid, *voorvallen*. (*) Want het is ene overoude opmerking, die bereids door ARISTOTELES (†) gemaakt is, dat men oneindig meer getroffen wordt door de rampen, waarvan men ooggetuigen is, dan door de zulken, welken men alleen hoort verhalen: en de ondervinding heeft voor lang reeds geleerd, dat de Voorbeelden des te minder vermogen hebben, naarmate zy verder van ons in den tyd of de ruimte verwyderd zyn. Zo zal, byvoorbeeld, iets, dat heden in *deze* ſtad gebeurt, meer indruk op my veroorzaken, dan het gedaan zou hebben, wanneer het zelfde, of vóór enige eeuwen, of in een ander werelddeel, geſchied was. Het ſtaat my nog verward voor, enige jaren geleden, een Werk te hebben gelezen, wiens Schryver zelfs voornaamlyk hieruit de reden van het toenemen der zedenloosheid meende te kunnen afleiden, om dat de invloed dien het leven van JESUS op de Kristenen moet hebben, gedurig afneemt, naar mate de jaren, die na zyne dood verlopen zyn, menigvuldiger worden. — „ Uit een Toneelſtuk", zegt SULZER te recht, „ verkrygt men het nut met meerder zekerheid, dan door de Geſchiedenis, die ons alles van verre toont, terwyl het Schouwſpel, om dat wy de zaken voor ons zien, ongemeen ſterker op ons werkt. Wederwaardigheden, die ten onzen tyde in ver afgelegene landen geſchieden, doen ons wei-

(*) Dit is het vereischte van elk *dramatiek* Geſprek. ESCHENBURG, *Theorie u. s. w.* S. 194, 215, 216.

(†) *De Rhet.* L. II. c. 8.

Digitized by Google

zo goed herkennen, dan wanneer ik hem flechts éénmaal gezien heb. ——

Doch

matiques. Vóór zyne *Inſtitutions de Géométrie.* à Paris, 1765. Tom. I. pag. 6. — Het zelfde, der STEEL, over de indrukken, die door de Gedichten, in het algemeen genomen, op het Verſtand en Hart binnen gemaakt worden, in zyne Verhandeling over de *Noodzaaklykheid der Dichtkunde*, te recht heeft aangemerkt, om te bewyzen, hoe veel kracht zy hebben kunnen, en voor welke ſterkte zy vatbaar zyn, moet, op gelyken grond en nog met meer reden, overgebragt kunnen worden op den invloed, welken, in het byzonder, de Vertoning van het Toneeldicht op ons hebben kan. „ Door een wél opgeſteld Gedicht." — dus ſpreekt hy — „ word onze Verbeeldings-kracht gaande gemaakt; „ de Gelykenisſen en Zinnebeelden ſtellen ons de Zaaken „ klaar, en als in een helder daglicht, voor; en het Gehoor „ word door de welluidendheid en ongedwongene maat „ der lettergreepen aangenaam geſtreeld. Wat kan zig „ derhalven dieper in het geheugen prenten, dan 't geen „ wy door Oogen en Ooren, als onze twee edelſte Zintuigen, benevens het begrip van ons Verſtand, gewaar „ worden? Dit is de bekwaamſte weg, om de Jeugd „ veele nuttige Leeren en Voorbeelden ter naavolginge „ voor te ſtellen, tot welker herinnering zy zig in 't „ vervolg van hun leven altyd aangedreeven bevinden..... De Kerkgeſchiedenis levert ons verſcheide Preuven, dat door zodanige Liederen, in welke „ de zuivere Leer, benevens de plichten des Levens, „ vervat waren, de waare Godsdienst by zyn verval „ weer opgericht is en voortgeplant. Dergelyke groote „ voordeelen bezit de Dichtkunst met opzicht op ons „ Geheugen."

„ Maar zy bezit géene mindere ſterkte in onze Herts

Doch kan men hier wel van my verlangen, dat ik wysgerig aantone: dat de *zinlyke* voorſtellingen, op den Mensch, den grootſten indruk maken, en dat men in het Onderwys, — vooral in het Zedenkundig Onderwys, zich van *zinlyke* voorſtellingen moet bedienen? — Het een toch, zó min als het ander, heeft nauwlyks bewys nodig; en de laatſte vraag wordt bovendien, door de oplosſing der eerſte, beandwoord. Pleeg flechts raad met uw eigene ondervinding; en gy zult gewaar worden, hoe veel de *zinlykheid* op u vermag. En indien u deze nog niet geleerd heeft, hoe het uitwendig kleed der dingen, (op dat ik my van de uitdruk-

„ tochten op eene voordeelige wyze gaande te maaken,
„ en op eene aangenaame manier te regelen. Deeze
„ ſterkte vertoont zig byna als van eenen Keizerlyken
„ Throon, wanneer zy van de zoete Zangkunst onder-
„ ſteund word. Niets kan ons aangenaamer beweegen,
„ dan een wél opgeſteld leer-ryk Gedicht, wanneer het
„ van de Muzyk begeleid, regelmaatig gezongen word.
„ En het Gemoed word op eene onweerſtaanbaare wyze
„ beſtormd, wanneer dingen, die de Zeden betreffen, met
„ de verhevene volkomenheeden der Dichtkunst, Speel-
„ en Zang-kunst gewapend, ſamenſpannen, om het te
„ vermeesteren en in te neemen. Hier door hebben de
„ laatere Schouwſpelen den hoogſten top van volkomen-
„ heid bekiommen, en de Zintuigen der Vorſten derwy-
„ ze kunnen vermaaken, dat daar mede veel getrouw
„ Burgerbloed geſpaard gebleeven is, 't welk anders,
„ by gebrek van andere bezigheeden, zekerlyk vergoten
„ ware." *Verhandelingen uitgeg. door de Holl. Maatſchappy der Weetenſchappen, te Haarlem.* II. D. bl. 68 — 79.

drukking van den groten HALLER bediene,) — hoe de verſchillende Voorſtelling van *de zelfde* Zaak derzelver werking kan veränderen; zo zal ten minſten een enkel voorbeeld er uwe opmerkzaamheid op kunnen vestigen. — Ik bedien my ten dien einde van de Geſchiedenis van *Joſef*, een der leerzaamſte uit den Bybel. Wie zal ontkennen, dat dezelve op ons hart veeltyds voordeliger invloed hebben kan, dan de volmaaktſte Zedenkundige Beſpiegeling, die immer door enig menſch is ontworpen? En echter wordt die invloed, ten zynen voordele, onbegryplyk vermeerderd, zodra HULSHOF of BITAUBÉ deze Geſchiedenis voordraagt; daar zy integendeel, beide voor hoofd en hart, even nadelig zou hebben kunnen worden, wanneer zy, by voorbeeld, door VOLTAIRE was geſchilderd. — Een aanmerklyk voorbeeld van de grote verändering, die in het gemoed, ter verbetering van deszelfs zedenlyke geaardheid, ſomtyds door ene enkele op de zinnen werkende voorſtelling, teweeggebragt kan worden, heeft ook GREGORIUS DE NAZIANZENER te boek geſteld. Hy verhaalt, dat iemand, die geheel aan den wellust en de grootſte uitſporigheden overgegeven was, alléén op het gezigt van ene Schildery een afgryzen kreeg voor dat ongebonden gedrag, en voor altoos tot een deugdzaam leven terugkeerde (*). Ook zeide PLATO, die wysgerige Griek,

——— „ bij

(*) Dit Verhaal van GREGORIUS DE NAZIANZENER wordt bygebragt door DU BOS in zyne *Oordeelkundige Aanmerkingen over de Poëzy en Schilderkunst*. (I. D. IV. Hoofdſt. Neêrd. Vert. door PH. ZWEERTS. Amſt. 1753.

„ —— „ bij 't Heelal als meer dan menſch be-
„ ſchouwd:" (*)

dat,

in 8°. bl. 36.) Ook ſpreekt SULZER van hetzelve. Doch deze geeft op, als of GREGORIUS het van eene Jongeling verhaalt; terwyl DU ROS zegt, dat die gebeurdnis, naar het getuigenis van dezen Oudvader, met eene ligtvaardige Vrouw is voorgevallen. — De Verhandeling, in welke SULZER van dit voorval gewag maakt, is die *over het Nut der Tooneeldichtkunde*, welke, gelyk ik te vóren, in de noot op bl. 22., gezegd heb, door hem oorſpronglyk in het Fransch geſchreven is, zó als zy in de *Memoires de l'Académie des Sciences de Berlin* voor het jaar 1760, is uitgegeven, en waarvan achtervolgends, door hem zelven, in zyne *vermiſchte Philoſophiſche Schriften*, eene Hoogduitſche, en in het *Taal- Dicht- en Letterkundig Magazyn, uitgegeven* door G. BRENDER à BRANDIS, eene Nederduitſche Vertaling bezorgd is. Behalven deze Vertalingen, is in de *uitgelezene Verhandelingen*, enz., die door den Hoogleeraar JOH. FRED. HENNERT in het licht gegeven zyn, IV. D. Utr. 1784. gr. 8°. van bl. 89-104. mede eene overzetting in het Nederduitsch van die Verhandeling te vinden. Ook is zy met eene andere van FORMEY, beiden in het Fransch, onder dezen tytel: *Reflexions ſur les Spectacles par M. M.* FORMEY *et* SULZER. Utr. 1769. in 8°. afzonderlyk gedrukt. — Uit het woord *Paladins*, dat, zekerlyk door eene drukfeil, in plaats van *Baladins*, in de Hoogduitſche Vertaling ſtaat, en dat ook in de Nederduitſche Overzetting in het vóórnoemde *Taal-Dicht- en Letterkundig Magazyn* zó verkeerd voorkomt, zou ik ſchier beſluiten, dat deze laatſte Overzetting niet, gelyk in dit *Magazyn* wordt opgegeven, uit het Fransch, maar, integendeel, dat zy uit het Hoogduitsch is overgenomen.

(*) *Mengelpoëzij* van W. BILDERDIJK. Amſt. 1799. bl. 19.

Digitized by Google

dat, zo de Deugd in ene lichaamlyke gedaante kon gezien worden, de Mensch ten ſterkſten op haar verlieven zou: en ARISTOTELES (*) heeft aangemerkt, dat er Schilderyen zyn, welke een groter vermogen dan de beſte Vóórſchriften der Zedenkunde op ons kunnen uitöefenen. — Het is derhalven de *zinlykheid* der Vóórbeelden, en wel voornaamlyk de *uiterlyke* gedaante, waaronder men hen voorſtelt, welke oorzaak is, dat zy veel ſterker op ons Gevoel werken, dan bloſe Vóórſchriften met mooglykheid op onze Reden doen kunnen. Ik zelf heb nog onlangs de Levensbeſchryving van GELLERT met aandacht gelezen, en ondervonden, dat het Voorbeeld van dien enkelen man in ſtaat was, om op my zó veel indruk te maken, als alle zyne *Zedekundige Leſſen* ſamengenomen ooit op my gedaan hebben. — Ja, naar mate de Mensch zinlyker en onbeſchaafder is, behoren tevens de middelen, om zyn verſtand te verlichten, en zyn gedrag te regelen, — of de wegen, welke hem tot de volmaking en vermeerdering zyner kennis zullen leiden, en de drangredenen, die hem tot de waarneming en vervulling zyner pligten moeten aanſporen, — zinlyker en taſtbaarer te zyn. Nergens ſtraalt dit daarom ook zó zigtbaar door als in de Openbaring zelve, zó als God die op onderſcheidene tyden aan het Menschdom verleend heeft. Want overäl is deze juist naar de vatbaarheid, de vorderingen en de behoeften van het Volk, waarvoor zy onmiddenlyk beſtemd wierd, afgemeten; en zy ontdoet zich, even als het menschlyk onderwys, door het welk de vermogens van enen

en-

(*) ARISTOT. *Politic.* L. V.

enkelen Mensch ontwikkeld en tot rypheid moeten gebragt worden, allengskens van alle lichaamlyke en ſtoflyke voorſtellingen, naar gelang de menſchen, die haar het eerst ontvingen, meer boven de kindsheid verheven en verder in kundigheden gevorderd waren. Immers, dat dit werklyk zó is, heeft de beroemde GOTTHOLD EPHRAIM LESSING op eene overtuigende en klaarblyklyke wyze, in *die Erziehung des Menſchengeſchlechts* (*), aangetoond: in welk klein Stukje, het geen ſlechts negentig bladzyden beſlaat; doch dat, myns oordeels, ſchoon ik het niet in alles met hem éens ben, in vele opzigten, in oordeelkunde en ſcherpzinnigheid, een Meesterſtuk van het Menschlyk vernuft verdient genoemd te worden, de overeenkomst ten duidlykſten ontvouwd en aangewezen wordt, welke plaats vindt tuſschen de opvoeding van enen enkelen Mensch, en den weg, dien God in zyne Openbaring gehouden heeft, om het Menschlyk Geſlacht niet op één maal, maar langzamerhand en by trappen, tot zuivere en gepaste voorſtellingen, en tot de rechte beoefening, van deszelfs Zedenlyke en Godsdienſtige Pligten te brengen. — Is het ook niet deze zelfde, door de ondervinding bevestigde, waarheid, dat het gemaklyker valt, op onze Zinlykheid dan op ons Verſtand te werken, — is het niet deze zelfde waarheid, dat de indrukſelen op ons Gevoel doorgaands vruchtbarer zyn dan de indrukſelen op onze Reden, die ook ſints lang aan de Vrygeesten is bekend

(*) *Die Erziehung des Menſchengeſchlechts, von* GOTTHOLD EPHRAIM LESSING. Berlin, 1785. (in 8°.)

Digitized by Google

kend geweest, en waarvan zy zich zó wél ten hunnen voordéle, maar te gelyker tyd zó ongelukkig voor het Menschdom, hebben weten te bedienen? — Ontdekken wy in hunne Schriften gene talloze proeven, dat zy, wanneer het hun ernst was, onverschillig op welke wyze, hunne snode oogmerken te bereiken, indedaad dezen weg zyn ingeslagen, en genen aanval op de menschlyke Reden gewaagd hebben, voor en aléer zy het Hart hadden bedorven? — Heeft SPINOZA, by voorbeeld, — SPINOZA waarvoor ik hoogachting gevoel, om dat hy, offchoon zyn verstand dwaalde, echter een eerlyk hart bezat en een pligtmatig leven leidde, — heeft SPINOZA, zeg ik, wel ooit het duizendste deel der menschen ongelukkig gemaakt, die, door de Schriften van enen enkelen VOLTAIRE, in de ellende gestort zyn? En dat enkel en alléén, om dat het den dwalenden, maar braven SPINOZA, om niet anders dan waarheid te doen was, om dat hy enkel tot het Verstand sprak, en zich dus van gene kunstenaryen bediende, om anderen in zyne gevoelens medetesleepen; terwyl VOLTAIRE —— VOLTAIRE, „ wien" —— gelyk STOLBERG (*) zegt — „ Godsdienst „ noch zedelijkheid heilig was; die, in zijn *Candide*, de Voorzienigheid lasterde, en met elke deugd „ den spot dreef," (†) — zynen aanval op de Zinlyk-

(*) *Reis door Duitschland, Zwitserland, Italie en Sicilie, van* FREDRIK LEOPOLD Graave van STOLBERG. Uit het Hoogd. (vertaald, blykens de *Voorrede* vóór het Iste Deel, door J. LUBLINK, *den Jonge.*) Amst. 1798. I. D. V. Br. bl. 32.

(†) Welk een onderscheid is er niet tusschen den *Can-*

lykheid richtte, en dus, offchoon hy met den wysgerigen en diepdenkenden SPINOZA hoegenaamd niet te vergelyken zy, door het opwekken der Driften, voor zyne zwakke bewyzen, oneindig meer ingang vond, dan de ſcherpzinnige man ooit voor zyne beſpié-

Candide, of het zógenoemde *Optimisme*, van den ſnoden VOLTAIRE, waarin hy gene listen heeft geſpaard, om het geloof aan de Voorzienigheid belachlyk te maken, en den *Hemel op Aarde* van den braven en verdienstlyken SALZMANN, waarin wy hetzelve zódanig vinden voorgeſteld, dat het ons in alle onze handelingen tot de Deugd moet aanſporen, — dat het ons in alle wederwaardigheden opbeuren en bemoedigen moet! — Doch mogt men wel iets anders dan eben *Candide* verwacaten van den man, die tot het ſchryven eener *Pucelle* in ſtaat was? — Eigenaartiger kon men de ondeugdzaamheid van dit laatſte Werk niet afſchilderen, dan door het Hoogduitsch Puntdicht geſchied is, het welk de Vader der Duitſche Wiskunſtenaars, de onſterflyke KÄSTNER, in navolging van de beſchryving, die door BOILEAU (Epigramme XXXVII. in de *Satires et Oeuvres diverſes de M.* BOILEAU DESPREAUX. Nouv. Ed. Amſt. 1766. in 8vo. p. 251, 252.) van HOMERUS gegeven is, en waarvan dit Puntdicht als een tegenbeeld beſchouwd kan worden, gemaakt heeft, en dat in dezer voege in het Nederduitsch is overgebragt:

Voor 't ſaamgeſchoolde heir der Helle
Las LUCIFER, onlangs, VOLTAIRES *la Pucelle*,
En elke duivel ſchonk daaraan het ſcherpst gehoor.
„ O, Vleij mij toch geene Adamszoonen,"
Sprak LUCIFER „ dit zou mij hoonen!
Hij ſchreef ſlechts — maar ik zei hem all' de woorden voor.

Digitized by Google

spiegelingen had kunnen vinden. (*) —— „ Men re-
„ denere," zegt daarom een menschkundig Wysgeer, „ zo veel en zo naauwkeurig als men wil, „ op het hart des volks zal eene zinnelyke vertooning „ altyd meer kracht hebben, en dus een' dieper „ en meer blyvenden indruk maaken." (†) —— En dit

(*) Men vergelyke hiermede het gene de Utrechtsche Hoogleeraar HENNERT over SPINOZA gezegd heeft, in zyne uitmuntende Verhandeling *over den aart der Wysgeerte van* SPINOSA, te vinden in het eerste Deel der *Uitgeleezene Verhandelingen* enz., bl. 33—36.

(†) In de Voorrede vóór het Toneelspel *de Patriotten*, bl. I, II. „ De grootste Hoop der Menschen," — het is op deze wyze, dat SYBEL zich uitdrukt, — „ word „ immers door niets anders, dan door Zinnelyke Denk-„ beelden, bestierd, en laat zig, by deeze Slavernye der „ Zinnen, van het geen het klaarste en aandoenelykste „ is, eerst en ligtst regeeren. Was dan de Verbeeldings-„ kracht, werksaam in Zinnebeeldige Voorstellingen der „ Eeuwigheid, door middel van de Poëzye, den uiter-„ lyken Zinnen gelyk gemaakt, hoe veele Verleidingen „ zouden niet daar door voorgekomen, en hoe veel „ aandrang in tegendeel ter beoeffeninge der Deugd ge-„ geeven worden? Ik geloove, dat de verbaazende Stand-„ vastigheid der Getuigen van 't Nieuwe Verbond, de-„ welken in de eerste Eeuwen zo veele bloedige Belyde-„ nissen van hun Geloof hebben afgelegd, ten grooten „ deele daar van gekomen is, dat de levendigheid hun-„ ner Verbeeldingskracht, door de Zinnebeeldige Voor-„ stelling van de Eeuwigheid, gevoeliger geraakt was, „ dan door de tegenwoordige Smerten, die hunne leden „ troffen. Ik denke niet, dat hier door aan de Genade „ eenige eer ontroofd word, wanneer ik ze op dee-„ ze wyze met eene door middelen handelende Wysheid „ vereenige. Ik meen ook niet, dat het ongeoorloofd „ is,

dit zó zynde, waarom zouden wy ons dan van dat zinlyk onderwys ook niet met vrucht bedienen, om de menschen wyzer en beter te maken? — Waarom zouden wy, op ene andere wyze, den zelfden weg niet mogen inslaan, om hen tot de kennis en beoefening van de Deugd en den Godsdienst opteleiden, dien de Vrygeesten zó vruchtbaar gevonden hebben, om langs denzelven de Mensch ondeugdzaam en ongods-

„ is, den toekomstigen Staat onzer Zielen Zinnebeeldig „ af te schilderen, gemerkt onze bekrompene Kennis, „ daar zo wel als hier, Zinnen schynt te vereischen. „ Zelfs de Openbaaring gaat ons hier in voor. Zy stelt „ een groot deel der aangenaame bezigheeden van het „ andere Leven in het Zingen van de schoonste Lof- „ en Dank-Liederen. Zy vergelykt ons Sieraad by „ Witte Kleederen, en onze Verblyfplaats by eene aan- „ genaame en prachtig gebouwde Stad. Mahomed wist „ wel, hoe zeer de Standvastigheid der Aanhangeren „ zyner Leere zoude toeneemen, wanneer hy hen maar „ hoop gaf op aanlokkelyke streelingen hunner Zintui- „ gen in het andere Leven: waarom hy hen ook een groot „ Paradys, vol ryken overvloed van Wellusten, plant- „ te. Welke Modellen van Deugd zouden alzo niet de „ Christelyke Dichters formeeren kunnen, wanneer zy „ zich de moeite wilden geeven, om onze groote Waar- „ heeden van en hoop op het toekomstige Leven op „ het uitlokkendste af te schilderen? Ik beken ook gaar- „ ne, dat 'er géén gering doorzicht, en géène gemeene „ voorzichtigheid toe vereischt zou worden, wanneer „ men zig op deeze wyze ten voordeele der Deugd „ verdiend wilde maaken." *Verhandelingen uitgeg. door de Holl. Maatschappy der Weetenschappen, te Haarlem.* II. D. bl. 73 — 75.

Digitized by Google

— en gevoelens en daden daarenboven, die alleen het kenmerk der zinlykheid dragen, kunnen nimmer deugd-

„ de mensch heeft van die allen zyn deel, en van alle „ deze kunten kan men hem aangrypen en op hem wer„ ken." — — Och! dat het getal van zulke onbevóór-oordeelden groter, en het begrip van eene ware Verdraagzaamheid en Toegeeflykheid in het Godsdienstige, zódanig als J. G. MULLER dezelve, in zynen *Emmerich*, afschetst, na het verloop van agttien eeuwen der *Kristenlyke* Jaartelling, minder zeldzaam ware! — *Emmerich, eine Komiſche Geſchichte vom Verfaſſer des Siegfried von Lindenberg*, I. Th. Carlsr. 1789. S. 153—166. Allerwenschlykst ware het vooral dat er in de tegenwoordige dagen gene Geschriften in het licht gegeven wierden, zó vol van ene blinde en doldrifftige vóóringenomenheid met zyne eigene Godsdienstige Begrippen en Leerstellingen, als de *Historische Eenvrde van* ANDREAS KOK, en het daartegen ingericht Stuk *Gods Kerk en haar Opperhoofd verdedigd*. Alle de Schryvers van zulke Stukken kan en moet men over één kam scheren. De ene heeft zó wel onrecht als de andere: en men legt weinig verstand aan den dag, wanneer men Dwaasheden wil goedmaken, door er andere nog grotere Dwaasheden en Ongeregeldheden, waaraan de menschen zich enige eeuwen vroeger hebben schuldig gemaakt, tegen over te stellen. — De voortreffelyke HENRICUS CAELOEN heeft, over het euvel, waaraan het Onderwys der Godsdienst veelal mank gaat, de verkeerde begrippen, welken men daardoor van deezen verkrygt, en de wezenlyke verbeteringen, waarvoor dit Onderwys vatbaar is, in zyne *Verhandeling over het voorkomen en ſtraffen der Misdaaden*, (uitmakende het Tweeden Deels Tweede Stuk van de *Verhandelingen van het*

Lady *Johanna Gray* vertoont ons, in een ander Treurſpel van den zelfden Schryver, ene Vrouw zó deugdzaam en vlekloos als een Engel; — ene Vrouw, die van haren Godsdienst alle hare bevalligheden ontleent, — die naar het grondbeeld, naar het hoogſte ideaal van alle Zedenlykheid, naar haren Hemelſchen Vader zelven, zich in alle hare daden regelt, — die door gene onzuivere minnedrift voor haren gemaal is bezield, maar die door ene reine, zuivere, onſtoflyke, hemelſche liefde haren besten vriend dien zachtmoedigen Godsdienst zoekt medetedelen, die in haar ſterf-uur haar vergezelde: — en zou dan het heerlyk Schouwſpel van zulk ene Vrouw den mensch niet aanzetten tot Godsdienst, daar alléén hare alléénſpraak in den kerker, by het lyk van haren gemaal, een ieder, die dezelve ſlechts leest, met de edelſte gewaarwordingen moet vervullen? — Even zó ſterk als deze heilige Vrouw gevoelens van zuivere Godvrucht in ons hart moet opwekken, even zó ſterk moeten, in een ander Stuk,

395, „ dat drie van de grootſte meesterſtukken van het „ Tragiſche Tooneel der Franſchen Godsdienſtige onder„ werpen hebben: de Athalie van Racine, de Polyeucte van Corneille, en de Zaire van Voltaire. Het eer„ ſte van deze ſtukken heeft een hiſtoriſche plaats uit „ het Oude Testament ten grondſlage; in de beide an„ dere ontſtaat het aandoenlijke uit den ijver en de ver„ kleefdheid der hoofdperſonaadjen aan het Christelijke „ Geloof; en in alle drie hebben de Schryvers op een „ zeer gepaste wijze gebruik gemaakt van het eerwaar„ dige, 't welk met Godsdienſtige denkbeelden ver„ knogt is."

Digitized by Google

Stuk, *Mucius Cordus* en *Claudia* ons van ware Vaderlandsliefde doen gloeiën. — *Mucius* en *Claudia*, die, aangemoedigd door dit edel gevoel, en bezield door ene zuivere en onſchuldige min, leven en dood verächten, om hun gedreigd Vaderland, zelfs met opöffering der ouderliefde, van den ondergang te redden. Terwyl een lage *Appius* ons voor de Ondeugd met afgryzen vervuld heeft, — terwyl hy door zyn eigen voorbeeld bevestigt, dat ook hier reeds de ſtraf den misdadigen kan treffen; zien wy de verhevene *Claudia*, juichende over de redding van haar Vaderland, het verlies en nog meer de ondeugd hares Väders kinderlyk betreuren, — zien wy, hoe de deugd van haar en haren edelen minnaar ten laatsten beloond word: en hy, die dit alles gezien heeft, zonder dat hy zyn hart voor ene Romeinſche Vaderlandsliefde voelde kloppen, zonder dat hy in zyn binnenſte een afkeer voor het misdryf gewaar wierd, zonder dat hy met zyne gehele ziel de bekroning der Deugd heeft toegejuichd, is zekerlyk voor gene verbetering meer vatbaar. — Deze Treurſpelen van FEITH zyn derhalven reeds meer dan genoegzaam, om myne mening te bewaarheden. Ik zal hen echter met nog enige andere Toneelſtukken vermeerderen, — het zyn de eerſte, die my op dit ogenblik in den zin komen, — om daardoor te doen zien, dat 'er aan gene Zedenlyke Schouwſpelen gebrek is. — In den *Regter* van MERCIER zien wy enen man, die, om naar zyn geweten te handelen, recht door zee gaat, ene zwakke vriendſchap verächt, voor zynen rechterſtoel alle onderſcheid tuſſchen perſonen ter zyde

ſtelt, en, met gevaar van zelfs zyne broodwinning te verliezen, en aan den dyk gejaagd te worden, de rechten van enen armen Landman, tegen een groot en veelvermogend Heer, zelfs tegen zynen Boezemvriend, verdedigt en handhaaft. — In den *Kruiswagen van den Azyn-verkoper*, van den zelfden voortreflyken MERCIER, ondervinden wy, hoe zeer de deugd van hem, die in het burgerlyk leven een ieder het zyne geeft, arbeidzaam en ſpaarzaam is, zynen naasten bemint, aan elk een wél doet, oprecht en zonder omwegen te werk gaat, en geen mensch ontziet, wanneer het om de waarheid te doen is, door dankbaarheid, achting, liefde en geluk ryklyk beloond wordt. — In den *Onechte Zoon* van VON KOTZEBUE leren wy, hoe men weldadig voor den armen, gehoorzaam aan zyne ouders, en met het gevoel der Deugd bezield moet zyn. Een gemene Boer en zyne Vrouw leren ons, hoe men de Pligten der Menschlievendheid moet uitöefenen, zonder op enige beloning, zelfs niet van den Hemelſchen Vader, te rekenen; — leren ons, hoe wy ons hart voor onze lydende Natuurgenoten moeten ontſluiten, zó dat wy niets te dierbaar hebben, om hunnen ramp te verzachten, en tot hun geluk het onze toetebrengen: en een verlichte en deugdzame Leeraar geeft ons te gelykertyd een treffend voorbeeld, hoe men, in alle voorkomende gelegenheden, de zaak der Deugd, tegen de Groten der aarde, tegen zyne Wéldoeners, en tegen een ieder, wie het ook zyn mag, onverſchrokken moet verdedigen. — De *Behoeftigen* van MERCIER doen ons het verkieslyke ener eerlyke Armoede boven ene misdadige Weelde gevoelen;

zy

zy bekrachtigen, dat het beter is, van Honger te moeten omkomen, dan zyne Deugd door ene enkele flechte daad te bezwalken, terwyl zy ons gelyktydig doen zien, hoe toch de Deugd ten laatften de overwinning immer moet wegdragen, hoe zy toch altyd eindelyk erkend, geëerbiedigd en beloond wordt. — Welk middel is verder geſchikter, om ons het Misbruik, dat van den Godsdienst kan gemaakt worden, en van hem menigmaal gemaakt is, in alle deszelfs ſchadelyke en yslyke gevolgen, voor ogen te ſtellen, — welke weg is gereder en beter, om verwoestende Vóóroordéelen uitteroeiën, heilzame Verlichting onder het Menschdom te verſpreiden, en de voortreflyke Leer van JESUS tot hare eerſte zuiverheid terug te brengen, dan de werklyke Vertoning der lydende Onſchuld, die om dat zy aan de vuige lusten van enen ontäarden Geestlyken, welke achter den bedrieglyken mantel ener ſchynheilige vroomheid de ſnoodſte gruwelen bedekt hield, geen gehoor wilde geven, verëordeeld is, om, weggerukt uit de armen van hare bloedverwanten, — uit de armen van haren geliefden, en van de geheele wereld afgezonderd, haar verder kommervol leven, tuſſchen vier muren in enen onderäardſchen aakligen kerken, waar zy niets heeft dan een ſtuk zwart brood met een kruik bedorven water, en eenen ſteen, om met haar hoofd daarop te rusten, — in enen kerker, waar de dag nooit doordrong, en de orde der natuur voor haar verbroken is, by het flaauwe ſchynſel ener lamp, te moeten eindigen; terwyl integendeel de ſnode en afſchuwlyke Bewerker harer elenden met de grootſte eerbewyzin-

Digitized by Google

zingen overladen, en zelfs door de bygelovige Moeder, die niet wist, dat, om zynent wil, haar ongelukkige Dochter in het onderäardſche gewelf — in het verblyf des doods — vruchtloos om hulp jammerde, als een vóórbeeld van Deugd en Godvrucht vergood en aangebeden wordt? — Neen, het is niet mooglyk, de *Slachtoffers van Kloosterdwang* ten tonéle gezien te hebben, zonder met afgryzen te herdenken aan alle die gruwelen, en ſchandelyke misbruiken van den Godsdienst, welken de Huichelary pleegt, en de verdwaasde menigte veréert. Het is niet mooglyk, deze Toneelvertoning gezien te hebben, en de oorzaken, waardoor zó menig een ongelukig is geworden, en zó veel onſchuldige meisjes en jongelingen, in den bloei des levens, jaren achter één in kerkers hebben moeten jammeren, in welken zy eindelyk, na het doorſtaan van langdurige martelingen, en na talloze malen de dood gewenscht te hebben, deerlyk zyn omgekomen, niet van harte te verfoeiën, en de helſche wangedrochten te vervloeken, die het voorkomen van godvrucht en vroomheid aannamen, om des te beter aan hunne dierlyke driften den ruimen teugel te kunnen vieren, en die, om dezelven te bevredigen, op dusdanig ene ongehoorde wyze de Menschheid gefolterd, — van het Kloosterleven, dat oorſpronglyk, met een goed oogmerk althands, was ingevoerd, een ſchandelyk misbruik gemaakt, en van Inſtellingen, waar de Deugd heilig had moeten zyn, doch waar zy, nadien de bedryven dier ſnoden daar geheel voor het oog der wereld bedekt bleven, juist het meest te lyden had, zich ter voldoening hunner boze lusten bediend hebben. —

Digitized by Google

ben. — Ook *de verkeerde Schaamte* van VON KOTZEBUE is een der Toneelstukken, welke allerleerzaamst en nuttig zyn; en naast de vorigen met recht ene plaats verdienen. Want niets is bekwamer, om den man te overtuigen, hoe verkeerd hy handelt, wanneer hy voor zyne vrouw, uit vrees, dat hy haar met minder vermogen niet behagen zal, voorwendt, ryker te zyn, dan hy werklyk is; hoe verkeerd hy handelt, wanneer hy uit vrees, van haar enig ongenoegen te verwekken, haar met zyne wenschen en neigingen onbekend laat; hoe verkeerd hy handelt, wanneer hy, uit vrees, van haar te mishagen, zyne zwakheden voor haar bedekken wil; — niets is bekwamer, om elk meisje te doen gevoelen, hoe dwaas en onedelmoedig het is, hare gebreken en lichaamlyke mismaaktheid voor haren minnaar te willen verbergen; en hoe verstandig en braaf integendeel, van niet het minste voor hem geheim te houden; — niets is bekwamer, om den mensch de gevoelens ener oprechte liefde en ware huwlyksmin te doen kennen, en hem daarvoor vatbaar en aandoenlyk te maken; — niets bekwamer, om het gevoel van weldadigheid en dankbaarheid by hem aantekweken; — niets bekwamer, om hem voor trotschen hoogmoed, ydele praalzucht, laffe verwyfdheid en snode ondankbaarheid een afgryzen inteboezemen; dan dit voortreflyk Stuk, het welk ik onder de beste Werken van VON KOTZEBUE, en onder de Zedenlykste Toneelspelen rangschik. Vreesde ik voor gene te grote langwyligheid; dan zou ik verder aantonen, dat het getal van Zedenkundige Toneelspelen, tot hiertoe door my aangevoerd, gemaklyk met nog zeerveel andere kan vermeerderd worden,

Digitized by Google

den, welke insgelyks ter aankweking van Deugdlyke Gezindheden kunnen dienen. Doch daarvoor beducht zynde, en ook reeds meer aangehaald hebbende, dan nodig is, om de gegrondheid van myn zeggen, dat het aan gene nuttige en leerryke Toneelſtukken ontbreekt, intezien; zal ik deze optelling met het uitmuntend Toneelſpel van den Heer ZCHOCKE, den *Julius van Saſſen*, beſluiten. Gevoeliger en aandoenlyker kan men zich de rampzalige gevolgen van het Misdryf niet voorſtellen, dan zy in dit Stuk vertoond worden, het geen van het ene einde tot het andere louter Zedenkunde predikt, tot de Deugd ons aanmaant, en de aandacht evenwel volkomen en onafgebroken bezig houdt. Wie toch zal geen traan ſtorten, om het ongelukkig lot der lydende *Henriëtte*, — geen deernis gevoelen met den ſmartvollen toeſtand van haren Vader, — niet getroffen worden door de wroegingen en de zinloosheid van *Ferdinand*, en in gene verrukking geraken, wegens de edele denkwyze van *Julius*? En wie zal, na dat alles, niet tevens vervuld worden met afſchuw voor de uitſporigheden en misdryven, die zó veel deerniswaardigen gemaakt hebben? — Er zyn ſlechts weinige, zo al enige, voorſtellingen, die, wat het Zedenkundige aanbetreft, met dit heerlyk Toneeldicht kunnen vergeleken worden: en ik twyfel er aan, of niet zelfs de ſtugſte en onhandelbaarſte Zedenmeester, wanneer hy het gelezen heeft, genoodzaakt zal zyn, te belyden, dat de vertoning daarvan werklyk by menig een zeer veel ter verbetering van het hart moet kunnen toebrengen. — Voor het overige ziet

een

Digitized by Google

een ieder, die slechts enigzins met goede Toneelstukken bekend is, ligtlyk van zelven, met hoe weinig moeite de menigte dezer voorbeelden kan vermenigvuldigd worden: en het moet hem daarom gemaklyk vallen, den invloed, dien de Schouwburg, wanneer hy wél bestierd wordt, op het Zedenlyk Karakter des Volks moet kunnen hebben, te beoordélen. — Begeert men echter den indruk, dien het Toneel op den Mensch kan veroörzaken, nog sterker bevestigd te hebben; begeert men zelfs door de Ondervinding bewezen te zien, welke verändering men, niet enkel in onze Zeden, maar ook in onze Godsdienstige Begrippen, alleen door Schouwspelen, kan teweegbrengen; zo behoeft men niet anders dan de Kerklyke Geschiedenissen te doorlopen, of, by gebrek van dit, enkel en alleen de Voorrede van den Uitgever, vóór den *derden druk* van Prof. BURMANS *Redevoering voor de Comedie*, intezien. Want zelfs daarin vindt men menigvuldige bewyzen, dat de vertoning van Toneelstukken, niet alleen hier te Lande, maar ook in Frankryk, Engeland en elders, de Hervorming ten aller sterkste heeft bevorderd. (*) „ God,

„ die

(*) Zie, behalven het geen ik zelf te voren, van de *Rederykers* sprekende, op bl. 205—209, daaromtrent reeds gemeld heb, hiervan nader bericht en enige aanmerklyke voorvallen by HOOFT, *Nederl. Historien*, I. Boek; op het jaar 1562. Tot Amst. 1642. fol. 37, 38. — MARTINUS SCHOOK, *Verhandeling van de Toneelspelers*, kap. 5; — BURNET, *Historie der Reformatie van Engeland*, III. Boek, bl. 524 & seqq. — FLOR. DE RE-

MOND,

„ die wonderlyk is in zyne wegen," zegt de Predikant VINCENT, in zyn *Verhaal van de Beginſelen en den Voortgang der Reformatie van Rochelle*, „ liet „ toe, dat hier een Toneel van de waereld ſprak, „ terwyl de Predikſtoelen van de Kerk ſtom wa„ ren; en tot ſchande van de Bedienaars van dien „ tyd, de Komedianten, welker werk in het verbeel„ den van Fabelen beſtaat, waren nu, voor deze „ reis, Leeraars der waarheid, dewyl de Leeraars, „ die, naar de verpligting van hun ampt, de waar„ heid moesten leren, niets leerden dan fabe„ len."

3. *Het is bovendien, om werklyk Pligtmatig, of naar den eisch der Zedenlyke wetten te kunnen handelen, niet toereikend, dat de* algemene *Voorſchriften der Deugd ons bekend zyn.* Want even zó

MOND, *Hist. de la naiſſance & progrès de l'Hérésie*, Liv. VII. Ch. III. pag. 849, 854. Vergel. BEZA, *Hist. Eccleſiast.* L. I. pag. 13, of anders BAYLE, *Dictionaire Historique et Critique*, Tom. III. en Fol., art. *Navarre (Marguerite de Valois Reine de)*, not. (F) pag. 467, 468 de la 5me Edit., à Amſt. 1740; — PHILIPPE VINCENT, *Recherches ſur les commencemens et les premiers progrès de la Reformation en la ville de la Rochelle*, pag. 36 & ſuiv., aangeh. by BAYLE, l. c. pag. 473. not. (E) de l'article *Navarre (Jeanne d' Albret Reine de)*; — WITZIUS, *Twist des Heeren met zynen Wyngaard*, XI. Hoofdſt; — en eindelyk PIETER BURMAN, *Wederlegging van het zogenaamde Verweerſchrift* enz., welke laatſte veel, van het gene daarover bekend is, naarſtiglyk heeft byéengeſameld.

Digitized by Google

met grond van hun, indien zy in onze gelegenheid waren, zouden kunnen vorderen. By elke Zedenlyke Daad moet derhalven door ons te vóren bepaald worden: of den regel, waarnaar wy *willen* handelen, wel van dien aart zy, dat wy hem als een algemeen beginsel van Wetgeving, dat is, als een beginsel, volgends het welk een ieder in de zelfde gelegenheid, verpligt zou zyn te handelen, ten allen tyde, (dus niet enkel wanneer onze driften woelen, maar ook als de ziel kalm *en bedaard* is,) zullen kunnen denken. — De omstandigheden kunnen echter zó ingewikkeld zyn, en byzondere gevallen kunnen zich zódanig verënigen, dat de Vóórschriften der Zedenlykheid tegen elkander schynen intelopen, en men in het onzekere geraakt, welken weg men te kiezen hebbe. Het hart kan dus goed zyn, de bedoeling kan edel wezen, aan de in ons sprekende stem des pligts kan men gehoorzamen, en desniettegenstaande geheel verkeerd handelen. — De Dwalingen in het Verstand zyn, wel is waar, op haar zelven niet strafbaar, en kunnen onze Handelingen niets van hare Deugdzaamheid ontnemen; doch dat verhindert niet, dat wy zelve strafbaar zyn, zó dikwyls de *oorzaak* dezer Dwalingen niet in ons Onvermogen, maar in onzen Wil moet gezocht worden; dewyl wy alsdan door de *verwaarlozing* der middelen, die ons Verstand hadden kunnen verlichten, en dus niet door het *Dwalen* zelve, maar door het *nalaten* einer Goede Daad, die enkel van onzen Wil afhing, Ondeugdzaam hebben gehandeld, en oorzaak worden van al het Kwaad, dat wy door die Dwaling kun-

Buiten tegenſpraak is er geen middel, zó geſchikt als zy, om de ſtrengſte lesſen der Deugd zó veel Bevalligheid bytezetten, dat velen, die anders voor haar ongevoelig zouden gebleven zyn, door hare bekoorlykheden worden getroffen. — Het is het Toneel, het welk zyne ernſtige bedoeling met zó veel Vermaaklykheden weet te doorvlechten, dat het een ieder op zyne eigene Pligten opmerkzaam doet worden, zonder daardoor evenwel afkeer of vervéling te veröorzáken. — Het is het Toneel, dat het vermogen heeft, om ons door zó vele Genoegens aan zich te verbinden, dat wy gedurig het tydſtip verlangend te gemoet zien, waarin wy door hetzelve zullen onderwezen worden, even zó als het kind naar zynen meester reikhalst, indien deze de kunst bezit, om zyne Lesſen, door gepaste Vermaken, te veraangenamen. —. Het is het Toneel derhalven, waarvan men, in navolging van HORATIUS (*), mag zeggen, dat het de algemene goedkeuring behoort wegtedragen; om dat hetzelve het nuttige met het aangename verënigt, en den aanſchouwer te gelykertyd zó wel weet te vermaken als te onderrichten. — En het is eindelyk het Toneel, dat niet alleen door zyne zinlyke Bekoorlykheden veröorzaakt, dat wy van deszelfs Zedenkunde niet afkérig worden, maar dat ook,

(*) Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci
Lectorem delectando pariterque monendo.
Art. Poet. vs. 344.

Hy draagt aller goedkeuring weg, die, door den lezer te vermaken en tevens te onderwyzen, het nuttige met het aangename vermengd heeft.

Digitized by Google

ook, door ons geſtadig in ene vergenoegde en opgeruimde gemoedsgeſteldheid te houden, oorzaak wordt, dat zich deszelfs indrukſelen dieper in onze ziel kunnen vestigen; dewyl wyl toch buiten alle tegenſpraak nimmer meer vatbaar zyn voor uitwendige aandoeningen, dan onder het gevoel van ene zachte en gematigde vreugde.

Het is ook daarom, dat menig verlichte en brave Onderwyzer der Jeugd zich van Toneelſtukken, als een der geſchiktſte middelen, bediend heeft, om de verſtandlyke en zedelyke vermogens zyner Kleinen te ontwikkelen, en de beginſelen der Deugd in hunne tedere harten aantekweken. —— „Somtyds," zegt *de Vriend der Kinderen* (*), welk Werk aan den bekenden WEISSE wordt toegeſchreven; „Somtyds vervaardigt myn Kindervriend SPIRITUS, by „deze of gene gelegenheid, een klein Toneelſpel, „verdeelt de rollen onder de Kinderen, en laat hen „die ſpelen. O! wat hebben zy dan een onuitſpreeklyk vermaak! Vooral zoekt hy hen daar „door ſteeds op die gebreken, die hy in hun bemerkt, oplettende te maaken; en ſchildert in de „verſcheidene rollen elks Character met deszelfs „gebreken af. Daar mede heeft hy ook dikwyls „meer goeds by hen uitgewerkt, dan door de „ſtrengſte zedelesſen. Want zo haast zy hunne „fouten in een belachlyk licht geplaatst zien, daar „toch de een by den ander niet wil ten ſpot ſtaan,

„hoe-

(*) Uit het Hoogduitsch vertaald, in 1791 en 92, in 3 deeltjes in kl. 8vo, te Haarlem uitgegeven.

Digitized by Google

„ hoeden zy zich daar voor in het toekomende." (*) En hoe vele godvruchtige Mannen, die in de eerſte eeu-

(*) I. Deel, bl. 32. — Ook vindt men by dien *Vriend der Kinderen* werklyk de volgende Toneelſpelen, dien wy gerust in de Opvoeding der jeugd, als zeer heilzaam, durven aanpryzen: *de Verjaardag* (I. Deel, bl. 155—190), *de onderlinge Broeder- en Zuster-Liefde* (III. Deel, bl. 1—30), *de Zoog-Zusters* (IV. Deel, bl. 5—37), *de Wangunſtigheid* (VI. Deel, bl. 15—52), *de Moedwillige Jongen* (VI. Deel, bl. 181—202) en eindelyk *de Edelmoedigheid en Nederigheid* (VIII. Deel, bl. 33—87), van welke Toneelſpelen elk ſlechts in één enkel Bedryf is. — Meer andere Kindervrienden hebben mede diergelyke Toneelſpelen voor de Jeugd in het licht gegeven. Zo heeft by voorbeeld de Heer VAN SAINT MARC een Werkje vervaardigd, dat enkel zulke Stukken bevat, en het geen, onder den volgenden tytel, in het Fransch en Nederduitsch gedrukt is: *Demi-Drames, ou petites Pieces propres à l'Education des Enfans. Par* M. DE SAINT MARC. *Toneelſtukjes, of kleine Schouwſpelletjes voor de Opvoeding der Kinderen. Door den Heer* VAN SAINT MARC. Te Gouda, 1791. (in 8vo.) De Stukken, die hierin voorkomen, zyn drie in getal: *Het Vertrouwen verkeert geſtelt;* (van bl. 16—89.) *De verbeterde Hoogmoed;* (van bl. 90—133.) en *de Kinderlyke Liefde,* (van bl. 134—205.) van welke beide eerſten elk uit één, en het laatſte uit twee Bedryven beſtaat. Zo heeft ook BERQUIN, die den 21 December 1791, in zynen tweeënveertig-jarigen ouderdom is overleden, een tydſchrift, *l'Ami des Enfans* genoemd, dat ter onderwyzing der eerſte Jeugd dient, geſchreven; van het welk de beide eerſte Deelt-

eeuwen als Lichten in de Kristenlyke Kerk hebben uitgeblonken, hebben zich niet werklyk van de Toneel-

Deeltjes naderhand, in het eerſte Deel van de *Bibliotheque des Enfans*, op nieuw verſchenen, en waarin onder anderen ook te vinden zyn: de zeer nuttige Toneelſpelen voor Kinderen, *Le petit Joueur de Violon*, *Drame en un acte*; en *la petite Glaneuſe*, *Drame en un acte*. Zie *Bibliotheque des Enfans. Tome premier, contenant les deux premiers volumes de* l'Ami des Enfans. de Berqui[ ]. A Geneve. 1-96. (in kl. 8vo.) p. 52—111, & p. 160—213. Ook ziet van den zelfden Schryver nog een ander Werk, onder de benaming *l'Ami de l'Adolescence*, het welk geen een vervolg van het vóórnoemde is, en in het welk insgelyks vele Toneelſpelen voor de Jeugd worden aangetroffen. Dit Werk, het welk uit zes Deeltjes beſtaat, is mede in de *Bibliotheque des Enfans*, waarvan het het XIIIde-XVIIIde Deel uitmaakt, te vinden: en de daarin begrepene Toneelſtukken zyn de volgende: *Charles ſecond, Drame en cinq actes, imité de l'allemand de* M. Stéphanie. (*Bibl.* Tom. XIV. p. 7-183.) *Pyrrhus at Damen, Drame.* (Tom. XV. p 111—136.) *Le Siège de Colchester, Drame en un acte.* (ib. p 145—195.) *L'honnête Fermier, Drame en cinq actes.* (Tom. XVI. p. 3—202 *Le ſujet de cette pièce eſt tiré de* eerlyke Landman. *Nieuwe Spectatoriaale Schouwburg.* Amſt. 1782.) *La Sœur Maman, Drame en deux actes. Imité de l'anglois* (Tom. XVII. p. 99—183.) en *Les jeunes Officiers a la garniſon. Drame en cinq actes.* (Tom. XVIII. p. 43—187.) Men zie mede het Werk van *Madame* M. E. de la Fite, *Entretiens, Drames et Contes moraux, à l'uſage des Enfans.* 2 Tomes, in 8vo. à la Haye, 1778, 81; en in hetzelve de volgen-

neelſtukken met even het zelfde oogmerk bediend? APOLLINARIS, Biſchop van Laodicea, en GREGORIUS DE NAZIANZENER, beide zeer beroemde Kerkvaders, hebben, gelyk reeds te vóren door ons is aangetekend (*), zelve Toneelſtukken vervaardigd, dien zy daarenboven, ter Onderwyzing der Jeugd, in de Scholen hebben ingevoerd. Ja, de Eerwaardige Vader HÉNAULT was van gevoelen, dat men wèl zou doen, van de gehele Geſchiedenis *dramatiek* te behandelen; dewyl, zyns oordeels, de dramatieke voorſtelling haar een middel te meer aan de hand zou geven, om de aandacht van den Lezer levendig te houden, en daardoor een dieperen indruk op hem te maken. Indedaad zyn ook de gebeurdniſſen, die onder de regering van FRANS DEN II. voorgevallen zyn, door hem in een Treurſpel byéengebragt, dat in verſchillende Bedryven en Tonéelen afgedeeld is: en dus heeft hy zelf een voorbeeld gegeven, hoe de Geſchiedenis naar zyne begrippen op ene meer vruchtbare en leerzame wyze zou kunnen behandeld worden. Ook zyn werklyk vele Franſche Treurſpelen echte Geſchiedkundige ſtukken van merk-

de Drames: *L'Epreuve de l'Amour filial.* T. I. p 66-106; *la Glaneuſe* (uit *l'Ami des Enfans*) T. I. p. 187—242; *le Payſan genereux* (uit *l'Ami des Enfans* of *der Kinder Freund*) T. I. p. 272—314; *l'Amour fraternel* (uit *l'Ami des Enfans*) T. I. p. 415—441; *le Congé* (imité du *Kinder Freund*) T. II. p. 113—188; *le Fils reconnoiſſant, Comédie.* T. II. p. 287—366.

(*) Zie terug, op bl. 143.

Digitized by Google

merkwaardigen inhoud, die in een fraaiën en bevalligen ſmaak zyn uitgevoerd. De Dood van BRITANNICUS, zegt zekere Schryver, is, zonder daarom TACITUS te verkleinen, veel aandoenlyker by RACINE, dan by den Geſchiedſchryver. TITUS LIVIUS is aanminnig, en zyn Verhaal van het Gevecht tuſſchen de *Horatiërs* en de *Curiatiërs* ongemeen belangryk; maar hoe veel meer wordt men niet door dit zelfde voorval getroffen, bewogen, vervoerd, wanneer het door CORNEILLE wordt afgebeeld! Want de bykomende omſtandigheden, welken de Dichter verzonnen heeft, doch die echter waarſchynlyk zyn, en plaats kunnen gehad hebben, maken juist dat gene uit, waarin de grootſte voortreflykheid gelegen is, en waardoor onze deelneming het meest wordt gaande gemaakt.

IV.

Tot dus verre heb ik den voordeligen invloed, dien het Toneel op het Zedenlyk Karakter moet hebben, en den ſterken indruk, dien hetzelve, als het den vereischten trap van volmaaktheid heeft bereikt, ter bevordering van ware Deugd en Godvrucht, op ons Hart kan te weeg brengen, uit nog niets anders, dan enkel en alleen uit den eigen aart van eenen wél-ingerichten Schouwburg afgeleid. Hoe aanmerklyk zal dus niet de nuttigheid van het Toneel in ons oog nog moeten klimmen, *indien wy daarenboven onze oplettendheid ſlechts enige ogenblikken op den aart der Aanſchouwers en derzelver Gemoedsgeſteldheid kunnen vestigen?* — Wy zullen alsdan

Digitized by Google

ongetwyfeld ondervinden, dat het Toneel niet alleen *uit zich zelven*, maar ook nog in het byzonder *wegens de betrekking*, waarin het ſtaat met de genen, die van den Schouwburg gebruik maken, als ene zeer belangryke Inſtelling, ter verëdeling van de Menschlyke Ziel, moet beſchouwd worden.

Het is buiten alle tegenſpraak zeker, dat men de grootte der indrukſelen, die in enig onderwerp gemaakt worden, niet enkel naar het werkend vermogen der Voorwerpen, die den indruk veröorzaken, maar ook naar de vatbaarheid zelve van het Onderwerp, om deze indrukſelen te ontvangen, moet afmeten. —— Dit is een algemene ſtelregel, zó wel in de geeſtlyke als lichaamlyke wereld. —— Dit is ene waarheid, die ook op de Indrukſelen, welken de uitwendige Voorwerpen in onze Ziel kunnen te weeg brengen, hare aanwending moet vinden. En indedaad de ondervinding bevestigt het, dat deze Indrukſelen, niet enkel van de meer of mindere levendigheid der Voorwerpen, maar ook van onze verſchillende Gemoedsgeſteldheid, afhangen. De ogenblikken, waarin onze ziel kalm en bedaard, onze geest in volkomene vryheid is, — de ogenblikken, in welken zich ene zachte blymoedigheid door alle onze aderen ſchynt te verſpreiden, — waarin het gevoel is opgewekt, en wy ons zelven van alle zorgen ontdaan en tot het ontvangen van nieuwe voorſtellingen vóórbereid vinden, — deze zyn ook te gelyk de ogenblikken, waarin de voorwerpen onzer gewaarwording den ſterkſten invloed op onze ziel hebben, waarin wy het vatbaarſte zyn voor alle indrukſelen, die ons gegeven worden, en waarin ook

Digitized by Google

— en nooit is iemand, durf ik er dus met grond byvoegen, op ene waardige wyze by ene wél-uitgevoerde vertoning van een goed Toneelstuk tegenwoordig geweest, of zyn hart heeft er by gewonnen. (*) Hoe men het toch ooit het Toneel tot nadeel heeft kunnen rekenen, dat het ons gevoel opwekt! — Want in welke ogenblikken zyn de indrukselen sterker, dan in deze? — en kan de Deugd wel immer ene te sterke werking op onze ziel hebben? —

V.

Dit echter is nog geenszins alles, wat men ter bevestiging van de Zedenlyke Nuttigheid van het Toneel zeggen kan. *Hoe vele menschen gaan niet enkel naar den Schouwburg, met het oogmerk om zich te vermaken? — En hoe velen zyn er wederöm niet onder dezen, die nooit het voornemen gehad hebben, om zich met hunne Pligten bekend te maken, en ten dien einde de gelegenheden te gebruiken, dien zy weten, dat bepaaldlyk de middelen ter verkryging en uitöefening dezer Kennis ten doel hebben?* — „ Met wat oog„ merk," zegt de Hoogleeraar KLINKENBERG, „ koomt men, in den Schouwburg? verre weg de „ meesten niet, om zeedenlessen te ontvangen, ter „ verbetering van hunne harten en gedraegingen, „ maer alleenlyk om zich te vermaeken." (†) Volgaar-

(*) Vergel. *Spect. Schouwburg*, I. Deel. bl. 41, 42, 45 en 46.

(†) *Onderwys in den Godsdienst*. X. Deel, bl. 205.

Digitized by Google

gaarne geef ik hierin den Hooggeleerden Heer Professor myne toestemming; doch het gevolg, dat hy ten nadéle van het Toneel daaruit begeert afteleiden, is er, myns inziens, geenszins in te vinden. Integendeel komt het my voor, dat deze zelfde proefondervindenlyke waarheid ten allersterkſten ten voordéle van den Schouwburg behoorde te pleiten.

1. *Die genen*, vooreerst, *welke byna nooit gewoon zyn, ergens te komen, om er Zedenlesſen te ontvangen, die zich van gene middelen bedienen, waardoor zy hun hart zouden kunnen verbeteren, — die genen, waarvoor het omtrent even het zelfde is, als of er gene zedenkundige en godsdienſtige Schriften, gene Kerken en gene Leeraars aanwezig waren, — komen, door het Toneel bytewonen, in de onvermydenlyke gelegenheid, om, ondanks hun zelven, Zedenlesſen te moeten aanhoren*, — om Zedenlesſen te moeten aanhoren, die hun anders wellig niemand zou hebben durven geven — en die hun daarenboven zó bevallig en zinlyk worden voorgeſteld, dat er gene andere voorſtelling is, die hun ſterker zou kunnen aandoen. — Hoe menig een kan, op deze wyze, de zedenlyke verbétering van zyn bedorven hart niet aan den Schouwburg verſchuldigd zyn; om dat hy in denzelven de eerſte zaden ontvangen heeft, waaruit zyn volgend geluk is voortgeſproten, en van welken hy, zonder den Schouwburg, onöphoudenlyk zou zyn verſtoken gebleven? — Was nu het Toneel minder vermaaklyk, zo zou hem ook deze gelegenheid zyn afgeſneden geweest; doordien hy hetzelve dan even zó min zou bezocht hebben, als hy gewoon was den Kanſel te bezoeken; —

of

of om dat, zo hy ook dit nog al gedaan mogt hebben, de lessen der Deugd, by gebrek aan aangenaamheid, minder invloed op hem zouden gehad hebben. — Zou de Paryſche Dame, waarvan ik te vóren gewag maakte, wel zyn teruggehouden, om hare trouw te verbreken, indien er op dien tyd te Parys geen *Odeon* beſtaan had? — Zou zelfs de Abt JERUSALEM in dat geval wel zó veel vermogen op haar gehad hebben, als nu VAN KOTZEBUE door een enkel Toneelſtuk op haar kon uitoefenen? — De bedorvene Bewoner van het verlichte Europa ſtaat toch, voor zó verre zyne Zedenlyke Kultuur aangaat, met den zedenloozen Wilden in Paraguay op ene gelyke, zo niet mindere, hoogte: en men moet dus zó wel by den enen als by den anderen, indien men hen ten dezen opzigte begeert te beſchaven, een begin maken, met het hart door vermaaklykheden aan zich te verbinden. — „Bedenk „toch, Mevrouw!" ſchryft GELLERT aan ene zyner vriendinnen (*), „dat, door de openlyke Ver„toning op het Toneel, de Komedie eerst recht „gebruikbaar wórdt. Zy verkrygt door de be„kwaamheid van den Toneelſpeler haar leven. Hon„derd menſchen zouden haar, of in het geheel niet „lezen, of uit achtloosheid niet genoeg daarby ge„waar worden, indien de Vertoning wegbleef. Op „het

(*) *Sämmtl. Schr.* IV. Th. Carlsruhe, 1774. S. 160. 6 Brief. — Tevens denke men hierby aan het gezegde van AESCHINES, en het geen ik verder op bl. aangehaald heb.

Digitized by Google

„ het Toneel wordt alles begryplyker en zinlyker.
„ Indien de Dwazen niet door het vermaak der Uit-
„ voering voor het Toneel wierden gelokt: gelooft
„ Gy dan wel, dat zy iets zouden aanhoren, wat
„ zy dikwerf niet begeren te weten? De beste Ko-
„ mediе verliest hare kracht, als zy gene opmerk-
„ zaamheid aantreft. En men leest toch meesttyds,
„ of laat zich zulke Stukken voorlezen, om dat men
„ met zyne gedachten daarby onwerkzaam wil zyn.
„ Een goed Toneelſpeler is voor deze ziekte de
„ beste geneesheer. Hy dwingt ons door zyne be-
„ kwaamheid de aandacht ongemerkt af, en ſleept
„ ons in het Stuk met zich mede, vóór dat wy we-
„ ten, dat wy hem reeds zó ver gevolgd zyn. Of-
„ ſchoon derhalven geestige en zedenkundige Ge-
„ ſprekken in onze Kamer insgelyks Vermaak en
„ Nut kunnen veröorzaken; zo zyn echter de Ko-
„ mediën, wanneer zy openlyk vertoond worden,
„ veel vermogender en algemenere middelen, om dit
„ dubbeld oogmerk te bevorderen."

2. *Doch ook zy, voor wien de Schouwburg niet de enige plaats is, die zich in ſtaat vindt, hunne Zeden te verbeteren,* — zy, die, by het genot van denzelven, ook de andere heilzame middelen, die, uit hunnen aart, ter Verbetering van Hart en Leven, zó vruchtbaar zyn, niet verwaarlozen, — zy, die zich ook in de openlyke Vergaderplaatſen der Kristenen, welke byzonderlyk tot de Gods-verëring beſtemd zyn, laten vinden, en zich daar niet afkérig tonen, om de Leer der Deugd en de gronden van den besten Godsdienst, door den mond eens Leeraars, te horen verkondigen, — ook zy, zeg

ik,

Digitized by Google

ik, *kunnen dikwerf, in den Schouwburg, indrukſelen ontvangen, die allervoordeligſt voor hun Hart zyn.* Want even daarom, om dat hun voornaamſte oogmerk is, zich in denzelven op ene onſchuldige wyze te vermaken, en de plaats ook alleen daartoe voornaamlyk ſchynt geſchikt te zyn, — even daarom moeten de leſſen der Deugd, zódra zy hun onder dat Vermaak gegeven worden, onverwacht voorkomen; en even daarom ook moeten dezé leſſen enen des te ſterkeren indruk op hen veröorzaken. — De ondervinding toch bevestigt het, dat de indruk, dien een voorwerp op ons maakt, des te groter is, naar máte men hetzelve minder te gemoet zag. Zedenleſſen van het Toneel te hören, dat op het eerſte gezigt enkel aan het Vermaak ſchynt toegewyd te zyn, verwekt altyd in ons veel vermogender aandoeningen, dan wanneer wy dezelven van den Kanſel hören prediken, van den welken wy reeds lange te vören hare komst verwachtende waren. — Bovendien hebben iemands raadgevingen des te meer invloed op ons, naar mate wy minder vóóringenomen zyn tegen onzen Raadgever, en hy zelf het aanzien eenes Leeraars minder in zynen raad laat doorſtralen. Aan dit verëischte wordt nergens zó wel voldaan als in de Schouwſpelen. De Perſonen, die ons daarin tot Leermeesters verſtrekken, zyn met ons meer in het zelfde geval, dan een Geestlyke, wiens pligt het is, ons te vermanen en te beſtraffen, zulks immer zyn kan. — Zy komen met ons veeltyds in jaren overëén, worden door de zelfde driften geſlingerd, en ſpreiden nergens het gezag ten toon van iemand, die een bepaald voornemen aan den dag legt, om ons te ver-

be-

Digitized by Google

beteren. Het zyn, als het ware, onze jeugdige Vrienden, wier beroep het niet medebrengt, onze Leermeesters te zyn, en die juist daarom, als zy dit ongevoelig worden, een des te onweerstaanbaarer vermogen op ons hart kunnen uitoefenen. — Om dat zy zo geheel met ons in jaren, in neigingen, in vermaaklykheden overeenstemmen, kunnen wy, als zy ons het een of ander als verkeerd of onredenlyk afschilderen, niet wel gelooven, dat dit verkeerde of onredenlyke enkel ene vrucht van enen meer gevorderden ouderdom, van ene andere denkwyze, of van een verschillend standpunt, uit welk zy alles beschouwen, zyn zou; maar wy zyn genoodzaakt, te veronderstellen, dat het verkeerde of ondeugdzame, waarop zy ons opmerkzaam gemaakt hebben, inderdaad in den aart der zake zelve gelegen is. — Het Kwaad, denken wy by ons zelven, dat deze onze Vrienden, die nog zó wel voor driften en aandoeningen der jongheid vatbaar zyn als wy, werklyk als Kwaad beschouwen, moet wel een groot Kwaad zyn; wy denken het, en — beven er voor terug! — „Zo zullen" zegt GELLERT daarom, „de goede en kwade karakters in de Heldendichten, in „het Treurspel, in het Blyspel, in den Roman; zo „zal ene Fabel, een Vertelsel beter dan Cratippus „en Crantor leren, naarmaate zy het voorkomen „des Leeraars minder verraden; en enen des te „dieperen en duurzameren indruk achterlaten, hoe „meer zy onder het lezen verrukten." (*)

Doch;

(*) *Sämmtl. Schr.* VII. Th. Carlsruhe, 1774. of V. Th. Leipzig, 1775. S. 90.

Digitized by Google

Doch, wat nog meer is, wel verre dat wy tegen degenen, die ons in den Schouwburg tot Deugdzame en Godsdienſtige beginſelen trachten optewekken, bevóórpoordeeld zouden zyn, zyn wy, in tegendeel, ten ſterkſten met hun ingenomen. — Wy kunnen hen niet haten, want daartoe ſchenken zy ons te menig aangenaam ogenblik. Wy kunnen hen van gene ſtuursheid beſchuldigen, want zy zeggen ons alles, wat ten onzen beſtwille dienen kan, op zulk ene liefkalige wyze, of zy ſchilderen ons het ſchriklyke der Ondeugd met opzet in *anderen*, wanneer zy bevreesd zyn, dat zy onze eigenliefde te zeer zouden beledigen; — zy weten den weg, langs welken zy ons ongevoelig den berg der ware Wysheid doen opklimmen, zó aangenaam met rozen te beſtrooiën; — zy weten ons met zó veel toverkracht aan hunnen omgang te boeiën, dat wy treurig zyn, zódra zy ons verlaten hebben: —— en welke gezegende vruchten moeten dus hunne leſſen voor ons hart niet kunnen voordbrengen? — hunne leſſen, waar naar wy ſteeds verlangen, om dat zy altyd met aangenaamheden doormengd zyn, — om dat zich altyd rozen onder de doornen bevinden? — Ook hier kan ik my weder op het voorbeeld van den godvruchtigen GELLERT beroepen. Toen deze zyne *Geestelyke Oden en Gezangen*, die overal zuivere Deugd en ware Godvrucht ademen, in het licht gaf, ſchreef hem zyn vriend RABENER: „ Door uwe „ geestigheid hebt Gy de billyke vóóringenomenheid „ van het Publiek gewonnen, het welk anders niet, „ dan iets leerzaams, deugdzaams en volmaakts ver„ wacht, zódra het uw naam gewaarwordt. Hoe „ voordelig zal heden dit vertrouwen der wereld voor

„ onzen

„ onzen heiligen Godsdienst zyn! Uwe Fabelen en „ Leerdichten hebben den Lezers tot die verhevene „ gedachten vóórbereid, welken zy heden in uwe „ Geestlyke Gezangen vinden. Verèrers van den „ Godsdienst zullen met deze Gedichten de ligtzin- „ nigheid van die genen beschaamd maken, welke „ meenden, dat de geestigheid slechts tot ene ydele „ verlustiging goed is. En de Ligtzinnigen moeten „ den Godsdienst lief krygen, om dat hy hun in een „ zó aangenaam en bekoorlyk kleed wordt voorge- „ steld." (*) Ja! buiten twyfel zou GELLERT dat onberekenbaar nut niet gesticht hebben, dat hy nu indedaad gedaan heeft, indien hy meer het voorkomen, van enen stuursen Zedenleeraar had aangenomen! — Buiten twyfel was zyn invloed minder, indien hy op niets beduidende kleinigheden eigenzinniglyk was staan gebleven, en hy daardoor de genen, die meer of min verlicht waren, tegen hem had verbitterd! — en buiten twyfel, dit durf ik er, ter ere van den groten Man, gerust byvoegen, zou zich zyn werkingskring niet zó onbegryplyk hebben uitgebreid, als hy nu in alle eeuwen der toekomst, ter Verbetering van het Menschlyk Geslacht, werklyk doen zal; indien hy zyn Zedenlyk Onderwys niet met het uitgeven zyner *Bidzuster*, was begonnen, om daardoor ene sprekende proeve te leveren, dat men zyne Schriften niet onder de voordbrengselen van enen Dweper of Schynheiligen behoorde te rangschikken!! —

(*) Leven van GELLERT, door CRAMER. *Sämmtl. Schr.* Leipz. 1786. S. 78.

VI.

Ook is het overeenkomſtig met den aart van het Tooneel, dat het ons, niet alléén in de Noodzaaklykheid om onzen Pligt te betrachten, ene beweegreden doet vinden, om Deugdzaam te zyn; maar ook bovendien, door de inwendige Schoonheid der Deugd, die zeker nergens anders zó levendig kan vertoond worden, ons tot deze Pligtsbetrachting ten ſterkſten aanmoedigt. — Daarby komt nog, dat onze Smaak door hetzelve verbeterd wordt: en het is ene oude, op de ondervinding gegronde, aanmerking, die reeds OVIDIUS ten zynen tyde gemaakt heeft,

Didicisſe fideliter artes
Emollit mores, nec ſinit eſſe feros. (*)

Het vlytig beoefenen van Kunſten en Wetenſchappen verzacht de Zeden, en ontneemt haar hare ruwheid. — Met de verbetering van den Smaak toch gaat ook de Veredeling van het Hart veeltyds ten nauwſten verenigd. „ De Smaak", zegt de welſprekende REITH (†), „ is niet alleen een gids tot het Ver„ maak, hij vloeit ook op de Deugd in. Hij leert „ ons het ſchoone en verkiesbaare van dezelve —— „ ſlechts kennen? — neen! maar ook gevoelen! „ warm, levendig gevoelen, vuurig beminnen, ijve„ rig begeeren! Hij leert ons gewillig walgen van „ het

(*) *El. 9. L. II. de Ponto.*

(†) *Brieven over verſcheiden Onderwerpen*, door Mr. REYNVIS REITH. II. Deel, bl. 88—90.

Digitized by Google

„ het affchuuwlijke, laage, onharmoniſche der on-
„ deugd. — Waant gij dat dit te veel aan den goeden
„ ſmaak toegeſchreven zij? — hoor hoe natuurlijk
„ GELLERT (*) dit uit denzelven afleidt, hoe volle-
„ dig hij het betoogt:

„ Men ſtelle zich een' beminnaar der fraaie Weten-
„ ſchappen voor; een' man, die de meesterſtukken
„ der ouden en hedendaagſchen leest, en met gevoel
„ leest; die 't geen daarin ſchoon, edel en verheven
„ is, niet alleen terſtond ontdekt, maar dat ſchoone,
„ dat edele, dat verhevene zelfs gevoelt, en des te
„ ſterker gevoelt, hoe meer hem de roerende toon en
„ de levendige beeldtenisſen, in welken hij die uitge-
„ drukt ziet, verrukken; die de groote voorbeelden
„ van menschlievendheid, van tederheid, van vriend-
„ ſchap, van dankbaarheid, van liefde tot het vader-
„ land, van heldenmoed, van waare eerzucht, die
„ hij overal in de werken van geest ontdekt, niet al-
„ leen bemerkt, maar diep, en des te dieper, in
„ zijn hart prent, om dat zij hem in haare bemin-
„ nenswaardigſte geſtalte, in haar ſchoonſte licht
„ vertoond worden; men ſtelle zich een' man voor,
„ die de fraaie wetenſchappen zodanig doorgrondt,
„ de volgeestige werken der ouden en laatere Schry-
„ vers zodanig leest, en over de zelven ſpreekt, en
„ men oordeele of het nut zijner ſtudie alleen in zijn
„ verſtand blijven, dan of het niet mede in zijn ge-
„ moed,

(*) In zyne Redevoering: *Von dem Einfluſſe der ſchönen Wiſſenſchaften auf das Herz und die Sitten.* C. F. GELLERT. *Sämmtl. Schr.* V. Th. Leipzig, 1775. S. 82, 83. Volends de Vertaling van FEITH, t. a. pl.

Digitized by Google

„ moed, in zijne zeden, in zijne levenswijze zal „ overgaan? zou iemand, die de waarde der vriend„ ſchap, de heiligheid des gegeeven woords, het „ vergenoegen van eene edelmoedige, of met dank„ baarheid aangenomene weldaad zo dikwijls onden„ vond; die zo dikwerf op het lezen van een tref„ fend blijk van tederheid en mededogen zich voelde „ aangedaan; zo dikwerf door een verheven voor„ beeld tot groote beſluiten wierd aangeſpoord; zou „ die in de ſaamenleving zo ligt een ondankbaar bur„ ger, een ſtreng huisvader, een moeilyk echtge„ noot, een trouwloos vriend, een onaangenaam „ medemensch, een koelzinnig en onwerkzaam aan„ ſchouwer van een' anders ongeluk kunnen wezen? „ Zou zijn hart, door de fraaie wetenſchappen ge„ woon van 't ſchoone en 't goede aangedaan te wor„ den, hem in zijne handelingen in zijne redenen; „ met één woord, in alle verrichtingen zijns levens, „ niet even zo wel als in 't lezen, of ſchrijven, door „ eene geheime ſtemme leren wat bij ieder voorval, „ op ieder plaats, in ieder verbindtenis ſchoon, „ goed en welvoeglijk; wat te veel of wat te wei„ nig zij?"

„ Het zelfde gevoel", vervolgt hy, kort daarna, (*) „ het zelfde gevoel der orde, der wel„ voeglykheid, der overëenſtemming, die wy in de „ werken der kunst, in regelmatige en prachtige ge„ bouwen, op het gezigt van voortreflyke ſchilderſtuk„ ken, onder het lezen van geestige ſchriften onöp„ houdenlyk waarnemen; dit zelfde gevoel, dat zich hier

(*) C. F. GELLERT's, *Sämmtl. Schr.* D. 2. pl. S. 91.

Digitized by Google

Mensch, langs geheel onderſcheidene wegen, van de dwaasheden en ondeugden afkerig maakt.

Men weet toch, door eigen ondervinding, dat er veelvuldige beweegredenen mooglyk zyn, om voor te komen, dat wy gene ongeregeldheden plegen. Want het is niet altyd de voorſtelling van de nadélige en verderflyke gevolgen, die uit het kwaad moeten voordvloeiën, maar ook ſomtyds alleen het medelydend gevoel, dat in ons, voor de genen, dien wy daardoor in het ongeluk zouden ſtorten, is opgewekt geworden, of anders de vrees, om ons voor het oog der wereld belachlyk te maken, waardoor wy van zekere dwaasheden of ondeugden worden teruggehouden. — Het nalaten van buitenſporigheden kan, wel is waar, gene Deugd zyn, dan voor zó verre zulks uit kracht van overtuiging geſchiedt, dat zy het algemeen wélzyn benadélen, en de voorſtelling van pligt derhalven de ware beweegreden is, waarom wy ons voor dezelven wachten; doch het is desniettegenſtaande, zó wel voor de algemene wélvaart der gehele Maatſchappy, als voor het byzonder geluk van een ieder, nuttig en noodzaaklyk, dat hy niet enkel, door het gevoel van pligt, maar ook door andere dryfveêren, tot het doen van goede daden worde aangeſpoord (*). Want ofſchoon

(*) Op den zelfden grond berust ook het begrip der Straffen. Menigvuldige bewyzen daarvan vindt men, onder anderen, in het Wysgerig Werk van den beroemden Hoogleeraar JOHANN DAVID MICHAELIS: *Gedanken über die Lehre der heiligen Schrift von Sünde und Genugthuung, als eine der Vernunft gemäſſe Lehre.* Göttingen und Bremen, 1779. (in 8vo.)

my daarby
den ene
myner L
weging v
ge dwaa
welk zic
en de P
De o
ten mi
vreesd
deugd
ſchaan
ſich i
weze
de o
onëi
enke
bela
„ n
„ 2
na
„ 1
„
„
„
„
o

Digitized by Google

kleinigheden zyn, by voorbeeld, ingevoerde kleedingen, aangenomene gewoonten en diergelyken meer, die, offchoon zy als kleinigheden beſchouwd worden, indedaad zeer nadélige gevolgen kunnen hebben. Deze verkeerdheden kan men echter nimmer door ernſtige Beſtraffing te keer gaan, even daarom, om dat men haar enkel als *kleinigheden* aanmerkt; — alléén de man, die dezelven, door een fynen Scherts, in een belachlyk licht kan ſtellen, is de gene, die met vrucht haar beſtrydt. Dat de belachlyke gewoonte van vele Vrouwen, om haar ſchoon hoofdhaair, dat een harer bekoorlykheden uitmaakt, onder valſche haairen te verbergen, hier tot een eenvoudig voorbeeld diene (*). — Alle Lee-

„ den aard, of den algemeenen aanleg van deze ſoort van „ ſtukken, waar door dezelve berispelijk zouden zijn. De „ zeden der menſchen te beſchaaven, oplettendheid op „ het betaamelijke in den gezelligen omgang te bevorderen, en vooral de ondeugd beſpotteliik te maaken is een „ wezenlijke dienst doen aan het menschdom. Verſcheidene gebreken en ondeugden worden veel beter „ door middel van het Belachelijke beſtreeden, dan door „ ernſtige tegenkantigen en bewijsredenen".

(*) *Le dirai-je? le croira-t-on?* ſchreef de ſmaakvolle en ſijngevoelige DU PATIJ, *toutes les femmes à Rome, ſans en excepter la charmante Roſalinda, oui, toutes les femmes à Rome portent* perruque. *C'est un ſacrifice que leur coquetterie a fait à leur indolence. Accoutumées à ſe coucher, tous les jours, l'après-midi, jusqu'à ſix heures du ſoir, à placer une ſeconde nuit au milieu du jour, elles ont trouvé qu'il leur en coûteroit trop de bâtir, deux fois, dans une journée, l'édifice d'une chevelure, & elles livrent, toutes, Les leurs cheveux aux ciſeaux.*

woonte, ſchoon ook door enen SOCRATES en DEMOSTHENES ontworpen. — Van daar dan ook de nuttigheid der Hekelſchriften, die ten oogmerk hebben, de kwade gewoonten en zeden te keer te gaan. (*) RABENER en GELLERT waren twee vertrouwde vrienden; de een onderrichtte de wereld op ene boertige, de ander op ene ernſtige wyze: en wie zal er aan twyfelen, dat RABENER niet even zó veel nut geſticht heeft, door zyne *Hekelſchriften*, als GELLERT, door zyne *zedekundige Leſſen*? — Niemand kan ook daarom enigen grond hebben, om zódanigen ſcherts voor ongeoorloofd te houden. „Gelooft Gy wel", ſchryft GELLERT (†), aan zyne meergenoemde Vriendin, „dat een Geſchrift nuttig is, wanneer het de dwaasheden, de wanvoeglyke neigingen en gevoelens op ene zinlyke en ſpottende wyze belachlyk, en de goede gewoonten, de Deugd en het verſtand, beminnenswaardig vertoont? 'Tienmaal hoor ik U deze vraag met een vrolyk *ja* beandwoorden; doch op het zelfde ogenblik zie ik een twyfelachtigen gelaatstrek op uw wezen ontſtaan. Gy wilt

(*) De zinſpreuk van den Hekeldichter behoort altoos te zyn: *Ridendo dicere verum.* — Men heeft, over de bedoeling, het nut en de vereïſchten der Satiren, en het misbruik, dat men van dezelven kan maken, ene uitmuntende Verhandeling van RABENER, in het eerſte deel zyner *Hekelſchriften*; welk Werk ik echter, op dit ogenblik, niet by de hand heb, om mij van hetzelve te kunnen bedienen.

(†) *Sämmtl. Schr.* IV. Th. Carlsruhe, 1774. S. 152, 153. 26 Brief.

Digitized by Google

wilt my vermoedenlyk vragen, waarom men toch aan de wereld hare gebreken op ene ſchertſende wyze moet aantonen, en of het niet overeenkomſtiger is met de menschlievendheid, haar door zachtmoedigen ernst te onderrichten en te verbeteren? Deze liefderyke vraag valt gemaklyk te beandwoorden. Sommige ziekten van den geest kunnen even zó min door zachte middelen genezen worden, als ſommige ziekten des lichaams. Het Hekelſchrift is voor de Zedenkunde even zó nódig en heilzaam, als het toebereid Vergif in de Geneeskunde. En hoe kan de Scherts ene misdaad zyn, wanneer men hem niet tegen enkele perſonen, maar tegen algemene dwaasheden gebruikt? Indien ik een Geſprek ſchryf, en den Gierigaart of Schynheiligen in zódanige omſtandigheden inwikkel, dat zy zyne neigingen en vóórdeelen op ene zódanige wyze ontdekken, dat men dezelven *dan* uitlacht, *dan* haat; zo begryp ik niet, hoe zulks de menschlievendheid zou kunnen beledigen."

De vertoning van een Blyſpel, waarin de ongeregeldheden op ene geestige wyze worden ten toon geſteld, kan dus van onberekenbaar veel nut zyn, om deze ongeregeldheden te weren. „Een gierige Orgon", vervolgt GELLERT, „ene ydele en lasterende Clelia, een onverdraaglyke en grootſprekende Damon op het Toneel, zyn niets, dan de Gierigheid, de Laster, en Grootſpraak zelve. Deze driften beſpot de Blyſpelſchryver; deze laat hy in enkele perſonen handelen en heerſchen, op dat men het wanvoeglyke, het dwaze ter dege kunne waarnemen, het welk met deze misdaden gepaard gaat. Hy ſpot niet,

om

om te ſpotten; maar om te onderrichten (*). . . . . In het algemeen houde ik het voor zeer dienſtig, met de belachlyke karakters zeer goede en edele te vermengen. Terwyl ons *gene* zeggen, wat wy niet behoren te zyn, leren ons te gelykertyd *deze*, wat wy wezen moeten. Ene Minzame en Grootmoedige Vrouw nevens ene Kwaadſpreekſter en Afgunſtige maakt *deze* veel verachtlyker; zo als *deze* integendeel *gene* verhoogt. Vriendſchap; Liefde, Grootmoedigheid, Eerzucht, en alle neigingen, welke het Hart edel en de menſchlyke Maatſchappy vreedzaam maken, behoorden, ten bestwille der Deugd, even zó bekoorlyk op het Toneel vertoond te worden, als men de verkeerde neigingen wanvoeglyk en walglyk affchildert." (†)

De Blyſpelen zyn bovendien zelfs veel geſchikter, om, door het belachlyk maken der gebreken, den Mensch voor dezelven te beveiligen, dan alle andere middelen, die het zelfde doel hebben; dewyl zy, door de zinlyke vertoning, die nergens zó ſterk is als in den Schouwburg, een veel levendiger indruk kunnen veröorzaken. — Op het ſpottend Blyſpel, zegt SULZER (§), kan men toepaſſen het geen ARISTOTELES van het Treurſpel zegt: het zuivert ons van de dwaasheid door dwaasheid. Dewyl het de dwazen en gekken aan openlyk gelach bloottelt, verwekt

(*) o. a. pl. S. 153.

(†) o. a. pl. S. 158. Vergl. hiermede BLAIR, t. a. pl. bl. 464.

(§) *Allg. Theorie.* III. Th. S. 120, 121. art. Lächerlich.

Digitized by Google

wekt het de vrees van belachlyk te worden. ROUSSEAU betwist aan hetzelve deze nuttigheid; doch hy beschouwde de zaak uit een verkeerd gezigtpunt. Ongetwyfeld zyn er gekken, die nooit gewaar worden, dat zy belachlyk zyn; dezen kan men niet verbéteren. Maar hoe menig mensch is er niet, die alleen de gekheid van anderen navolgt? Wy kunnen dwaasheden en ongerymde vóóroordelen bezitten, die niet in onzen eigenen geest voortgebragt, niet uit onze verkeerde wyze van zien ontstaan zyn; wy hebben dezelven ingevoerd gevonden, en het is ons enkel niet in de gedachten gekomen, om hen aan den toetssteen der reden te beproeven. Komt er nu iemand, die wyzer is, en het belachlyke daarvan aantoont, zo erkennen wy het, en wy zuiveren er ons van. Menig een zou zich, uit gebrek van overdenking, uit ligtzinnigheid, aan dwaasheden en vóóroordelen prys geven; stelt men hem echter het belachlyke daarvan voor ogen, zo behoedt hy er zich voor. Hoe menig verstandig Geleerde zou niet een waanwyze zyn, indien men de Verwaandheid niet belachlyk gemaakt had? ROUSSEAU heeft geenszins bedacht, dat de gekheid niet altyd eigen is aan gekken, maar ook den verstandigen aankleeft; zo als de ondeugd niet enkel eigen is aan de boosaartigen, in welker hart zy haren oorsprong neemt, maar ook brave menschen overvallen kan. Enen geborenen gek, van enen bedorven aart, kan men zeker niet genezen; maar verstandige menschen kunnen van dwaasheden en vóóroordelen, waarmede zy besmet geworden zyn, ontdaan, of voor ene aanstaande besmetting beveiligd worden. Zou dit niet

veel gemaklyker en natuurlyker zyn, dan dat zy er van worden aangeſtoken? dikwyls ontſpruiten de dwaasheden van een geheel Volk uit één enkel verwaasd hoofd; en waarom zou dan een verſtandig brein dezelven ook niet kunnen verdryven? (*)

Dit is dus een voorrecht, dat men aan den Schouwburg boven den Predikſtoel moet toekennen, dat hy in den Mensch, niet enkel door de *berisping* der Ongeregeldheden en Ondeugden, maar ook door haar te *beſpotten*, voor dezelven een afkeer verwekt. De ernſtige Leeraar der Deugd kan den laatſten weg nimmer inſlaan, — de geheiligde plaats, waar ons nooit iets anders dan plegtige eerbied voor de Godheid behoorde te vervullen, kan het niet toelaten, dat men daar openlyk den ſpot drywe: om dat daardoor de Leeraar, en de Predikſtoel, waarvan hy zyne leſſen moet verkondigen, zeer veel van derzelver deftigheid zouden verliezen, en het ontzag benadeelen, dat men voor beiden gevoelen moet (†). — Bovendien kon de Schouwburg ook zyn doelwit, in dit geval, niet bereiken; dewyl zich een jeder, overeenkomſtig het be-

(*) Vergel. *Reflexions philoſophiques ſur l'utilité de la poëſie dramatique par* J. G. SULZER, in de *Memoirs de l'Académie Royale de Pruſſe*, de l'année 1760. p. 377, &c., reeds te voren, in de *aant.* op bl. 22, en bl. 393. omſtandiger door my aangehaald, waarin de geleerde Schryver dit ſtuk in het breede ontwikkelt.

(†) Hiermede verdient vergeleken te worden, BLAIR *Leſſen over de Redek.* XXV. Leſ. II. D. bl. 250., die hierin met my volkomen in het zelfde gevoelen ſtaat.

Digitized by Google

beroep van den Leeraar, voorſtelt, dat hy ten oogmerk moet hebben, de gebreken van zyne toehoorers *ernſtig* te beſtraffen: en elke uitdrukking, die in een *andere* gelegenheid Boert zoude zyn, zou derhalven in *deze* hem zelven belachlyk moeten maken. Want het hangt, gelyk SULZER zeer wel aantoont (*), alléén van het oogmerk af, waarmede iets Vermaaklyks gezegd wordt, om het, of als *boertend*, of als *belachlyk*, te doen voorkomen. — Men verbeelde zich, om hiervan te levendiger overtuigd te worden, dat GELLERT nu en dan in zyne *Zedekundige Leſſen* had willen ſchertſen; en aanſtonds zal men by zich zelven gevoelen, dat hy, op die wyze, niet alleen, ten minſten wanneer hy ernſtig wenſchte te ſpreken, veel minder invloed zou gevonden hebben, maar dat ook zyn boertende uitdrukkingen, zelden zy zyne deftige leſſen onmiddelyk opvolgden, hem bovendien als beſpotlyk had den kunnen ten toon ſtellen.

Ik verlof dus het Zedenkundig Onderwys, dat ons van het Toneel gegeven wordt, niet boven de ernſtige Leſſen van den verlichten en deugdzamen Leeraar; — ik veronderſtel zelfs, dat men, door zich voor ongeregeldheden te wachten, alléén uit vrees, om zich anders belachlyk te maken, hoegenaamd geene Deugd uitoefent; en ben derhalven wel degelyk van gevoelen, dat wy gene de minſte aanſpraak op Zedelykheid kunnen hebben, zó lang de ernſtige vermaning des Predikers op ons hart

ge-

(*) *Allg. Theorie.* IV. Th. art. Scherz. S. 220, 221.

genen invloed heeft, en wy dus door *andere* beweegredenen, dan het *gevoel van pligt*, tot het goede aangeſpoord, en van het kwade teruggehouden moeten worden. —— Een ieder, die werklyk deugdzaam is; heeft niet nodig, dat men de gebreken op het Toneel belachlyk make, om zich voor dezelven te hoeden: en het is voor dezen, dat de Leeraar niet te ernſtig kan zyn; — het is voor dezen, dat het jammer wezen zou, dat de Predikſtoel, door de beſpotlyke voorſtelling der ondeugden, iets van zyne ſtatelykheid en van zynen hogen ernst zou verliezen. —— Elk mensch, die eens deugdzaam, en daardoor werklyk gelukkig worden zal, ligt dus ten hoogſten aan de ſtrenge verkondiging van Deugd en Godvrucht gelegen. De Leeraar moet de laatſte hand aan de verbétering van het menschlyk hart ſlaan; maar — verliest daarom de Toneelſpeler zyne waarde? —— De werkingskring van den Schouwburg ſtrekt zich integendeel veel verder uit, dan de werkingskring van den Predikſtoel. De Komedie kan op allerlei ſoorten van Menſchen indruk maken; doch de Geestlyke Leeraar moet voltooïen het gene de Wereldlyke begonnen heeft. — Het Toneel doet *pligtmatig*, maar de Predikſtoel moet ons *deugdzaam* leren handelen: en het is er dus zó ver van af, dat beide Leerſcholen elkander zouden in den weg ſtaan; dat, integendeel, de ene de medewerking der andere behoeft, en de eerſte het oogmerk der laatſte bevordert.

Digitized by Google

BYVOEGSELS EN VERBÉTERINGEN.

Bladz. 6, 7. op de *Noot.* Zó als ik heden zie, is, in een *Lettre à Mr. Rousseau, Citoyen de Geneve*, geschreven door D'ALEMBERT, en te vinden in de *Melanges de Litterature, d'Histoire & de Philosophie* van D'ALEMBERT, Nouvelle Edition. Revue, corrigée & augmentée très considérablement par l'Auteur. Tom. II. à Leide, 1783. (in 8vo.) pag. 399—464., deze Brief van ROUSSEAU ook door D'ALEMBERT zelven weêrlegd: eene weêrlegging, waarin de spitsvinnige drogredenen van den Geneefschen Wysgeer zeer duidlyk en met zeer veel oordeel aan den dag gebragt en ontzenuwd worden; zynde deze Brief, met het Artikel over Geneve uit de Encyclopédie, en de op dit Art. gevolgde *Declaration* of *Profession de foi des Pasteurs de Geneve*, vergezeld van de daarop gemaakte aanmerkingen, ook afzonderlyk in één boekdeel gedrukt, en, volgends het *Avis des Libraires de Hollande*, alhier te vinden p. 383., onder den onëchten tytel *à Amsterdam chez Zacharie Châtelain & fils, Imprimeurs-Libraires*, te Parys uitgegeven.

Bladz. 15. op de *Aant.* (†) Voeg hier achter: „Zie over deze zelfde *Sakontala* ook de *Bydragen* enz. *uitgeg. door* FEITH *en* KANTELAAR. I. St."

Bladz. 24. *Aant.* (†). Toen ik dit schreef, was my de nog latere, of de *nieuwe vermeerderde* tweede *Uitgaaf*,

in de jaren 1792, 93 en 94, in vier Boekdelen, te Leipzig, in der Weidmannschen Buchhandlung, gedrukt, en in het jaar 1799. door een vollédig *Register* op alle vier deze Delen gevolgd, nog niet onder het oog gekomen. Deze Druk, die onder den volgenden tytel verschienen is: *Allgemeine Theorie der Schönen Künste in einzeln, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden, Artikeln abgehandelt, von* JOHANN GEORGE SULZER, *Mitglied der Königlichen Academie der Wissenschaften in Berlin u. Neue vermehrte zweyte Auflage.* is inderdaad nog veel verändert, vermeerderd en verbeterd. Dewyl hy my echter eerst is bekend geworden, na dat dit Deel myner Verhandeling ten einde was, heb ik my daarin van denzelven niet kunnen bedienen. — Ook zie ik thans, dat de Byvoegsels, waarmêe VON BLANKENBURG het oorspronglyk Werk van SULZER verrykt heeft, naar de door hem zelven by dezen nieuwen Druk daarin gemaakte en nog enige, uit de van hem na zyn dood overgebleevene papieren, daarin aangebragte verbéteringen, medé afzonderlyk in drie Boekdélen, onder het navolgend opschrift, in het licht gegeven zyn: FRIEDRICH VON BLANKENBURG *Litterarische Zusätze zu* JOHANN GEORGE SULZERS *allgemeiner Theorie der schönen Künste, in einzelnen, nach alphabetischer Ordnung der Kunstwörter auf einander folgenden Artikeln abgehandelt.* Leipzig, in der Weidmannschen Buchhandlung. (in gr. 8vo.) 1796, 1797, 1798. — Insgelyks is er na den tyd, waarin die laatste uitgaaf van dat onschatbaar Werk van SULZER in het licht getreden is, ook nog een ander voortreffelyk Werk te voorschyn gekomen, mét name: *Kurzgefasstes Handwörterbuch über die schönen Künste. Von einer Gesellschaft von Gelehrten.* Leipzig, bei Voss und Compagnie. (in 8vo.) 1794, 95, ... welk Werk door de navolgende Geleerden is saamgesteld: de Hoogleeraar HEYDENREICH

heeft

heeft de daarin voorkomende Artikels over de Algemene Wysgerige Theorie; de Doktor LÖBEL die over de Declamatie en de Kunst der Toneelspelers; de Heer BAUMBACH die over de Muziek; de Doktor STIEGLITZ die over de Bouwkunst; de Doktor BLUMNER en de Magister EICHSTÄDT die over de Kritiek der oude klassieke Schryvers; en de Heer JOHANN GOTTFRIED GROHMANN eindelyk, welke *Privatlehrer der schönen Künste* te Leipzig, en de Uitgever van het Werk is, die over de Beeldende of Vormende Kunsten, en over de Tuinkunst (*Gartenkunst*) of het Aanleggen van Lusthoven, enz. bewerkt. — Volgends getuigenis van den Uitgever, in het *Vorbericht* vóór het Iste. Deel, is dit Handwoordenboek, van de *Theorie* van SULZER, welke hy verzekert, benevens vele andere beroemde Werken, overäl geraadpleegd te zyn, hoofdzaaklyk hierin onderscheiden: dat in hetzelve vele onderwerpen nauwkeuriger en duidlyker dan in het Werk van SULZER, uit hoofde van de aanmerklyke vorderingen, dien men na de uitgaaf van dit laatstgenoemde Werk in de wysgerige Wetenschappen gemaakt heeft, behandeld worden; en dat ook in hetzelve vele Artikels, die by SULZER voorkomen, wegens het weinig belang, dat er de Uitgever aan gehecht heeft, weggelaten, en daarvoor anderen, die by SULZER niet gevonden worden, in plaats gekomen zyn. — Voornaamlyk heeft de Uitgever vele Artikels, de *Beredsamkeit* of Welsprekendheid betreffende, achterwege gelaten, of althans zeer beknopt voorgesteld; en daarentegen over de *Gartenkunst* zich zeer ver uitgebreid. — Overigens is alles veel meer ineengedrongen, dan in het uitvoerig Woordenboek van SULZER: en de Lezer geniet daardoor het voordeel, dat hy in een zeer kort bestek duidlyke denkbeelden over de voornaamste onderwerpen der fraaie Kunsten verkrygen kan. — Inzonderheid schynt het over het Declameren, welke Kunst, toen SUL-

Digitized by Google

ZER ſchreef, nog in verre na die hoogte niet bereikt had, waartoe zy heden geſtegen is, vele gewigtige aanmerkingen te bevatten, die niet in SULZERS *Allgemeine Theorie* te vinden zyn.

Bladz. 40. Het gevoelen van ESCHENBURG, dat in het Treurſpel de Handeling, in het Blyſpel daarentegen de Karakterſchets het voornaamſte doelwit des Dichters moet uitmaken, het welk ik aldaar opgegeven heb, wordt mede door Mevrouw DACIER begunſtigd en ſtaande gehouden. Want zegt deze, by gelegenheid, dat zy, tegen het oordeel van HEINSIUS, aan den Blyſpel-Dichter CECILIUS den voorrang boven TERENTIUS betwist: *En un mot, dans la Tragédie, la Fable, c'est à dire le ſujet, ou la compoſition des choſes, est le principal, les mœurs ne tiennent que le ſecond rang; mais je ſuis perſuadée que c'est tout le contraire dans la Comédie, les mœurs ſont ce qu'il y a de plus important. Il faut bien que celà ſoit, puis qu'on a toûjours préféré* TERENCE, *non ſeulement à* CECILIUS, *mais à tous les autres Poëtes.* Terentio non ſimilem dices quempiam. *D'où celà venoit-il? Celà ne venoit pas de la diſpoſition des ſujets, puisque de ce côté là d'autres l'emportoient ſur lui. Celà venoit uniquement de la fidele peinture des mœurs, & par conſequent cette peinture des mœurs est ce qu'il y a de principal dans la Comédie. Pour moi, je ſai bien que je préférerois toûjours un Poëte qui n'excelleroit pas dans cette partie, & qui excelleroit dans l'autre: c'est à dire que j'aimerois mieux une Comédie, dont le ſujet ne ſeroit pas merveilleuſement bien conduit, pourvû que les fautes n'en fuſſent pas groſſieres; & dont les caracteres ſeroient admirablement bien peints. En un mot, j'aimerois mieux* TERENCE, *que* CECILIUS; *& je crois même, que l'on pourroit juſtifier ce goût par la Peinture. Toutes les figures bien finies & naturelles feront excuſer dans un Tableau*

les

Digitized by Google

les défauts de l'ordonnance; mais je ne sai si l'ordonnance la plus belle & la plus réguliere pourroit faire excuser les défauts des figures. Je ne propose pas celà comme un sentiment, que l'on doive suivre, je dis seulement mon goût, bon ou mauvais. Cependant je suis persuadée, que si on lisoit un fragment, qui nous reste d'une Piéce de CECILIUS, *intitulée*, PLOCIUM, *qu'il a traduite de* MENANDRE; *& qu'on prît la peine de le conferer avec son original (car* AULU-GELE *nous a conservé l'un & l'autre;) on seroit convaincu qu'il n'y a pas de plus grands défauts dans les Comédies, que ceux qui sont contre les mœurs & les caracteres.* Men zie *Les Comédies de Terence traduites en françois par Madame* DACIER. *4me. Edit. corrigée, &c. par* MARTIN DESCHNER. A Hall et à Leipsic, 1743. (in 8vo.) pag. 8, 9. Preface.

Bladz. 60. *Aant.* (†) Een voorbeeld van zulk een Dithyrambisch Gedicht, door een der hedendaagsche Dichters vervaardigd, is ook te vinden, onder anderen, in de *Gedichte von* FRIEDERICH SCHILLER. I Th. Leipzig, 1800. (in 8vo.) S. 151, 152. en in *Des Herrn* EWALD CHRISTIAN VON KLEIST *sämmtliche Werke.* Erster Theil. Vierte Auflage. Berlin, 1778. (in gr. 8vo.) S. 46. Meer andere Schryvers van de lateren tyd, welke Dithyramben gemaakt hebben, en de Werken, waarin zy voorkomen, worden genoemd in de nieuwe vermeerderde Uitgaaf van SULZERS *Algem. Theorie*, of in de *Litterarische Zusätze* van VON BLANKENBURG.

Bladz. 70–71. *reg.* 3. Hoe fraai wordt het geen ik hier, en ook achtervolgends op het einde van bl. 99., zeg, dat naamlyk de Kunsten en Wetenschappen onder een Volk, het welk zyne Vryheid verloren heeft, niet bloeiën kunnen, in deze weinige regelen uitgedrukt door SCHILLER:

Denn dort, wo Sklaven knien, Despoten walten,
Wo sich die eitle Aftergrösze bläht,

Digitized by Google

Da kann die Kunst das Edle nicht gestalten,
Von keinem Ludwig (*) *wird es ausgesät,*
Aus eig'ner Fülle muss es sich entfalten,
Es borget nicht von trüg'scher Majestät,
Nur mit der Wahrheit wird es sich vermählen,
Und seine Glut durchflammt nur freie Seelen.

(*) Lodewyk XIV. van Frankryk.

Zie de *Gedichte von* FRIEDERICH SCHILLER. Erſter Theil. Leipzig, 1800. (in 8vo.) S. 271. in het Dichtſtuk: *An* GÖTHE *als er den Mahomet von Voltaire auf die Bühne brachte.*

Bladz. 82. *Aant.* (†) Doe hierby: „ CURIO was de eerſte, die, in het 702de jaar van Rome, zulke *Amphitheaters* bouwen liet, welke uit twee gewone Schouwburgen, dien men, ieder om zyn eigen ſpil, met de platte zyden zo wel van, als tegen elkaêr bewegen kon, zó dikwerf dit laatſte geſchiedde, gevormd wierden; gelyk men breder verhaald kan vinden door STUART, in het XVde Deel der *Romeinſche Geſchiedenisſen* van bl. 267—269, die tot beter verſtand van de inrichting dezer *Amphitheaters* er op bl. 269. nog de volgende Aantekening byvoegt:

„ Om eenige bevatting te hebben van de mogelijkheid „ hier van, moet men weten, dat de Schouwburgen „ (*Theatra*) de gedaante hadden van een D, aan welks „ platte zijde het tooneel was, en dat dus twee aldus „ ⊂D zamengevoegde *Theaters* een *Amphitheatrum* of „ ronden Schouwburg uitmaakte."

Bladz. 95. Om de vergelyking te ſtaven, welke ik daar ter plaatſe tuſſchen de verdiensten van de Blyſpelen van PLAUTUS en dien van TERENTIUS gemaakt heb, kunnen mede de gegronde en oordeelkundige bemerkingen dienen, welken Mevrouw DACIER hieromtrent, in de Vóórrede tot hare Vertaling van de Blyſpelen des laatstgenoem-

Digitized by Google

noemden Dichters, heeft in het midden gebragt: zó als in de hoven aangenaamde uitgaaf van de *Comédies de Terence traduites en François par Madame* DACIER van pag. 4-6, in de *Preface*, gezien kan worden.

*Blad*z. 131. *Aant.* (†) Laat hier verder op volgen: „ tusschen *Capua* en *Napels*, ten naasteby op 41 graden N. Breedte, en 32° Lengte." Zie de Kaart van *Italie* &c., die STUART gevoegd heeft achter het III. D. zyner *Rom. Gesch.*"

*Blad*z. 142. *Aant.* (†) Voeg hierby: „ en 1751. in 3e 8vo."

*Blad*z. 153. *Aant.* Naderhand is my gebleken, dat het geen, wat ik in deze Aantekening, aangaande het bestaan van Barden by de *Germanen*, gezegd heb, te vóórbarig is geweest. Want, gelyk de geleerde en oudheidkundige VAN WYN, in zyne voortreflyke *Historische en Letterkundige Avondstonden*, heeft aangetoond, is het nog in het geheel niet uitgemaakt, of de Germanen wel ooit Dichters, die dezen naam voerden, gehad hebben, en althans ten hoogsten onwaarschynlyk, dat TACITUS van dezelven, in de door my, uit het 3de Hoofdstuk *over de Zeden der Germanen*, van hem aangehaalde plaats, zou gesproken, en onder de benaming *Barditus*, welke hy zegt, dat men aan den ophef of de opdeuning van zekere Krygsliederen gaf, en waar voor zelfs, naar het getuigenis van den zelfden VAN WYN, in veel meer Handschriften *barritus* of *baritus* gelezen wordt, het opzingen van Gedichten van eigenlyk gezegde Barden zoude verstaan hebben. Men zie de genoemde *Avondstonden* van bl. 123—142. I. Boek, en vergel. daarmede de *aant.* (*a*) op bl. 349. van het zelfde Boek.

*Blad*z. 167. *Aant. reg.* 13. *van ond.* Die Onvolmaaktheden en Gebreken der Opera's, en over het geheel der meeste hedendaagsche Gezangen, waardoor, gelyk ik in de.

Digitized by Google

deze Aantekening heb te kennen gegeven, aan de woorden, voor het grootſte gedeelte hunne kracht benomen wordt, zyn ook door den opmerkzamen FRANKLIN niet onaangeroerd gelaten, die hen voor zeer wezenlyke Gebreken gehouden heeft; zó als blykt uit een' zyner Brieven, door hem geſchreven aan zynen Broeder JOHN FRANKLIN te Newport, die in de uitgave van FRANKLIN's *Experiments and Obſervations on Electricity etc.* London, 1769. (in 4to.) pag. 437. voorkomt, en vertaald te vinden is in de Nederduitſche Overzetting door onzen verdienſtlyken VAN EERDE, Conrector aan de Latynſche Scholen alhier, in *Het Leven van* BENJAMIN FRANKLIN, *door hem zelven beſchreven. Benevens deszelfs Zede-, Staat-, Letterkundige en Geestige Schriften.* II. D. (in gr. 8vo.) Gron. 1800. Art. XXXXIX. bl. 312—318. „ Gij zoekt," ſchryft hy hem onder anderen, bl. 314, 315. „ geheel in den geest „ der oude wetgeving, door den invloed der Dichtkunde, „ met de Toonkunst verenigd, uw Vaderland goede zeden te geven. Zo veel men van de oude gezangen kan „ oordelen, was hunne Muziek eenvoudig, en ſtemde „ van zelven ten aanzien der maat, van de Kadanſen des „ toons enz. met de gewone uitſpraak der woorden overeen, zonder ooit door verkorting van lange, of verlenging van korte lettergrepen de taal geweld aan te doen. „ *Zingen* was bij hun niets, dan een aangenamer, melodiſcher *wijze van ſpreken*. Hun gezang was voor alle „ aangenaamheid der declamerende proſa vatbaar, met „ welke het nog het genoegen der harmonie verbond. Bij „ een hedendaagsch gezang vallen in tegendeel alle deze „ eigenſchappen en ſchoonheden van het gewone ſpreken „ weg, en in derzelver plaats komen feilen en kinderachtige verſierſelen, welke men voor ſchoonheden uitvent." En vervolgends, bl. 316, 317.: „ Men geve aan een „ groten zanger ene onzer ſchoonſte Aria's, en laat ze „ hem

Digitized by Google

„ hem in een gezelschap zingen, hetwelk ze nog niet kent,
„ zo zal men zien, dat de menschen van tien woorden
„ zeker geen drie verstaan. Hiervandaan de gewoonte,
„ dat men op Concerten en in Opera's alien, welke, het
„ geen de beste zangers zingen, gaarne willen verstaan,
„ boeken in de handen ziet hebben. Neemt men daar en
„ tegen een van deze schone, met noten overladene, ge-
„ zangen, en leest de woorden van dezelve zonder de her-
„ halingen, zo bevindt men, dat het aantal zeer gering
„ is, maar dat zij met een menigte van noten zijn overla-
„ den. Wellig staat gij mij toe, dat in de oude gezangen
„ de woorden de hoofdzaak geweest zijn, dat men daar-
„ entegen in de hedendaagsche, welke, zo als gezegd is,
„ enkel als de aanleiding tot de Compositie van een zang-
„ stuk worden beschouwd, dezelve naauwlijks enige op-
„ merkzaamheid waardig keurt." Het is ook zekerlyk niet van grond ontbloot, het geen hy tot slot van dien brief er eindelyk nog byvoegt, op bl. 317, 318.: „ Weleer
„ deden de Toonkunstenaars hun best, om Instrumenten
„ te maken, die de menschenstem naboostten; tegenwoor-
„ dig doen zij juist het tegendeel, terwijl zij van de
„ stem gaarne een Instrument zouden willen maken. Zo
„ vervaardigde men de paruiken aanvangelijk tot naboot-
„ sing van het schone natuurlijke hoofdhaar: doch nadat
„ zij, gedeeltelijk onder zeer onnatuurlijke vormen, al-
„ gemeen in de mode waren gekomen, zo beleefden wij
„ het, de natuurlijke haren zo gekapt te zien, dat men
„ ze voor paruiken zoude kunnen houden." Ook heeft hy in enen anderen Brief, *aan Lord* KAIMES, die in het zelfde Deel dezer Vertaling onder N°. XXXXVIII., van bl. 305—312., wordt aangetroffen, over het kunstmatige der Muziek zelve en over de beste zetting of compositie, zeer oordeelkundige en gewigtige bemerkingen gemaakt, die van zynen wysgerigen geest getuigen, en der lezing overwaardig zyn. *Bladz.*

Digitized by Google

Bladz. 168. in de *Aant. reg. 6. van ond.* Hierby leze men nog het volgende: „ *Pythagoras* ried zyne Leerlingen aan, om iederen morgen en avond door de Muziek in zich zekere gewaarwordingen optewekken; en de grote BENJAMIN FRANKLIN eindwoordt, in den bovengenoemden Brief, aan zynen Broeder, die hem eene Romanze gezonden had, welke gemaakt was met oogmerk, om door het volk gezongen te worden, dat hy daarvan eene goede uitwerking ter bevordering van vlyt en spaarzaamheid verwachtte. *I like your ballad*, schryft hy hem, *and think it well adapted for your purpose of discountenancing expensive foppery and encouraging industry and frugality. If you can get it generally sung in your country, it may probably have a good deal of the effect you hope and expect from it.* Zie FRANKLIN's *Experiments and Observations on Electricity*, Lond. 1769. p. 437. of, in het Nederduitsch, *Het Leven van* BENJAMIN FRANKLIN, enz. II. D. XXXXIX. bl. 312, 313. —— Wie weet ook, of de Russische Keizerin CATHARINA II. niet minder onmenschlyk zou geweest zyn, zo zy voor de Muziek niet zulk eenen afkeer gevoed had; en of de Russische Geestlykheid niet minder ongebonden zou wezen, byaldien haar niet, door de wetten der Griekſche Kerk, de beoefening van alle spelmiddelen was verboden? —— Zie *Memoires secrets sur la Russie, et particulièrement sur la Fin du Règne de Catherine II et le commencement de celui de Paul I.* Amst. 1800. (gr. 8vo.) Tom. I. p. 115. & Tom. II. p. 87 & p. 143. —— *Sans les belles-lettres*, zegt de Schryver dezer Gedenkſtukken, de jongſte van de beide Broeders MASSON, in de Aant. (1) op bl. 143. Tom. II., *Frédéric l'unique n'était été qu'un tyran; et avec elles Pierre I eût cessé d'être féroce et barbare.* Ook de verdienstlyke Kerkleeraar JOH. TIMOTH. HERMES voegt, in het 1ſte Theil *Für Eltern und Erzieher unter den*

den Aufgeklärten im Mittelstande eine Geschichte vom Verfasser von Sophiens Reise. Carlsruhe, 1789., na dat hy S. 165, 166., in den tekst, de beoefening der Muziek als een heilzaam middel ter zedenlyke verbétering van het hart heeft aangeprezen, er op S. 166. dit in ene nóot nog by: „Und wenn ich das in allen meinen Schrif„ten einprâge: so will ich lieber dasz man mich beschul„dige ich habe mich abgeschrieben als, dasz man „mir vorwerfe ich habe es nicht oft genug gesagt." Ik herinner my, zegt SULZER, *Allg. Theorie* III. Th. art. *Lied*, in ene onlangs uitgegevene verzameling van Engelsche Gedichten van eenen zekeren HAMILTON, een Lied van uitstekende schoonheid gelezen te hebben; waarin een jong Meisje van eenen edelen aart het karakter afschildert van den Jongeling, welken zy zich eens tot Echtgenoot zal uitkiezen. Het is zó vol van edele aandoeningen, en zy zyn in eenen zó innemenden toon voorgedragen, dat ik my niet verbeelden kan, hoe een jong Meisje zulk een Lied, vooral als het goed op Muziek gebragt is, zonder eenen merkbaar nuttigen invloed op haar gemoed zou kunnen zingen.

Bladz. 168. in de *Aant. reg.* 1. *van ond.* Voeg by de aldaer genoemde Arten, welken men in de *Allg. Theorie* van SULZER over dit onderwerp kan nazien, ook nog het art. *Leidenschaften*.

Bladz. 171. *Aant.* Het geen ik in deze Aantekening beweerd heb, aangaande de meerdere geschiktheid van het Schouwspel boven de Muziek, óm met voordeel tot zedenlyke verbétering aangewend te kunnen worden, wordt insgelyks door SULZER bevestigd. „Man hat zu „allen Zeiten" schryft hy, *Allg. Theorie* III. Th. art. *Leidenschaften*, „und mit Recht der Musik vorzügliche „Kraft zur Erweckung der Leidenschaften, durch den „starken Ausdruk derselben zugeschrieben. Eine über„wie-

Digitized by Google

„ wiegende Kraft aber kann das Schauſpiel haben, wenn „ es mit ſo guter Ueberlegung eingerichtet iſt, daſz al„ le Künſte zugleich ihre Würkung darin thun.

—— —— —— —— —— „ Ein gewiſſer „ Virtuoſe hat mir geſtanden, daſz er in ſeinem Leben „ nie ſo ſtark gerührt worden, als damals, da er in Rom „ in der Peterskirche ein ſogenanntes Miſerere mit aller„ möglichen Feyerlichkeit hat ſingen gehört, obgleich „ die Muſik in Abſicht auf den Ausdruk gar nichts vor„ zügliches gehabt; die gröszte Kraft kam von der Men„ ge der Stimmen, von der Feyerlichkeit der Verſamm„ lung und andern auszer der Muſikliegenden Umſtänden. „ Man wird allemal merken, daſz ein Schauſpiel weit „ ſtärker rühret, wenn Logen und Parterre recht ange„ füllt, als wenn ſie halb leer ſind; und gar oft kann „ eine Kleinigkeit, die einen einzeln Menſchen wenig „ rühren würde, in einer groszen Verſammlung erſtaun„ liche Bewegung machen. Der an ſich geringe Um„ ſtand, daſz M. Antonius bey der Leichenrede auf „ den Cäſar das blutige Gewand des ermordeten Dikta„ tors dem Volke vorzeigte, hat Rom um ſeine Freyheit „ gebracht."

Bladz. 177. *reg.* 6. Ook de meesten onzer eerſte Vaderlandſche Toneelſpelen waren van zulk ene gebrekige en tegen alle regels van den goeden Smaak aanlopende geaardheid, gelyk getoond wordt door C. VAN HASSELT, *over de Eerſte Vaderlandſche Klugtſpelen.* Te Utrecht, bij Samuel de Waal, 1780. (in gr. 8vo.), van bladz. 3—23.; ene Verhandeling, die my eerst onlangs, door een' myner vrienden, welke de goedheid heeft gehad, my dezelve ter hand te ſtellen, is bekend geworden. „ Het „ zyn", zegt de Schryver van dit Werk op bl. 3., alvorens hy tot de opgaaf der onvolmaaktheden, die in onze oude Vaderlandſche Stukken aangetroffen worden,

over-

overgaat, „ Het zyn grondwetten voor het Toneel, en „ die het gezond verſtand, niet om dat ze *Ariſtoteles* „ voorſchryft, maar om zich zelven, altoos behouden „ zal, dat een tyd van twee uuren geenen van twee of „ drie Eeuwen bevatte, dat het eerſte bedryf niet in *Gal-* „ *gala* voorvalle, als het tweede op de heuvelen van „ *Achilla*, het derde in *Sicileg*, het vierde in *Hebron*, „ en het laatſte wederom ergens anders verbeeld wordt te „ zyn; hoedanig ook in de oude *Romans* de Noordſche „ Ridders telkens met weinige moeite uit Ysland in *Je-* „ *ruſalem*, *Trebizonde*, en de Maen vervoerd werden: „ dat 'er geen dubbele ſtoffe verhandeld werde, te wee- „ ten, in dezelfde uitkomſte geen *Pekelharing* naer zynen „ aert een jonge vrouwe van een' ouden ſuffer onderhou- „ de, wanneer 'er in de volgende eene zaek van den „ grootſten ernſt, of droefheid zal vertoond worden, dat „ is als of het berugte ſtuk uit den *Katechismus van Poe-* „ *deroyen* midden in een preek van *Tillotſon* te lezen „ ſtond. En deze wetten nogtans overtrad men eertyds „ op alle ſchouburgen."

Bladz. 188. *Aant.* (†) Ook zyn, aangaande deze *Minnezangers*, zó als mede betreklyk de *Troubadours*, in de uitmuntende *Hiſtoriſche en Letterkundige Avondſtonden*, I. Boek van bl. 236—249., geſchreven door onzen voortreflyken VAN WYN, nog zeer veel merkwaardige en min bekende berichten te vinden.*

Bladz. 187—211. Enig nader verſlag omtrent de *Rederykers*, als mede omtrent den *Oorſprong en de Opkomst van ons Toneel*, kan men vinden by VAN WYN, in zyne reeds genoemde *Avondſtonden*, I. B. bl. 346—359. Een Werk, het geen ik wel wenſchte, dat vroeger het licht had gezien; dewyl ik dan van hetzelve, in het ſamen- ſtellen myner Verhandeling, die daardoor zeker hier en

daar enigzins anders zou zyn uitgevallen, op meer dan éne plaats zeer veel nut had kunnen trekken.

Bladz. 196. in de *Aant.* Van deze hier aangehaalde *Geſchichte der menſchlichen Narrheit* moet, volgends het zeggen van REINHARD, in zyn Werk *over de Waerde der Kleinigheden in de Zedenkunde*, Neêrd. Vert. bladz. 225. in de noot, ADELUNG de Schryver wezen.

Bladz. 203. *Aant.* (†) Achter deze Aantekening voege men nog het volgende: „ Van de ongebondene taal en ſchaamteloze bedryven, in velen onzer oude Vaderlandſche Toneelſtukken voorkomende, zyn ook in de bovengenoemde Verhandeling van G. VAN HASSELT, *over de eerſte Vaderlandſche Klugtſpelen*, van bl. 79–81, enige ſtaaltjes opgegeven, die ter bevestiging kunnen dienen van het geen in den tekst, aangaande de losbandigheid van verſcheiden dezer Toneelſtukken, is vermeld geworden. De ongebondenheid gaat zó ver, zegt die Schryver, „ dat men zelfs met eene vuilheid gekte, die de „ meeste menſchen met verbloemde woorden noemen, zo „ men al wil, dat die genoemd werde." - - - - Ik vraag „ den beſtendigſten bordeelbrok, of hem ooit iets „ ergers in zyne nagtdwaelingen ontmoet is als in *het* „ *daget uyt den Oosten* en *de Klucht van de Koe* voor- „ komt?" En wat verder ſchryft hy: „ *Jan Saly 's nu-* „ *welyck* worden, 't geen 't zelfde is, als *deerlyk verliefd* „ worden, en zyne volgende geſprekken met *Martyntje* „ zou *W. D. Hooft* zeekerlyk ook, hadt hy eenen goe- „ den raedsman genomen, niet vertoond hebben. Die het „ ſtuk gelezen heeft zegge my wat erger was het Vonnis „ van *Paris* met drie naekte Vrouwen te verbeelden, ge- „ lyk onder Lodewyk den XI in Vrankryk geſchiede (*a*), „ of dus te ſpreken." Voorts noem ik ten dezen opzigte „ de *Klucht van Oene*, *Teeuwis den Boer*, *Iemand en*

„ *Nie-*

Digitized by Google

„ *Niemand*, den *Hopman Ulrich*, *Filibert*, niet zo zeer
„ om dat de meesten daer van eene jonge Vrouw tot
„ onderwerp hebben, die aen een oud man getrouwd is,
„ en dien ontrouw wordt, maer om de vuyle loopjes en
„ brits tael, waer mede zy beſpekt zyn. Het verwyt in
„ 't *Moortje* van die twee mannen, wie kan dat althans
„ in zulke woorden dulden?"

„ (*a*) Zie *l'Espr. des Uſag. & Coutum. des Diff.*
„ *Peuples. par M. Demeunier.* II. 288."

Bladz. 238. Ter nadere bekrachtiging van het geen ik op de laatſte helft dezer bladzyde, en ook te vóren van bl. 205—210, gezegd heb, kan mede dienen wat door G. VAN HASSELT vermeld wordt, in zyne Verhandeling *over de eerſte Vadeslandſche Klugtſpelen*, van bl. 74—79 en van bl. 84—89. COSTER, onder anderen, bewoerde in zyne *Iſigenia* het gezag der Overheid tegen de Kerklyken, en dit namen TRIGLAND en BADIUS zó ernſtig op, dat zy het hunne daar tegen van den predikſtoel uitbragten, gelyk men geboekt vindt door WAGENAAR, in zyne *Beſchr. van Amſterdam.* XI. 360, 361.

Bladz. 250. Behalven het hier vermelde Toneelſtuk *Joannes de Doper*, met name in het Latyn *Baptistes, ſive Calumnia Tragoedia*, heeft BUCHANAAN ook nog een ander opgeſteld, en daarenboven twee Toneelſtukken van EURIPIDES uit het Grieksch in het Latyn overgebragt, die alle benevens het eerstgenoemde voorkomen in de GEOR. [GEORGII] BUCHANANI SCOTI, *Poemata quæ extant.* Editio postrema. Lugduni Batav. Ex officina Elzeviriana A°. 1628 (in 12mo.); te weten: *Jephthes, ſive Votum, Tragoedia.* van pag. 181—214; *Baptistes, ſive Calumnia Tragoedia.* van p. 214—243; EURIPIDIS *Poetæ Tragici Medea.* GEORGIO BUCHANANO SCOTO *interprete.* van pag. 449—481; en EURIPIDIS *Poetæ Tragici Alcestis*, GEORGIO BUCHANANO SCOTO *interprete.* van p. 482—508.

Digitized by Google

Bladz. 257. *reg.* 9. Het geen hier ter plaatſe aangaande het gebeurde by het ſterven van ADDISON door my is aangetekend, wordt breder verhaald door YOUNG, wiens bekende trouw ons voor de echtheid daarvan inſtaat, in enen *Brief aan den Schryver van Charles Grandiſon*, die tot tytel heeft: *Conjectures on Original Compoſition &c.* — *Gisſingen over de vernuftige Schriften van eigen vinding*, — en die zonder zynen naam, in het jaar 1759 te Londen, is uitgegeven; alwaar dit verhaal op pag. 103. env. voorkomt. Ook ſpreekt er GELLERT van, overeenkomſtig dit getuigenis van YOUNG, in zyne *Moraliſche Vorleſungen*, aan het einde der agtſte *Vorleſung*, in C. F. GELLERTS *ſämtliche Schriften*. VIII. Th. S. 209. of in het Nederduitsch, in de *Zedekundige Leſſen*, vertaald door J. LUBLINK, *den jongen*, bl. 209, 210. De beſchryving, die er YOUNG van geeft, is vertaald te vinden in de opheldernde Aanmerkingen van LUBLINK *den jongen* op deze zyne Overzetting van YOUNGS *Nachtgedachten*, en wel in zyne Aant. (*m*) op Art. 46. van den *zevenden Nacht*, alwaar zy dus luidt:

Na dat de Heer ADDISON, *zeer lang en moedig, doch vruchteloos, met zyn kwaalen geworsteld had, ontſloeg hy zich van zyne Artſen, en met hen van alle hoop op leeven; doch met zyn hoop op leeven ontſloeg hy zich niet van zyn bezorgdheid omtrent de leevenden; maar zond om zekeren Jongeling, welke naauw aan hem verbonden en van een goed gedrag was, echter niet ongeſchikt om door de diepe indrukſelen van een ſtervend vriend nog beter te konnen worden. Hy kwam, doch, dewyl de levenslamp nog maar even voor het laatſte flikkerde, was de ſtervende vriend geheel ſtil. Na een weinig toevens, ſprak de beſcheiden Jongeling: „ Waarde Heer, gy „ zond om my. Ik denk en hoop dat gy my iets zult te „ beveelen hebben; ik zal het in alles heiliglyk nakomen."*

Achl

Ach! mogten veele volgende eeuwen het antwoord niet ſlechts hooren, maar ook gevoelen! De hand van den Jongeling ſterk aangrypende, zeide hy zachtelyk: „ Zie „ in welke gerustheid een Christen ſterven kan.” Hy ſprak dit met moeite, en gaf kort hierop den geest. Verder was, zó als ik zie uit de ſchone Prysverhandeling van den verdienstlyken Kerkleeraar JOANNES CLARISSE, behelzende een *Nadrukkelijk Betoog, dat Ongodsdienstigheid de bron zij van tijdelijk en eeuwig Ongeluk, Godsdienstigheid in tegendeel de bron van tijdelijk en eeuwig Geluk. Uitgegeeven door de Maatſchappij:* TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN. Amſt. 1799. bl. 141, 142., deze Naastbeſtaande van ADDISON zyn Zoon, de Graaf van *Warwick*. Ook wordt dit bericht van ADDISON's dood nog bygebragt door ILDEPHONS SCHWARZ, in zyn *Handbuch der Christlichen Religion*. Dritter Band, 1800. S. 224.

Bladz. 257. *reg.* 7. *van ond.* Behalven het hier genoemde Treurſpel *the Revenge*, heeft YOUNG nog twee andere Treurſpelen uitgegeven, met name: *Buſiris, King of Egypt* en *the Brothers*, die bovendien, zo wel als het eerstgemelde, ook werklyk vertoond, en allen op 's Konings Toneel in *Drury-Lane* uitgevoerd zyn. Deze drie Treurſpelen zyn ieder in vyf bedryven, en maken gezamenlyk het IIde Deel uit van *the Warks of the Reverend Dr.* EDWARD YOUNG. *In ſix Volumes. Carefully Compared and Corrected by the Author's Edition.* Edinburgh: 1774. (in 8vo.)

Bladz. 324. *Aant.* Het hier vermeld gevoelen van ROUSSEAU, dat alle Verlichting en Beſchaving voor het *zedelyk* Gedrag van een Volk, dat nog in den ruwen ſtaat der natuur verkeert, nadelig wezen zou, mogen ik in de *Voorrede* tot deze Verhandeling genoegzaam wederlegd, en de ongegrondheid daarvan op een voldoende wyze aangetoond te hebben. Ook kan men hiermede ver-

ge-

Digitized by Google

gelyken het geen ik in de Verhandeling zelve van bl. 416—419. heb aangevoerd. Als ook ILDEPHONS SCHWARZ, *Handb. der Christl. Religion.* II Band. Bamb. u. Würzb. 1800. S. 81—85. §. 6, 7. en KANT, *Kritik der Urtheilskraft.* S. 390.

Bladz. 334. *Aant.* Voeg achter dezelve: „DESCARTES was zó zeer overtuigd van den invloed, dien de uitspraak van anderen op de meningen der meeste menschen heeft, dat hy, zyn Boek aan de *Sorbonne* opdragende, zelde: *Ik versterk my met dit gezag, om dat de waarheid zó weinig wil zeggen, als zy eenzaam gaat.*" Ook is dit omzien naar het oordeel van anderen — naar het oordeel van Mannen van naam en bekwaamheden — niet altoos zonder grond. *Befinden ſich* — zegt SCHWARZ, in zyn *Handbuch der Christlichen Religion.* Erſter Band. Bamberg und Würzburg. 1800. (in gr. 8vo.) S. 11. — *duſ einer Seite groſze und Wahrheit liebende Männer, ſo iſt ditſz zwar kein gewiſſes Merkmal der Wahrheit. — Wenn ich aber dagegen ſtrebe, ſo muſz ich immer mehr of meiner Hut ſeyn.* Wenschlyk ware het, dat dit Werk, het geen ik voor enige dagen, terwyl deze Byvoegſels reeds onder de pers waren, heb leren kennen, door iederen Kristen, hoedanig zyn byzondere Geloofsbelydenis ook wezen mag, gelezen wierd. Het is geſchreven door een Roomſchen Geestlyken; doch ik twyfel er aan, of er wel byna een enig boek over den Godsdienst in ons Vaderland het licht ziet, dat zó onzydig, bondig en wysgerig is. — Ook levert het een proefondervindenlyk bewys op, ter beſchaming der genen, die van oordeel zyn, dat de Kritiſche Wysgeerte niet met den Kristelyken Godsdienst beſtaanbaar is; want overal blykt het, dat aan deszelfs Hoofdzaaklyke bedoeling, om de menſchen naamlyk van de voortreflykheid, onfeilbaarheid en godlykheid van de Leer van JESUS te overtuigen, in alle

op-

Digitized by Google

opzigten voldaan wordt, en nogtans is de onderrichting, volgends welke dit geschiedt, op Kantiaansche Grondbeginselen gevestigd. — O! dachten hier te Lande de Roomschgezinden zó verlicht, als vele Roomschgezinden in het tegenwoordig Duitschland, — hadden enigen der zelven slechts de helft van het doorzigt, het geen deze waardige Man, aan wien ik niet dan met gevoel van achting en eerbied denken kan, aan den dag legt, — ja, dan zou ik er in waarheid trotsch op wezen, een Lid dezer gezindheid te zyn. —

Bladz. 376, 377. *Aant.* (*) De voortreflyke Roman *Für Töchter edler Herkunft* (drie delen in 8vo.), dien ik in deze Aantekening heb aangehaald, zyn wy aan den zelfden Schryver, aan HERMES naamlyk, verschuldigd, waaraan wy zó vele Werken, die ter verbétering van de Zeden ontworpen zyn, te danken hebben. Voeg verder hier nog by: ILDEPHONS SCHWARZ, *Handb. der Christl. Religion.* II. Band. 1800. S. 242. §. 10. en QUINTILIANUS II. 2.

Bladz. 393. *reg.* 1. *van ond.* Voeg hierby: „Zó heeft ook HOGARTH, in ene reeks van Tekeningen, eerst de aanlokselen van den Wellust, doch vervolgends ongevoelig en trapsgewyze deszelfs deerlyke gevolgen, zódanig afgebeeld, dat op het gezigt daarvan de sterkste opbruisching van het bloed moet kunnen gestild worden. Zie SULZER, *Allg. Theorie*, III. Th. art. *Leidenschaften.*"

Bladz. 395. *boven.* Vergelyk met dit zeggen van PLATO den 115den Brief van SENECA.

Bladz. 398. *Aant.* Hier achter late men volgen: „By deze Dichtregels van KÄSTNER op de *Pucelle* van VOLTAIRE kan men ook nog een ander soortgelyk Dichtstukje voegen, dat tot opschrift heeft *Beelzebut à l'Auteur de la Pucelle*, en door den Heer RHYNVIS FEITH, in ene Aantekening op bl. 182 en 183. van het Ide Deel zyner

Brie-

Brieven over verſcheiden Onderwerpen, wordt medegedeeld."

Bladz. 405. *Aant.* (*) Voeg hierby: „ Even zó zeide ook HORATIUS reeds:

Aut agitur res in ſcenis, aut acta refertur.
Segnius irritant animos demiſſa per aurem,
Quàm quæ ſunt oculis ſubjecta fidelibus, & quæ
Ipſe ſibi tradit ſpectator.

De Arte Poetica. v^s. 179—182."

Bladz. 450. „ Het laat zich nauwlyks genoeg door woorden uitdrukken, zegt QUINTILIANUS, hoe veel liever wy die genen navolgen, welken wy genegen zyn." QUINCT. II. 2.

Vóórrede. Bladz. LIV. in de *noot.* By de alhier aangehaalde plaats van KANT voege men nog: „ Zó zegt ook de wysgerige en verlichte Roomschgezinde Geestlyke ILDEPHONS SCHWARZ, in zyn *Handbuch der Christlichen Religion.* IIter Band. Dritte verb. und verm. Aufl. Bamb. und Würzb. 1800. (in gr. 8vo.) Aant. (*) op S. 53.: *Wenn moraliſche Vervollkommung der höchſte Zweck des Menſchen iſt, ſo iſt ſogar der Kampf zwiſchen der Sinnlichkeit und der Vernuft zur Erreichung dieſes Zweckes nothwendig. Denn die moraliſche Kraft kann ſich nur durch Beſiegung entgegenſtehender Hinderniſſe in einem eingeſchränkten Vernunftweſen äuszern, und verſtärken; ſie kann auch nur nach dieſem Maaszſtab geſchätzt werden. Je ſchwerer bey irgend einer Pflichterfüllung der Kampf war, je mehrere und gröszere Hinderniſſe hinweg zu räumer waren, desto gröszer war die moraliſche Kraft, die ſie beſiegte, desto edler war die Handlung, desto gröszer iſt das Verdienst. Temperamententugenden bleiben immer problematiſch für uns.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

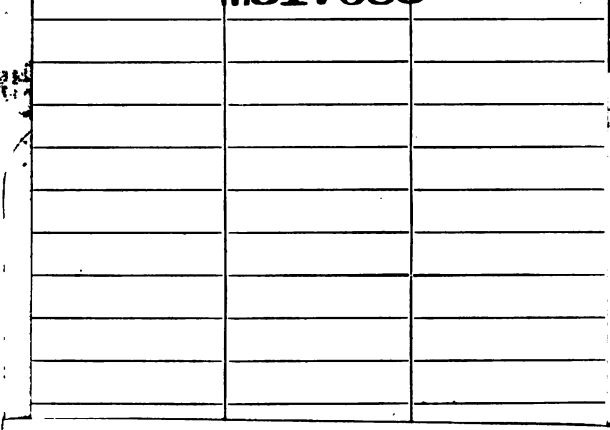

M317683

Digitized by Google

Digitized by Google